

Marko Smole

**Stavbna dediščina
v dolini zgornje Kolpe in
Čabranke, II. nadaljevanje**

**Stambena baština
u dolini gornje Kupe
i Čabranke, II. nastavak**

Stavbna dediščina
v dolini zgornje Kolpe in Čabranke
II. nadaljevanje

Stambena baština
u dolini gornje Kupe i Čabranke
II. nastavak

Marko Smole

Plešce, december/prosinac 2016

Nakladnik / Založnik:

Ogranak Matice hrvatske u Čabru

Za nakladnika / Za založnika:
Ivan Janeš

Autor knjige / Avtor knjige:
Marko Smole

Pregled slovenskog i engleskog dijela /
Pregled slovenskega in angleškega besedila:
Sonja Smole Možina

Prijevod hrvatskog teksta / Prevod hrvaškega besedila:
Slavko Malnar

Stručno mišljenje o knjizi / Strokovno mnenje:
Martina Novosel

Fotografije:
Marko Smole, Sonja Smole Možina, arhiv Palčave šiše, arhiv Lončarić, arhiv Ivana Janeša, arhiv
Bojana Pajniča

Fotografija na naslovnoj stranici / Fotografija na naslovnici:
Marko Smole

Tiskanje omogućio / Tiskanje omogućil:
Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu

Tisak / Tisk: Grafex, Izlake, Slovenija

Naklada : 300

CIP zapis dostupan u računalnom
katalogu Sveučilišne knjižnice
Rijeka pod brojem:

131103089

ISBN 978-953-7541-50-7

mh
maticahrvatska

Ogranak Matice hrvatske u Čabru

Vsebina

Predgovor	5
Uvod.....	16
BROD MORAVICE.....	22
PO VASEH BRODMORAVIŠKEGA KRAJA - RAZDRTO	29
MALE DRAGE	33
VASI PROTI DOLINI.....	42
BROD NA KOLPI	48
OD BRODA NAVZGOR	53
IZ DOLINE DO ZAGOLIKA	63
GAŠPARCI IN TURKE	71
VAS HRVATSKO.....	80
OD HRVATSKEGA DO RAZLOG ..	84
ŠE O HIŠAH NA PADOVEM	89
VZHODNI DEL KOČEVSKA	93
HIŠA LONČARIČ V SKRADU	113
HIŠA PEPICE NAD SKRADOM ..	131
KUNŠLAVA ŠIŠA V TRBUHAVI DRAGI	132
DVOJNI KOZOLCI V DOLINI IN OKOLICI	137
TRADICIONALNE LESENE OGRAJE OKOLI HIŠ IN VASI	142
FOTOGRAF DRAGUTIN ŽAGAR IN NJEGOVE FOTOGRAFIJE NASELIJ ČABARSKEGA OBMOČJA	144
ČABAR	146
PREZID	152
TRŠČE – TERSTJE	162
GEROVO	165
PLEŠCE	170

SVETI TRIKOTNIK DOLINE ZGORNJE KOLPE IN ČABRANKE, O PREDKRŠČANSKI IN KRŠČANSKI SAKRALIZACIJI PROSTORA	174
--	------------

SACRED SLAVIC TRIANGLE IN THE UPPER KOLPA AND ČABRANKA VALLEY, A STORY ABOUT PRECHRISTIAN AND CHRISTIAN LANDSCAPE SACRALISATION	
--	--

Abstract	218
-----------------------	------------

Literatura	219
Knjigi na pot	221
English abstract	223

Sadržaj hrvatskog teksta

Predgovor	10
------------------------	-----------

SVETI TROKUT DOLINE GORNJE KUPE I ČABRANKE, O PRETKRŠČANSKOJ IN KRŠČANSKOJ SAKRALIZACIJI PROSTORA – SAŽETAK	217
--	------------

Uz knjigu	221
------------------------	------------

Etnološka zbirka Palčava šiša, Plešče
za Marko Smole
Ulica A. Muhvića 28, 51303 Plešče - HR
smole.marko@gmail.com
tel. +385 51 825 124
ali/ili +386 41 744 828

PREDGOVOR

Po letu dni premora s pisanjem tega dela sem se konec jeseni ponovno oprijel tipkovnice. Preveč vrednih, a prezrtih primerov arhitekture ostaja na terenu in vedno se mi zdi škoda, če nasledniki nekdanjih cvetočih domačij in krajev pozabijo njihove zgodbe, zapisane v sicer na prvi pogled hladnem zidovju.

Tudi leti 2015 in 2016 sta z raziskovalnega vidika minili plodno, ne samo v času poletnih raziskovalnih delavnic v Plešcih, kjer vsakič obiščemo tudi kakega od pozabljenih krajev ter posnamemo kako od stavb. V letošnjem letu je bila delavnica že deseta po vrsti, že tretjič organizirana v sodelovanju s Slovenskim etnološkim društvom.

Slika 1: Skupina raziskovalcev avgusta 2015 z domačinko Klaro Bukovac na ogledu zbirke Prirodoslovnega muzeja Reka v Brodu na Kolpi.

Preko leta 2015 sem imel v sklopu priprav na projekte starih poti, raziskovalno edukacijskega centra Processus Montanus (poimenovanega po prvem imenu Gorskega kotarja, kot mu ga je naredila Marija Terezija v 18. stoletju), priložnost med štirimi terenskimi obhodi z različnimi strokovnjaki in domačini iz posameznih krajev pregledati kar nekaj stare arhitekture po velikem delu Gorskega kotarja. Ta me je zaradi bližine in raznolikih vplivov, ki so ga v zgodovini gradili, vedno privlačil. Od njegovih vzhodnih delov z Lukovdolom, preko Brod

Moravic z najstarejšimi ohranjenimi stavbami, Delnic, Lokev, Fužin in Liča že s popolnoma dinarsko tradicijo, od stavb po tipskih načrtih na stari Karolinski cesti do tistih na kasnejši Luiziani. Stavb, kot smo jih spoznali v Kostelu, zadružnih stavb z dvema ali več družinami, presenetljivo kamnoseško obdelanih detajlov, podjetnih obrtniških kompleksov iz 19. stoletja in začetka 20. stoletja, do stavb z močno primorskimi vplivi iz zalednja Kvarnerja, bahato predelanih zunanjščin hiš nekdanjih krošnjarjev in še kaj.

Prav posebno hišo, ki jo opisujem, tako po obsegu zgradbe kot zgodbi njenih prebivalcev, sem v prejšnjih letih večkrat obiskal. Hišo gospoda Jože Lončariča v Skradu – potomca premožne in podjetne družine, ki je tu bivala več stoletij ter delila dobro in manj dobro usodo z okoličani.

Že več let tudi vodim delovno skupino za ljubitelje etnologije pri Slovenskem etnološkem društvu, s katero pomagamo ljubiteljem pri urejanju njihovih zbirk, a tudi stavb, v katerih jih hranijo ali želijo predstaviti na različnih koncih Slovenije. V letu 2015 smo imeli priložnost te dejavnosti združiti z mojim predhodnim raziskovanjem stavbne dediščine ter pripraviti tridnevno raziskovalno-izobraževalno delavnico na temo stavbne dediščine v Kočevskih Poljanah in Občicah na skrajnem vzhodnem delu nekdanjega kočevskega poselitvenega otoka. Spoznavanje z njihovo stavbno dediščino je bil zame prav poseben izziv, saj me je zanimala primerjava njihovih hiš s stavbami v našem čebranskem, zahodnem delu nekdanjega kočevskega gospostva, kjer so bili prav tako naseljeni Kočevarji. Kakšni so rezultati, si lahko preberete v nadaljevanju, na kratko omenimo le, da podobnosti niso velike, saj je bila osnova njihovega bivanja drugačna oblika ognjišča kot pri nas na zahodu. Tognjišče je bilo na vzhodu tako, kot so ga imeli Dolenjci, kuhalo se je v veži, na ozki polici pred oziroma v odprtini za

nalaganje peči v hiši. Enak tip ognjišča smo našli tudi v bližini Brod Moravic preko Kolpe. Tam se je na eni od hiš ohranilo tudi izredno podobno arhitekturno okrasje fasade kot je bilo velikokrat prisotno na kočevarskih predelih, prav tako so tam domače stavbe z več gospodinjstvi pod eno streho.

Slika 2: Snemalna ekipa filma Kolpa – Kupa – Koupa na Palčavem *Oštetu* v Plešcih, 16. julija 2015.

Zapisali smo še nekaj tudi o dveh dodatnih kletnih delih hiš, ki se nahajata v že v prejšnji knjigi opisanem Padovu. Dodajata vedenje o tamkajšnjih stavbah, marsikomu bo zanimiva povezava organizacije naselja z zadnjim poglavjem, kjer poskušam pokazati prav posebno mesto Padova v povezavi s starimi mitološkimi prostori v dolini. Vaščani so od tam verjetno budno spremljali vzhajanje sonca izza Loške stene – kneževega repa.

Že v uvodu je potrebno omeniti tudi prav posebno odkritje trase nekdanje karavanske poti, ki se je po hrvaški strani izognila najbolj kanjonskemu delu doline zgornje Kolpe med Kuželjem in Mirtoviči. Stara tovorniška pot je od Kuželja vodila po dolini Belice skozi še vedno šarmantno in v delih kot iz stare zgodbe ohranjeno vas Zagolik. Žal s podrto cerkvijo in v novejšem času deležno zapuščanja, zaraščanja in usihanja vodnih virov.

Da je bila dolina od Broda naprej močno povezana s starim trgovskim središčem v Brod Moravicah, preko katerega je prihajalo blago iz osrednje Hrvaške - žito, vino, živina, kasneje koruza ter preko doline potovalo proti

čebranskemu delu, Ložu in Notranjski ali Reki je v ustnem izročilu trgovske družine iz okolice Svete Gore, katere naslednik sem, ostalo stoletja. V jeseni letošnjega leta se nam je ponudila priložnost, da ga pričnemo raziskovati tudi s stališča povezav stavbne dediščine. Za začetek smo predstavili nekaj njegovih stavb, v naslednjem letu pa morda z delavnico in raziskovalci obiščemo tudi katero od notranjosti hiš, spoznamo zgodbe lastnikov in stavbe natančneje analiziramo. zato naj služijo tokratni zapisi zgolj za uvod.

Že v prvem delu knjige je bilo omenjeno, da bi bilo potrebno del pozornosti usmeriti tudi v raziskovanje gospodarskih poslopij. Tu smo eno od poglavij posvetili prisotnosti kozolcev na Čebranskem v drugi polovici 19. stoletja in potencialnim smerem, preko katerih so prihajali vplivi za njihovo izvedbo. K kozolcem smo dodali še skromno poglavje o izvedbi ograj po naših naseljih, ki je nastalo na pobudo Kmetijsko izobraževalne skupnosti iz Prezida.

Nenavadni poteki poti v različnih obdobjih in odkrivanje včasih na prvi pogled malo povezanih zgodb med najstarejšimi, žal vedno bolj redkimi prebivalci, je bilo povod za nekaj obširnejšo raziskavo, ki sem se ji posvetil zadnjo zimo ter je bila osnova za letošnjo raziskovalno delavnico. Kljub temu, da tu ne gre neposredno za stavbno dediščino, se dotika tistih osnov, ki so dajale ljudem moči in volje za preživetje ter ohranjale stoletja, tisočletje ali morda celo precej dlje, strukturo in odnos do okolja, sveta in življenja v dolini zgornje Kolpe s spodnjim delom Čabranke. Govori o prostorih, ki so jih prebivalci dojemali kot svete, ter o relacijah med njimi, razjasnjuje tudi marsikatero poimenovanje v dolini oziroma toponim. Obenem povezuje tisto, kar smo izvedeli o dolini in njenem življenju v zadnjih dveh knjigah.

Tudi tokrat ni šlo brez marljivih sodelavcev, s katerimi smo združili znanje in voljo na

raziskovalnih delavnicah, pred njimi in ob kasnejših ogledih:

- že pokojni gospod **Vilko Štimac, rojen v Gašparcih**, nam je z veseljem razkazal in pomagal raziskati hišo **Pr Petrovih v Zagoliku**. Žal nam je njegova smrt preprečila, da bi izvedeli kaj več o življenju družine. Zanimiva je že zgodba same arhitekture, ki je bila zgrajena ob zamrtju nekdanje karavanske poti, morda po vzorih tiste iz Brod Moravic ali celo Primorja, od koder so prihajali tovorniki vsaj v 18. stoletju in po isti poti tudi stavbarji,
- **etnologinji Ivana Šarić Žic iz Pomorskega zgodovinskega muzeja hrvaškega primorja iz Reke in Živa Ogorelec iz Muzeja Kočevje** sta nas spremljali na večjem delu naših terenskih obhodov, obe leti, pomagali pri delu in z nami delili rezultate svojih raziskav na predavanjih v Plešcih,
- **etnologinja Mojca Račič iz Ljubljane** je marljivo sodelovala pri delavnici v letu 2015, ko smo v Gašparcih raziskovali in urejali zapuščino dveh profesionalnih fotografov Ivana in Fanike Šafar ter iz materiala pripravili razstavo v Plešcih. O delavnici je tudi posnela video, katerega je predstavila avgusta 2016,
- **Marica Poštenik iz Gašparcev**, potomka Šafarjev, je bila omenjena že v predhodni knjigi in je tista, ki nas je pripeljala v Zagolik, iz katerega so se priselili predniki fotografov Šafarjev,
- kljub temu, da ne gre za neposredno povezavo s stavbno dediščino, se bi zahvalil tudi ekipi filma Kolpa – Kupa – Koupa, pod taktirko **Jureta Bradeška**, ki nas je leta 2015 vključila v film, posnet v okviru evropskega projekta Življenje na meji in s tem pomagala opozarjati na povezave med prebivalci obeh bregov. Na povezave, zadnji desetletji tako grobo prekinjene z obmejnimi režimi in v najnovejšem času žal še z bodečo žico in panelnimi ograjami,
- študentki etnologije in antropologije **Martina Novosel iz Zagreba** ni bilo škoda žrtvovati dveh poletnih tednov marljivega in strokovnega dela za našo

delavnico. Obakrat je sodelovala tudi pri uvodnih predavanjih, s katerimi nas je pomagala uvesti v vsebino delavnice in pokazati svoje izkušnje z raziskovanjem nesnovne dediščine in mitoloških zgodb v okolici svojega domačega kraja,

- v letu 2016 sta nam popestrili teden dve slovenistki: magistrski študentki **Mija Bon iz Bovca** in **Ana Trifunovič iz Sežane**, obe izkušeni v raziskovanjih; prva ledinskih in hišnih imen, druga starih rokopisov. Skupaj smo obhajali območje, poslušali in beležili narečne zgodbe iz doline zgornje Kolpe, a tudi marljivo sodelovali pri vseh umetniških projektih,
- v letu 2016 smo imeli na raziskovalni delavnici dve prav posebni gostji, ki sem ju srečal poleti na v Loški dolini potekajočem festivalu Plavajoči grad. ki sem se ga udeležil sicer prvič, v vlogi prostovoljnega lokalnega turističnega vodnika. **Saro Evelyn Brown, scenografinjo iz Londona** sem bežno spoznal že lansko leto, ko me je obiskala v Plešcih. Njen predlog za letošnji »food performance« me je vsekakor presenetil, še bolj ženo Sonjo. A smo se spoznali, spletli zaupanje in naprej je šlo odlično. Drugo, prav posebno dekle, ki je pri tem sodelovalo je prišlo iz **Marseilla - Estelle Andrieu**, študentka krajinske arhitekture. Dekle z akordionom, ki nam je prepevala in igrala po dolini, a tudi z nami delila poseben pogled na videno in zaupanje, da je možno z oblikovanjem krajine pomagati z depopulacijo in naravnimi katastrofami prizadeti dolini. Obe sta prinesli v delavnico posebne vrste kreativnost in pogum, ki ju lahko prinesejo zgolj umetniki, k čemur rade volje pritegne vsak dobro misleči udeleženec. To se je najbolje izkazalo na pripovednem večeru, ki sta ga popestrili in nadgradili s prav posebej pripravljeno lokalno hrano in načinom serviranja ter konzumiranja. Tako so se združile kreativne energije tako pripovedovalcev iz različnih koncev, kot snovalcev in številnih pripravljalcev kulinaričnega dogodka,
- posebno zahvalo letos zaslužita dva naša gostitelja v *Rezughah* (Razlogah), to sta

Drago in Elzika Tomac. Če nam je Drago rade volje predstavil vas in okolje, v katerem je preživel otroštvo, ter z navdušenjem posredoval pripovedi svoje babice, je Elzika te pripovedi literarno obdelala na posebno subtilen način ter jih v svojih zgodbah spletla z lastnimi izkušnjami iz življenja v tem, njej domačem okolju,

- zahvaliti se moramo še zadnjemu letošnjemu aktivnemu pomočniku, gospodu **Emilu Crnkoviću iz Brod Moravic**. Pozna se že več let, saj se tudi sam ljubiteljsko ukvarja s preteklostjo svojega kraja in je raziskoval predvsem krošnjarstvo v Gorskem Kotarju in soseščini. V jeseni letošnjega leta nam je na terenu predstavil stavbno dediščino domačega kraja in nekaj sosednjih vasi. Tokrat objavljeni pregled je zgolj uvod v nadaljnje detajlnejše skupno raziskovanje, a že pokaže sledi, ki so jih pustila stoletja s trgovskimi potmi povezanih krajev,
- na koncu kot vsako leto, hvala tudi domačinom iz **Osilnice, Padova, Plešč, Požarnice, Malega Luga, Prezida, Trstja, Turkov, Loške doline, Cerknice, Broda, Fare, Delnic, Zagreba, Reke** in ostale okolice, ki sodelujejo pri projektih in prireditvah, na katerih predstavljamo našo skupno dediščino.

Ponovno najlepša hvala Slavku Malnarju iz Ravnic za pomoč pri urejanju hrvaškega besedila, Ogranku Matice hrvatske v Čabru ter prof. Ivanu Janešu iz Makovega Hriba za založništvo, uredniško delo in pomoč pri fotodokumentaciji. Hvala Bojanu Pajničju za material o vaseh okoli Turkov in Hrvatskega. Hvala vsem, ki so nas sprejemali na terenu ter nam podarili svoj čas in spomine. Hvala mojim domačim - Sonji, staršema in sinovom, ki me vedno in povsod podpirajo in sodelujejo s svojo pomočjo. Letos posebej hvala sestri Nini, ki se je prav posebej potrudila pomagati pri Sarinem projektu.

Lepo sta se odrezala tudi sin Aljaž in nečakinja Neja.

Hvala tovarni Metalpres Plešče, občinam Čabar in Osilnica za donacije, s katerimi smo prehranili udeležence delavnice in prireditelje. V letu 2015 smo bili tudi gostje Prirodoslovnega muzeja Reka, v njihovi zbirki v Kaštelu Zrinskih v Brodu na Kolpi. V letu 2016 je prvič pomagal tudi NP Risnjak, kjer smo imeli dva dneva možnost z njihovimi vodniki prehoditi poti od Hrvatskega do izvira Kolpe.

Slika 3: Hrvaški in slovenski raziskovalci nesnovne dediščine na predavanju v Palčavem skednju v Pleščih, 16. avgusta 2016.

Zaradi omejenih sredstev celotnega besedila knjižice ni bilo mogoče prevesti v hrvaščino, zato objavljamo knjigo v podobni obliki kot prejšnja leta. Vsem tistim, ki slovenščine ne obvladate najbolje se zato opravičujemo. Pomagati si bodo morali z uvodnim delom in slikami. Morda nekoč zberemo dovolj denarja, da natisnemo celotno besedilo v eni knjigi tudi v hrvaškem prevodu.

Knjižica je natisnjena s pomočjo sredstev Urada vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu iz projekta Palčave šiša za leto 2016, urad je kril tudi stroške študentkam, za kar se lepo zahvaljujemo.

Vesel sem, da nam je uspelo nadaljevanje natisniti v letu, ko delovno slavimo desetletnico delovanja etnološke zbirke Palčava šiša, ki smo jo obeležili s kar nekaj predstavitev v okolici, a tudi z zanimivim simpozijem o Slovenščini v družini v zamejstvu vseh štirih držav, ki je bil s

pomočjo Krščanske katoliške zveze iz Celovca organiziran septembra 2016 v Pleših, v novo obnovljenih prostorih Palčavega skednja. Ta je je za podobne priložnosti pridobil nove stabilne in trdne tlake ter zaprt in ogrevan prostor za prireditve, jeseni tudi nova vhodna vrata, ki so bila izdelana po starem, v požaru leta 1936 uničenem originalu.

Marko Smole

PREDGOVOR

Nakon jednogodišnje stanke pisanja ovog djela, opet sam se prihvatio tipkovnice. Previše vrijednih, a zaboravljenih primjera arhitekture ostalo je na terenu i čini mi se šteta da nasljednici nekad cvatućih seoskih gospodarstava i krajeva zaborave njihovu prošlost, inače zapisanu, na prvi pogled, u hladnim ostacima zidina.

2015. i 2016. godina su s istraživačkog stanovišta bile plodne, ne samo u vrijeme ljetnih istraživačkih radionica u Plešcima, kad redovito posjetimo neki od zaboravljenih krajeva i snimimo poneku nastambu. Ove godine odvijala se deseta radionica po redu, i već treći put organizirana u suradnji sa Slovenskim etnološkim društvom.

Slika 4: Skupina istraživača kolovoza 2015. s domaćicom Marico Poštenik kod obrade fotografske zbirke Šafar u Gašparcima.

Tijekom 2015. godine imao sam u sklopu priprema za projekte starih putova istraživačko edukacijskog centra Processus Montanus, imenovanog po prvom spomenu Gorskog kotara, kako ga je imenovala Marija Terezija u 18. stoljeću, priliku u vrijeme četiriju terenskih pohoda s različitim stručnjacima i domaćinima iz pojedinih krajeva pregledati više primjera stare arhitekture u velikom dijelu Gorskog kotara. Taj me je kraj uvijek privlačio zbog blizine i raznolikih utjecaja pri gradnji u prošlosti. Od njegovih istočnih dijelova s Lukovdolom, preko Brod Moravica s najstarijim sačuvanim nastambama, Delnicama, Lokvama,

Fužinama i Ličom gdje potpuno dominira dinarska tradicija, od nastamba prema tipskim nacrtima uz staru Karolinsku cestu, do onih na kasnijoj Lujzijani. Upoznali smo nastambe slične onima u Kostelu, zadružne nastambe s dva ili više gospodara, iznenađujuće klesarsko obrađenih detalja u kamenu, poduzetnih obrtničkih kompleksa iz 19. i s početka 20. stoljeća, pa i nastambe s jakim primorskim utjecajem iz zaleđa Kvarnera, te nametljivo prerađenih vanjština kućica nekadašnjih pokućaraca i još štošta.

Jednu sasvim osobitu kuću koju opisujem i po opsegu gradnje i po osobitosti života njenih stanara, prošlim sam godina više puta posjetio. To je kuća gospodina Jože Lončarića u Skradu – potomka bogate poduzetničke obitelji koja je tu živjela više stoljeća i dijelila dobro i loše sa sumještanima.

Već više godina vodim radnu skupinu ljubitelja etnologije u Slovenskom etnološkom društvu, uz pomoć koje pomažemo ljubiteljima kod uređenja njihovih zbirki kao i nastambi, u koje su zbirke smještene, ili ih žele predstaviti u raznim krajevima Slovenije. U 2015. godini iskoristili smo priliku te djelatnosti spojiti s mojim prethodnim istraživanjima stambene baštine i izvedbom trodnevne istraživačke – obrazovne radionice na temu stambene baštine u Kočevskim Poljanama i Občicama na krajnjem istočnom dijelu područja nekad naseljenog Kočevskim Nijemcima (Kočevarima). Upoznavanje s njihovom stambenom baštinom bio mi je poseban izazov, prije svega zato jer me je interesirala usporedba njihovih kuća s nastambama u našem, zapadnom dijelu nekadašnjeg kočevskog vlastelinstva, gdje su također bili naseljeni Kočevari. Rezultate toga možete pročitati u nastavku. Ukratko možemo spomenuti da sličnosti nisu velike, jer je osnova njihova boravka bio drukčiji oblik ognjišta nego kod nas na zapadu. Njihova je bila ista kao što su je imali Dolenjci. Kuhalo se je u veži na uskoj polici ispred otvora za

loženje peći koja je grijala sobu. Jednak tip ognjišta našli smo i u blizini Brod Moravica s druge strane Kupe. Tamo je na jednoj od kuća sačuvan također sličan arhitekturni ukras fasade kao što je bilo prisutno u kočevarskim predjelima; i tamo su domaće nastambe s više domaćinstava pod istim krovom.

Ostalo je još štošta za ispričati o dva dodatna podrumska dijela već u prijašnjoj knjizi opisanog Padova. Daju dodatnu spoznaju o tamošnjim nastambama. Mnogima će biti zanimljiva veza organizacije naselja sa zadnjim poglavljem, gdje nastojim pokazati upravo posebno mjesto Padovo u svezi sa starim mitološkim prostorima u dolini. Mještani su od tamo, izgleda, budno pratili izlazak sunca iznad Loške stene – Kneževog repa.

Već u uvodu je potrebno spomenuti također jedinstveno otkriće trase nekadašnjeg karavanskog puta, koji je po hrvatskoj strani zaobišao najveći kanjonski dio doline gornje Kupe između Kuželja i Mirtoviča. Stari tovarni put je od Kuželja vodio dolinom Belice kroz još uvijek šarmantno, djelomično kao iz stare priče sačuvano selo Zagolik. Donji i Gornji, nažalost s porušenom crkvom, u zadnje vrijeme zapušten u eri zarastanja okoliša i poniranja vodenih izvora.

Da je dolina od Broda najprije bila povezana sa starim trgovačkim središtem u Brod Moravicama, preko kojeg je dolazila roba iz središnje Hrvatske – žito, vino, kasnije kukuruz, te dolinom putovalo prema Ložu i Notranjskoj, ostalo je stoljećima u usmenoj predaji obitelji iz okolice Svete Gore, čiji sam potomak. U jesen nam se pružila prilika da ga počinjemo istraživati i sa stanovišta povezanosti stambene baštine. Za početak smo predstavili nekolicinu njegovih nastambi, a iduće godine nastavit ćemo možda s radionicom i s istraživačima posjetiti neku od njihovih unutrašnjosti, upoznati povijest vlasnike i nastambe detaljnije analizirati. Ovi zapisi neka radi toga služe prvenstveno kao uvod.

Već u prvom dijelu knjige bilo je spomenuto da bi bilo potrebno također dio pozornosti usmjeriti na istraživanje gospodarskih zdanja. Tu smo se u jednom poglavlju posvetili prisutnosti tzv. *kazuca* u čabarskom kraju u drugoj polovici 19. stoljeća i potencijalnim smjerovima iz kojih su dolazili utjecaji za njihovu izgradnju. K tome smo dodali i skromno poglavlje o postavljanju ograda u našim naseljima. Ovo je poglavlje nastalo na poticaj Kmetijsko izobrazne skupnosti iz Prezida.

Neuobičajeni tokovi putova u raznim razdobljima i otkrića, na prvi pogled nepovezanih događaja među najstarijim, nažalost sve rjeđim stanovnicima, bio je povod za nešto opširnije istraživanje, kojem sam posvetio zadnju zimu, a bilo je i osnova za ovoljetnu istraživačku radionicu. Unatoč tome što se ovdje ne radi o neposrednoj stambenoj baštini, doticaj ima s onim osnovama koje su ljudima davale snagu i volju za preživljavanje i čuvale stoljeća, tisućljeće, ili možda još mnogo dulje strukturu i odnos prema svijetu i životu u okolišu doline gornje Kupe i donjim dijelom Čabranke. Govori o prostorima koje su stanovnici shvaćali kao svete, te o relacijama među njima, objašnjava poneko ime lokaliteta ili toponim i ujedno povezuje ono što smo saznali o dolini i njenom životu u zadnjim dvjema knjigama.

Ni sada se nije moglo bez marljivih suradnika s kojima smo udružili znanje i volju na istraživačkim radionicama, prije toga i na kasnijim promatračkim posjetima:

- pokojni gospodin **Vilko Štimac**, rođen u Gašparcima sa zadovoljstvom nam je pokazao i pomagao istražiti kuću *Pr Petrovih* u Zagoliku. Nažalost, njegovom smrću propala je prilika da saznamo nešto više o životu obitelji, ali interesantna je već i sama povijest arhitekture, koja je nastala prilikom izgradnje kuće u vrijeme napuštanja starog karavanskog puta, možda po uzoru one iz Brod Moravica, odakle su dolazili tovari u 19. stoljeću i

ranije. Po istom su putu dolazili i majstori – graditelji nastambi,

- **etnologinja Ivana Šarić Žic** iz Pomorskog povijesnog muzeja Hrvatskog primorja iz **Rijeke** i **Živa Ogorelec** Pokrajinskoga muzeja **Kočevje** su nas zadnje dvije godine pratile na većem dijelu naših istraživačkih putovanja, pomagale nam pri radu i s nama dijelile rezultate svojih istraživanja na predavanjima u Plešcima,
- **etnologinja Mojca Račić iz Ljubljane** je marljivo surađivala na radionici 2015. godine prilikom istraživanja i uređenja ostavštine dvoje profesionalnih fotografa – Ivana i Fanike Šafar te smo iz toga napravili izložbu u Plešcima. O radionici je snimila video koji je predstavila u kolovozu 2016. godine,
- **Marica Poštenik iz Gašparci**, potomkinja obitelji Šafar bila je spomenuta već u prošloj knjizi. To je osoba koja nas je odvela u Zagolik iz kojeg su doselili preci fotografa Ivana Šafar,
- Unatoč tome što se ne radi o neposrednoj vezi sa stambenom baštinom, zahvaljujemo se i ekipi filma **Kolpa – Kupa – Koupa** koju je predvodio **Jure Bradeško iz Kočevja**, ekipi koja nas je godine 2015. uključila u film snimljen u okviru europskog projekta **Život na granici**, i time pomagala upozoravati na veze među stanovništvom obiju obala. Na veze tako grubo prekinute u zadnja dva desetljeća pograničnim režimom, a u posljednje vrijeme još i žilet-žicom i panel-ogradama,
- **studentica etnologije i antropologije Martina Novosel iz Zagreba** nije žalila žrtvovati dva ljetna tjedna marljivog i stručnog rada za našu radionicu. Oba puta sudjelovala je i na uvodnim predavanjima, s kojima nas je pomagala uvesti u sadržaj radionice i pokazati svoja iskustva iz istraživanja nematerijalne baštine i mitoloških priča iz okolice svoga zavičaja,
- u 2016. godini su doprinijele raznovrsnosti programa dvije slavistice, magistarske studentice **Mija Bon iz**

Bovca i **Ana Trifunović iz Sežane**, obje iskusne istraživačice; prva s područja toponima i kućnih imena, a druga s područja starih rukopisa. Zajedno smo obilazili područje te slušali i bilježili priče na lokalnom govoru s područja doline gornje Kupe. Marljivo su surađivale u svim umjetničkim projektima;

- u 2016. godini imali smo na istraživačkoj radionici dvije iznimne gošće koje sam ljetos susreo na upravo održavanom festivalu **Plivajući grad** u Loškoj dolini, na kojem sam inače prvi put prisustvovao u ulozi dobrovoljnog lokalnog turističkog vodiča. **Saru Evelyn Brown, scenografkinju iz Londona** inače sam površno poznao još iz prošlog ljeta, kad me je posjetila u Plešcima. Njen prijedlog za ovogodišnji „food performance“ me je svakako iznenadio, a još više moju suprugu Sonju. Upoznali smo se, stekli međusobno povjerenje, i dalje je funkcioniralo odlično. Druga, zaista posebna djevojka, koja je došla iz **Marseilla – Estelle Andrieu**, studentica krajinske arhitekture. Djevojka s akordionom koja nam je pjevala i svirala po dolini, a ujedno s nama dijelila poseban pogled na viđeno i vjerovanje da je moguće oblikovanjem krajine pomoći katastrofom pogođenoj dolini. Obje su u radionicu donijele posebnu vrstu kreativnosti i smionosti, što mogu donesti jedino umjetnici, k čemu rado priđe svaki dobronamjeran sudionik. To se je naročito isticalo na pripovjedačkoj večeri, koju su obogatile i nadgradile s posebno pripremljenim lokalnim jelom i načinom serviranja i konzumiranja. Tako su se udružile kreativne energije kako pripovjedača iz različitih krajeva, tako i inicijatora i spravljača kulinarskog događaja,
- posebnu zahvalu ove godine zaslužuju dva naša gosta u **Rezugama (Razlogama)** **Drago i Elzika Tomac**. Drago nam je drage volje predstavio i pokazao selo i okoliš u kojem je proživio djetinjstvo i s oduševljenjem prepričao priče dvoje bake, Elzika je te pripovijetke literarno obradila na posebno suptilan način, te ih u svojim pričama ispreplela s vlastitim

iskustvima iz života, u tom, za nju domaćem kraju,

- Zahvaliti se moramo i zadnjem ovogodišnjem aktivnom pomagaču gospodinu **Emilu Crnkoviću iz Brod Moravica**. Znamo se već više godina jer se i sam kao entuzijast bavi poviješću svoga kraja, te je istraživao u prvom redu pokućarstvo u Gorskom kotaru i susjedstvu. Jesenas nam je na terenu predstavio stambenu baštinu domaćeg kraja i nekoliko susjednih sela. Tada objavljeni pregled je prvenstveno uvod u daljnje detaljnije zajedničko istraživanje, a već pokazuje tragove koje su ostavila stoljeća trgovačkim putovima povezanih krajeva,
- na kraju, kao svake godine, hvala također domaćinima iz **Osilnice, Padova, Plešci, Požarnice, Malog Luga, Prezida, Tršća, Turki, Loške doline, Cerknice, Broda, Fare, Delnica, Zagreba, Rijeke** i ostalih krajeva koji surađuju na projektima kojima predstavljamo našu skupnu baštinu.

Ponovno hvala Slavku Malnaru iz Ravnica za prijevod uvodnog dijela teksta na hrvatski, Ogranku Matice hrvatske u Čabru i njenom predsjedniku Ivanu Janešu iz Makovog Hriba za nakladništvo, uredništvo i ostalu pomoć kot fotodokumentacije. Hvala Bojanu Pajnič za materijal o župi Turke. Hvala svima koji su nas pratili na terenu te nam poklanjali svoje vrijeme i uspomene. Hvala mojima - Sonji, roditeljima i sinovima koji me uvijek i svugdje podupiru i uvijek rado surađuju i pomažu. Ljetos posebna hvala sestri Nini na posebnom trudu i pomoći. Lijepo su se ponijeli i sin Aljaž i nećakinja Neja.

Hvala tvornici Lož-Metalpres Plešce, općinama Čabar i Osilnica za donacije s kojima smo platili hranu za sudionike radionice i priredbe u Plešcima. U 2015. godini bili smo također gosti Prirodoslovnog muzeja Rijeka u njihovoj zbirci u Kaštelu Zrinskih u Brodu na Kupi. U 2016. godini je prvi put pomagao i Nacionalni park Risnjak, gdje smo dva dana imali mogućnost s

njihovim vodičima propješačiti put od Hrvatskog do izvora.

Zbog ograničenih sredstava nije bilo moguće cjelokupnog teksta objaviti i na hrvatskom jeziku, zato objavljujemo knjigu u sličnom obliku kao prošlih godina. Ispričavamo se svima onima koji dobro ne vladaju slovenskim jezikom. Morat će se zadovoljiti samo s uvodnim dijelom i slikama. Možda ćemo jednom skupiti dovoljno novca za tiskanje cjelokupnog teksta u jednoj knjizi i u hrvatskom prijevodu.

Slika 5: Hrvatski i slovenski istraživači na istraživanjima prostora i priča oko izvora Kupe sa pratnjom iz NP Risnjak, 17.8.2016.

Knjižica je tiskana uz pomoć sredstava Urada vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu iz projekta Palčave šiše za godinu 2016, pokrili su i troškove studenata, na čemu se zahvaljujemo.

Raduje me što nam je uspjelo tiskati nastavak u jubilarnoj godini kada radno slavimo desetu obljetnicu djelovanja zbirke. Obilježili smo je s nekoliko predstavljanja u okolici, kao i sa zanimljivim simpozijem o slovenskom jeziku u prekograničnoj obitelji svih četiriju susjednih država. Simpozij je bio organiziran u rujnu 2016. godine u prostoru obnovljenog Palčavog *skedna* uz pomoć Kršćanskog katoličkog saveza iz Celovca. U tom prostoru su ugrađeni novi čvrsti tlakovi, zatvoren je i grijan prostor s novim ulaznim vratima izrađenim prema starom, u požaru 1936. godine uništenom originalu.

Marko Smole

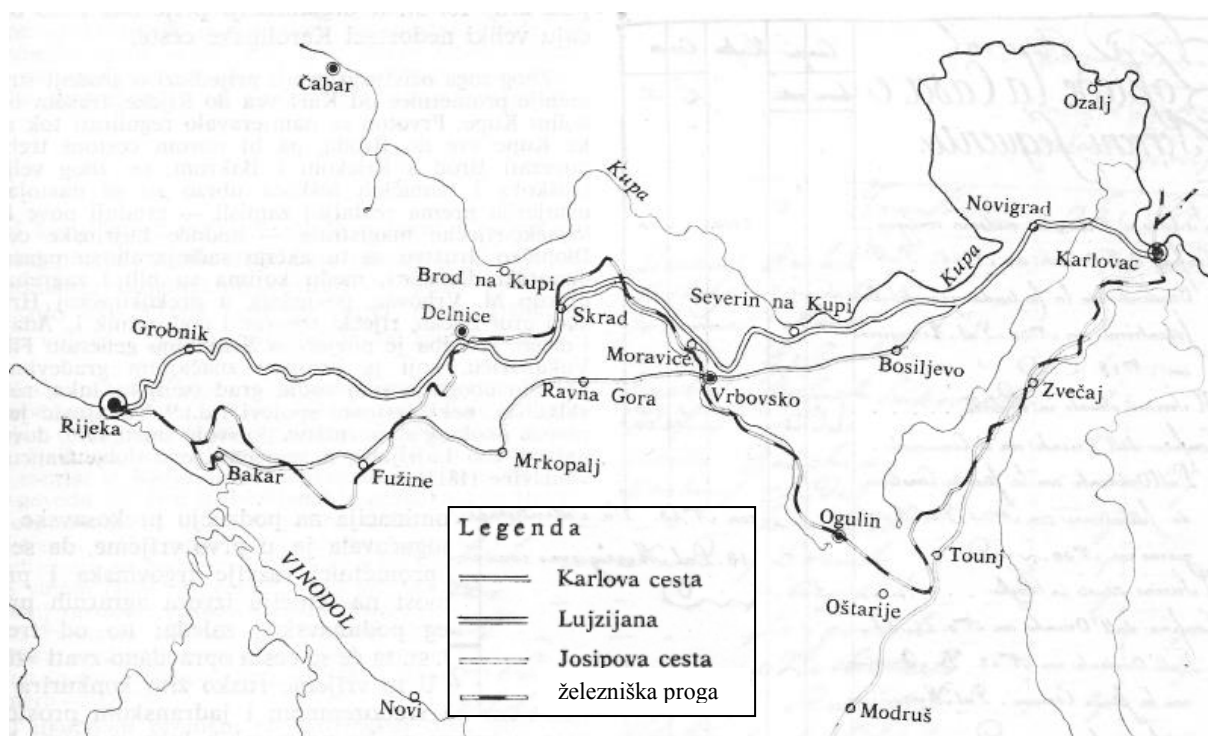

Slika 6: V knjižnici obravnavamo območje Kolpe in Čabranke s širšo okolico, tokrat tudi s pokrajino v Poljanski dolini (Polland) ter okoli Brod Moravic in osrednjega Gorskega kotarja. Izsek zemljevida cestnih povezav iz leta 1850, ko še ni bilo zgrajene modernejše ceste od Crnega luga do Gerova. Žal starejše karavanske poti v zemljevid niso vrisane.

Slika 7, na naslednji strani zgoraj: zemljevid starih transportnih povezav skozi Gorski kotar, ki so jih gradili od prve polovice 18. do druge polovice 19. stoletja in so vplivale na kulturne povezave med območji, ki jih obravnavamo v knjigi (iz knjige Gorski kotar).

Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke, II. nadaljevanje

UVOD

V letošnjem nadaljevanju bomo v uvodu poskusili pokazati še nekaj preostalega sosedstva na Hrvaški strani meje, ki je bilo v zgodovini povezano z območjem, ki smo ga v prejšnjih knjigah označevali kot dolino zgornje Kolpe in Čabranke z okolico. Gre za sosedstvo, ki je v zadnjih dveh stoletjih in pol delilo vsaj z deli na hrvaški strani enako usodo, saj je bilo in je od cesarice Marije Terezije naprej s čebranskim delom vred povezano v skupno upravno območje, ki se imenuje Gorski Kotar – prvotno imenovan Processus Montanus. Prav tako je Gorski Kotar zaradi vsaj v 18. in posebno v 19. stoletju hitro razvijajočega se gospodarstva ter gradnje transportnih in trgovskih povezav med Karlovcem in osrednjo Hrvaško s Kvarnerjem, močno vplival tudi na slovenske predele. Vanj ali preko njega so

ljudje odhajali na delo, po trgovskih poslih, se v določenih obdobjih tudi odseljevali v želji po boljšem življenju.

Preko Gorskega Kotarja, ki je bil med turškimi ropanji v 15. in 16. stoletju močno prizadet - nekateri kraji, na primer Delnice, Moravice, celo skoraj popolnoma izpraznjeni, so pričeli graditi pomembnejše nove ceste šele v začetku 18. stoletja. Te so zamenjale stare poti, po katerih so potovale karavane, ki so se osrednjih predelov zaradi grožnje roparjev take in drugačne vrste že nekaj stoletij izogibale in zato raje izbirale dolino Kolpe in prehode skozi Kuželj, Osilnico in Gerovo. Prva cesta, ki jo je potrebno vsaj na kratko omeniti, je bila uradno odprta leta 1728. Ob otvoritvi jo je v celoti od Karlovca, preko Bosiljeva, Vrbovskega, Ravne Gore, Mrkoplja in Fužin do Bakra prejel sam cesar Karel VI, po katerem je dobila ime.

Že ta cesta in njena gradnja je povzročila precejšnje načrtno in manj načrtno naseljevanje prebivalstva iz oddaljenejših krajev. Tako za gradnjo kot za njeno vzdrževanje so bili naseljeni Vlahi (Uskoki), ki pa so se izgleda ukvarjali več z ropanjem potnikov kot z njenim vzdrževanjem, zato so bili po velikem razbojniškem napadu na trgovsko karavano leta 1754 v naslednjih desetletjih celo izseljeni. V vasi ob cesti so naseljevali ljudi celo iz Saške, Češke, priseljevali so se iz sosednjega čebranskega predela, kjer propadajoča železarna ni več dajala kruha, kot tudi neposredno iz Kranjske.

V Ravni gori še vedno del prebivalstva govori t.i. »rovtarsko kranjščino«. Slovenski zgodovinar Pavle Blaznik je pred desetletji po priimkih pokazal, da se je v prvi polovici 18. stoletja tja priselilo veliko število družin s skoraj petdeset različnimi priimki iz rovtarskih predelov škofjeloškega gospostva. To je opazil po narečju že hrvaški jezikoslovec Nikola Majnarić pred drugo svetovno vojno. V svoji razpravi je zapisal, da Kranjci v zgornjih predelih vasi v dveh stoletjih niso izgubili svojih običajev in jezika.

Slika 8: Fužine, na strmi in ozki Karolini, ob kateri je bilo pozidanih kar nekaj v osnovi več kot dvesto let starih stavb - zaradi povezane gradnje verjetno zadružnih.

Naseljeni ljudje so bili zaposleni na cesti in s posli, povezanimi s transportom. Bili so kovači, kolarji, gostilničarji, vzdrževali so cesto, pomagali pri transportu in skrbeli za varnost prometa in potnikov. Pogoste so bile zadružne lastnine, kjer si je eno

gospodarstvo delilo več družin, včasih celo nekaj deset. Zato tudi hiše z več družinami pod isto streho niso bile redkost, še vedno jih kljub različnemu kasnejšemu razvoju posameznih delov lahko razpoznamo zaradi stikanja na videz različnih zgradb.

Slika 9: Člani ekipe Processus Montanus pri ogledu ostankov »fajerjev« nekdanje Karoline, 17.maja 2015.

Karolina je s svojim relativno ozkim voznikom, strmimi klanci, katerih del je bil premoščen s t.i. »fajerji« - strmimi in nevarnimi viadukti, dolgimi in nevarnimi gozdnatimi območji, skozi katera je prehajala, slabim vzdrževanjem - del ceste je bil preko deževne dobe mimo Vrbovskega celo zamočvirjen, postajala ob povečevanju prometa proti in od morja vedno bolj tesna in problematična, tudi nerentabilna. Zato so že čez nekaj desetletij začeli razmišljati o posodobitvi povezave. Najprej so zgradili novo cesto leta 1770, ki je južneje povezovala Karlovac s Senjem, poimenovana je bila po sinu Marije Terezije – Jožefina. V tistem času se je že močno razvijala Reka. S privilegiji Habsburžanov je postala pomembno trgovsko in pristaniško mesto,

ki je začelo močno preHITEVATI Bakar in Senj. Do tja pa so vodile le slabše poti.

Nekaj časa sta tekmovali ideji o novi cesti po kopnem do Reke in kombinaciji plovne poti po Kolpi do Broda na Kolpi ter nato cestni povezavi preko Delnic do Reke. Plovbo po rekah so pričeli v habsburški monarhiji posebno intenzivno razvijati v 1760-ih letih, pol stoletja po razglasitvi svobodne plovbe po Jadranu. Ena od možnih poti je bila tudi Kolpa. Leta 1758 so dvorni svetniki kot prvi privlekli tri poskusne ladje polne žita po Donavi, Savi in Kolpi od Temišvarja do Karlovca in nato tovor po kopnem še do Reke. Že leta 1750 je bila ustanovljena Privilegirana trgovska družba Trst-Reka, ki je vodila veliko rafinerijo sladkorja na Reki. Tudi ta se je potegovala za gradnjo plovne poti po Kolpi. Leta 1759 so bile izdelane prve osnove za urejanje Kolpe, Save in Donave. Urejanje plovne poti okoli Karlovca je vodil celo jezuit Gabrijel Gruber, znan po svojem ljubljanskem projektu prekopa za gradom. Razmišljal je celo o izgradnji plovne poti od Kraljevice ob Jadranu do Broda na Kolpi, naprej naj bi ladje plule po Kolpi.

Slika 10: Ena od najlepših, še baročno širokih stavb na Karolini v Fužinah.

Plovni kanal naj bi tako povezoval Karlovac po urejeni Kolpi do Broda. Karlovac je bil že plovno povezan s Savo, po kateri sta prihajala žito in koruza. Po eni od variant bi bilo potrebnih preko petdeset prelivov za obvladovanje višinskih razlik preko hribov do morja, načrtovan je bil celo vodni tunel pri Ozlju,

kjer so na Kolpi slapovi, na poti je bilo tudi skoraj petdeset mlinskih jezov in več brzic, ki jih bi bilo potrebno na ustrezen način premostiti.

Slika 11: Skromni, še vidni ostanki izkopa in obzidja začetega kanala na reki Kolpi, nekaj kilometrov pod Brodom na Kolpi.

Leta 1796 je bila ustanovljena Ogrska kraljeva družba za plovbo po Kolpi od Siska in Karlovca do Broda ter za ureditev ceste od Broda do Reke, Bakra in Kraljevice. Za izvedbo projekta je močno navijal tudi grof Batthany, ki je bil ladjar in trgovec z železom ter v tistem času lastnik Brodskega gospostva. Za cesto od Broda do Reke je celo vložil 100.000 forintov in pri Ozlju zgradil ladjedelnico. Veliko materialno in moralno pomoč je projekt dobil tudi od zagrebškega škofa Maksimiljana Vrhovca ter od mnogih drugih, ki so v njem videli gospodarski potencial.

Slika 12: Levo dvorec Zrinskih na Brodu na Kolpi, zadaj cerkva Sv. Marije Magdalene. Naselje ob prehodu čez Kolpo proti Kočevski je bilo od leta 1570 do 1811 upravno središče Gorskega kotarja.

Leta 1800 je družba dobila privilegij za gradnjo in pričela v letu 1801 graditi kanal in to od Broda navzdol. Na gradnji so delali številni zaporniki, ki so zaradi slabih življenskih razmer množično umirali, pomagali so tlačani. Inženirske in tehnične posle so izvajale ekipe, ki so prej gradile kanal Donava – Tisa, to so bili italijanski mojstri in francoski inženirji. Ker pa so stroški gradnje kmalu preseгли pol milijona forintov, je Delniško društvo za izgradnjo zahtevalo mnenje strokovnjaka za gradnje, barona Filipa Vukasinovića. Ta je ob pregledu projekta predlagal društvu, da se dela na kanalu takoj prekine, saj bi bili stroški mnogo previsoki, in se namesto nadaljevanja raje zgradi moderno cestno povezavo proti Reki. In tu se prične zgodba o za razvoj daleč najpomembnejši cestni povezavi v zgodovini Gorskega Kotarja – o tako imenovani Luiziani. O kanalu na Kolpi pričajo le še ohranjeni obzidani bregovi otoka pod Brodom.

Slika 13: Staro središče Lokev, nastalo pred Luiziano. Nekaj hiš levo od cerkve je bilo zadružnih, večdružinskih.

Luiziana je bila grajena v letih od 1803 (v začetku še v navezavi s kanalom do Broda) do 1811, gradilo jo je Kanalsko in brodarsko društvo, ki je dobilo koncesijo za pobiranje cestnine. Povezala je Reko s Karlovcem preko Grobniškega polja, Kamenjaka, Gornjega Jelenja, Lokev, Delnic, Skrada, Stubice, Severina na Kolpi, Netretiča in Stativa. Dolžina Luiziane je znašala 18 avstrijskih milj (1

avstrijska milja = 7,585 km) ali 136 km, široka je bila 6 m. Bila je ena najmodernejših cest v monarhiji. Z njeno izgradnjo je Karolina hitro izgubila na pomenu.

Slika 14: Novejši del Lokev ob Luiziani je obcestne oblike. Hiše so postavljene z glavno fasado vzporedno na cesto.

Luiziana je bila dokončana v času francoske okupacije, ko je ta del pripadal Ilirskim provincam s sedežem v Ljubljani. S privolitvijo cesarja Napoleona je bila že ob otvoritvi poimenovana po njegovi soprogi Mariji Luizi, čeprav je v resnici ime dobila že precej prej, leta 1808 po soprogi avstrijskega cesarja Franca I. z enakim imenom.

Slika 15: Brod na Kolpi je po dveh stoletjih brez mitnic ponovno dobil objekte, ki zapirajo prost pretok ljudi preko Kolpe. Nekatere tudi to ne ovira – mednarodna ekipa raziskovalcev IEC Processus Montanus pred Prirodoslovnim muzejem, aprila 2015.

Cesta je bila speljana po drugi trasi kot prejšnje in je omogočila razvoj novim

krajem in območjem. Celo upravno središče Gorskega Kotarja (prej Frankopanskih posesti), ki je bilo vse od 1570-ih let na Brodu na Kolpi (pred tem je bilo v Gerovem) se je takrat leta 1811 preselilo višje na samo cesto - v Delnice.

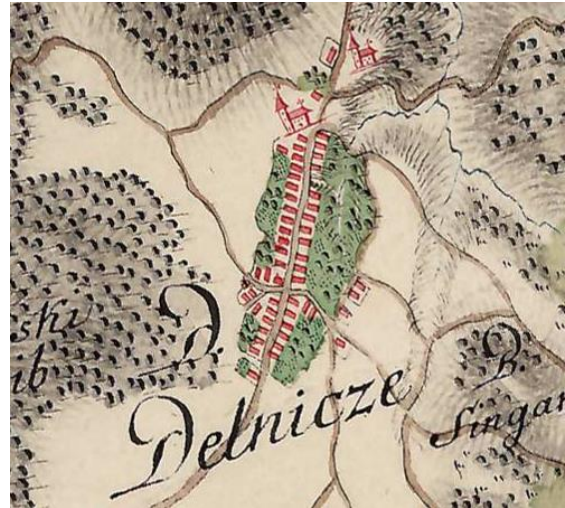
Slika 16: Nova cesta skozi Gorače med Trstjem (Trščem) in Prezidom iz konca 1880-ih let. Lepo je vidna strma stara cesta, zadaj na Žalostni vrh, ter položno zavita nova cesta ob bregu (foto Dragutin Žagar).

Slika 17: Gradnja Luiziane je pripeljala v Gorski kotar tudi mojstre kamnoseke iz Primorja, ki so bili sposobni zahtevnejših kamnitih konstrukcij. Na sliki viadukt v Lokvah. Nekaj jih je tu tudi ostalo in so nadaljevali gradbena podjetja – eni od njih so bili mojstri iz družine Lenac iz Senja, ki so nov dom našli v Bosljivi Loki.

Ob cesti so bile že med gradnjo zgrajene mitnice (Hrvatje jim pravijo »harmice«) potrebna prenočišča za potnike, počivališča za tovorno živino, kjer so furmani lahko napojili in nahranili svojo živino ali konje zamenjali z odpočitimi. Na mitnicah so bile tehtnice, saj se je cestnina plačevala po teži prevoženega ali pa od

števila glav prepeljane živine (krav, volov, konj, koz, ovac, svinj...). Ob cesti so nastale kovačije, kolarske delavnice in druge uslužnostne dejavnosti. Vse te objekte so že takoj po otvoritvi ceste oddali v najem, kar je razvidno iz časopisa Ilirskih provinc iz 1811. Leta 1816 je družba prišla v slabo gospodarsko stanje in je vse svoje privilegije prodala Delniški družbi Luizijske ceste, skupaj s pravico pobiranja cestnine naslednjih 50 let.

Slika 18: Delnice, obcestna vas na poti iz Broda proti Reki, še preden so postale 1811. leta z novo Luiziano tudi novo središče Gorskega kotarja. Iz vojaškega zemljevida, druga polovica 18. stoletja.

Po izgradnji Luiziane in večinoma pred železnico skozi Gorski Kotar so bile prenovljene in na novo zgrajene tudi povezovalne ceste iz sosednjih območij. Tako cesta iz Loške doline preko Prezida, Trstja in Gerova, po kateri so vozili les iz čabarskih gozdov na železniško postajo v Rakek, ter nato šele več kot petdeset let kasneje od Gerova do Gornjega Jelenja in Delnic. Vse do tedaj je od Gerova za vožnjo proti morju služil ozek in strm voznik čez Lazac, speljan po trasi karavanske poti še iz rimskih časov in srednjega veka .

Med Reko in Karlovcem je bila v letih 1869 do 1873 zgrajena tudi železniška proga. Njena dolžina je 176 kilometrov,

čprav je zračna razdalja le 90 kilometrov. Premagati je morala precejšnjo višinsko razliko, najvišja točka je na 837 metrih nad morjem. Na gradnji proge je sodelovalo preko 23.000 delavcev, gradili so jo s povprečno hitrostjo 112 metrov na dan in pri njej je sodeloval tudi marsikateri domač podjetnik. Kljub starosti je njena trasa še vedno v uporabi in je zato zastarela in neprimerna za hitrejši prevoz. Nova trasa naj bi bila po eni od različic načrtovana po dolini Kolpe in nato po 25 kilometerskem tunelu do Reke. Domačini vsekakor upamo, da material te gradnje, če do nje pride, ne bo zatrpal, onesnažil ali uničil doline, v kateri smo preživeli stoletja.

Slika 19: Gospa Mirjana, pri nekdanjem miljniku Luiziane na šolskem vrtu v Lokvah, razlaga pomen ceste za razvoj njihovega kraja; v šoli je tudi vaška etnografska zbirka.

Stara Luiziana je tako ostala glavna cestna prometnica skozi Gorski kotar vse do leta 1954. Takrat je bila po celi dolžini rekonstruirana in asfaltirana, zavoji so bili porezani, trasa pri Karlovcu je bila izvedena na novo. Šele leta 2008 jo je zamenjala popolnoma nova avtocestna povezava, Luiziana je tako poleg Karoline postala turistično zanimiva stranska cesta, z množico naravnih in kulturnih

zanimivosti na sami poti ali v njeni neposredni bližini.

Nekaj naselij, ki so ostala na starih cestah ali so jih nove ceste zaobšle že prej, a so pomembna za razumevanje stavbne dediščine v zgornjem delu doline Kolpe in Čabranke, si bomo pogledali v nadaljevanju.

Slika 20: Ena od zanimivejših starih hiš v Gorici pri Lokvah s kvalitetno obdelanimi kamnitimi gradbenimi elementi iz 1822. leta je verjetno delo primorskih kamnosekov. Klet za krompir je bila v tla v hiši izkopana šele po izgradnji.

Slika 21: Kamnito okence in zid na večdružinski hiši iz Goric pri Lokvah je enako kot v zaledju Kvarnerja.

BROD MORAVICE

Slika 22: Središče Brod Moravic z vaško lipo, levo je župnišče in desno za lipo ter spodaj župnijska cerkev Sv. Nikolaja s stražarskim »turnjem« iz katerega so na Kranjsko signalizirali turško nevarnost.

Če se odmaknemo nekaj stoletij nazaj, v čas pred modernimi cestami in železnico, potem v Gorskem kotarju ne moremo mimo Brod Moravic. Moravice so bile nekoč pomemben trg na križišču poti, ki so prihajale iz osrednje Hrvaške, bogate z žitom in živino, poti iz Bele Krajine preko Starega trga ter se nadaljevale proti Bakru ali Kočevski ter skozi dolino gornje Kolpe v čabarski kraj in Loško dolino. Tu preko je stoletja potovala večina žita, koruze, vina in živine za čabarski kraj, tu so pleški trgovci nabavljali blago in ga tovorili ali preprodajali naprej.

Brod Moravice so sicer že nekaj stoletij zaradi glavnih cest, ki so jih obšle, precej odmaknjeno naselje, a za zgornji del doline

Kolpe zaradi zgodovinskih povezav na nekdanji karavanski poti za transport žita, živine in koruze iz osrednje Hrvaške zelo pomembne. Tja so še v času železnice hodili trgovci iz zgornjih krajev po robo, saj je bila pot navzgor do železniške postaje sicer strma, a so jo naloženi vozovi potem z nekaj pazljivosti lažje prevozili v dolino. Vsaj v naši družini se je ohranila pripoved, da je bila ta pot bolj varna od tiste iz Broda do Delnic tudi zaradi roparjev, ki so bili tam pogostejši še vse do druge svetovne vojne.

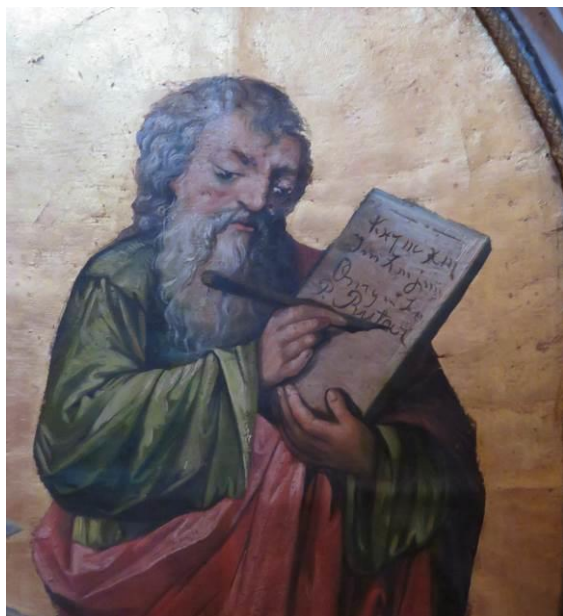

Slika 23: Moravice na vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja, vidna je občestna pozidava hiš, postavljenih pravokotno na pot.

Nekoč se je to trško naselje imenovalo tudi Moravice, Gornje Moravice, Turanj, Brodske Moravice. So eno od starejših naselij v Gorskem kotarju,

V 15. in 16. stoletju so širše področje Brod Moravic, podobno kot Kočevsko, močno prizadeli turški vpadi, zato se je del prebivalcev umaknil na Kranjsko. Kasneje so knezi Frankopani in Zrinski, ki so bili lastniki tega območja, naseljavali opustele kraje s pribežniki iz Primorja, Bosne in drugih krajev, vračali so se tudi potomci staroselcev, ki so pred Turki zbežali na Kranjsko, vsaj po stavbni dediščini sodeč je bilo priseljenih kar nekaj Kranjcev in

tudi Kočevarjev, v naselja nad Kolpo še Uskokov.

Slika 24: Izsek ene od slik s prižnice cerkve Sv. Nikolaja, s podpisom Petra Rutarja iz Osilnice, ki ga zapisuje evangelist v svojo knjigo.

Slika 25: Cerkvica Sv. Roka na brodmoraviškem pokopališču, ki je imelo še pred nekaj desetletji v levem, zadnjem vogalu tudi židovske grobove. Cerkvica je okrašena z zanimivo obdelano preslico s kamnito krono (desna slika) ter obnovljenimi svaricami na stenah, podobno kot cerkve po dolini in preko Kolpe. Zadnja obnova je žal uničila marsikatero staro sled poslikav v notranjosti.

Brodmoraviška župnija je bila ustanovljena v 14. stoletju in je poleg Gerovske najstarejša v Gorskem kotarju. Cerkev Sv. Nikole - Miklavža se nahaja na grebenu v sredini trškega naselja. Zanimivo je, da je pri okrasitvi notranjosti cerkve konec 19. stoletja imel s slikami na stranskem oltarju in prižnici pomembno besedo Peter Rutar, podobar iz Osilnice, ki se je na svoj prepoznaven način podpisal tudi na slike

evangelistov na prižnici, podobno kot npr. leta 1885 v Plešcih.

Od nekdanjega trškega naselja je ostalo še nekaj večjih hiš v središču, predelanih v 19. ali začetku 20. stoletja. Gospodarskih poslopij je ostalo le malo, saj se ljudje odseljujejo in se s kmetijstvom ne ukvarja skoraj nihče več.

Slika 26: Eno od redkih, še ohranjenih mogočnih gospodarskih poslopij, na parceli za stanovanjsko hišo v središču Brod Moravic, počasi izgublja nekdanjo obliko

Ob ogledu stanovanjskih hiš obiskovalec postane pozoren na portale v kletnem delu hiš, ki so večinoma ostali nespremenjeni iz začetka 19. stoletja. Izgleda, da je prav v letih nekako od konca 1820-ih do sredine 1830-ih tu delovala izredno uspešna klesarska delavnica, ki je uspela svoje izdelke v nekaj več kot petih letih prodati marsikateremu lastniku hiše. Stavbe so obrnjene pravokotno na ulice, vhodi v starejše hiše so iz dvorišča, pravokotno na ulico. Zato na cesto gleda čelna fasada, ki ima po pravilu dva kletna vhoda – širšega, verjetno za živino ali voz in ožjega za klet za poljščine.

Ta dva, vsekakor gospodarsko pomembna vhoda, sta tako na najbolj vidni strani hiše ponujala priložnost za prikaz statusa lastnika. In ta dva vhoda sta tudi na starejših poslopih v 1820-ih in 1830-ih letih, ko je morda tudi zaradi izgradnje ali gradnje cest po dolini Kolpe in skoraj desetletje dolgih let možnosti prekomejnega trgovanja zaradi Ilirskih

provinc, ko ni bilo prave meje proti Kranjski, naselje še zadnjič doživelo svoj vsaj kratkotrajni vzpon. Zato je doživljalo vsaj olepšanje stavb. Niso jih gradili na novo, temveč so večinoma verjetno le dodajali nove portale. Na fasadah ni opaziti kakega posebnega okraševanja, morda so takrat tam zgolj povečali prvotna okna. Zanimivo je, da so približno iz istega obdobja tudi portali na malce bolj skromnih hišah na prečkanju poti iz Borovške doline preko Čabranke in Mandlov (npr. Belca, Mandli), mnogo višje v dolini. Tudi vzrok je bil verjetno isti – tako pri zaslužku kot v željah.

Slika 27: Desno morda starejši tip portala v klet pred 1820-im letom – polkrožni zaključek na eni od zadnjih strani hiše v središču Brod Moravic. Levi vhod v stanovanjski del je bil vgrajen 1834. leta.

Slika 28: Tipična kletna portala na čelni fasadi iz 1830-ih let iz središča naselja. Levi vhod v predel z živino, morda tudi za voz tovora, desni za klet s poljščinami.

Kakšne so bile hiše ob predelavi portalov težko sklepamo iz zunanjsčine, saj sedaj na videz najstarejše kažejo podobo zatrepnih fasad z večinoma tremi okni na ulico, nekatere tudi z dvema, a težko sodimo

kako je bilo z originalnimi okenskimi odprtini. V zgornjem delu doline smo že ugotavljali, da so jih povečevali dva do trikrat v obdobju stotih let. Osnove stavb bi bilo mogoče ugotoviti le z natančnejšimi arhitekturnimi in gradbenimi posnetki.

Slika 29 in 30: Večja starejša hiša s tipično osnovo pred 19. stoletjem: vhod v stanovanje je pravokotno na cesto, s ceste dva vhoda v kletni gospodarski del.

Stavbe so obrnjene pravokotno na ulice, vhodi v starejše hiše so iz dvorišča, pravokotno na ulico. Zato na cesto gleda čelna - zatrepna sada, ki ima po pravilu dva kletna vhoda – širšega, verjetno za živino in ožjega za klet s poljščinami. Redkejšje so hiše z reprezentančno urejenim vhodom tudi v stanovanjski del. Ena od njih je prikazana na fotografiji zgoraj.

Po strukturi zunanjsčine bogatejših objektov v Bord Moravicah bi lahko sklepali, da je bila prav po vzorih teh objektov zgrajena bogata Palčava šiša v Plešcih. Ta ima prav tako dva monumentalna vhoda v kletni, gospodarski del objekta, vhodni portal pa postavljen na vzdolžno fasado, zaradi

nekaj kasnejše in enovite gradnje-somerno. V hišo so vodile nekdanj kamnite stopnice, le tlorisna struktura je bila tam prilagojena lokalnim značilnostim in zaradi premožnosti in stremljenja k meščanskim vzorom dodano gosposko nadstropje.

Slika 31: Vhodni portal in vrata v stanovanjski del hiše iz predhodne slike iz 1831. leta.

Slika 32: Stavbe na županovi parceli št. 30 v Brod Moravicah: poleg zidane stanovanjske stavbe ob poti spodaj je desno še druga - lesena, ter zadaj edino zidano gospodarsko poslopje v naselju; še štirna s stajo, morda svinjak, senik, zgoraj zadaj sušilnica za sadje.

Ena od precej posebnih hiš je nekdanja županova hiša, ki s svojo zunanostjo ne izkazuje kake zanimivosti. Bila je večkrat predelana in ni prav v dobrem stanju. Za njo se na isti parceli skrivajo drugi objekti,

ki zaslužijo posebno pozornost. Najdemo jih tudi na katastrskih načrtih iz sredine stoletja, kjer so natančno vrisani tudi najmanjši, celo stranišče. Eden najmarkantnejši od njih, je bil celo edini zidani gospodarski objekti v naselju.

Slika 33: Zidana stanovanjska stavba nekdanjega župana v Brod Moravicah, nekdanj s tremi okni na zatrejni cestni fasadi in dvema vhodoma v kleti s kamnitima portaloma.

Gospodarstvo na isti parceli sta sestavljali dve stanovanjski hiši. Večja, zidana (na načrtu je obarvana rdeče) in zgornja, manjša in lesena, prav tako ob cesti.

K zidani hiši je vrisano manjše poslopje na vogalu, verjetno gre za stranišče in z njim povezan svinjak. Zanimiva je tudi lesena hiša, saj je izdelana spodaj s kamnitim, masivnim in lepo obdelanim zidovjem, zgornji del pa je izdelan iz širših jelovih brun, na katerih so kljub predelavam vidni izrezi za relativno majhna okenca pribl. 40x55 cm.

Slika 34: Levi od sklepnikov kletnih portalov iz leta 1829 s skromno vgrebenim imenom in priimkom lastnika Brajdich-a.

Slika 35 in 36: Nekaj manjša lesena vrhkletna stavba na županovi parceli, z masivnim podzidjem in lepo obdelanimi tako kamnitimi kot lesenimi deli. Presenečajo masivni okvirji kletnih vrat in oken.

In še poslopja v ozadju. Posebnost Brod Moravic in vasi v okolici so izredno kvalitetno izdelane *štirne*, ki so bile zaradi kraškega terena in pomanjkanja vode nuja za kakršnokoli resno dejavnost. Tudi te so po letnicah sodeč večinoma iz 19. stoletja in jo premore skoraj vsako gospodarstvo. Zbirale so vodo redkih izvirov ter meteorno vodo, ki se je natekala iz škodlastih streh. Županova štirna pa je nekaj posebnega, saj se že od najmanj sredine 19. stoletja nahaja v zidanem objektu, kjer so dvigovali vodo v kamniti žleb, iz katerega se je napajala živina v staji. To v trgovskem središču ni bila zgolj domača živina, temveč verjetno tudi tista za prekupčevanje.

Druga, izredno markantna stavba po svoji velikosti in monumentalni kamniti zasnovi, je gospodarsko poslopje, postavljeno zadaj.

Verjetno je služilo v sprednjem delu štali, zadaj shrambi ali kašči, a verjetno zgoraj tudi trgovskemu skladišču v zgornjem delu. O tem lahko le ugibamo. Kamnite obrobe oken, bogati kamniti portali in okovane polknice ter vrata v zadnjem delu s križno obokanim prostorom, celo polkrožna kamnita lina pod streho. V zadnjih desetletjih je bila stavba predelana v senik. Po pripovedovanju je bila nekoč tu tudi vaška ječa in pred njo sramotilni steber. Verjetno bi našli še kaj več zgodb, če poizvemo pri domačinih.

Slika 37: Bogato zastavljena in obzidana štirna s kamnitim koritom za napajanje živine.

Slika 38: Ena od redkih kovanih mrež, ki smo jih odkrili v Brod Moravicah, je na štirni pri županovih, a je bila tja prinešena verjetno iz stanovanjske hiše, kjer je zapirala vežno prezračevalno okno na vhodni fasadi poleg vhodnih vrat. Verjetno še iz konca 18. stoletja.

Slika 39, 40 in 41: Zatrepana in sprednja fasada pred stoletjem in pol edinega kamnitega gospodarskega objekta v Brod Moravicah. Na železnih vratih je letnica 1844.

In še eno malo stavbico na županovi parceli velja omeniti. Od nje je ostalo ohranjeno pazljivo izdelano kamnito ostenje, žal pa je propadel lesen ostrešni del. Gre za sušilnico sadja na robu parcele, s polkrožno kamnito stopnico, ki je

verjetno služila kot klop za tiste, ki so pripravljali sadje za sušenje.

Slika 42: Kamnito podstenje sušilnice za sadje z obzidanim kuriščem v sprednjem delu in polkrožno kamnito klopjo levo. Manjka le leseno nadstrešje.

Po naselju smo opazili še nekaj portalov malce drugačnih oblik na poti navzdol proti Brodu, brez letnic in morda nekaj desetletij mlajših od prej prikazanih. Zanimivo pri njih je, da so po obliki podobni kot v zgornjem delu doline Kolpe. V slovenskem prostoru jih označujemo kot jarmičaste in so značilni tudi za Belo krajino in Dolenjsko.

Morda smo v tokratnem uvodu premalo povedali tudi o njihovih štirnah. Nekatere od njih so po velikih kamnitih blokih, iz katerih so oblikovane. prav spoštovanja vredne stvaritve starih mojstrov. Ti so zvelikli in obdelovali velike kamnite bloke, da bi trdno varovali za življenje in bogastvo prebivalcev še kako pomembna vodna zajetja. Štirna ima skoraj vsaka hiša. Postavljena je običajno med hišo in hlev, bližje hlevu, saj se je iz nje napajala tudi živina. Štirnas ima zato pogosto tudi kamnito napajalno korito. Njena masivna izvedba, ki je marsikje starejša od dvesto let, priča o tem, kako pomembne so bile štirne za gospodarstvo. V stoletjih uporabe so jih redno čistili in popravljali, zadnje predelane ali obnovljene med obema vojnama so dobile betonski zunanji del. Izgleda, da so bile zadnje zgrajene ali

obnovljene vaške štirne, vsaj po betonski izvedbi sodeč.

Slika 43: Ena od bolj monumentalnih štirn v središču Brod Moravic, zgrajena iz večstokilskih kamnitih blokov. Tudi po dveh stoletjih še vedno drži vodo in je skrbno zaprta.

Slika 44, 45: Še dva kletna portala na poti iz središča proti Brodu in pokopališču. Levi je t.i. jarmičaste oblike.

Slika 46: Sprednja stran na prelomu 19. v 20. stoletje ambiciozno pregrajene trgovske hiše v središču, fasado so obrnili vzporedno s cesto, pravokotno na prvotno. Dobila je meščanski izgled, ki je govoril o stremljenjih lastnika.

Stare hiše, ki so zaradi solidne gradnje iz apnenčevih blokov stoletja obdržale svoje gradbene osnove, so v 19. in 20. stoletju doživljale prenove, a le nekaj v središču jih je dobilo (vsaj navzven) gosposke videze.

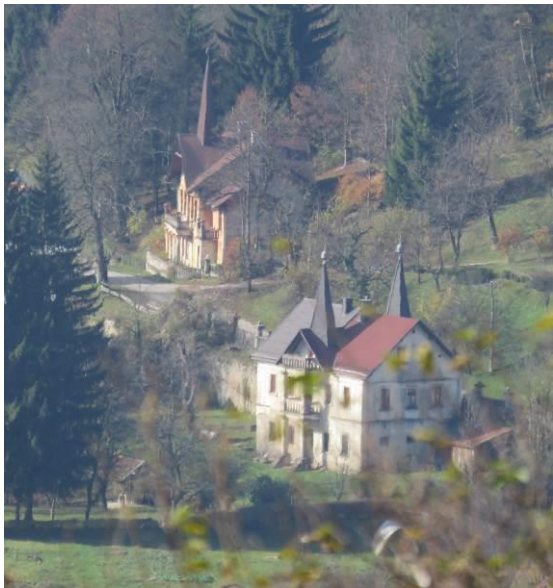
Slika 47: Zadnja stran hiše trgovca iz prejšnje slike, je tudi po predelavi sprednje strani obdržala staro obliko in usmerjenost.

Slika 48: Dve skromnejši hišici nasproti hiše trgovca v središču naselja. Zunanji tloris in usmeritev obeh sta ostala nespremenjena verjetno več stoletij.

Če bi nadaljevali pot proti železniški postaji, bi nam poleg nje padli v oči dve prav nenavadni stavbi iz časa pred prvo svetovno vojno. Povezani sta s podjetniško zgodbo družine Srkoč, ki ima na pokopališču enega od največjih spomenikov. Njihov prednik se je iz skromnega goranskega krošnjarja v čeških deželah ambiciozno razvil v veletrgovca s hrvaškim vinom za Češko, se poročil z ambiciozno Čehinjo, ki mu je pomagala pri poslih ter si v dobi največjega razcveta trgovine v veliki Avstro-Ogrski monarhiji, ob simbolu teh povezav in tehnološkega razvoja – ob sami železniški progi, sezidal

bahati vili s stolpiči in monumentalnimi zidanimi ograjnimi stebri. Zgodba družine je lepo opisana v knjigi Emila Crnkovića o krošnjarih Gorskega kotarja.

Slika 49: Malce megličast pogled na nenavadni vili družine Srkoč z v nebo stegujočimi se strehami stolpičev.

Več o posameznih hišah, njihovih osnovah, o notranji organizaciji in opreми, bomo morda lahko povedali v naslednjem letu, ko s pomočjo društva Turanj iz Brod Moravic načrtujemo z raziskovalci etnološke delavnice v Palčavi šiši obisk tega območja. Morda se nam odpre vsaj kaka notranjost, da bomo preko arhitekture stavbe in opreme prostorov lahko poiskali njene stavbne osnove, a tudi bolje spoznali življenje in vzore nekdanjih prebivalcev.

PO VASEH BRODMORAVIŠKEGA KRAJA - RAZDRTO

Po Brod Moravicah kot nekdanjem središču je smiselno pogledati še okolico, preko katere so vodile stare poti. Pot nas je vodila najprej proti vzhodu, skozi Vele in Male Drage, do kakih 7 km oddaljenega Razdrtega na vzhodu, ki naj bi ime dobilo zato, ker je bilo tu vse razdrto... Ali pa je šlo zgolj za pot, ki se je tu razdrla na dva kraja – proti Beli Krajini čez Stari trg ob Kolpi in proti osrednji Hrvaški čez Lukovdol. Vsaj tako izgleda po starih zemljevidih.

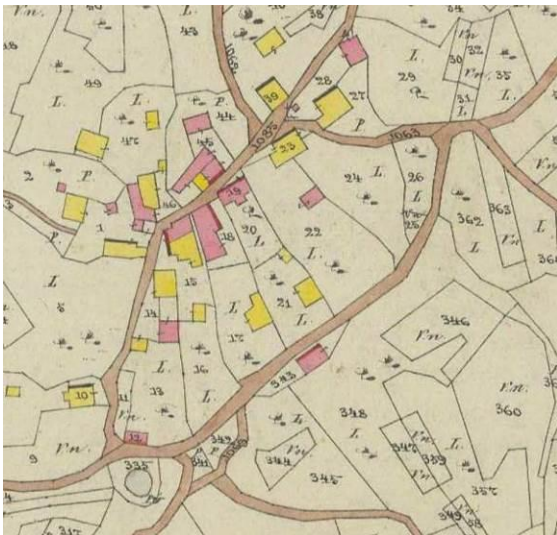
Slika 50, 51: Stara hiša v Velih Dragah, ponovno z dvema zatrepnima kletnima portaloma, tu polkrožne oblike, zgoraj je vidna dvotraktna zasnova prostorov. Kamniti gank s stopnicami in naklon strehe manjši od 45 stopinj. Verjetno iz sredine 19. stoletja, spodaj letvičasto okrašena kletna vrata.

Že na poti skozi Vele Drage smo lahko opazili, da so tu stavbe skromnejše od

tistih v Moravicah, saj nimajo starejših kamnitih portalov, čeprav so vsaj v kletnem delu solidno grajene iz apnenca.

Slika 52: Hiša iz Velih Drag s prejšnjih dveh fotografij, še z druge strani.

Slika 53: Vas Razdrto na katastrskem zemljevidu iz sredine 19. stoletja. Presenetljivo je večje število velikih kamnitih stavb.

Vas Razdrto je delila podobno usodo z ostalimi na tem kraškem terenu z obilico poroznega apnenca. Če so želeli ljudje preživeti s svojo živino, so potrebovali vodo. Izviri so bili skopi, zato ima vsaka hiša svojo zidano štirno. Po katastrskih zemljevidih sodeč so prej imeli povsod tudi vaške kale v obdelanih kotanjah, kjer se je zbirala in zadrževala voda za napajanje živine. Ti so razvidni v Velih Dragah v sredini naselja, Malih Dragah – pri izviri in v Razdrtem.

V Razdrtem je bila na razpotju ob spodnji cesti nekdanj gostilna, kjer je na njenem vogalu, ko je bila odprta, na kovanem nosilcu visela zelena veja. Če je bila zaprta, te veje ni bilo. Čez cesto je ena od največjih štirn, postavljenih med obema vojnama v sklopu projektov urejanja higienskih razmer na podeželju, zato naj bi imela inicialke HZ (Hrvatsko Zdravlje). Verjetno je nadomestila ali dopolnila nekdanji okrogli vaški kal, ki je viden na katastrskem zemljevidu iz sredine 19. stoletja. Po tem zemljevidu bi sklepali, da so bila prvotna zbirališča vode odprta, podležena številnim zunanjim okužbam, in so jih šele od začetka 19. stoletja naprej zamenjale štirne.

Slika 54: Marsikje štirna kljubuje času bolje kot zapuščeni stanovanjski objekt, Razdrto.

Slika 55: Hiše v Razdrtem so tudi v 19. stoletju večinoma še postavljali kot v prejšnjih stoletjih - pravokotno na pot.

Vas z neizrazitim središčem je razpotegnjena ob dveh poteh, ki se tu razdreta. Ena pot gre čez Kolpo proti Staremu tgru, druga proti Plemenitašu in naprej Karlovcu. Najstarejše stavbe so ob

zgornji poti, kjer se po katastru stiskajo v gručo. V spodnjem delu so bile hiše še po 1861-em letu postavljali v vrsti, pravokotno na cesto. Skoraj vse hiše so vzdrževane, a žal večinoma zgolj v počitniške namene.

Slika 56: Vaška gostilna na razpotju, desno v kotanji je bil nekoč vaški kal, ki se je napajal iz izvira, ki sedaj napaja štirno, Razdrto.

Slika 57: Kletni portal vaše gostilne na Razdrtem. Na sklepniku je izbokli razpeli Jezus, podobnega najdemo tudi v Kuželju in še kje v dolini, verjetno iz 1860-ih let.

Nekatere stavbe so v celoti kamnite, kar govori o dostopnosti ustreznega kamna za zidavo ter izkušenih mojstrih, ki so verjetno svoje znanje prinesli nekje iz dinarskega območja. Po tlorisih sodeč se mešajo tako enotraktne stavbe, kot tudi široke a nižje, dvotraktne. Nekatere

govorijo o tem, da je tu nekdaj živelo več družin pod isto streho.

Poleg živinoreje je bilo pomembno sadjarstvo. V vasi najdemo tako sušilnice kot tudi terilne kamne za sadje. Ker tu zaradi višine ne uspeva trta, je bilo največ jabolk in hrušk, iz katerih so stiskali mošt.

Slika 58: Terilnica za sadje pod nadstreškom.

Slika 59: Ena od še ohranjenih sušilnic za sadje.

Slika 60: Starejša zidana hiša z nenavadnim prizidkom brez dimnika in masivnim dimnikom v sredini.

V vasi se vrstijo tako zidane kot lesene stavbe, a žal le nekatere od njih kažejo notranjo zgradbo. Mnoge hiše so bile dograjevane in prislanjane k prvotnim

stavbam, zato brez natančnejšega pogleda v njihovo konstrukcijo težko povemo več.

Slika 61: Leseni portal ene od zgradb s kamnitimi stopnicami, sredina 19. stol.

Slika 62: Detajl neobaročnega okova.

Slika 63: Ena od lesenih stavb s pokritim gankom; novejša, predalčne konstrukcije z vertikalnimi polji. Konec 19. ali začetek 20. stoletja. Zadnji del zgradbe je zidan.

Slika 64: Pečnica nekdanje krušne peči (sedaj zunaj) izdaja bližino karlovških lončarjev in meščanski okus lastnikov v prvih desetletjih 20. stoletja.

Slika 65: Pogled na hiše ob nekdanji poti: ene široke, druge ozke arhitekturne osnove.

Slika 66: S kamnom obdelani zidovi pri vhodu v hlevski del enega od starejših gospodarskih objektov, na parceli 343 nad nekdanjim vaškim kalom. Desno stoji štirna in pod njo na vhodnem platoju v hlev kamnito korito za napajanje živine. Palice ob kamniti steni izdajajo, da so nekdanj nosile vinsko trto, ki se je vzpenjala ob južni kamniti steni poslopja.

Slika 67: Funkcionalno in estetsko izveden sicer skromni leseni portal štale, ki kljub krhkosti konstrukcije poudarja njeno trdnost in premišljenost. Pravi, skrbno prebrani kos lesa na pravem mestu.

Slika 68: Masivna in monumentalna kamnita hiša na široki parceli, kjer so se verjetno nekoč pasle ovce, Razdrto.

MALE DRAGE

Iz Razdrtega smo se vračali v smeri, po kateri je potovala večina robe iz osrednje Hrvaške v zgornji konec doline Kolpe.

Male Drage nas najprej pozdravijo s svojim pokopališčem. Tu opazimo nenavadno ambiciozno oblikovan kamnit portal, ki so ga pred mnogo leti izdelali domači klesarji, ti so pustili vasi poseben pečat. Ob obisku zadnji dan oktobra je pred pokopališčem stal velik kup metrskih drv, ki so jih pripravljali domačini za večer pred Vsemi Svetimi. Takrat celo noč ob pokopališču kurijo ogenj in na ta način prečujajo skupaj ob prednikih. Naslednji dan žerjavico s tega ognja odnesejo v svoja ognjišča. S tem s predniki še vedno delijo isto ognjišče, kot v davnih predkrščanskih časih.

Slika 69: Vhodni portal na pokopališče opozarja na poseben pomen tega prostora za njegove naročnike in graditelje.

Slika 70: Male Drage kažejo gručasto poselitev okoli središča pri cerkvi in razpotju. Del proti Moravicam je bolj obcestne oblike.

Male Drage sem opazil že prejšnje leto, ko smo tu preko potovali s Processus Montanus na enem od terenov. Gre za vas, ki je zadržala še skoraj vse stare hiše, le malo jih je bilo predelovanih v zadnjih desetletjih, le nekaj jih je propadlo. Več so jih lastniki, večinoma počitnikarji, obnovili. Naselje je v središču okoli razpotja gručasto – verjetno bo to najstarejši del, tu se je pridružila pot iz Vrbovskega, a se potem pozidava razteguje tudi ob cesti proti Brod Moravicam.

Slika 71: Gručasto razporejene hiše v središču Malih Drag okoli cerkve Sv. Duha.

Slika 72: Vhodni portal ene od redkih zapuščenih hiš v Malih Dragah na poti iz Razdrtega. Stene iz apnenca niso grajene s poravnanimi skladi preko celotne stene, saj je gradnja zaradi prevokotnih oblik materiala dovolj stabilna že brez poravnav.

V vasi, ki je tako lepo zadržala svojo staro obliko, so bili nekoč doma izvrstni klesarji.

Poznani so vsaj tisti iz družine Majetić, ki so delali tu v 19. stoletju. Kdaj so pričeli in ali so imeli že kake predhodnike in naslednike, bo potrebno še raziskati, a so njihovi izdelki vidni vsepovsod.

Slika 73: Hiša klesarjev, bratov Majetić v središču Malih Drag, dve družini pod eno streho.

Slika 74: Vhodni portal v hišo klesarja z napisom MM 1867 nad vrati, takrat izrazito moderne, pravokotne oblike.

Za klesarske izdelke je moral biti na voljo v bližini kvaliteten kamen, sivi apnenec (trden, brez razpok) v ustreznih skladih, ki se jih lahko lomi. Takega naj bi bilo dovolj pod bližnjim Okrugljakom. V vasi niso kamniti zgolj detajli zgradb, temveč so iz velikih kamnitih plošč postavljene celo ograje – npr. tiste za cerkvijo, na poti iz

središča vasi proti napajališču pri vaškem izviru.

Slika 75: Kvalitetni izdelki večkega klesarja pred lastno hišo so govorili o njegovem mojstrstvu – klop, kamniti tlak in zid pred Majetićevo hišo.

Slika 76: Mali kurnik ali svinjak iz velikih kamnitih blokov ob nadstrešku za klesarsko delavnico.

Hiša, iz katere so bili klesarji, že na zunaj kaže dejavnost in mojstrstvo lastnika. Še bolj preseneča mala zgradba pod hišo, ki sta si jo delili dve družini. Celo mali objekt kurnika ali svinjaka je zgrajen iz velikih kamnitih blokov. Tam je ostal tudi del nadstreška delavnice, ki je verjetno delovala več generacij.

Poleg te hiše se nahaja še zgradba, ki vsaj navzven izgleda za eno od najstarejših v vasi. Nekoč ambiciozna stanovanjska stavba je že dolgo časa gospodarsko poslopje. Vendar z zunanostjo izdaja nekoč bogato stanje. V celoti je zidana iz kamna in premore še vedno lep reprezentančen, polkrožno zaključen portal z okrašenimi vrati na zadnji zgornji strani. S sprednje strani jo odpirajo tri majhna okna na pot. Z dvoriščne strani je vhod

izveden preko kamnitih stopnic in lesenega ganka, izpod katerega je edini vhod v kletni del. Zanimivo je, da vhodov v kletni del ni iz zatrepne strani kot smo jih videli pri ostalih hišah v Moravicah in sosednjih vaseh. Verjetno je bilo potrebno imeti te vhode v naselju izven središča v nekem obdobju mnogo bolj pod kontrolo. Bilo bi zanimivo raziskati njeno starost in konstrukcijo.

Slika 77: Ena od starejših, po izgledu izstopajočih zgradb v Malih Dragah. Sprednja cestna stran s tremi okenci v nadstropju.

Slika 78, 79: Dvoriščna stran zgornje hiše, s kamnitimi stopnicami in vhodom preko lesenega ganka nad kletjo, kaže več predelav. Spodaj je reprezentančni vhod v hišo z zadnje strani, blizu vogala zatrepne stene.

V vasi najdemo še precej drugih posebnosti. Kamnito ograjo iz plošč smo omenili, pa gank na kamnitih stebrih, zanimiv sklepnik na vhodu v gostilno in mesarijo, posebno okrašeno hišo, ki spominja na kočevarske in še kaj. Več bomo za sedaj pokazali v slikah.

Slika 80: Ena od največjih hiš v Malih Dragah.

Slika 81: Gank, postavljen na kamnitih stebrih, pod njim vhod v klet.

Slika 82: Detajl stebričev in kletnega portala iz 1850. leta.

Zanimiva je tudi ena od redkih lesenih stavb v vasi. Predvsem po spojih, ki so prav skrbno izvedeni in krožno oblikovani. Kdo v naših krajih je pred sto in več leti obvladal tako natančno spajanje stenskih

gred, lahko le ugibamo. Bil je dober mojster, ki je znanje tudi pokazal.

Slika 83: Skrbno obnovljena počitniška hiša s portalom iz leta 1907, v lasti Špancev.

Slika 84: Lesena nadhlevna hiša iz debelih žaganih gred. Glede na velikost malih prvotnih oken bi bila lahko iz sredine 19. stoletja.

Slika 85: Natančno, mojstrsko spajanje debelih žaganih jelovih gred na dvostransko zavrt lastavičji rep - *Nemški vugel*.

Poleg kamnitih in stavbnih posebnosti v vaseh okoli Brod Motravic nismo našli

kakih prav posebnih starejših kovanih detajlov. Niti v okenskih mrežah, niti v okovih. Nekaj smo jih vključili v slikah.

Slika 86: Zadnja stran hiše v delu Malih Drag ob cesti proti Moravicam.

Slika 87: Reprezentančni portal vhoda v delno kamnito, delno leseno hišo iz predhodne fotografije, z letnico 1840.

Slika 88: Stara vratna okova iz 19. stoletja, sedaj na skednju.

Slika 89: Ena od dvolastniških hiš. Razvoj dveh vej družine je prinesel vidne razlike...

Slika 90. 91: Sprednja in zadnja stran nenavadno oblikovane hiše, z obliko fasade, kot smo jih spoznavali v kočevskih vaseh nad Kočevskimi Poljanami. Morda posledica dobrih povezav preko Kolpe s Kočevsko.

Slika 92: Okrasje zgornjega dela zatrepne fasade, izdelano iz ometa, je ostalo še staro.

Slika 93: Še ena od deljenih hiš, dvotraktna.

Slika 94: Stari okov ključavnice vhodnih vrat iz sredine 19. stoletja.

Slika 95: Vrata iz 1890. leta, iz središča vasi. Kombinacija starejših obrezanih robov in v sredini vrat, profiliranih okvirjev.

Slika 96: Fotografija hiše z gankom na stebričih. Kletni portal desno je verjetno iz 1850-ih, a je brez letnice.

Slika 97: Zgoraj lesena hiša s predalčno leseno konstrukcijo. Spodnji desni kletni portal je iz 1880-ih, jarmičaste oblike; kamnrite stopnice.

V Malih Dragah nas je gospod Emil Crnković opozoril še na eno manjšo stavbo. Zanimiva ni po bogastvu, izgledu ali starosti, temveč po tem, da ima ohranjeno odprto ognjišče. Stavba je majhna, verjetno je šlo za hišo *osobejnka*, široka je nekaj več kot 3 m, izdelana večinoma iz lesene predalčne konstrukcije iz žaganih debelih plohov. Okna ne izdajajo kake velike starosti, morda sto let ali nekaj več. Na stavbi sta kamniti le zadnja stena za pečjo v kvadratni hiši(-ci) in ob ognjišču.

Zanimivo je ognjišče, ki ima še ohranjeno originalno napo. Gre za enak tip visokega, plitvega ognjišča, kot smo ga spoznavali na Dolenjskem v okolici Kočevskih Poljan. Kuhalo se je poleti neposredno pred odprtino v krušno peč, na kamniti plošči, pozimi verjetno večinoma kar v peči. In

prav tak tip ognjišča je ohranjen tudi v Zakrajcu Turkovskem, v Rezučki hiši. Mordaje bil tudi v Ločički hišici na Fari.

Slika 98: Mala hišica s sprednje strani in s strani z lesenim delom, v katerem se je kuhalo.

Slika 99: Predprostor s kuhinjo, z glinenimi tlemi, desno drva; levo je vhod v hišo ter predelna stena proti ognjišču z ognjiščem na plitvi kamniti polici pred pečjo. Zgoraj kapa za iskre.

Slika 100: Napa iz lesenega opleta je ometana z glino in oprta na gredah; pod njo lesena palica za suho meso in zgoraj odprtina za dim, ki gre v podstreho. Zadnja stena z okencem je kamnita.

Slika 101: Mala hišica še s tretje strani. Okni v hišo sta bili le dve. Na stenah je vidna vertikalna nosilna konstrukcija. Le vmesna polja z lesenimi polnili so poletvana in ometana z apnenim ometom.

Slika 102: Vse stavbe v sosesčini male hišice so večje in dvotraktne.

Slika 103: Veliki seniki iz konca 19. stoletja v Malih Dragah izdajajo, da je bilo nekoč veliko živine. Zato tudi štirne niso redke. Vas ima izvir in napajališče na severo-zahodni strani.

Slika 104: Hiša, v kateri je bila nekoč mesarija in gostilna, pred predalavo ceste je šla ta ob hiši in pred kletnimi vrati v mesarijo.

Slika 105: Na levem portalu v mesarijo je sklepnik v obliki kravje glave, na njem pa sta vklesana bokal in vinski kozarec, leto 1869.

Slika 106: Žal tudi središče idiličnih Malih Drag, vpisanih v register kulturne dediščine Republike Hrvaške, ne more ostati brez novodobnih (grobih) posegov v arhitekturno skladno oblikovanje vasi. Lastnik hiše levo je tradicionalno leseno hišo obnovil na neprimeren način in jo žal opremil še z oblikovno z okoljem popolnoma neskladno teraso v ameriškem stilu... Zelo žal – za vse.

Slika 107: Ena redkih kovanih ograj v vasi. Podobne lahko vidimo v Velikih Dragah in v vaseh zgornje kolpske doline do Plešč. Po ustnih podatkih naj bi bile izdelane v kovačiji na Brodu na Kolpi okoli leta 1900 in kasneje.

Na koncu še nekaj podatkov o zgodovini in uradnem pomenu vasi in njenih stavb. Žal v zgodovinskih virih kot za mnoge kraje Gorskega kotarja, ni kaj veliko podatkov. Zato domnevajo, da je bilo naselje formirano najkasneje v 17. stoletju, saj naj bi bila cerkev sezidana na temeljih starejše. Naselje se razteza ob treh manjših krakih.

Stanovanjske hiše so delno kamnite, večinoma lesene, izvedene večinoma v kasetni gradnji. Vse hiše so samostoječe, različnih orientacij glavnega pročelja, brez ograjenih površin na ohišnici in z gospodarskimi objekti v neposredni bližini, ti so večinoma leseni. Glede na kataster iz leta 1861 je razvidno, da so ohranjeni vsi objekti iz tega obdobja. Konec 19. stoletja je bilo dograjeno le malo novih objektov, marsikateri od njih je bil posledica uspešnega dela v Ameriki ali krošnjarjenja drugje v tujini.

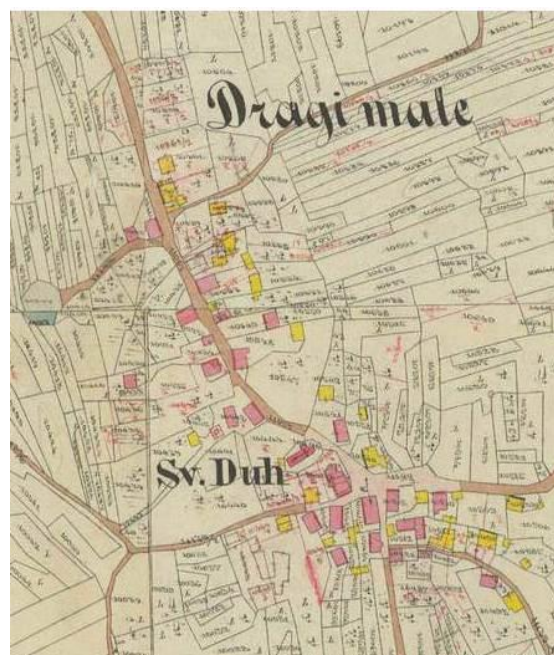
Slika 108: Spodnji del Malih Drag ob poti proti Moravicam.

Slika 109: Detajl spoja lesene kasetne gradnje iz Malih Drag. Vertikalni nosilec je hrastov, horizontalni plohi verjetno jelovi.

Naselje Male Drage so tako eno od redkih naselij iz 19. stoletja v Gorskem kotarju, ki je v celoti ohranilo tradicionalno

organizacijo prostora in stavbnega fonda, saj jih je kasnejši razvoj prometnic zaobšel.

Slika 110: Katastrski načrt iz leta 1861; razlike z današnjim stanjem so v Malih Dragah izredno majhne.

Za nas v zgornjekolpski dolini so Male Drage s svojimi kamnoseki vsekakor izredno pomembne tudi zato, ker so od tu po vsej verjetnosti prihajali kamniti portali, ki so okrasili marsikatero ambicioznejšo stavbo v času do druge polovice 19. stoletja. Nekaj jih bomo prikazali v poglavjih, ki sledijo. Pot od kamnoloma je vodila večidel navzdol proti dolini, zato transport portalov vsaj pozimi ni bil problematičen.

Poleg omenjanja kamnosekov Majetičev, tu govorijo še o drugem kamnoseku, ki se je priženil iz okolice Fare. Zanimivo bo raziskati kakšne so bile njihove posebnosti.

VASI PROTI DOLINI

Iz Malih Drag smo našo pot novembra 2016 nadaljevali nazaj proti Moravicam preko Velikih Drag, ki niso tako posebna vas kot Male, čeprav je bil njihov kal v sredini vasi nekoč še mnogo večji. Žal od njega ni ostalo skoraj nič.

Slika 111: Pogled na eno od hiš v Kutih, preko katerih je nekoč vodila pot v dolino Kolpe.

Slika 112: Starejša fotografija hiše Delač iz Kutov z zanimivim zidanim gankom.

Če se ukvarjamo s stavbno dediščino, si moramo vsekakor ogledati še nekaj tipičnih starejših hiš v okolici Moravic. Kute smo tokrat žal le prepeljali na poti do vrha nad Moravicami, kjer stoji stara cerkva Svetega Andrije, ki naj bi jo prebivalci Kutov postavili leta 1640 v zahvalo ob prenehanju ene od epidemij v tem kraju. Več o kraju z znano in aktivno *Hrvatsko čitaonico* in njegovih hišah bomo povedali kdaj drugič.

Že pred letom dni smo s Processus Montanus in predsednikom društva Turanj iz Brod Moravic obiskali zaselek Delači, kjer je ostalo nekaj najstarejših hiš v Gorskem kotarju, ki si jih moramo natančneje ogledati v nadaljevanju.

Samo naselje ni kaj posebnega, vendar nas že pred njim na starino opozori tako imenovani *piljdak*. To je kakih 2 m visok zidan steber kvadratnega preseka, ki naj bi po pripovedovanju v času Turkov služil kot podstavek za signalni ogenj, s katerim so javljali njihovo prisotnost.

Slika 113: Obisk naselja Delači maja 2015; desno je niz treh zidanih hiš ob razpotju, ki se jih vidi na katastru spodaj (*Na Artičku*).

Slika 114: Naselje Delači s skupino najstarejših stavb ob razpotju *Na artičku*, ki si jih bomo ogledali v nadaljevanju. Iz katastrske karte iz leta 1861.

Slika 115: Hiša Ožanić iz Delačev, podobne smo opazovali tudi v Brod Moravicah.

Posebnost naselja, ki je razloženo na kraškem terenu z obilico apnenca, je hiša, katere osnove naj bi izhajale še iz 17. stoletja.

Slika 116: Hiša Ožanić z zadnje strani, kjer je desno dozidan masivni kamniti del, ki se zaradi statične ojačitve opira na hišo.

Slika 117: Manjši kletni portal hiše Ožanić iz Delačev z letvičasto okrašenimi vrati.

Slika 118, 119: Vhodni portal hiše Ožanić iz Delačev; polkrožne oblike, z letnico 1826, imenom lastnika in izboklo izklesanim reliefom razpetega Jezusa, je eden od najstarejših v okolici.

Na prvi pogled nas najprej prevzame hiša Ožanić, ki je vrhkletna in vrhhlevna. Leta 2015 je leseni del doživel temeljito obnovo, ki ob našem obisku še ni bila zaključena. Hiša je podobna tistim, ki smo si jih ogledovali v Brod Moravicah. Postavljena pravokotno na cesto, z dvema reprezentančno obdelanima portaloma v kletni del na cesti ter glavnim vhodom v stanovanjski del z dvoriščne strani, tremi okni stanovanjskega dela na cesto, dvotraktna vsaj na cestni strani, s streho z

manjšim naklonom od 45 stopinj. Grajena je iz apnenca in jelovih gred, spojenih na t.i. *nemški vugel* oz. lastovičji rep. *Hiša* gleda proti središču in križišču poti.

Ožji kletni portal je polkrožne oblike, širši jarmičaste, na obeh je vklesano ime lastnika - Jure Ožanić. Tudi vhodni portal je še baročno polkrožne oblike, na sklepniku z izbočenim reliefom razpela pa ima vklesano ime Jure Ožanić in letnico vgradnje 1826.

Slika 120: Leseni gospodarski objekti prek ceste, pred njimi je nekoč stala še manjša stanovanjska hiša. Apnenca je obilo v okolici.

Hiša, zaradi katere smo prišli v naselje, pa je druga. To je hiša, ki jo po priimku zadnjih lastnikov imenujejo hiša Delač. Zgrajena naj bi bila že v 17. stoletju.

Slika 121: Sprednja stran hiše Delač pred temeljito rekonstrukcijo v 1970-ih letih (vir zbirka v hiši). Obnova je žal izbrisala marsikateri stari detajl.

Hiša Delač je dolga, pravokotna pritlična zgradba z vhodom iz zadnje strani ob strani. Vhodna veža je dolga in gre ob

lesnem stanovanjskem delu do osrednjega razširjenega prostora, ki je verjetno služil kot začasno prebivališče tudi živalim. Stanovanjska *hiša* je en prostor, z vhodom iz tega osrednjega, do podstrehe odprtega volumna. V vmesni niši proti dvoriščni strani je visoko kamnito ognjišče, mimo katerega je dostop na dvorišče. Na nasprotni strani od lesene stanovanjske *hiše* je kamnit gospodarski del. Z vkopano kletjo pod nivojem tal in s prostorom, verjetno za kaščo nad njo. Ta je bila kasneje predelana v sobo. V drugem vogalu je delavnica in drvarnica. Tako hiša pod eno streho zakriva vse dele gospodarstva – od stanovanjskega, ognjiščnega prostora, do hlevskega, shrambnega in senika na podstrehi. V tem je vsekakor zanimiva. Žal iz sedanjega stanja, ki je posledica obsežnih restavratorskih del, zelo težko razvozlam njen razvoj.

Slika 122, 123: Zgoraj sprednja stran hiše z vhodom ob strani in desno zidanim zidom proti cesti ter spodaj dvoriščna stran hiše Delač z vrati iz kuhinjske niše.

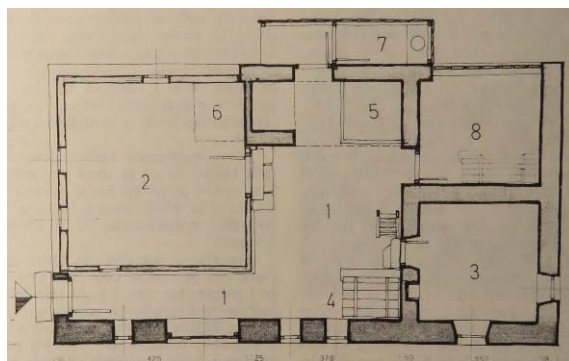
Slika 124: Razširjeni in v podstreho odprti osrednji del hiše Delač s prostorom za živali in vhodi v kaščo in klet pod njo (desno), delavnico in drvarnico levo, podstreho za otavo in seno. Levo je niša za ognjišče z obokanim stropom za lovljenje isker.

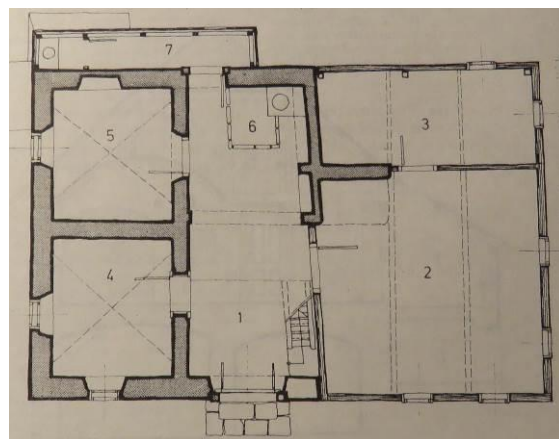
Slika 125: Kuhinjska niša, ki je del osrednjega prostora, z dvignjenim kamnitim ognjiščem in levo, zidanim ostenjem z odprtino za nalaganje peči v hiši. Obok nad ognjiščem je izdelan iz lehnjaka – ali je bil tudi originalen iz tega kamna?

Slika 126: Čista hiša z enostavno prebeljeno krušno pečjo iz neglaziranih skledastih pečnic, kot jih vidimo še kje po Gorskem kotarju. Manjše kamre še ni bilo.

Slika 127: Tloris hiše Delač iz knjige Gorski kotar, 1- hodnik in široka veža, 2 – hiša, 3 – kašča (kasneje kamra), 4 – vhod v zemljo vkopano klet pod kaščo, 5 - ognjiščna kuhinja, 8 – drvarnica in delavnica. Le hiša ima kvadraten tloris.

Slika 128: Za primerjavo še tloris hiše Ožanič, ki je bila opisana v začetku, prav tako iz knjige Gorski kotar, str.350. 1 – veža, 2 – hiša, 3 – hišna kamra, 4 – vežna kamra, 5 – kašča, 6 – ognjišče v črni kuhinji.

Na pogled gre pri tlorisih za hiši s črno kuhinjo, a ni tako. Pri hiši Delač je lesena, čista hiša verjetno postavljena naknadno v enoten ognjiščni prostor, kjer je bilo ognjišče samo zaslonjeno med zidove. Hiša Ožanič je precej mlajša in je zato že v osnovi postavljena v dvotraktni zasnovi s črno kuhinjo, potisnjeno na konec veže. Zelo podobne zasnove je bila Tamažava šiša v Pleščih, postavljena ali predelana leta 1822. Le njene osnove so bile pravilnejše, saj je sledila idealu zlatega reza in kvadrata v bivalnem delu, kot njene predhodnice na tem območju, dimnice. Kako je bilo v Delačih, bi lahko ugotovili le s pregledom kleti, katerih ni v literaturi.

Organizacijo hiše Delač bo potrebno še primerjati s kakim drugim objektom in njegovim razvojem, da bomo lahko ugotavljali kulturne povezave z ostalimi prostori v okolici. V osnovi jo razumem kot bogato ognjiščno hišo podolgovate zasnove, ki se je v razvoju strukturirala v ločene volumne pod eno streho. Nekako podoben razvoj lahko opazujemo tudi precej dlje, v vasi Goričice ob Cerkniškem jezeru, čeprav v kako stoletje mlajši hiši, o kateri bo govora naslednjič.

Iz Brod Moravic smo nadaljevali strmo pot navzdol proti dolini Kolpe do Čedanja, od koder se nadaljuje ob Kolpi proti Brodu.

Slika 129: Vas Čedan, kamor se spustijo poti iz Brod Moravic; tu je kapelica, kjer so se priporočili potniki in tovorniki.

Slika 130: Portal kapelice v Čedanju, oblike kot v Brod Moravicah in Malih Dragah, kaže istega izdelovalca.

Slika 131: V Čedanju se srečamo že s prvimi gospodarskimi zgradbami s kamnitimi vogalnimi stebri in prislonjenim kozolcem kot jih bomo zasledovali vsaj do Turkov.

Ob Kolpi se vrstijo manjši zaselki s stavbami precej mlajšega datuma, zgrajenimi pred sto in nekaj leti. Obrnjeno so pretežno z vzdolžno fasado na cesti, s stopnicami do visokega pritličja. Redke od njih z volumnom izdajajo starejše poreklo.

Slika 132: Ena redkih hiš ob Kolpi, nižje od Čedanja, ki kljub predelavam, z volumnom in naklonom strehe kaže na starejše vzore iz brod-moraviškega kraja.

Ob Kolpi se vrstijo manjši zaselki s stavbami precej mlajšega datuma, zgrajenimi pred sto in nekaj leti. Obrnjene so pretežno z vzdolžno fasado na cesti, s stopnicami do visokega pritličja, vendar večinoma brez kletnega dela. Reka se prevečkrat dvigne in poplavi njive vse do hiš. Kjer se dolina razširi je bilo primerno območje za poljedelstvo. Le redke od stavb z volumnom izdajajo starejše poreklo. Večina jih je predelanih v počitniške objekte, saj je dolina Kolpe vabljiva za

počitnikarje, nekatere od njih so obnavljali lastniki z občutkom za starino.

Slika 133: Hiša “uskoške” zasnove, visoko nad Kolpo z razširitvijo – gankom na zadnji strani.

Drugače je na visokih bregovih nad dolino. Že nekdanj so bili težko dostopni, življenje tu je bilo bolj vezano na živinorejo, predvsem drobnico, nekaj tudi na sadjarstvo. Morda zato so bili kraji poseljeni z uskoškim prebivalstvom. To še vedno lahko ugotovljamo po vzdolžnih osnovah enotraktnih hiš, ki smo jih spoznavali na Fari, z nekdanjo ognjiščno kuhinjo v osrednjem delu. Nekatere od njih so sčasoma dobile še ozko dogradnjo drugega trakta, ki ga je marsikdaj nadomeščal razširjeni gank na zadnji strani hiše.

Slika 134: Krušna peč, sezidana iz pečnic, modeliranih na originalu iz sredine 19. stoletja iz Ribnice; Ravne nad Kolpo. Originalne pečnice lahko najdemo v Plešcih, Osilnici, celo Grahovem pri Cerknici in model za njih v Muzeju Ribnica.

V hišah je še vedno ohranjena kaka od starih posebnosti. Tako smo v eni od njih našli peč iz pečnic, ki so bile izdelane po originalu iz ribniške doline, a tu je šlo za modeliranje na že izdelani pečnici. Iz nje je

iznajdljivi pečar zmodeliral dele za celotno peč.

Slika 135: Krušna peč greje z eno steno tudi ozko kamro, ki je bila dejansko gank. Priča smo razvoju enotraktne hiše v dvotraktno.

Slika 136: Zadnja stran ene od zapuščenih hiš. Tu so od ganka ostale le še konzole za stranišče nad gnojem iz hleva; Ravne nad Kolpo.

BROD NA KOLPI

Prvo večje središče v dolini je Brod na Kolpi, o katerem smo že rekli nekaj besed. O pomenu naselja za trgovino, ki je bila tesno povezana tudi s Kostelom, govori že dokument sodišča v Zagrebu iz 1481, s katerim je bilo knezu Stjepanu Frankopanu prepovedano pobirati mitnino od zagrebških trgovcev v Brodu, Delnicah, Lokvah in nekaterih drugih goranskih naseljih.

Brod je dobil ime po mestu, kjer se je dalo prebroditi reko Kolpo, zato je bil prehod preko nje vedno pomemben. Prej naj bi se imenovalo tukajšnje naselje Ribarsko.

Tu čez so marsikdaj prehajali Turki na Kočevsko in Kranjsko. Tako so v drugi polovici 16. stoletja prodrli ob dolini Kolpe vse do Delnic. Pot jih je vodila preko Liča, Lokev in Delnic proti Brodu, Gerovu in Kočevski. Med leti 1469 in 1598 so Turki napadali in pustošili Gorski kotar vsaj tridesetkrat in Brod je bil velikokrat na udaru skupaj s Kostelom.

Slika 137: Stari most preko Kolpe od Broda do Petrine, na kamnitih stebrih pred drugo vojno.

V letih od 1570 do 1810 je Brod igral središčno vlogo sedanjega Gorskega kotarja. Dodelil mu jo je Peter Zrinjski, ki je dal leta 1651 na mestu stare Frankopanske trdnjave zgraditi sedanjo graščino. Zaradi turških prehodov je Zrinjski v slabo naseljeni kraj naseljeval Uskoke – Vlahe. Zapisi govorijo, da so

prebivalci živeli v družinskih zadrugah. Tudi to, da podložniki niti niso imeli posebnih obvez okoli obdelovanja gospodarjeve zemlje, ker te skoraj ni bilo. Večje so bile obveze, vezane na delo v gozdu, tovorjenju gospodarjevega blaga, nošenju pošte, pomoči pri lovu in ribolovu, vzdrževanju cest in poti...

Slika 138: Ob cesti proti Delnicam stoji kar nekaj velikih trgovskih stavb, po meščanskih vzorih strukturiranih vertikalno. Spodaj gospodarski del, zgoraj stanovanje.

Vsaj po ohranjeni stavbni dediščini sodeč, ki je razen graščine po zunanjem izgledu vsa iz 19. in 20. stoletja, je bila za Brod v zadnjih stoletjih najpomembnejša cestna povezava proti Delnicam in naprej Reki ter Kočevju. Po dolini Kolpe so v tem času izgleda nadaljevali predvsem tovari za lokalno oskrbo zgornjih območij, vključno s čabarskim. Prihajali so večinoma iz smeri Brod Moravic, prej Komorskih Moravic, saj so bili kraji potrebni žita in koruze, pa tudi vina iz osrednje Hrvaške. V Brodu so se torej križale štiri smeri: proti Kočevju, Čabru, Delnicam in Reki ter Brod Moravicam. V Brodu je bil že več stoletij tudi most čez Kolpo.

Posebna zgradba v naselju je graščina, zaprta kvadratna zgradba s pravilno razporejenimi okenskimi odprtini in štirikapno streho dominira med ostalimi zgradbami in je lepo obnovljena. V njej ima razstavne prostore prirodoslovni muzej iz Reke, za njo stoji med vojno močno poškodovana, a obnovljena cerkvena. Za njo se steka Kupica, relativno močan vodotok.

Slika 139: Velika hiša starejših arhitekturnih razmerij, iz leta 1845 v Brodu, na poti proti Delnicam.

Slika 140: Meščanski, neo-baročni kamniti portal iz leta 1845.

Slika 141: Eden od trgovcev na Brodu si je v začetku 20. stoletja celo omislil balkon za nadzor nad cesto Delnice-Kočevje.

Slika 142: Tudi ob ulici navzgor po dolini je nekaj nekoč bogatih hiš.

Slika 143: Brod je bil pomembno tranzitno vozlišče tudi v novejšem času, saj je tu mimo vozila redna avtobusna linija med Čabrom in Delnicami že pred 1. svetovno vojno.

Tisto, kar v starih stavbah začutimo na Brodu, je vpliv meščanske mode. Če so stavbe v Moravicah vse po vrsti robustno starinske, postavljene na gospodarske kleti, se tu kažejo meščanski vplivi. Hiše so postale od sredine 19. stoletja naprej vitkejše, dodajalo se jim je meščansko okrasje, čeprav skromno. Za to je verjetno poskrbela predvsem povezava proti Reki kot največjemu mestu v bližini. Vse hiše so brez kleti, saj je Kolpa preblizu.

Slika 144, 145: Dvolastniška hiša na Brodu, ob cesti proti zgornjemu delu doline, z okrasnimi kovanimi mrežami na meščanskih vratih iz začetka 20. stoletja.

Nekdanja pot iz Moravic se je skozi Brod mimo graščine nadaljevala proti zgornjemu delu Kolpe. Ob poti se je na obeh straneh postavila vrsta relativno velikih hiš, na nekaterih opazimo, da so marsikje razdeljene med dva lastnika.

Slika 146: Ena od lepo obnovljenih meščanskih hiš ob cesti proti zgornjemu delu doline Kolpe.

Na Brodu je bila nekoč znana kolarska delavnica Kajfežev, v kateri so se desetletja do druge vojne učili številni mojstri iz zgornjih območij. Izdelovali so lepe zapravljivčke (enega lahko vidite v zbirki Palčave šiše v Plešcih), kočije in potovalne sanke. Prav tako naj bi tukajšnji kovači vsaj nekje na prelomu stoletja, morda tudi kako desetletje prej in kasneje izdelovali okrasne stopniščne in vrtno ograje ter vratne mreže, ki jih zasledimo na meščansko predelanih vratih hiš visoko po dolini. Stara Palčava šiša v Plešcih, kjer je sedaj gostilna, je imela celo kovano vrtno ograjo od tu, a so jo v celoti odnesli italijanski okupatorji...

Slika 147: Razglednica Broda izpred 2. svetovne vojne. Desno je zgradba sedanjega hotela Mance, pred njo gostinski vrt.

Še pred nekaj desetletji je bil v Brodu priznan strugar, ki je izdeloval lesene krogle za balinanje. Po več podobnih vratih sodeč je bilo tu domače tudi stavbno mizarstvo.

Pred drugo vojno sta bila Brod in sosednja Petrina s svojimi velikimi hišami in gostilnami, ki so nudile prenočišča in ples, obiskana počitniška kraja.

Slika 148: Vhod v trgovino in desno v stanovanjski del hiše trgovca iz Broda, levi portal je iz 1911. leta, desni morda starejši.

Slika 149: Eno od redkih zamreženih oken z okrasno kovano mrežo iz začetka 20. stoletja ali konca prejšnjega, morda kovaški izdeleki iz Broda.

Na Brodu živijo v svojem malem naselju pod hribom že več stoletij tudi Romi - po domače *Cigani*. Imajo jih za staroselce in so nekoč preko poletja, v mojih otroških letih, večkrat prihajali s konjiči in vozovi navzgor po dolini v Plešce. Tam so bivali v svojih šotorih v idiličnem jesenovem gozdičku *Ciganskega polja*, ki je sedaj del igrišča. Ženske so prosjačile po vasi, nekateri od moških so popravljali manjše kovano orodje in prodajali male srpičke za pletje po njivi. Izdelovali so jih sami doma.

Slika 150: Vpogled v uporabljene materiale – prevladuje trdi sivi in mehkejši rjavi peščenjak, ki ga najdemo ob Kolpi. Le reprezentančni okvirji oken in vrat v vasi so iz kvalitetnega sivega apnenca.

Slika 151: Po izklesanih delih izstopa graščina, opremljena z monumentalnim portalom, profiliranimi okenskimi okvirji, strelnimi linami in kamnitimi konzolami iz 17. stoletja.

Slika 152: Kamniti portal graščine je kvalitetno baročno delo iz sredine 17. stoletja. Skupaj z ostalimi klesarskimi detajli tujih mojstrov na objektu je bil preveč oddaljen vzor za okoliške prebivalce, ki so se še stoletje ubadali s preživetjem, da bi se zgedovali po njem. Hiše so ostale še dolgo večinoma brez kamnitih portalov.

Brod je bil v času Zrinskih v 17. stoletju središče njihovega tukajšnjega posestva, ki so ga razdelili na deset teritorialnih enot, imenovanih *sučije* (sodnije). Vsaka *sučija* je imela svojega župana ali sodnika – *sučka* (od njega je v pleškem govoru ostalo npr. hišno ime Šučavi, v Gerovem Županovi...). Upravo *sučije* je sestavljalo deset svetnikov - vaških starešin. Župan ali sodnik je na območju *sučije* predstavljal upravno in sodno oblast, pri reševanju sporov so mu pri tem pomagali vaški starešine.

Od Jože Lončarića sem dobil popis žup in sestavo prebivalstva, kot so jo s sodelavci ugotovili iz starih dokumentov. Podatki so zanimivi tudi pri raziskovanju porekal stavbne dediščine:

1. Sučija Belo je obsegala vasi: Belo, Kupa, Bukovac, Hostnik, Doluš, Loke,

Planina in Golik. Tu so živeli pretežno primorski priseljenci, med njimi je bilo tudi nekaj priseljenih družin iz Kranjske.

2. Sučija Brod je obsegala vasi: Brod, Krivac, Zamost, Hribarsko, Jasevnica, Donji Ložac, Donji Zakrajc, Perdočaj, Donji Rogli, Gornji Rogli, Gornje in Donje Tihovo, Gornji Turni, Donji Turni, Marija Trošt in Lišnica. Brod je bil središče brodskega gospostva. V teh vaseh so živeli pretežno hrvaški povratniki iz Kranjske, slovenski priseljenci, kolonisti iz primorja in vlaški prišleki - Uskoki po slovensko.

3. Sučija Bukov Vrh je obsegala vasi: Bukov Vrh, Gramel (Gramalj), Sernovac (Žrnovac), Pišnatac (verjetno Resnatac), Pečište, Stari Laz, Dobra in Novi Laz. V tem delu gospostva so živeli pretežno priseljeni primorci s pokatoličenimi Vlahi.

4. Sučija Crni Lug je imela pod seboj le istoimensko vas. U 17. stoletju so tu živeli priseljeni primorci, Slovenci in pokatoličeni Vlahi. Dober del sučije so obsegali gozdovi planinskega masiva Risnjaka.

5. Sučija Delnice je imela pod seboj le istoimensko vas Delnice. Stare Delnice so ležale na lokaciji današnjih Lučic in tu je bila meja brodskega gospostva proti bakarskemu gospostvu.

6. Sučija Grbalj (Gerbael) je obsegala vasi Zagolik, Suhor, Kočičini, Artičak (Rtičak), Raukari, Kuželj, Gusti Laz, Gučje Selo, Grbalj (Grbael) in Belica. Vasi so bile takrat majhne. V njih so živeli priseljenci iz bližnje Kranjske in iz primorja.

7. Sučija Moravice je obsegala vasi Muravice (Moravice), Male Drage, Velike Drage, Gornji Kut, Donji Kut, Maklen, Delači in Sela. Na teritoriju sučije je bilo prebivalstvo mešano, sestavljali so ga priseljenci iz Kranjske, Hrvati iz primorja in Vlahi iz turške Like.

8. Sučija Šajn je obsegala vasi: Šajn, Klepeće Selo, Pod Gorom (Podgora), Lamana Draga, Završje, Nagličići, Šehovac, Šimatovo, Za Vrhom (Zavrh) in Ivanovo. Tukajšnji prebivalci so bili nasledniki Slovencev iz prekokolpskih krajev, primorskih Hrvatov in Vlahov, ki so prišli iz turške Like. Del teh Vlahov je prešel v katoliško vero, del pa vere ni menjal in je ostal pri svoji stari krščanski veri. Tukajšnji pravoslavni so v začetku 19. stoletja osvojili srbsko nacionalno pripadnost.

9. Sučija Turke je obsegala vasi ob Kolpi, zahodno od Broda na Kolpi. To so bila naselja Nad Kupa, Gornji Zakrajc, Požarnica, Turke, Gašparci, Sedelce in Gornji Ložac. Po teh vaseh je bilo malo prebivalcev, večinoma priseljencev iz leve strani Kolpe.

10. Sučija Veliko Selce je obsegala vasi južno od Broda na Kolpi. To so bila naselja Veliko Selce, Pucak, Gorica, Tusti Vrh, Sleme, Skrad, Divjake, Hribac, Brezje in Malo Selce. Po teh vaseh je bilo malo prebivalcev, priseljencev iz vseh strani.

Tudi iz zgornjega opisa prebivalcev se vidi, da so bili *Brojani*, kot se reče domačinom iz Broda, vsa stoletja tesno povezani s sosedi na Kostelskem. Skupaj so tvorili prav posebno skupnost, ki si je na dveh straneh meje delila isto narečje in sodelovala skozi celotno zgodovino. Sodelovanje so potrdili tudi s čezmejnimi EU projektom Življenje brez meja, v okviru katerega je bil leta 2015 posnet film Kolpa – Kupa – Koupa. O reki treh imen in njenih nikoli razdeljenih prebivalcih. Žal so lepe namene o obnovi visečih mostov, prekrižale ograje iz bodoče žice... A tudi te nekoč odidejo. *Brojani* in *Kostevci* se ne dajo že stoletja. Mi zgoraj pa tudi ne!

OD BRODA NAVZGOR

Na našem popotovanju po starih poteh se bomo držali desnega brega reke Kolpe, kjer je potekala še pred dvemi desetletji glavna pot po dolini navzgor. Če si prečkal most, ki je bil postavljen okoli 1810. leta, je bilo potrebno plačati mostnino, prešel si tudi mejo med Hrvaško in Kranjsko. Zato so trgovci s karavanami tovorov, namenjeni v zgornji del doline, ostajali na desnem bregu.

Slika 153: Brod in Petrina na vojaški karti iz 1770-ih, ko tu še ni bilo mostu. Zanimiva so imena, ki se na nasprotnih bregovih Kolpe marsikje podvajajo (Grivac, Krivac...)

Če bi stopili pred skoraj dvema stoletjema preko starega lesenega mostu na drugo stran Kolpe, bi prišli neposredno pred veliko hišo, pozidano dve desetletji po izgradnji mostu. Ima poseben portal, ki se odlikuje po dveh tenkih stranskih stebričih, ki podpirata zgornji zidec.

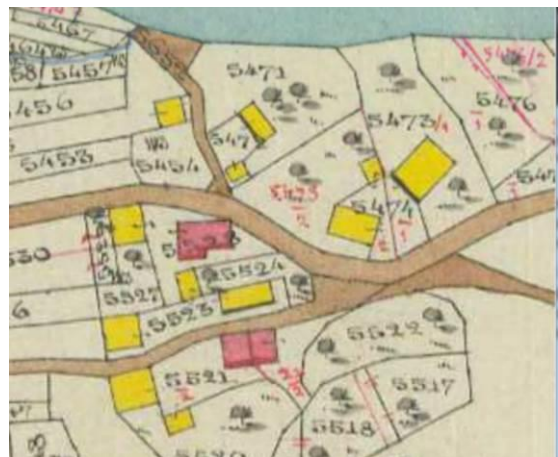

Slika 154: Zaključek portala iz 1835. leta v Petrini, s stranskima "nadstandardnima" stebričema in okovjem s kovano letnico.

Slika 155: V Petrini takoj preko mostu srečamo tudi že hišo drugačnega izvora. Z obliko spominja na hiši ob Luiziani, opisani v poglavju o Skradu. Z velikim nagibom strehe, široke tlorisne zasnove. Morda je tudi katera od brodskih podobne osnove, če bi bolje pogledali?

Našo pot navzgor bomo nadaljevali po desnem bregu, kot so stoletja večinoma naredili trgovci s karavanami tovorov za zgornja območja. Prvo naselje, ki ga bomo prešli na poti mimo nekdanjega mlina in žage na Kolpi, je Gusti Laz. Tu se v središču prvič pojavita hiši, ki sta bili sezidani že pred več kot 150 leti, takrat edini med lesenimi stavbami naokoli, po izgledu takih osnov kot na Čebranskem.

Slika 156: Gusti Laz na katastru iz 1861. leta. Večina hiš je bila lesenih, le dve zidani.

Obe hiši sta precej masivnega volumna, vendar višji od tistih iz Brod Moraviške okolice. Nekoč sta imeli v zatrepni fasadi izgleda po ena vrata v hlev. Iz videza sumim, da gre za arhitekturne osnove

dimničnih hiš iz zgornjega konca doline Čabranke, kjer je bil dimnični prostor ali kasneje čista hiša postavljena nad hlev v kleti. V stoletjih so jim sicer razširili okna in pozidali zatrepno steno, nakloni pa so ostali verjetno isti cel čas. Zanimivo bi bilo pregledati kletne oboke, če jih premoreta.

Slika 157: Pogled na središče Gustega Laza, leva stavba se zgleduje po meščanskih vzorih, desna je lesena, v sredini pa dve najstarejši hiši iz obdobja pred sredino 19. stoletja.

Slika 158: Zgornja od dveh najstarejših zidanih vrhhlevnih hiš v Gustem Lazu iz časa pred sredino 19. stoletja.

Slika 159: Druga od najstarejših zidanih vrhhlevnih hiš v Gustem Lazu iz časa pred sredino 19. stoletja, z zanimivim kamnitim gankom zadaj.

Slika 160: Na videz meščansko grajena hiša z zgornjim stanovanjskim nadstropjem, pod katerim je bil še vedno hlev s kletjo. Gospodarska poslopja so bila v ozki dolini majhna. Zgrajeno v prvi polovici 20. stoletja, Gusti Laz.

Slika 161: Ob cesti so na robovih naselij dobile mesto male lesene hišice obojejkov, ki se z desetletji niso kaj dosti spreminjale. Z večnamensko vežo in enim stanovanjskim prostorom. Prva polovica 20. stoletja.

Slika 162: Zunanji izgled hišic, grajenih med obema vojnoma, le redko pokaže skromne bivalne razmere v notranjosti. Zaradi tanke opečne gradnje zidov celo slabše kot v lesenih ali pred stoletjem zidanih iz kamna.

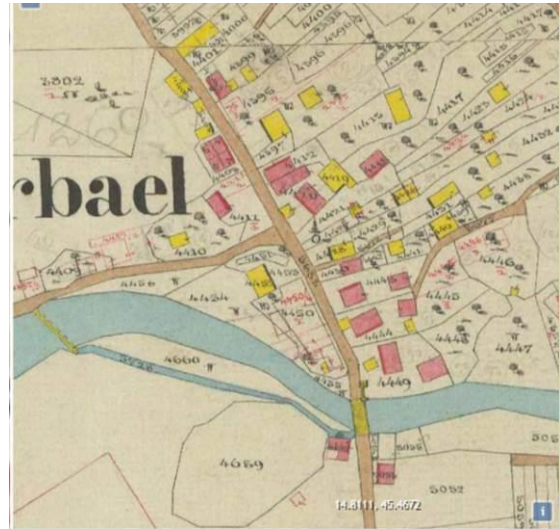
Slika 163: Portal v Gustih Lazih in morda istočasna vrata, le delno predelana iz leta 1910. Poleg okrasov iz ometa edini okras hiše.

Slika 164: Tipična stanovanjska zgradba meščanskega izgleda iz začetka 20. stoletja, kakršnih zasledimo veliko po dolini Kolpe. S kovanim okrasjem ograje. Grajena iz opeke, z lesenimi hrastovimi stropniki nad kletnim delom, skromno notranjo opremo in ogrevanjem. Še vedno vrhhlevna.

Vasi se med seboj ne razlikujejo prav veliko, starejše zgradbe se pričnejo pojavljati nekaj višje, ko se dolina razširi v nekoč rodovitna polja na nasutju dveh potokov. Razširitev se začenja pri Gučem selu in Grbajelu, ki ležita vsak na svoji

strani potoka Male Belice. Tu je bil nekoč na potoku postavljen jez, iz katerega je bila po kanalu speljana voda na mlin, ki stoji nad cesto.

Slika 165: Gerbael - Grbajel s precejšnjim številom zidanih stavb iz sredine 19. stoletja. Vidi se jez na Mali Belici in mlin ob cesti.

Slika 166: Mlinska zgradba v Grbajelu, mlinska kolesa so bila desno, s podlivom.

Slika 167: Zadnji ostanek najstarejše hiše v vasi, z vklesano letnico 1832 v preostalem vogalniku.

V Grbajelu stoji tudi nekaj starih stavb. Najstarejše iz leta 1832, ki sem jo imel v

spominu, žal nisem našel več, od nje je ostal le ozek kamnit zid z letnico na vogalniku. Nakdanja hiša na parceli 4412 je imela velik nadstrešek preko celotne vhodne vzdolžne fasade, postavljene pravokotno na cesto, pod njim kamnite stopnice z dveh strani ob hiši in nizek ograjni zid ganka. Bila je velika, pritlična, vanjo se je vstopalo skozi polkrožno zaključeni kamniti portal. Hiša je bila z zadnjo steno prislonjena na sosednje gospodarsko poslopje. Tudi sosednja hiša je zanimiva, saj je nadstropna in jo krasí portal iz 1836. leta.

Slika 168: Starejša zgradba v Grbajelu iz 1860-ih let, dvolastniška. Vsak lastnik ima drugačne predstave o prezentaciji istega objekta...

Slika 169: Portal zgornjega objekta iz leta 1836 s profiliranimi robovi in razpelom.

Slika 170: Izboklo izklesani razpeli Jezus, IHS, letnica 1836 in iniciali MB v Grbajelu.

Slika 171: Tipično gospodarsko poslopje doline, s hlevom in kolarnico v zidanem pritličju, ter naprej pomaknjanim zgornjim lesenim nadstropjem senika s prislonjenim kozolcem.

Slika 172: Še zadnja stara hiša v Grbajelu, zadaj je bila nekoč morda razširjena.

Da je ta del razširjene doline poseben in je nekoč doživel svoje zlato obdobje zaradi posebne lege ob reki, ugotovimo šele takrat, ko pridemo do Kuželja. Tu skozi vas pod cerkvijo teče druga Belica – Velika Belica. To je že močnejši vodotok in zato v spodnjem delu ni imel mlinov. Vas je delil na dva dela: na *Rauhare* z *Artiček*-om in *Skendre* čez potok. Čezenj v 18. stoletju še ni bilo mostu, postavljen je bil kakih 50 let kasneje, ko je na njegovi

sredini stalo znamenje, ki je bilo zarisano na katastrskem zemljevidu.

Slika 173: Kuželj s cerkvijo na hrvaški strani se razteza preko Kolpe; mostu čez Belico v času risanja zemljevida še ni bilo, ker je bila pot navzgor ob Kolpi skozi ozko sotesko težko prehodna. V določenem obdobju je moral biti tu pomemben prehod čez Kolpo za trgovske karavane ali živinske trgovce.

Izgleda tako, da je Kuželju, ki se je razširil na obe strani doline, kljub različnim gospodarjem, posebno vlogo in gospodarsko moč dajal prehod preko Kolpe. Čeprav je hrvaški del razpotegnjen ob cesti, ki je bila grajena pred dvesto leti, je tisti na slovenski strani postavljen pravokotno na reko in kaže smer glavnega prehoda za preživetje njegovih ljudi.

Slika 174: Vstopni del Kuželja z meščanskimi hišicami iz konca 19. ali začetka 20. stoletja govori o vplivu krošnjarstva.

V samem Kuželju zasledimo še vedno nekaj zanimivih starih hiš, ki pričajo o zadnjih obdobjih razcveta. Nekaj je meščanskih, grajenih na prelomu 19. in 20.

stoletja, predvsem na vhodu v vas. V sredini vasi so najbogatejše stavbe iz 19. stoletja postavljene v bližini cerkve. Zanimivi so njihovi portali, ki kažejo na povezave z brodmoraviškim območjem.

Slika 175: Na zgornji strani ceste se pokaže tudi starejši objekt, katerega osnove zaradi predelav zelo težko razpoznavamo.

Slika 176: Levo mala stavba iz sredine 19. stoletja, desno hiša trgovca iz konca stoletja.

Slika 177: Zaključek portala manjše zgradbe z izboklim Jezusom na križu, vejnim okrasjem in letnico 1865.

Glede stavbnih detajlov je zanimiva kapelica ob mostu, ki je bila verjetno postavljena šele konec 19. ali v začetku 20. stoletja. Ima polkrožni kamniti portal.

Slika 178: Pogled na središče Kuželja z mostom, kapelico in cerkvijo Sv-Ivana.

Slika 179: Najstarejša vklesana letnica se nahaja na spodnjem delu zvonika, 1827.

Slika 180: Kapelica poleg mostu kaže starinski izgled, čeprav je verjetno iz časa po 1861. letu, saj je ni na katastru. Stoji na strani prehoda iz Broda. Portal je brodmoraviške oblike.

V Kuželju se je, sodeč po starem vojaškem zemljevidu iz 1780-ih let, pot po dolini navzgor, ki se ji je tu preko Kolpe pridružila pot iz Kranjske strani, nadaljevala drugače kot sedanja cesta ob Kolpi. Glavna pot je vodila, vsaj pred izgradnjo ceste skozi ozko tesen Kolpe mimo Svete Ane, navzgor nad levim bregom Velike Belice. Kak kilometer višje so bili mlini, ta zaselek je bil nekoč zapisan kot Zolnarji. Verjetno je bila tu mitnica ali vsaj kontrola, od katere je pot šla potem navzgor čez Zagolik, mimo Straškega vrha – stražil je prehod preko sedla nad Turki, mimo *Konakov* – spet zanimivo ime, saj s turcizmom govori o počivališču. Tu so imeli kmetje iz Turkov svojo planino, na kateri so imeli v hlevih živino preko večine leta. Pot se nadaljuje, preko Požarja in Podgore proti osilniškemu in gerovskemu delu doline.

Slika 181: Meščanska hiša pri mostu iz konca 19. ali začetka 20. stoletja. Dražje, kamnite okvirje vrat so nadomeščali leseni.

Druga pot je iz središča vasi vzporedno ob desnemu bregu Belice vodila navzgor od Kuželske drage po mali dolinici mimo Osto Vrha (v novejši karti Praprodi), mimo Pri Rauhovih, Tisovca in Poklanega vrha, Ukraika (novejši Vršiček), Mašenička do Malega Sela in Črnega Luga. Zanimiva povezava proti Reki.

Tretja pot ob Kolpi je bila, izgleda do izgradnje ceste v prvi polovici 19. stoletja po hrvaški strani, še vedno prenevarna in

morda tudi preveč odvisna od Kolpe in njenih razdiranj, saj zavoj toka pod Sv. Ano razdira prav hrvaški breg.

Slika 182: Hiša, zgrajena po istih zgledih kot tiste v zgornjem koncu doline Kolpe iz 18. ali začetka 19. stoletja. Manjka ji verjetno vhod z zidanimi ali lesenimi stopnicami v nadstropje v sredini, nekoč je moral biti podrta. V zgodovini je bila precej predelana, v pritličnem delu je bila delavnica in gostilna, a je osnova z ostrejšem ostajala.

Slika 183: Eden od večjih gospodarskih objektov v vasi, ob poti proti slovenskemu delu Kuželja.

Na razpotju navzgor, na križišču na strani Skendrov, stojita še dve zanimivi hiši. Prva je bila zgrajena konec 19. stoletja, stoji ob mostu in je bila v njej gostilna in trgovina, ima (skromen, a še vedno rustikalno šarmanten) meščanski izgled, druga je ob razpotju poti navzgor proti Zagoliku. Ta je taka, kot so bile hiše v Plešcih v prvi polovici 19. stoletja, manjka ji le vhodno zidano stopnišče z ograjo, kot je bilo npr. pri Šučavih, Šuštarjavih ali

Grajskih. Bilo je verjetno podrto, da je naredilo mesto spodnjim vhodom.

V vasi je tudi nekaj značilnih kovanih okrasnih elementov, izdelanih domnevno v Brodu na Kolpi. Uporabljeni so predvsem na hišah, ki so si jih obnavljali in polepševali krošnjarji v začetku 20. stoletja ali nekaj prej, ko se je hodilo še v Ameriko. Značilen je meščanski izgled, čeprav je bilo življenje v njih mnogo bolj podobno kmečkemu. Z vrtom, njivo in kravico v kletnem delu, morda z manjšim skednjem na zadnji strani hiše, ali senom na podstrehi.

Slika 184: Meščanska ograja na kamnitem zunanjem reprezentančnem stopnišču polepšane hiše, verjetno izdelana na Brodu.

Pri katastrskih zemljevidih obeh Kuželjev preseneča, da so bile večinoma vse hiše že do sredine 19. stoletja kamnite in imajo vse svoje gospodarske objekte. Na slovenskem delu so hiše bolj členjene in imajo vse nekakšne prizidke ali izzidane dele. Na hrvaški strani, morda tudi zaradi skoraj 40-ih let razlike v času izdelave katastrskih zemljevidov (vmes je bila zgrajena cesta po dolini, ki je morala dati domačinom zaradi sodelovanja pri gradnji precej zaslužka), so hiše bolj enovitega zunanjega tlorisa. Lesene hiše so bile le v Skendarjih čez Belico.

Hiše na slovenski strani so bile po izgradnji ceste odrinjene od nove glavne poti vzdolž Kolpe in je tam zato razvoj zastal. Ljudje so se ukvarjali predvsem še s kmetijstvom in ne z drugimi dejavnostmi

kot na hrvaški strani, kateri je nova prometnica skozi vas dajala še druge priložnosti.

Slovenski Kuželj se razlikuje še po nečem. Tu se mešajo široke, dvotraktne hiše z značilnostmi kočevarskih dimnic, s hišami "uskoških" - podolgovatih osnov z ognjiščem, kot smo jih spoznavali v prvem nadaljevanju knjige. Zanje je zapisal Hacquet v svoji knjigi iz 1778. leta: "Bivališča Uskokov so hrvaškim dokaj slična, vendar ožja. Velikokrat ima kočica le dva prostora, enega za ljudi in drugega za živino. Redko je v koči peč, temveč imajo neka ognjišča na zemlji v sredini prostora." Dimnice in ognjiščnice so izgleda bivale več stoletij ena ob drugi in pustile v tlorisih in volumnih stavb sledove vse do današnjih dni.

Slika 185: Slovenski del Kuželja, katastrski zemljevid je nekaj starejši in je iz 1824. leta. Zanimiva je orientacija vasi proti hrvaškemu delu ter členjeni tlorisi zidanih hiš z lesenimi gospodarskimi poslopji v ozadju.

Sedanja cesta skozi slovenski del Kuželja je popolnoma izmaličila njegovo premišljeno urbanistično zasnovo, še bolj jo izničujejo prekinjene povezave s hrvaško stranjo, ki so dajale naselju stoletja preživetne priložnosti. Tako pomembne, da je bila celo ureditev naselja podrejena temu.

Slovenski del Kuželja leži na bolj sončni strani doline, zato je bilo še do pred nekaj desetletji zanimivo, da so imeli kmetje na

zgornjem polju med njivami kakih 3 metre visoke kole, na katerih so bile pravokovno na Kolpo razpete žice in lesene palice, po katerih je rastla trta.

Slika 186: Središče slovenskega dela Kuželja ima med dvema vrstama hiš širok prostor, morda pred dvema stoletjema in več potreben za zbirališče in trgovišče z živino, ki je bolj ali manj legalno potovala čez Kolpo, Črni Lug ter naprej proti morju?

Slika 187: Ena od hiš dimnične osnove v slovenskem Kuželju.

Slika 188: In še ena podolgovate, "uskoške" oblike, vrhhlevna z gankom, kasneje dograjena z lesenim delom za skedenj in nadstrešek kolarnice.

Zanimivo bi bilo ugotoviti kdaj in kako se je dogajala trgovina v teh krajih, ki je po mojem menju tako močno zaznamovala zasnovo naselja. V poglavju o Kostelu smo zapisali, da je bila intenzivna vsaj še v času morske blokade Francozov, a je morala obstajati že mnogo prej in trajati več stoletij dolgo, kot dokazuje urbanizem. Vprašanje je, kje bi lahko našli natančnejše podatke o kmečki trgovini, saj je bila ta najbolj razvita v časih z majhno kontrolo, ko se prehode preko reke ni beležilo. Nekaj splošnih informacij imamo iz 17. stoletja, o pritožbah zaradi prehajanja karavan preko zgornje doline Kolpe.

Več vemo iz francoskih časov v časih angleške zapore pomorskih poti v Jadranu, ko se je ob Kolpi tihotapilo največ angleško blago, sol in tobak, kar vse je bilo državni monopol. To trgovanje se je nadaljevalo verjetno še vsaj do konca 1820-ih let, celo v 1830-ih.

Slika 189: Pritlični gospodarski objekt v slovenskem delu Kuželja.

Iz sedežev *sučij* brodskega gospostva vemo, da je moral biti v 17. stoletju Grbajel pomembnejši od Kuželja, ki se je moral razviti šele kasneje, verjetno ravno zaradi trgovske poti ob Belici in povezave do kranjskega dela, ki je bila najlažja preko Kolpe po nasutju, ki ga je v strugo nanašala Belica in kasneje po lesenih mostovih. Vemo pa tudi to, da so večino prebivalstva v vaseh ob Kolpi predstavljali

priseljenci iz Kranjske, delno Hrvatje iz primorske in še nekaj Uskokov.

O trgovanju z živino preko Kolpe vemo le malo. Morda je prihajala iz Kočevske, saj so sem vodile poti tako iz Kostelskega, kot iz Briške doline preko Rak ali Stražnice. Od kod bi imela ta tako ime, če ne zaradi nadzora prehodov? Prav iz zadnjega omenjenega obdobja – sredine prve polovice 19. stoletja je kar nekaj najstarejših portalov v dolini, na katere opozarjamo v knjigi. Ti govorijo o časih izobilja, torej je bilo tu tudi dovolj zaslužka, potrebnega za njihovo postavitvev.

Slika 190: Križ ob cesti na spodnjem polju poleg Kuželja na slovenski strani, litoželezen izdelek izpred druge vojne.

O pomembnosti povezave iz Kočevske preko Rak govori tudi zgodba o tem, kakšni naj bi bili začetki urmoharstva v dolini. Tako je etnologinja Živa Ogorelec v knjigi *Moj uoča* je šiu za vurame, v kateri opisuje urmoharje iz doline zgornje Kolpe vse do Plešč, in kamor je posrečeno

vključila tudi krajši opis vsebine v lokalnem narečju, zapisala naslednje:

“Med potomci vurmoharjev se je ohranil spomin o tem, kdo bi lahko bil posrednik, ki je iskal in najemal ljudi za raznašanje ur. Jože Rugole iz Bosljive Loke se še spominja svojega starega očeta po mamini strani – Jožeta Štimca, ki je govoril, da je konec 19. stoletja, najverjetneje med leti 1870 in 1885: “Boter Rački prišel iskat fante v Bosljivo Loko, da bi jih najel za nošenje ur.” Sklepa se, da je bil to Matija Rački, ki se je priženil iz Rak.” Vsaj tako v zgornjem koncu doline.

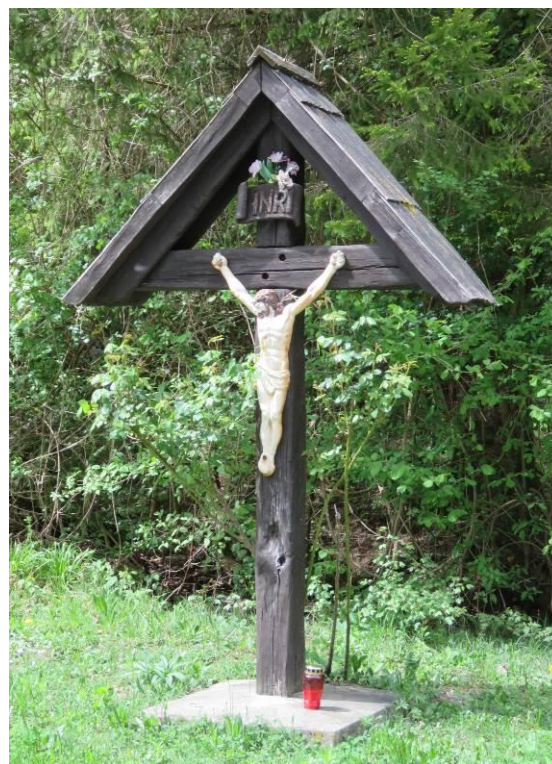

Slika 191: Križ ob cesti na pod Kuželjem na hrvaški strani, prav tako litoželezen izdelek izpred druge vojne.

Zanimivo nadaljevanje, lahko rečemo, stoletnega prekomejnega sodelovanja preko Rak in doline. Pri prenašanju ur preko Kolpe in naprej po Ogrskem so v naslednjih desetletjih sodelovali mnogi fantje in možje treh generacij iz vasi v okolici, ne glede na breg Kolpe.

Zabeleženih je vsaj 250 urmoharjev. Ta trgovina, vezana na tradicijo čezkolpskega sodelovanja in nadgrajena s pridruženim urarskim znanjem je dajala še kako potreben zaslužek marsikateri družini v času do druge svetovne vojne.

Potujočim *urmoharjem* so se iz zgornjega dela doline pridruževali še *žagmajstri*, ki so hodili s skupinami gozdnih delavcev ter po gozdovih in vaseh brusili in obnavljali žage. Ko se je temu pridružil še zaslužek iz Amerike, so nekatere vasi doživele nov razcvet. Mnoge hiše so bile obnovljene, nekaj smo jih že omenili, o nekaterih rečemo več v naslednjih poglavjih.

Slika 192: Križ ob cesti nad Kuželjem. Enaki industrijsko izdelani izdelki so v času denarnih prilivov od krošnjarjenja in dela v tujini zamenjevali prej poslikane pločevinaste Jezuse iz druge polovice 19. stoletja. Slikarjev, ki bi jih obnovil, po prenehanju dela Rutarjeve in kasneje še Jarmove delavnice v Osilnici, ni bilo več v bližini.

IZ DOLINE DO ZAGOLIKA

Če od Kuželja, po prečkanju struge Belice s skladi lehnjaka, skrenemo na križišču levo navzgor, se začne kmalu makadamska cesta, ki se vzpenja ob pobočju. Stara pot je vodila skozi Suhor, neko obdobje tudi nižje ob Belici do Colnarjev (na vojaški karti iz konca 19. stoletja - Zolnari) z mlinom. Njegovi zidovi so bili za idilično dolinico pred nekaj leti prav neokusno prezidani v malomeščansko vilo s parkom, struga potoka pa brutalno obdelana z velikimi skalometi. Škoda, da se v modernih časih dopuščajo tako grobi posegi v naravno in kulturno okolje.

Od tu se je pot v nekem obdobju usmerila navzgor proti Zagoliku, saj je bil tu Col (mitnica). Na pot do Zagolika se za Sehurjem priključi še pot iz Kočičina, malega zaselka nad Kolpo. V njem so pred nekaj leti novi lastniki lepo obnovili ruševino nekdanje stanovanjske hiše podolgovatega tlorisa in pri obnovi poskusili upoštevati do tedaj znane značilnosti tradicionalnih stavb. Nova lastnika iz Delnic, ki marljivo čistita tudi zelene površine v vasi, jo uspešno oddajata zahtevnejšim turistom, ki si želijo malce drugačnega dopusta v skladnem okolju.

Slika 193: Skladno s tradicijo obnovljena počitniška hiša Sobol v Kočičinu, zadaj greben Golika. Pod njim najdemo jame, primerne za najstarejše poselitve doline.

Slika 194: Portal hiše Sobol v Kočičinu iz leta 1884; take že poznamo iz spodnjih predelov, zanimiva je zelo pozna letnica. Znak konzervativnosti ali uporabe starega portala z vklesano novo letnico?

Do Kočičina se je dalo priti iz Kranjske tudi preko Kolpe na koncu Kuželjskih njiv, zato je morda tudi tu čez vodila kaka stranska pot neposredno iz Briške doline, če so bili "colnarji" preveč nepopustljivi. Zaselek Kočičina sestavlja le nekaj hiš, od katerih so bile že v sredini 19. stoletja kar štiri zidane. Ima tudi malo kapelico iz začetka 20. stoletja. Pod naseljem je ob Kolpi močan izvir, kjer si veliko ljudi prihaja iskat pitno vodo.

Slika 195: Domačija Pr Petrovih v spodnjem Zagoliku, spredaj novejši skedenj in zadaj starejša stanovanjska hiša.

Slika 196: Fotografija razloženega spodnjega Zagolika, ki jo je v 1920-ih letih posnel fotograf Ivan Šafar iz Gašparcev. Levo je vidna cerkev Sv. Lovrenca, ki je takrat že imela visok zvonik.

Slika 197, 198: Povečava dela fotografije, na kateri je desno hiša *Petrovih* v spodnjem Zagoliku, pred njo skedenj in levo, starejša zidana hiša s skednjem v nadaljevanju v breg. Spodaj portal kleti iz druge pol. 19. stoletja.

Zelo posebno vas srečamo nekaj višje. Zagolik sem spoznal v letu 2014 z Marico Poštenik, ko sva iskala kraj, iz katerega so prišli njeni predniki Šafarji v drugi polovici 19. stoletja v Gašparce. Tu sva se srečala z Vilkom Štimcem, ki je bil rojen v Gašparcih in poročen v Zagolik, na domačijo Pri Petrovih. Z njim sva opravila prvi ogled naselja, ki me je s svojim starinskim izgledom številnih lepo ohranjenih hiš takoj prevzelo. Obiskali smo ga še drugo leto z raziskovalkami iz raziskovalne delavnice v Palčavi šiši.

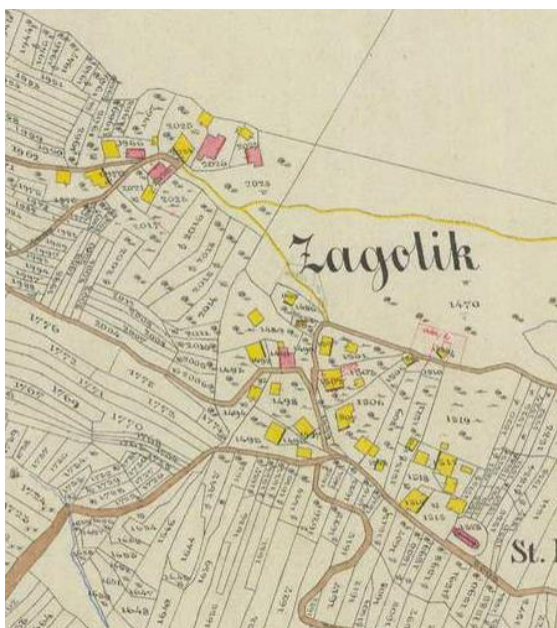

Slika 199: Zgornji in Spodnji Zagolik. Tu je bila že v drugi polovici 18. stoletja tudi cerkev, po vojaškem zemljevidu sodeč z zvonikom na preslico. Sedaj je že desetletja podrt. Bajе zaradi ceste, ki jo je spodkopala...

Pod naseljem so bile nekoč tri široke terase z njivami in spodaj košenicami proti Belici. Območje je zaradi položne doline in osončenega brega zelo primerno za sadjarstvo. Zato so skoraj pri vsaki hiši stiskali mošt, po vasi je ostalo kar nekaj terilnih kamnitih koles. Zaradi apnenčastega pobočja Golika je bilo na voljo dovolj kamna za zidavo in so bile zato hiše večinoma kamnite. Pri Petrovih so imeli krave in vole, nekaj ovac, podobno kot drugi v vasi. Ko se je priženil Vilko, sta z ženo tu ostala nekaj let in potem nadaljevala v Zagreb za službo. Hiša pri Petrovih je služila le še staršema, po njuni smrti, tednom poletnega počitnikovanja. Vse do lanskega leta je bil lepo vzdrževana.

Slika 200: Značilni gank najstarejše hiše v Spodnjem Zagoliku iz časa pred 1861. letom. Vhod v klet je bil le pod obokanim gankom.

Slika 201: Zgornji in spodnji Zagolik na katastrskem zemljevidu iz 1861. leta. Večina hiš je bila za razliko od doline še lesenih. Le ena zidana v Spodnjem in nekaj več v Zgornjem.

Najstarejša zidana hiša v Spodnjem Zagoliku je soseda Petrovih in je ohranjena. Hiša Petrovih pa je bila prezidana v letu 1864, o čemer priča letnica na kamnu pred vhodom. Takrat je bil spremenjen tudi tloris, a izgleda, da je del starega objekta v zahodnem delu kleti ostal.

Zanimivo je, da sta le v spodnjem delu vasi ohranjeni dve. Starejša je bila morda v začetku enocelična dimnica in je kasneje

dobila prizidano manjšo kuhinjo z ognjiščem, kar bi lahko razložilo členjeni tloris na katastrskem zemljevidu. Petrova je bila izgleda narejena po vzoru sosednje, a iz dimničnega prezidana v objekt s črno kuhinjo in dodanimi prostori v levem delu.

Slika 202: Najstarejša hiša z zadnje strani – zazidana majhna okenca in ozek prehod iz kuhinjskega dela.

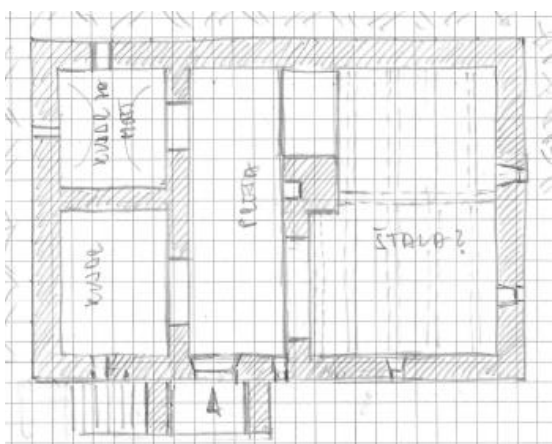

Slika 203: Na hiši Petrovih so prvotni enoločni gank ob daljšanju tlorisa proti cesti podaljšali še z drugim lokom. Starejši oboki so bili torej polkrožne oblike.

Letnica 1864, ki je vklesana levo od glavnega vhoda pri Petrovih, je verjetno iz obdobja predelave hiše. Takrat so dodali leve kletne prostore, sobe nad njimi in s kamnitimi zidovi pozidali zgornji del. Hiša je malce pozno dobila črno kuhinjo. Prvotno je bila morda velika enocelična ali prostorsko le malo členjena (domnevno) dimnica s sobo nad desnim delom od ganka. Tlorisno je bila bližje kvadratu kot sedanja, ki se je s prezidavo potegnila. Vhod je moral biti ob strani, podobno kot pri nekaterih starejših hišah v okolici Brod Moravic. Gank je bil neke vrste varnostni mostič, s katerega je bilo lažje nadzirati dve strani stavbe, če so prišli kaki tolovaji.

Slika 204: Petrova hiša z JV strani, nekdanj je imela zatrepna fasada tri manjša okenca. Spodnji vhod v štalo je bil izveden šele v sredini 20. stoletja. Prej so bila tam le mala okenca brez gajter.

Slika 205: Rekonstrukcija tlorisa kleti in pritličja hiše pri Petrovih iz časa prenove leta 1864. Izmere 12,2x8,4 m in razmerja pribl. 1,5. Desni kvadrat je bil osnova starejše dimnice ali ognjišnice s stranskim vhodom preko ganka.

V kleti, ki je bila nekoč morda v celoti namenjena za živino, je bil edini vhod skozi polkrožno obokana vrata pod gankom. Hiša ima še vedno le en dimnik iz stanovanjskega dela, ki je skupen kuhinji in hiši. Postavljen je na kletni obokani podstavek nekdanje dimnične peči. Zanimivo je razdeljena klet, kjer je v novejšem delu vkopani in obokani prostor za krompir. Da je v začetku služil kleti za mošt, lahko vidimo po odprtini za odvod plinov na vrhu oboka. Šele kasneje se je klet za mošt preselila v sprednji prostor za gankom, ki je dobil okno pod dodanim obokom ganka. Morda to pomeni, da je v vasi nad dolino krompir postajal

pomembnejša kultura šele v sredini 19. stoletja?

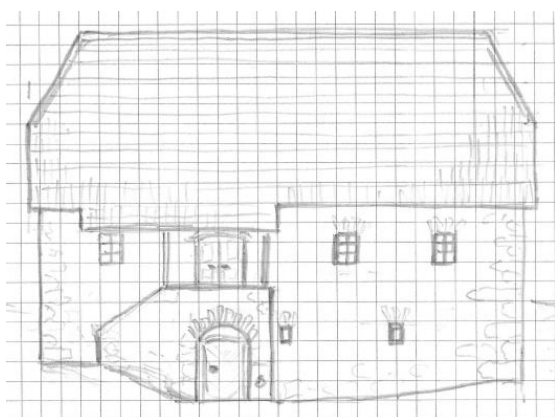
Slika 206: Polkrožni slop, ki povezuje sprednjo steno hiše z zadnjo konstrukcijo babe, ki je podpirala dimnično peč ali ognjišče?

Slika 207: Pogled pod babo na polkrožni vhod v obokano klet za mošt (kasneje krompir). Morda so te kleti tisti prizidki, ki smo jih videli na katastru v Kuželju?

Na hiši Petrovih so prvotni enoločni gank ob obračanju tlorisa proti cesti podaljšali še z drugim lokom. Starejši oboki so bili torej vsi polkrožne oblike. Ta se ponavlja na ganku, na slopu v kleti, na podpornemu oboku peči in ognjišča, a tudi na vhodu v klet za mošt. Morda je bil ta del kleti izveden že pred 1864. letom in kasneje le vključen v novi tloris. Glede na *babo* relativno male širine bi lahko domnevali morda, da ni šlo za dimnično peč kot jo poznamo višje, temveč za višje ognjišče?

Ali je bila *baba* zmanjšana ob predelavi?
Zadnje ni prav verjetno.

Slika 208: Rekonstrukcija sprednje fasade hiše pri Petrovih iz časa prenove 1864. leta. Vhodni gank in sam vhod je ostal nekaj časa še od predhodnice. Hiša je bila levo razširjena in pozidana v nadstropju.

Slika 209: Pogled na skladno oblikovani kamniti gank kljub dogradnji v sto letih po postavitvi prvega dela.

Slika 210: Od stare notranje opreme je ostalo zelo malo. Kredence s predalnikom iz nekdanje hiše, iz preloma 19. v 20. stoletje.

Hiša ima po predelavi 1864. leta srednjo vežo, na koncu katere je bila večja črna kuhinja. Levo sta dva manjša prostora sprednje sobe brez ogrevanja in ob kuhinji delavnica s preходом na podstreho. Še vedno se vidi, da je nekoč služila tudi seniku. Ohranjena je tudi mala lesena kašča na podstrehi. Iz ostrešja se vidi še stari naklon strmega čopa.

V stanovanjskem nadstropju je v prednjem vogalu velika *hiša* s krušno pečjo, iz katere se je šlo morda v manjšo kamro zadaj. Vilko se je spomnil le tega, da je ta prostor nekoč služil kuhinji za shrambo hrane. Hišo smo premerili in natančno pregledali, a je bila tako kvalitetno predelana, da se je zelo težko opazilo spoje starih in novih konstrukcij. Zato je rekonstruirano le stanje iz 1864. leta.

Slika 211: Pogled iz male kašče kvadratnega tlorisa na podstrehi. Levo predali za zrnje in zgoraj police.

Slika 212: Raziskovalki Mojca in Martina z gospodom Vilkom na poti v zgornji Zagolik.

Iz spodnjega dela Zagolika smo se z Vilkom odpravili še v zgornji del vasi, ki je malce ločen od spodnjega. Po stavbah in razporeditvi izgleda, da je ta starejši in je bil grajen pred 19. stoletjem. Tu se je v gručo pod stenami Golika zbralo kakih 8 hiš, ki izdajajo kar bogato preteklost. Preseneča, da so mnogo bolj podobne tistim iz okolice Brod Moravic. Na nekaterih od njih je vidnen razvoj v širino, tudi vhodi v klet so ponekod bližje vogalu kot v okolici Brod Moravic ali pri hiši Delač. Kamnitega ganka nima nobena.

Slika 213: Gruča starih kamnitih hiš v zgornjem Zagoliku, vsaj iz 18. stoletja.

Večina hiš je vzdrževanih, a naseljenih le preko poletja. Žal starejša generacija stari in odhaja, zato je vprašanje, kaj bo z naseljem čez desetletje ali dve. Nekdanje njive in košenice, ki so odpirale prostor, so večinoma zaraščene. Stare poti nemilostno rušijo nove gozdne mehanizacije pod izgovorom ekonomsko opravičljivega izkoriščanja gozda - v resnici zaradi

povečevanja dobička posameznikov daleč stran od tu. Bomo sploh še lahko doživeli ravnovesno in vzdržno gospodarjenje z gozdom in okoljem?

Slika 214: Ena od večjih hiš s širokim dvoriščem, desno skednjem in štirno iz novejšega časa v ospredju.

Slika 215: Hiša od blizu.

Slika 216: Hiša podobnih razmerij kot tiste iz Brod Moraviškega območja, z vrati v klet – verjetno štalno in tremi okni. Nekatero od hiš v Zagoliku v zidovih izdajajo, da so bile razširjene iz ožjih tlorisov.

Slika 217: Ena od manjših hiš, vrata v klet in hlev z vzdolžne strani. Manjka leseni gank? Je bil morda kdaj prislonjen na strani z vhomom v štalo?

Slika 218: Star leseni portal iz zgornjega Zagolika. Tu ni kamnitih portalov, saj je domač apnenec premalo kompakten in klanec do sem predolg za transport navzgor.

V zgornjem Zagoliku se postavlja zanimivo vprašanje. Nekatere od hiš kažejo veliko podobnost s tistimi iz okolice Brod Moravic. So čokate in imajo manjši naklon strehe od 45 stopinj, kot je bilo

običajno le nekaj kilometrov višje. Obenem lahko pri nekaterih odkrijemo že z grobim ogledom, da so bile prvotno ožje zasnove predelane v širše.

Hiše so kvalitetno grajene, saj je bil blizu v hribu dovolj kvaliteten apnenec, ki so ga lahko žgali za apno. Kamnitih obdelanih arhitekturnih detajlov pa ni, ker je bil premalo kompakten.

Kakšen je bil razvoj stavb, bomo lahko ugotovili le z natančnejšo analizo njihovih tlorisov. Domnevamo lahko, da so bile v nekem obdobju dokaj intenzivne povezave z Brod Moravicami, vplivi so bili tudi kranjski in primorski. Je bila vzrok tlorisom tudi vsebinska sprememba organizacije življenja v nekem obdobju, morda prehod iz ognjišča v črno kuhinjo ali iz dimnice v hišo s črno kuhinjo? Pustimo se presenetiti.

Slika 219: Pogled skozi hiše zgornjega Zagolika proti vrhovom Golika, za katerimi so bile košenice kmetov iz Gašparcev. S tega vrha je Ivan Šafar pred skoraj sto leti posnel svojo fotografijo spodnjega Zagolika.

In še eno razmišljanje. Ime Zagolik je naselje moralo dobiti od prebivalcev izza Golika in ne od tistih iz najbližjega dela doline proti Kuželju. Je vodila torej trgovska pot nekoč pomembno tudi v drugo smer? Iz zgornjega dela doline, Osilnice ali Gerova? So od tam prihajali glavni prekupčevalci v dolino Kolpe in skozi vas za hribom, ki se mu je reklo Golik, in so jo oni poimenovali tako? Ali to morda pomeni, da so se sem ljudje naseljevali po poteh iz zgornjega konca? V 17. stoletju vemo, da je bilo priseljenih veliko ljudi iz sosednje Kranjske preko Kolpe, a tudi iz primorske. Vsaj za zaledje Kvarnerja vemo, da so tam domači podobni obokani ganki.

Slika 220: Detajl obokanega kamnitega ganka

in opornega zidu iz spodnjega Zagolika, iz domnevno najstarejše zidane hiše. Pod obokom ganka je bil prvotno edini vhod v klet.

Za konec: tudi to naselje je praktično enako stanju iz sredine 19. stoletja, kot so ugotavljali konzervatorji za Male Drage. Si bi torej stavbe zaslužile posebno skrb s strani varuhov dediščine? Ali so sploh evidentirane v uradnem registru? So ustrezno raziskane, izdelani arhitekturni posnetki? Če niso, bi bil zadnji čas, da se vsaj dobro pregledajo in dokumentirajo.

GAŠPARCI IN TURKE

Vsaj v grobem smo pregledali stavbe na poti od Broda, preko Kuželja do Zagolika, kjer je verjetno morala nekoč voditi pomembna trgovska povezava proti severo zahodu. Kje in kam natančno vsaj za sedaj težko razberemo. Morda bodo pri tem lahko pomagali LIDAR posnetki, ki smo jih uvrstili v letos predlagani INTERREG projekt s hrvaškimi in slovenskimi arheologi in etnologi. Če bo seveda, odobren. Morda odkrivajo rahle povezave skromni ostanki stavb na Požarnici, ki jih bomo obdelali v naslednji knjigi.

Slika 221: Zavojiti del ozke soteske Kolpe od Kočičina do Gašparcev in Bosljive Loke na vojaški karti iz druge polovice 18. stoletja.

Dolina Kolpe se nad Kuželjem močno zapre. Z leve strani jo zamejuje Golik, z desne strani Rački potok s hribi naokoli. Zaradi relativno strmih bregov je morala biti pot marsikdaj težko prehodna. Karavane so bile na teh mestih nebogljene in lahek plen tudi roparjem. Zbežati ni bilo kam. Če je bila voda visoka, je odnašala bregove in poti, posebno okoli sten pri Sveti Ani. Zaradi tega je morala biti pot navzgor po dolini vsaj v deževnih časih precej manj frekventirana.

Prva vas za tesnijo pod Sveto Ano so Gašparci, ki kljub vzdolžnim fasadam ob cesti še vedno izdajajo obcestno osnovo, ki je dobro vidna na dvoriščih in gospodarskih nadstropjih. Več o njih smo napisali v knjigi iz leta 2014, ko smo opisovali zgodbo fotografa Ivana Šafarja.

Slika 222: Portal v Gašparcih z letnico 1869 je že podoben, kot jih srečamo višje po dolini vse od 1820-ih let naprej. Enostaven in brez okrasja.

Slika 223: Zidovi prvotnih stavb, postavljenih pravokotno na cesto v Gašparcih, izdajajo kvalitetno gradnjo iz kamna in stare dimenzije nekdanjih malih okenskih odprtin.

Tu moram opozoriti na fotografijo iz 1980-ih, ki sem jo dobil od gospe Marice Poštenik. Gre po pripovedovanju za eno od najstarejših hiš v vasi, ki je žal sedaj porušena, od njenega gospodarstva je ostal le mali skedenj s kletjo. O tem, da je bil skoraj dve stoletji poleg tudi stanovanjski objekt, ni več sledu. Ostanki so postali mala garaža, brez zgodbe prejšnji generacij in stoletij, v katerih so se nizale.

Slika 224: Ena od najstarejših hiš, na zavoju v Gašparcih v 1980-ih letih. Je tipični predstavnik vrhhlevnih in vrhkletnih hiš iz območja poselitve Kočevarjev. Razlike so le v gankih – ponekod lesen, druge kamnit.

Gašparci so imeli svoje košenice visoko za Golikom, od koder so lahko opazovali Zagolik in dogajanje v dolini okoli Kuželja. Predel s Srobotnikom na drugi strani je bil tudi zadnji v dolini, kjer so gojili trto. Vinogradi so bili nad vasjo, trte na obeh straneh Kolpe so bil gojene na samostojno stoječih palicah.

Slika 225: Fotografija družine iz okolice Gašparcev pred 2. sv. vojno; streha zadaj je pokrita z velikimi klanimi jelovimi krovnimi deskami. Foto Ivan Šafar.

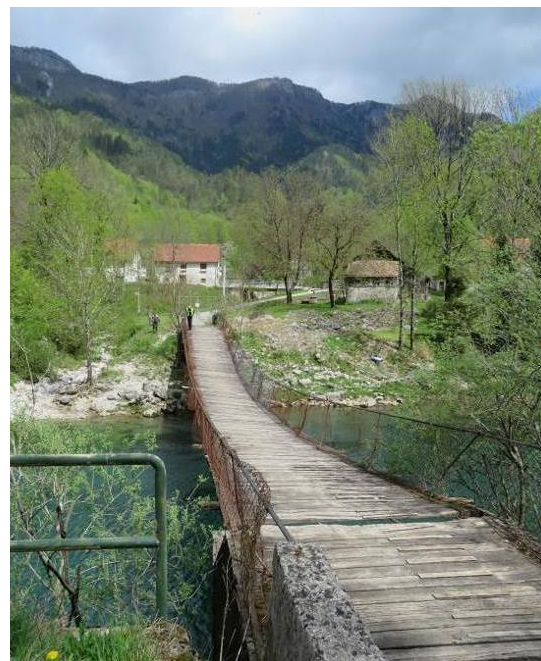
Iz Gašparcev se desni breg ponovno zoža nad sedanjim mostom. Ta je bil postavljen trdneje v drugi polovici 19. stoletja, betonski del med obema svetovnjima vojnoma. Pot po desnem bregu vodi naprej proti Turkom, a se je nekdanj pred Gričem morala izogniti razdiravi Kolpi in je šla preko malega zaselka Sedalce. Ta je bil nekoč tako velik kot Turki. Tam levo je

celo ledinsko ime *klanc*. Turki so malce drugačna vas od nekdanj obcestnih Gašparcev. Naselje je sicer spodaj obcestno, stisnjeno pod cerkev, a z ulico hiš navzgor ob poti, ki je nekoč vodila proti Požaru.

Slika 226: Dolina od Gašparcev preko Sedelce do Turkov (brez imena ob Kolpi) je na delih zelo ozka in zavita. Spodaj se vidijo Konaki. Vojaška karta iz druge polovice 18. stoletja.

Obe vasi, tako Gašparci kot Turki, sta bili v ozkem delu doline, zato krme za živino tam ni bilo dovolj. Polja so bila zasajena s koruzo in ostalimi poljščinami, na višjih predelih je rasel krompir, v spodnji vasi tudi trta.

Slika 227: Zaprti viseči most čez Kolpo je bil desetletja najpomembnejša povezava Turkov.

Kmetje iz Turkov so imeli svoje košenice višje proti Konakom. Tja so celo gonili krave na pašo in tam imeli hleve in skednje, katerih ostanki naj bi bili še vidni. Morda so bili ti objekti nekoč postavljeni za stanovanjske stavbe na poti iz Zagolika? Tudi sama razporeditev hiš v središču kaže na pomembnost poti navzgor proti Požarju.

Slika 228: Pogled na Turke s cerkvijo Sv. Križa iz konca 19. stoletja, na vzpetini in s središčem pod njo, na odcepu doline Kolpe proti Požarju navzgor.

Stavbe v Turkih kažejo, da so bile večinoma predelane konec 19. stoletja in v začetku 20. stoletja. Ena radkih, ki še razkriva stara razmerja v tlorisu, je župnišče, ki je bilo precej predelovano, a kleti so ostale prvotne, čeprav so gladko ometane.

Slika 229: Turki na vojaški karti iz druge polovice 18. stoletja so že imeli cerkev s samostojnim zvonikom. Zarisana je pot vzdolž doline Kolpe in druga, ki gre levo navzgor iz doline proti Požarju. Levo od cerkve je vrisano župnišče.

Predel je znan po tem, da so tu na obeh bregovih živeli urmoharji, bilo je veliko krošnjarjev, odhajanja na delo v Ameriko in Francijo. Turki s svojimi zaselki višje nad dolino so bili vedno malce oddaljeni od ostalih predelov doline. Ob Kolpi navzdol in navzgor omejeni z ozkimi in nesigurnimi prehodi – navzdol se je pot še po 1861. letu dvignila preko Sedalc, naprej do Hrvatskega se je bilo potrebno pri Žrnekcu po stari poti dvigniti visoko nad Kolpo. Z Osilniškim delom, kamor so gravitirali skupaj z Gašparci, so jih povezovali prehodi preko Kolpe in čolni, morda tudi jez mlina nad Turki. Kasneje pa viseči most pri Grintovcu.

Slika 230: Turki na karti iz 1861, vidna je gruščasta zasnova naselja okoli tripotja. Hiše so večinoma lesene, kaka polovica kamnitih, med njimi župnišče. Zgoraj na Kolpi je mlin.

V središču vasi so nekoč poti obkrožale dve hiši kvadratnih tlorisov, na katastrskem načrtu iz 1861 izgleda celo tako, da je bila pot navzgor po dolini malo pomembna, saj niti ni vrisana kot neprekinjen kolovoz, temveč le kot košček kolovoza, ki se zaključi na drugi strani hudourniškega potoka. Križišče vasi je še vedno označeno z znamenjem, ki je obrnjeno proti prihajajočim iz strani Požarja.

Slika 231: Spodnji del Turkov, večinoma novo predelane hiše. Le desna je navzven še delno ohranila izgled iz druge polovice 19. stoletja.

Slika 232: Znamenje v središču Turkov, je obrnjeno proti poti navzgor iz doline.

Slika 233: Pogled iz središča na pot navzgor proti Požarju. Desno je bila nekoč gostilna.

Slika 234: Vrata najbogatejše hiše trgovca v Turkih iz leta 1907, na odcepu proti Požarju.

Slika 235: Zaključek značilno ravnih kamnitih portalov, iz leta 1897.

Slika 236: Nekatere hiše kažejo tudi starejše osnove izpred 1861. leta. Kakšne so bile, se lahko ugotovi le iz notranjih tlorisov. Gre za kombinacijo kočevarske vrhkletne in vrhhlevne stavbe (leseni gank) s tisto iz Brod Moraviškega okolja (dvoje asimetričnih vrat v kletni del in tri simetrično razporejena okna v nadstropju prve zatrepne fasade)?

Slika 237: Značilno gospodarsko poslopje s štirimi masivnimi kamnitimi stebri, ki nosijo leseno konstrukcijo. Postavljeno verjetno pred 1861. letom, del gospodarstva prej prikazane hiše.

Slika 238: Tudi druga hiša višje kaže podobne osnove.

Slika 239: Nekaj višje ob poti za Požar in cerkvi se nahaja tudi tale velika in hladna meščanska uradniška stavba, kjer je bila nekoč gozdarska uprava, šola in še kaj. Tujek, prinešen z upravo.

Posebna zgodba v vasi je župnišče, ki je postavljeno pod cerkvijo. Iz obeh zemljevidov je razvidno, da tam stoji že več kot dvesto let. Tudi tlorisno se verjetno ni kaj bistveno spreminjalo. Iz arhitekture je razvidno, da se močno navezuje na tradicijo dimnic zgornjega, čabarskega dela. Vsaj po lepo ometanih kletih je razvidno, da je bilo v stoletjih obnavljano in predelovano, a osnovna zunanja pojava je ostala enaka.

Slika 240: Staro župnišče desno pred cerkvijo, je verjetno v osnovi starejše od 200 let in kaže osnovna razmerja širokih dimničnih stavb iz zgornjega dela doline Kolpe in Čabranke. Ima strmejšo streho od prej omenjenih dveh stavb.

Slika 241: Sprednja klet v župnišču z nišo, ki z malo nišo desno verjetno nakazuje obliko in mesto nekdanjega ognjišča v stanovanjskem nadstropju višje. Bi bilo možno, da je bilo tu v kleti po izgradnji dimnika občasno ognjišče in je zgoraj ostala le čista hiša s pečjo in ognjiščem za kuho v veži?

Slika 242: Podobno kot je nakazano mesto in oblika ognjišča, je v drugem kletnem prostoru izvedena vitka *baba* – podstavek za peč v zgornjem nadstropju. Strop je brez obokov, držijo ga močni tesani stropniki.

Slika 243: Župnišče iz zgornje strani proti cerkvi.

Po sprednji fasadi sodeč je bilo župnišče v Turkih nekoč morda krajšega tlorisa in je bil dozidan levi del stavbe. Prvotna zasnova bi bila morda takale: dolga in kuhinja z ognjiščem na koncu. Desno za vhomom je bila čista *hiša* kvadratnega tlorisa, zadaj mali štiblc ali kamra. Natančneje jo bi lahko določili po arhitekturnem posnetku. Iz katastrskega plana razberemo, da je bilo župnišče leta 1861 že podolgovato kot je danes. Predelava, ki jo na zunaj nakazuje portal, bi morala biti torej iz obdobja pred to letnico. V kroniki župnije se predelava župnišča ne omenja.

Slika 244: Glavni portal župnišča je najstarejši v vasi, verjetno iz sredine 19. stoletja. Žal na portalu ni letnice, ki bi povedala, kdaj je bila izvedena vgradnja.

Posebnost Turkov je tudi njihova velika cerkev, ki ima na portalu letnico 1895. To je čas, ko je vas morala zacveteti, saj so bili ljudje v tujini in so od tam prinašali prisluženi denar. Takrat so si omislili tudi dogradnjo cerkve, ki je dobila veliko dvoransko ladjo. Morda je celo zadržala širino prvotne ladje, ki je morala biti tudi prej precej široka, a kratka in tako nenavadna za dolino z večino cerkva z ozkimi ladjami in preslico za zvonove.

Vhod je bil prvotno skozi ožje predverje, kako bi lahko izgledalo lahko ugotovljamo le še iz ohranjenih katastrov. V župni kroniki piše, da naj bi bila nekdanja mala cerkvica prvič omenjena 1745. leta, 1750 leta naj bi k njej dogradili ladjo. Iz leta 1857 naj bi bil glavni oltar, ki je zanimivo in dokaj kvalitetno delo. Po načrtih sodeč bi morala imeti že cerkev pred predelavo konec 19. stoletja sedanji zvonik, ki je tudi po obnovi ostal, ladja je bila razširjena in podaljšana do prvotnega vhoda.

Najprej je bila leta 1735 v Brodski župniji ustanovljena lokalna kaplanija v vasi Hrvatsko, ta je bila šele kasneje prenešana v Turke, ki so leta 1807 postale župnija.

Cerkev je zanimiva zaradi barvno in obrtniško bogate okrasitve notranjosti. Zanja so vaščani nakupili veliko obrtno izdelanih okraskov. Od lesenih stebriščnih ograj oltarja (del žal odstranjen), bogato izrezljanih in slikarsko okrašenih prižnic, do velikih oltarnih slik in celo okovov krstnega prostora, kar drugje ni običajno. Okrasje je za razliko od drugih v dolini živopisno, veliko je uporabljene žive ultramarin modre barve.

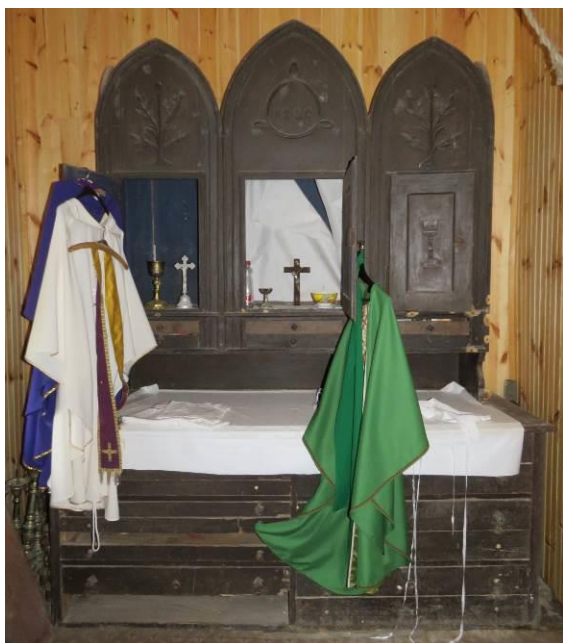

Slika 245, 246: Tloris cerkve na katastrskem načrtu iz 1861. leta. Levo župnišče z malim gospodarskim poslopjem, desno pokopališče, ki ima veliko število starih nagrobnikov. Iz središča vasi je nekoč vodila pot do cerkve.

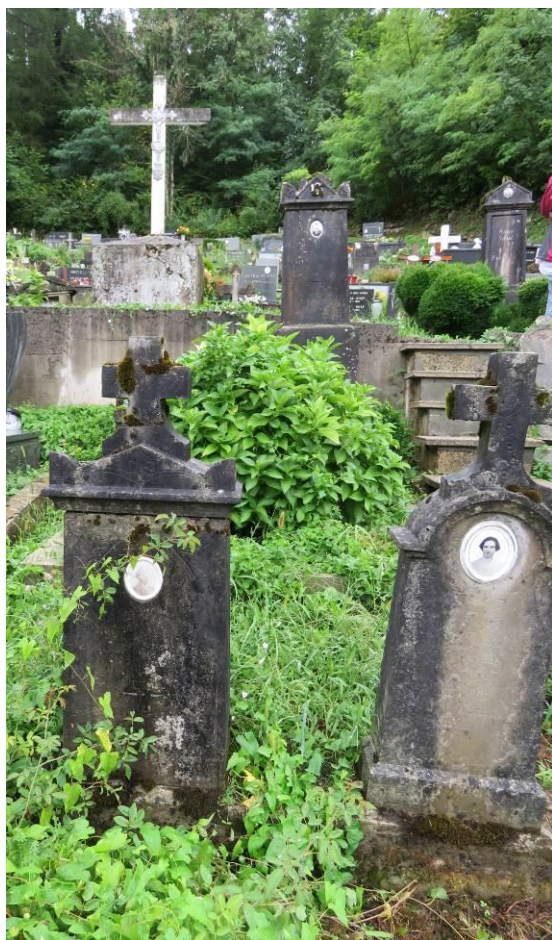

Slika 247, 248, 249: Cerkevna dvoranska ladja iz leta 1895. Spodaj oltar iz 1857 in zaoltarna podoba.

Slika 250: Omara v zakristiji je nenavadne, naivno neogotske oblike z okrašenimi zaključki, iz leta 1886, morda izdelek domače delavnice kje v bližini.

Slika 251: Toliko starih kamnitih in lepo vzdrževanih spomenikov iz začetka 20. stoletja najdemo malokje kot v Turkih.

Slika 252: Pogled izpred cerkvenih vrat na severni del Turkov in Loško steno – Firštov, knezov rep. Morda je bilo mesto, na katerem je postavljena cerkev, pomembno tudi v predkrščanskih časih, saj je gledalo na prostor, ki je bil dodeljen slovanskemu bogu podzemlja, živine in mokrih travnikov.

V Turkih so bile pred drugo vojno celo tri trgovine, gostilna v središču vasi pri Jakopovih, kjer so bili nedeljski plesi še v 1960-ih in kasneje, pa mlin s stopami za ječmen in proso pri Malnskih na Kolpi.

V župnijo Turke s cerkvijo Sv. Križa in Sv. Jakoba sta spadali še dve vasi: Gašparci in Hrvatsko, gručasta naselja Sedalce, Podgora, Požar in Kalić, vsaj po urbanistični zasnovi sta izgleda mlajši naselji Ložac in Zakrajc, saj imata hiše, postavljene ob poti.

Bojan Pajnič me je opozoril, da naj bi bilo nad Požarom plesišče čarovnic - *cupornečke tančplac*: “*Cupornece so jemejle tančplac na Vilke straže. Tancale so i fse stučele. Tan nej rastuo neč. Ku smo vidle lučke smo vejdle, da so cupornece jemejle tanc. Je buo šlišat: Frrrrk! Frrrrk! i puole so uodletejle na Uoško stejno i naprej fse do Kleka.*” Tako si je zapisal pripoved domačinov v svoji zbirki Jože Primc.

Zanimiv je še en zapis v starejši literaturi, ki govori o Turkih. Hrvaški potopisec Dragutin Hirc v svoji knjigi Gorski Kotar omenja, da je poleg cerkve stala izredno

velika češnja, ki je ob njegovem obisku leta 1885 merila v obsegu častitljivih 229 cm.

Slika 253: Prvoobhajanci pred cerkvijo v Turkih, začetek 1920-ih let. Vir Bojan Pajnič.

Slika 254: Še pogled proti cerkvi in Turkom z zgornjega dela poti navzgor po dolini, pred prehodom čez potok.

Slika 255: Naslednje naselje po dolini navzgor od Turkov je mali Ložac (na slovenski strani Ložec), z le nekaj hišami v spodnjem delu manjšega polja. Te že kažejo stavbno tradicijo zgornjega dela doline. Velike in široke dvotraktne osnove. Dve hiši sta še leseni.

Slika 256: Mali Ložac nad Turki je bil še 1861. leta naselje več lesenih hiš, povezanih s čolnom preko Kolpe s soimenjakom – Ložcem.

VAS HRVATSKO

Če smo prišli z opisi do Turkov, potem bi bilo škoda, da ne skočimo še naprej do Hrvatskega. Vas je dobila označevalno ime zato, ker je bila dolgo časa zadnje naselje v brodskem gospostvu ob Kolpi in tako na robu Hrvaške proti Kranjski, ki se je pričenjalo čez Kolpo. Verjetno je bila postavljena zato, da je varovala posest, saj se proti Kolpi raztezajo rodovitna polja na mivkastih nanosih reke.

Hrvatsko je bilo deset let od 1735 do 1745 sedež lokalne kaplanije v sklopu župnije Brod. Do leta 1735 so spadale vasi sedanje župnije Turke v župnijo Osilnica, zato so v njenih dokumentih ohranjeni zapisi o prebivalstvu. Čez deset let je bil sedež kaplanije prenešen v Turke, saj so bile verjetno gospodarsko pomembnejše.

Pod upravo *šučka* – vaškega sodnika na Hrvatskem je spadal tudi zaselek Kupari.

Slika 257: Hrvaščani pred odhodom na gozdarsko delo v Slavonijo, med svetovnimi vojnami, vir Bojan Pajnič.

Hrvatsko je postavljeno ob pobočju Dimovca in se s hišami razteza na obe strani poti, ki je nekoč vodila skozi naselje, mimo cerkve in nato v spodnji del doline. Izgleda, da so pot – tedaj že voznik, kasneje prestavili nižje in je na razpotju v središču vasi zavila čez polje. Na koncu spodnjega polja se je vzpela po strmem bregu nad strmino pri Starih malnih in nato delno po useku nadaljevala proti Zakrajcu ali dol proti Žrneku. Tam je bil dolgo časa

tudi najbližji mlin, saj je bila Kolpa preveč velika in deroča reka za postavitev mlinov, tudi drugih potokov ni bilo na tej strani. Ko je bil postavljen most proti Osilnici je bilo lažje, saj so bili blizu mlini v Zamostu.

Slika 258: Otroci iz Hrvatskega in Osilnice pri skupni igri leta 1963, vir Bojan Pajnič.

Hrvatsko je vso zgodovino močno povezano z Osilnico. Tam so bile najbližje gostilne, trgovine, obrtniki in šola. Skupaj so hodili ljudje na delo v gozdove Slavonije in v Kočevsko Reko. Celotno zgodovino sta delili naselji isto usodo. Razmejila ju je šele zadnja meja.

Slika 259: Hrvatsko na karti iz druge polovice 18. stoletja. Vrisana je pot ob Kolpi.

Na koncu vasi stoji na pomolu nad dolino cerkva Sv. Florijana, ki ima zvonik na preslico in neogotski vhodni portal iz 19. stoletja, morda iz večje predelave v letu 1887, ko so obnavljali oltarje. Postavljena naj bi bila že pred letom 1735, saj naj bi imela še do 1. svetovne vojne enega od

zvonov iz 17. stoletja. V lanskem letu je bila cerkev temeljito obnovljena.

Slika 260: Pločevinasti Jezus s pokopališča za cerkvico Sv. Florijana na Hrvatskem.

Za cerkvijo je pokopališče. V okolici vasi sta ostali še dve lepo ohranjeni poslikani pločevinasti razpeli, kot so bila običajna tudi drugod po dolini še pred nekaj desetletji. Njihov prvi izdelovalec je bila verjetno Rutarjeva delavnica iz Osilnice.

Slika 261: Hiše od cerkvice do razpotja proti polju kažejo nekdanjo obpotno zasnovo vasi.

Proti Kolpi se raztezajo lepa in rodovitna polja, kjer je lepo rastla koruza. Še vedno so obdržali običaj, da po oranju na polja zataknejo iz cvetja in trav spleten šopek ali križec. Del vaških polj se nahaja še nad

mostom pri izlivu Čabranke. Trave za pašo in seno je moralo zaradi omejene doline primanjkovati, zato so imeli košenice višje nad cerkvijo proti Dimovcu, tudi proti vrhu, pasli so ob Kolpi navzgor, skoraj do Razlog.

Slika 262: Prva starejša hiša ob bregu, delno lesena, delno kamnita, vsaj osnova je izpred 19. stoletja, ko je bila predelana.

Slika 263: Zadnja, letvičasto okrašena vrata hiše iz zgornje slike.

V vasi zasledimo kar nekaj hiš starejše zasnove, čeprav so se v 19. in 20. stoletju večinoma vse obrnile vzporedno na ulico. Prvotni tlorisi so bili vsaj po katastrskem načrtu sodeč večinoma kvadratni. Je šlo morda za velike enocelične vrhkletne ali vrhhlevne dimnice? Za tako kurilno konstrukcijo je morala biti *baba* najmočnejše zidana in oprta.

Slika 264, 265: V kleti hiše s prejšnje strani je še ohranjena starinska, kvalitetno zidana *baba*, postavljena iz dveh zaporednih polkrožnih obokov. Zadnji je nenavadno oprt v zadnjo steno v bregu. Je bila hiša ob razširitvi prve fasade skrajšana? Spodaj prva fasada hiše.

Slika 266: Druga stara hiša je *Šučova šiša*. Že ime pove, da je bil tu nekoč *šuček* – vaški sodnik. Iz nesimetrične fasade bi sklepali, da je bila osnova precej starejša od letnice 1860 na portalu.

Slika 267: Portal Šučove hiše z letnico 1860 je enake oblike kot večina portalov v zgornjem delu doline iz obdobja od 1820 do 1860-ih. Prvotna vrata so v začetku 20. stoletja dobila izrez za zastekljeno okno z gajtri.

Hiše so večinoma ohranile stara razmerja, iz katerih lahko sklepamo, da so jim bile osnova dvotraktne široke stavbe iz zgornjega dela doline. Bilo bi zanimivo premeriti katero od najstarejših in poiskati osnovne zidove, na katerih so se razvijale v naslednjih stoletjih.

Na Hrvatskem smo slišali še za en običaj, povezan z gradnjo hiše. Pod enega od vogalov so zazidali žegnano vodo. Kaj so dali pod ostale tri vogale, ki držijo hišo, niso več znali povedati.

Slika 268: Okrasitev Šučovega kletnega okna v pritličju z ometom iz druge polovice 19. stoletja. Polna polkna kot so jih imeli trgovci, kažejo gospodarsko pomembnost hiše in varujejo notranjost.

Slika 269: Hiše na razpotju v središču Hrvatskega, kljub predelavam, kažejo svoje široke dvotrakne osnove in razmerja iz zgornjega dela doline.

Slika 270: Pogled iz zgornjega dela vasi proti cestici levo, ki pride iz smeri Osilnice. Levo betonski križ z litoželeznim Jezusom.

Slika 271: Portal vhoda v cerkvico Sv. Florijana. Tudi ta (razen morda v Plešćih, pri Šuštarjavih), ni dobil posnemovalca v kakem od portalov stanovanjske hiše. Podoben je še na cerkvi v Kuželju.

OD HRVATSKEGA DO RAZLOG

Kolpa je pri Hrvatskem že kar velika reka, zato je bil breg nad njim proti izviru precej razdeljen. Skoraj do Razlog, ki so nekaj kilometrov višje nad desnim bregom, so se vlekla najprej njihova polja v *Loki*, nato male parcelice, ki so verjetno služile presadnikom v *Gredicah*, nato naprej še košenice Hrvaščanov skoraj do Razlog. Nad levim bregom nad izlivom Čabranke – nad *Vustjem*, je zemlja *Osilniška*. Tu so imeli na platoju z njivami krompirja celo opekarno, od katere je ostalo ledinsko ime *Ciglana*.

Od *Vustja* in *Gredic* naprej je dolina zelo ozka in do *Kuparjev* neprimerna za poselitev. Šele tam se je na razširitvi iza *Kuplen jarka* stisnilo nekaj lesenih hišic že v 18. stoletju. Na drugi strani prehod skozi dolino močno zapira *Pasja stena*, pod katero je bil nekdanj spodmol, a je žal sedaj skoraj zasut z visokim cestnim nasipom.

Slika 272: Pogled iz levega brega na razširitev pri *Kuparjih*.

Nekaj sto metrov višje je bil pod močnim izviro še mlin, ki je približno rekonstruiran, v mlin so hodili mlet tudi iz zaselkov višje ležečega *Hriba*. Naselje se je z nekaj hišami raztezalo tudi na sosednji breg *Kolpe*, kar bi lahko pomenilo, da je bil tu prehod preko *Kolpe* relativno enostaven. Možno pa je, da so bili to seniki

Hrvaščanov, ki so tam še v sredi 19. stoletja hranili seno, pokošeno po bregovih višje ter ga kasneje, preko zime, transportirali navzdol ob bregu. Stavbe v katastrskem planu namreč nimajo označene strani z vhodom.

Slika 273: Obisk raziskovalcev v *Razlogah* – po domače *Rezughah*, v sklopu raziskovalne delavnice v *Palčavi* šiši avgusta 2016.

Podobne male lesene zgradbe se pojavljajo tudi višje pod *Razlogami* – *Rezughami*, kjer so stale na *Vučinu* in v *Kutu*. Tam je ostal med ljudmi še spomin na senike. Ostalo je tudi ledinsko ime *nad skeden*.

Slika 274: *Razloge* na vojaški karti iz druge polovice 18. stoletja so že imele cerkev *Sv. Marije*.

Rezuge so vas, ki ležijo precej visoko nad izviro *Kolpe* in dolinico potoka *Krašičevica*. Morda je bil to prvotno planinski zaselek, kjer so živinorejci

preživljali topli del leta. Da so bili prebivalci tudi kasneje pretežno živinorejci, nam pove že ledinsko ime *na mlaki*, kjer je bil med dvema deloma naselja vaški kal za napajanje živine, pa spomin na številne male senike po okoliških bregovih, od katerih so nekateri kasneje postali stanovanjske hiše, *bajte*.

Slika 275: Mednarodna ekspedicija raziskovalcev s pomočjo vodnikov NP Risnjak potuje proti cilju v Razlogah, avgusta 2016.

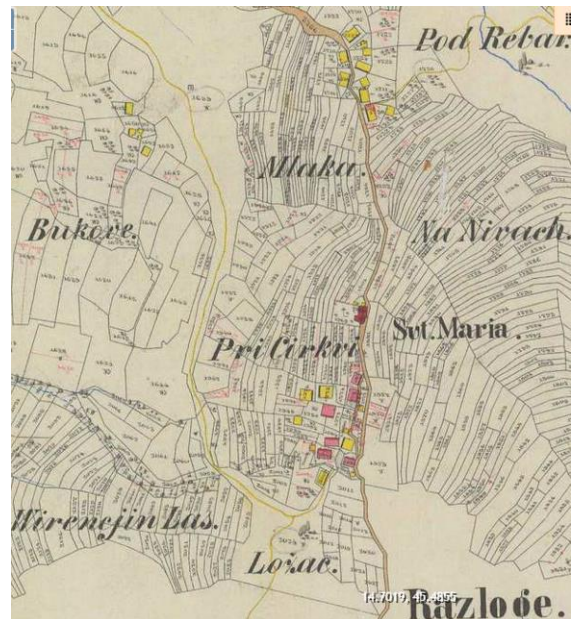

Slika 276: V Rezugah je kar nekaj lepo vzdrževanih hiš, podobnih kot jih vidimo drugod po Gorskem kotarju, postavljenih na požganinah iz druge svetovne vojne. Ena od njih je Lenkina.

Po pripovedovanju naj bi dobile Rezuge ime po razlaganju - *rezuaganju* tovrne živine na karavanski poti, a po vsem poznanem o poteku poti in sledovih na njih težko pritrdim tej domnevi, ki je pot povezovala s tovorjenjem železa iz Čabra

proti Bakru. Iz vsega raziskanega lahko zgolj povem, da se to železo verjetno nikoli ni tovorilo preko spodnjega dela doline, temveč je potovalo iz Čabra navzgor preko Trstja, Gerova in naprej v Kvarner. Čez Razloge je torej morda nekoč vodil kak manj prometni krak poti iz Osilniškega konca, tudi pot iz Zagolika se jih je verjetno izognila in šla preko Kolpe navzgor. A obstaja tudi možnost za pot tu, saj je visoko nekje na hribu izvir, ki bi lahko služil napajanju živine na potovanju.

Kljub temu, da vas na karti iz 18. stoletja nima poti, ki bi se nadaljevala navzgor po dolini, je bila verjetno povezana s Krašičevico in vsaj Črnim Lugom. V 18. stoletju je imela celo že svojo cerkev, ki naj bi prvotno stala nekaj višje nad cesto in ne na mestu kot sedanja.

Slika 277: Razloga na katastrskem zemljevidu iz leta 1861. Bilo je kar nekaj zidanih hiš.

Tu se dolina Kolpe močno zoži, ljudje so bili manj v stiku z ostalimi in so zato mnogo bolj opazovali okolico ob sebi. Svet in dolina je bila majhna in kljub strmim bregovom proti Kolpi lahko dosegljiva. Tudi zato so se tu ohranile številne pripovedi. Nekaj sem jih opisal v zadnjem poglavju te knjige, katero bomo še kdaj

drugič. Pripovedovale so o črni kači, o rojenicah, ki so jih ženske srečevale, ko so se proti jutru vračale iz prodaje v Reki, pa o vedeževanju na predbožični večer, ko si v risu lahko opazoval vse kar se bo dogajalo v naslednjem letu, o belih vilah, ki so ob prav posebnem času visokega poletja, ko je na svetu vse zastalo, plesale na jezercu pri izviru Kolpe ter o očetu in sinu, ki sta jih zvedavo ogledovala iz vrha stene in zato s padcem izdolbla veliki globeli, iz katerih še dandanes izvira Kolpa.

O vsem tem in še več sta nam pripovedovala Drago Tomac in njegova žena Elzika ob našem dvodnevem obisku v sklopu delavnice avgusta 2016. Svoje poglede na naravno dediščino je dodalo še prijazno osebje NP Risnjak.

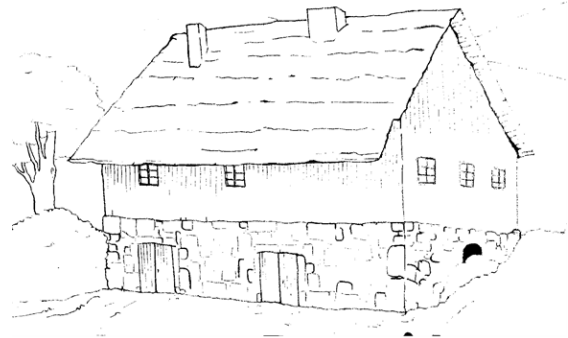
Slika 278: Drago Tomac ob pripovedovanju zgodb o rojstni vasi v lepo urejenem predstavitvenem centru NP Risnjak v stari šoli.

Slika 279: Rezučke košare in koši, kot so jih nekoč spleтали domačini iz leskovih viter. Iz hiše Lenkinih.

Razloge so bile majhna vas, a so imele še pred desetletji svojo šolo. Ljudje so kmetovali, redili živino, tudi na pašnikih

nad in pod vasjo, kjer so imeli senike. Veliko so se ukvarjali z gozdnimi deli. Le nakaj sto metrov višje je bila vsaj še v sredini 19. stoletja žaga, od katere je ostalo le nekaj zaraščenih zidov. Transport lesa iz doline je moral biti v vsakem primeru zaradi ozke ceste in bregov proti Črnemu Lugu zelo težaven.

Slika 280: Rekonstrukcija rezučke lesene vrhhlevne hiše iz predstavitvenega centra NP Risnjak. Vse je bilo pod eno streho.

Slika 281: Eden od kamnitih vogalov nekdanjega senika pod košenicami pri Razlogah. Zgoraj je bil lesen, pod njim je dobila zatočišče živina.

Nekdanje hiše so bile večinoma lesene, postavljene v breg nad kamnito štaljo in klet. Veliko jih je bilo tudi manjših, podobnih tistim iz bajtarskega območja nad Čabranko, morda so se celo razvile iz nekdanjih senikov. Žal so se nekdanje košenice zarastle in težko prepoznavamo nekoč kultivirano krajino. Okoli vasi so nekoč gojili sadje, ga sušili in kuhali žganje - rakijo.

Razloge, ki so se nekoč imenovale Nad Kupa, verjetno z vsemi okoliškimi zaselki, so imele celo svojo župnijo, ki je bila ustanovljena skupaj z večino sosednjih na hrvaški strani leta 1807, leta 1875 so dobile šolo, ki je delovala skoraj sto let, s presledkom med vojno. Še leta 1970 je bilo tu 17 učencev. Sedaj živi le nekaj starejših ljudi. Na šolo je vezana pripoved, da je tam nekdanj strašilo. V veliko staro češnjo na vrtu je prihajal strašit nočni ptič, ki ni dal miru učitelju in njegovi družini.

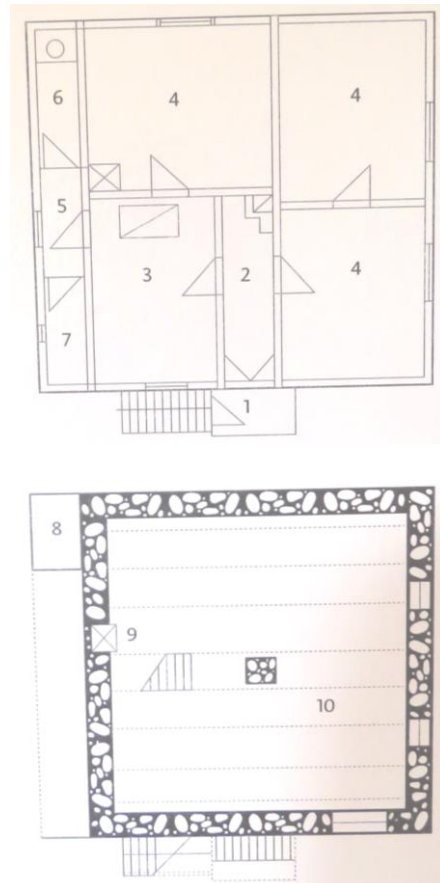

Slika 282: Stara slika iz središča Razlog, pred drugo svetovno vojno. Iz centra NP Risnjak.

Ko je bila v drugi polovici 19. stoletja povezana cesta navzgor, ko so ljudje pridobili nekaj denarja od dela v tujih gozdovih in Ameriki, se je po vasi nekaj hiš tudi preuredilo po novih modah. Ena od njih je ohranjena na sliki zgoraj.

Večina hiš je še vedno, tudi po obnovi požgane vasi po vojni, kazala osnove enoceličnih kvadratnih stavb, verjetno skednjev, na katerih je bila zgrajena. Razporeditev in gradnja je zelo podobna tisti, ki smo jo spoznavali v Vrhah nad

Trstjem, zato bomo tu pokazali tlorisa ene od hiš, ki je prikazana v predstavitvenem centru NP Risnjak. Spodaj je bila štala, zgoraj stanovanje, na vrhu seno. Šele z razvojem družinskega gospodarstva se je za živino in seno zgradila druga zgradba.

Slika 283, 284, 285: Tloris kleti in pritličja manjše bajte iz Rezug je enak kot od tistih v okolici Trstja – pri *bajtarjih*. Spodaj prerez skozi hišo. Iz predstavitve NP Risnjak.

Cerkev v vasi je bila na novo postavljena nekje v začetku 20. stoletja, od njenega vhoda se lepo vidi zadnja stran cerkve na Sveti Gori, saj je njen oltar postavljen natančno proti cerkvi v Razlogah. Od tu se natančno proti severu vidi najvišja cerkev v dolini – cerkev Svetega Duha v Žurgah. Nekaj o njihovih povezavah sem zapisal v zadnjem poglavju knjige o “sakralizaciji” prostora v času postavljanja krščanskih svetišč v prvotno poganski sveti prostor.

Slika 286: Pogled od cerkve na spodnji del Razlog z dolino Kolpe in Čabranke. Zadaj so stene proti Kočevski Reki. Iz centra NP Risnjak.

Za cerkvijo je pokopališče, oboje Režugarji skrbno vzdržujejo. Iz vasi je žal izginil nekdanji vrvež, saj postaja vse bolj poletno počitniško naselje. A še vedno ohranjajo praznovanje za Petruvu, poletni praznik, ki ga slavijo tudi nižje v Osilnici. Takrat se poleg nekdanjih domačinov tu zberejo tudi številni obiskovalci NP Risnjak, ki s svojim predstavitvenim centrom in vhodom poskuša dajati naselju razvojni potencial. Vzorčni sadovnjak pred šolo je žal močno prizadel žled, enako tudi gozdove ob cesti navzdol. Tam, kjer je bil gozd odgovorno počiščen, kot na primer po bregu proti izviru Kolpe, je stanje gozda kljub velikim bukvam, katerih del je bil porušen, popolnoma drugačno in se je v dveh letih gozd že začel obnavljati.

Slika 287: Tudi tu zgoraj so ob Kolpi nekdanj za razmerja ljudi do narave skrbeli *šratlički* – škratje. Ko je šratliček zažvižgal, je bilo potrebno končati z ribolovom. Enega so nam pokazali, izdelek gospe Elzike Tomac iz Lenkine hiše v Razlogah.

ŠE O HIŠAH NA PADOVEM

V letu 2015 smo med etnološko delavnico ponovno obiskali Padovo. O vasi in njenih prebivalcih smo povedali že precej v prejšnjih delih knjige, zato bi tu prikazali le tisto, kar smo uspeli posneti na tokratnem terenu. Posneli smo dve dodatni kleti, ki sta ostali po italijanskem požigu leta 1942, a tudi preživeli vse predelave v naslednjih desetletjih.

Slika 288: Še en od bolečih spominov na požgano Padovo in njegove ljudi po povratku iz internacije, fotografa Edija Šelhausa.

Slika 289: Hiša Klepčevih, Padovo 8, v ničemer ne izdaja tristo in več let starih osnov.

Hiša Klepčevih je v zgornjih nadstropjih popolnoma obnovljena in ni ohranila ničesar od predhodnic. Ostale so kleti, v katerih je bil še do pred kratkim hlev. Hišni gospodar je bil nekoč poznan furman in gozdni delavec, zato je imel nekdanj vole, s katerimi je vlačil les iz gozda, kasneje konje. Nekdanj hiša ni imela skednja in so vse seno zvezli z zgornje strani na

podstreho hiše, od koder so krmo stresali v hlev živalim.

Slika 290: Hiša Klepčevih stoji pod stavbo v sredini, druga obravnavana je *Nakuančna*, to je stavba pod številko 66.

Slika 291: Raziskovalki Katja iz Jene in Vesna iz Kočevja avgusta 2015 pri merjenju desne obočne pole Klepčevih kleti.

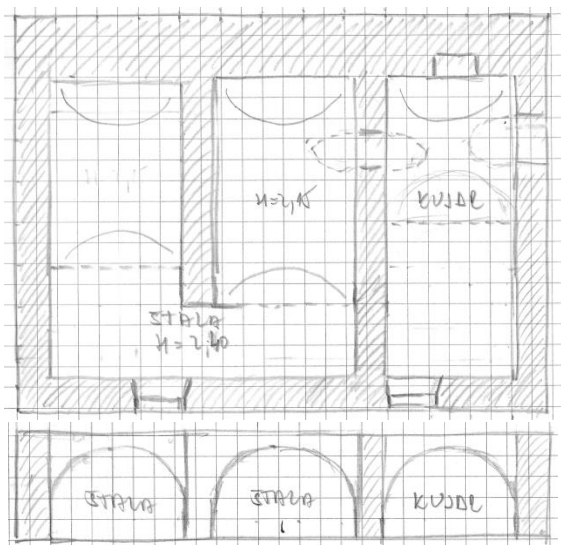
Prva hiša, katere kleti smo vzeli pod drobnogled, je v lasti družine Klepec oz. *Marinkina* po domače. Stoji pod nekdanjo osrednjo stavbo, za katero sumimo, da pred tristo leti ni imela zgolj bivalne funkcije. Nekaj o tem smo že napisali v prejšnjih knjigah. Nekaj o ločini, ki bi lahko gradila Padovo, je zapisanega v zadnjem sestavku te knjige.

Klet je koncipirana drugače kot ostale v vasi. Zgrajena je iz treh širokih ločnih obokov, postavljenih prečno na tloris hiše. Njihov največji razpon dosega častitljivih 3,4 m. V levih dveh je bila še do pred nekaj leti *štala* s kravami, voli in kasneje konji in prašiči. Desni del je ločen in je

namenjen kleti za poljščine. Zidovi so bili žal skrbno ometani s cementno malto, zato iz njih ni bilo možno odkriti ali je stavba doživela tlorisne razširitve. Zanimiva je že sama monumentalnost obočnega sistema, ki je v sprednjem delu dovoljeval lesen strop in prehod proti stanovanjskemu nadstropju zgoraj.

Slika 292: Leva oboka kleti Marinkine hiše, kjer je bila štala; sprednji betonski strop je bil nekoč lesen.

Slika 293: Tloris kleti Marinkine hiše na Padovem (12,9x9,5m, tlorisnega razmerja 1,36) izdaja, da je bila v levi dve o bočni polji ob določanju gradnje včrtan kvadrat. Domnevamo lahko, da bi bila dimnična peč nekje v sredini kvadratnega prostora zgoraj. Spodaj prerez skozi masivne oboke.

Druga hiša, ki smo jo izmerili in imeli priložnost natančno pregledati tudi v zidovje – lastnik Metod se je ravno pripravljal na obnovo kleti in so bili zato njeni zidovi očiščeni in odkopani, je hiša v

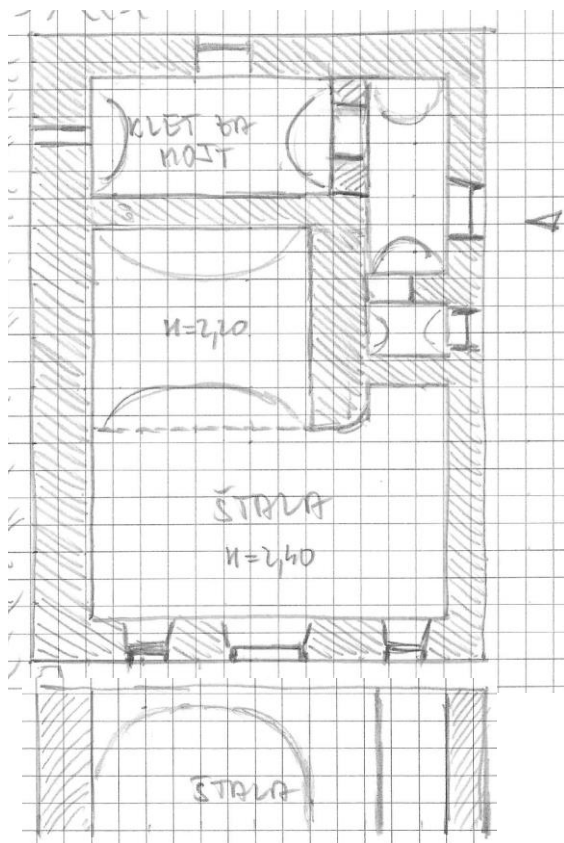
desnem delu obroča stavb. Po domače se ji reče *Nakuančna*. Tudi ta je bila požgana. Že prej je bila v sredini 19. stoletja temeljito predelana, podobno kot *Grgečava*, ki smo jo opisovali v prejšnji knjigi. Takrat je dobila nov portal, pisalo se je leto 1875. Drugi portal je vgrajen na vhodu v štalo.

Slika 294, 295: *Nakuančna* hiša s sprednje in zgornje strani, s kamnitima portaloma. Leseni del je bil po vojni pozidan z opeko. Okna v nadstropju so bila povečana in izvedena na novih mestih.

Slika 296: Sklepnik kamnitega portala v stanovanjski del iz leta 1875.

Slika 297: Zanimiv tloris kleti hiše *Nakuančneh*. Široki obokani del je v sredini podolgovatega tlorisa (11,5x8,2 m, razmerja približno 1,4), oprt na eni strani v zid proti bregu, na desni strani je dodatno razbremenjen z manjšima zidovoma in obokanim prostorom proti desni steni. Vnovič lahko zaključimo, da je bila peč dimnična, velika in težka.

Slika 298: Kletni portal ima napisa IHS in letnico 1843. Morda je prinesen od druge hiše?

Iz ogleda smo ugotovili, da je bil prvotno obokan le del v *štali* ter kleti za mošt (ima značilen odzračnik navzgor) za njim. Ožji hodnik proti vhodu v klet je bil obokan kasneje, saj je tudi material drugačen. V ostalih delih je bil uporabljen apnenec iz bližine, nad malim hodnikom pa peščenjak

iz doline! Zanimivo, da ga je nekdo privlekel navzgor. Še manj je jasno zakaj, če so bili nad vasjo na voljo apnenci. Morda se je ustrašil njihove obdelave?

Kot pri vseh hišah je bil strop nad delom *štale* brez oboka proti stanovanjskemu delu lesen. Morda je v ožjem delu potekala navzdol kaka lestev.

Slika 299: Ljubljanski, zagrebški in reški del ekipe pri merjenju hlevskega dela kleti. Etnologinja Mojca snema film.

Slika 300: Pogled v klet za mošt, polkrožni obok je grajen iz apnenčastih kamnin na prej postavljenem lesenem opažu.

Slika 301: Pogled proti malemu prostoru, ki proti zunanji steni opira širok obok v štali (za desno steno). V desni steni je vidna gradnja iz velikih apnenčastih blokov.

Slika 302: Polkrožni obok v malem dostopnem hodniku do kleti za mošt je bil izdelan iz rjavega peščenjaka in oprt na apnenčaste zidove. Ni jasno zakaj je iz kamna iz doline. Morda zaradi popravila po vojni?

Zanimivo dejstvo pri tej hiši je, da nima vrisanega kvadrata v tlorisu stavbe, kvadraten je le obokani del pod dimnično pečjo, ki je postavljena precej v sredino vzdolžne stene. Gre morda za razliko od ostalih še za prvotno velik enocelični objekt, ki še ni poznal členitve v kvadraten bivalni prostor in manjši pravokotni shrambni del? Je bila osnova kvadratu, ki pri nas definira bivalni del hiše, kvadraten tloris peči in še prej kvadratno ognjišče?

Da portal v kletnem delu verjetno ni originalen iz stavbe, smo ugotovili šele po

pregledu starega slikovnega gradiva, ki ga na žalost ni kaj dosti. A tu okoli je leta 1945 slovenski partizanski fotograf Edi Šelhaus posnel kar nekaj pretresljivih slik in ena od njih je bila posneta prav pred *Nakuončno* hišo. Prikazuje njeno požgano ostenje iz katerega se vidi, da je bil originalni kletni portal bolj zaobljene oblike tudi v zgornjem delu. Morda je bil ta počen in je bil zato naknadno vzdigan portal iz podrte *Naputne* hiše v sredini zaselka?

Slika 303: Fotografija požgane hiše *Nakuončne* in družine brez očeta. Levo od hleva je hiša imela za gnojiščem lepo izdelan kamniti oporni zid s klančino do hišnega vhoda s portalom, ki je ostal originalen. Že v nekaj mrzlih zimah brez strehe je omet sten odpadel. Foto: Edi Šelhaus, leto 1945.

Na fotografiji se vidi kamnita krušna peč v sredini sprednjega prostora, podprta s polkrožnim obokom. Prostor je bil nekoč na južni steni pozidan s kamnom, a tudi pregrajen v manjši *štiblc*. Hiša je imela lesene stene. Po požigu je ostala le tanka zidana stena ob peči in zadnja proti visokemu ognjišču v kuhinji. Hiša je imela dimnik. Osnovna dimnična zgradba je doživela predelave v hišo s črno kuhinjo in verjetno na koncu še z dimnikom. Tipičen za zgornji del je srednji vhod v štalo, kjer sta morali biti okni nekoč že povečani, saj sta neobičajno veliki za hlev.

VZHODNI DEL KOČEVSKÉ – KOČEVSKÉ POLJANE IN OKOLICA

V zahodnem koncu sedanje Kočevske je ostalo le malo stavb, po katerih bi lahko ugotavljali vplive na naše območje. Nekaj starih stavb je ohranjenih na Travi, nekaj smo jih omenjali že v predhodni knjigi in v uvodnih poglavjih prve knjige. Zato mi je bil poseben izziv, ko se je pokazala priložnost, da s Slovenskim etnološkim društvom leta 2015 organiziramo etnološko delavnico o stavbni dediščini v Črmošnjiško - Poljanski dolini.

Slika 304: Uvodna predavanja so bila izvedena v večnamenskem objektu – skednju v Kočevskih Poljanah.

Slika 305: Pogled s spodnje strani proti cerkvi na Kočevske Poljane, ki so obcestna vas.

Vsako leto poskušamo v delovni skupini za ljubitelje etnologije pri SED organizirati eno ali več delavnic, na katerih se lahko naši člani in domačini iz območij, kjer se delavnica izvaja, naučijo in preizkusijo v spoznavanju, raziskovanju in vrednotenju dediščine, ki jih obdaja. Tako smo konec

julija 2015 v okviru projektov, sofinanciranih s strani Ministrstva za kulturo, s pomočjo Občine Dolenjske Toplice, Vaške skupnosti Kočevske Poljane ter ZVKDS Novo mesto organizirali delavnico na temo lokalne stavbne dediščine Kočevskih Poljan in okoliških naselij. Gre za Črmošnjiško-Poljansko dolino, ki predstavlja nekdanjo vzhodno mejo poselitve kočevskih Nemcev. Ohranjenih je precej starih in zanimivih stavb, a kljub različnim statusom zaščite in potencialom, ki jih skrivajo, je žal le malo hiš vpetih v razvoj okolja. Delno k temu pripomore verjetno tudi to, da v njih le redko še živijo potomci prvotnih lastnikov, saj se je kljub temu, da se tu kočevski Nemci med vojno niso hoteli pridružiti izselitvi in so med vojno sodelovali s partizani, veliko ljudi izselilo v naslednjih desetletjih.

Slika 306: Razglednica s središčem Kočevskih Poljan okoli 1900, z velikima hišama meščanske zunanosti iz druge polovice 19. stoletja – Grilova in Krapševa. Vir informativna tabla v Kočevskih Poljanah.

Slika 307: Poljanski tesarji pri delu na enem od objektov v začetku 20. stoletja. Vir informativna tabla v Kočevskih Poljanah.

Delavnica je potekala v času od 24. do 26. julija in je bila sestavljena iz uvodnih predavanj, terenskih ogledov in srečanj z domačini - informatorji. Z udeleženkami in udeleženci delavnice, ki so prišli vse od Brna do Ilirske Bistrice, smo opravili nekaj arhitekturnih posnetkov obstoječih stavb, pregledali več objektov, njihovo gradnjo in sedanje stanje, se pogovorili z lastniki o nekdanjem načinu življenja v stavbah in naseljih.

Slika 308: V razgovoru s predsednikom občine Dolenjske Toplice in predsednikom krajevne skupnosti Kočevske Poljane pred eno od lepo obnovljenih starih hiš.

Slika 309: Stavba nekdanjega mlina, za njo žaga v Starih Žagah. Okna hiše v vogalu so obrnjena proti cesti po dolini.

Pri izvedbi sta pomagala tako TIC Dolenjske Toplice kot tudi aktiv kmečkih žena, ki so skupaj z domačini prav za priložnost etnološke delavnice celotno vas in spomeniško zaščitene stavbe opremili s predstavitvenimi panoji in označevalnimi tablami. K izvedbi delavnice je pripomogla tudi Zveza kočevarskih društev, njihova

člana Meridi in Andrej Tscherne sta predstavila dejavnosti in stanje kočevarske skupnosti na njihovem območju in na kočevskem. Bilo je navdihujoče slišati dva od le še nekaj avtohtonih govorcev kočevskega narečja – jezika.

Slika 310: Pomemben del delavnice je bilo spoznavanje arhitekture in stanovanjske kulture. Pri ogledu mlina v Starih Žagah.

V treh dneh smo skupaj z domačini in strokovnjaki etnologi ter konzervatorjem Dušanom Štepcem iz ZVKDS Novo Mesto spoznavali stavbe in naselja: Kočevske Poljane – gre za obcestno naselje, ki je doživelo večji razvoj v drugi polovici 19. stoletja in je središče območja, Občice - malo gručasto naselje z zanimivimi starimi stavbami iz 19. stoletja, in Stare Žage, ki so bolj razložene in se raztegujejo od potoka (številni mlini in žaga) in ceste v dolini do naselja zidanic na Riglju.

Slika 311: Hiša s krušno pečjo poleg mlinskega prostora je služila kot dnevna soba domačim, delavnica in delno spalnica na klopeh. Tu so čakale stranke med mletjem. Poleg nje je bila v štíblcu še manjša kuhinja. Mlin in žaga v Starih Žagah.

Poleg osnovnih informacij o delovanju društva SED z ljubitelji etnologije, do sedaj organiziranih delavnic in izobraževanjih ter raziskovanju stavbne dediščine na drugem koncu kočevskega otoka, je bila predstavljena kočevarska skupnosti nekoč in danes - svoje raziskave je predstavila raziskovalka iz Stare Cerkve - Anja Moric.

Slika 312, 313: Okrasni predmeti so redki, nekaj nabožnih slik na steni – litografij iz začetka stoletja, ki z napisi izdajajo nemško poreklo prebivalcev. Rezljano razpelo v kotu nad mizo v hiši mлина v Starih Žagah.

Slika 314: Del mehanizma opuščene žage iz 1920-ih let pri mlinu v Starih Žagah – tehnična dediščina, ki kljub dobremu stanju žal ni več v funkciji.

Slika 315: Raziskovalki Anja in Zora pri razgovoru in ogledu zbirke starih predmetov pri Kapševih v Občicah, kjer so posneli njihovo staro hišo.

Slika 316: Pri pregledovanju albuma starih fotografij na kamniti mizi pred Kapševo hišo v Občicah.

Slika 317: Fotografija Kapševe hiše iz Občic pred drugo vojno.

Uvod v etnološko stavbno dediščino na tem območju, njenem pomenu in varovanju je pripravil Dušan Štepec. Z udeleženci delavnice smo se preizkusili v arhitekturnem snemanju nekaterih stavb v

naseljih Občice in Stare Žage ter njihovi analizi. Izdelani so bili arhitekturno-gradbeni posnetki treh stavb.

Slika 318: Pred stavbami idiličnih Občic, zaščitenih, a v marsikaterem delu zapuščenih in prepuščenih propadanju.

Slika 319, 320: Pomemben del stavbne dediščine tukajšnjega prostora so poleg dolenskih kozolcev tudi lesene gospodarske stavbe, običajno z velikimi nadstreški, ki so omogočali delo in zaščito pred dežjem. Bile so večkrat predelovane in popravljane. Pri ogledu konstrukcije lesenega objekta s podom iz 1837. leta (nad vhodom je narisana zaščitna svarica) pri domačiji na Riglju.

Prva je bila stara Kapševa hiša pod Rigljem – zaradi na pol porušenega stanja je bila ta, v osnovi le dvoprostorna (veža s kuhinjskim kotom pri peči, v kateri se je kuhalo, in bivalna *hiša*), nadhlevna in

nadkletna stavba, izredno poučna za udeležence. Hiši je bilo mogoče pogledati v samo drobovje, spoznavati njeno gradnjo, gradbeno konstrukcijo in materiale, razbirati razvoj v času od sredine 19. stoletja, ko je bila zgrajena osnova z lesnim bivalnim prostorom in vhodno vežo z ognjiščno kuhinjo v vogalu, kjer se je pod plitvo napo kuhalo v vstopni odprtini za krušno peč oziroma v peči. V kleti sta bili štala – pod *hišo* in klet za poljščine, ki je bila prvotno skupna z vinsko. Kasneje je bila klet razširjena z vinsko kletjo, zgoraj je bil nad njo prigraden še drugi prostor, ki je morda dajal dom še eni družini.

Slika 321, 322: Če govorimo o stanovanjskih stavbah, je potrebno omeniti tudi zidanice. Zgoraj ena od najstarejših, ki je bila primarno vinska klet in prostor za predelavo grozdja. Spodnja slika z “novejšo”, ki je od 19. stoletja v zgornjem delu služila tudi za vsaj občasno (vrhkletno) prebivališče delu družine. Veliki Rigelj.

Naslednje hiše nekdanjih bogatejših lastnikov v Občicah so pokazale podoben, le nekaj prostornejši način življenja v stavbah, ki so bile do konca 19. stoletja vetjetno še vse brez dimnikov, in marsikje z več družinami pod eno streho.

Slika 323: Zanimiv gugalni stol, delo strica pri Kapševih v Občicah, iz začetka 20. stoletja.

Slika 324, 325: Zgoraj razgovor z Urbančevimi in spodaj njihova hiša v Kočevskih Poljanah pred obnovo, ob ohceti v 1970-ih letih.

Poleg drugih hiš v Kočevskih poljanah: velika Urbančeva v središču naselja, mala Matičetova na robu (prav lepo je skupaj s podkletenim podom preurejena v moderno stanovanje) smo imeli možnost pregledati in dodatno analizirati še dve, nekdanj verjetno najbogatejši hiši v Kočevskih Poljanah: Hoferlejevo, ki je imela gostilno ter izstopa z umetno, v ometu izvedenim obokenskim okrasjem, in Grilovo, ki je imela nekoč gostilno in trgovino. V obeh je bilo kljub bogatim volumnom in členitvi vidno, da so bila njihova osnova velika kmečka gospodarstva in kmečki način življenja, gostilna in trgovina pa zgolj dodatne dejavnosti.

Slika 326: Pri Kapševih v Občicah je še vedno pomembna dejavnost čebelarstvo. Postavljen je bil nov čebelnjak s prostorom za apiterapijo na podstrehi. Od starega čebelnjaka še vedno hranijo nekaj predmetov, razporejenih po steni novega čebelnjaka.

Najbolj nam je ostala v spominu šarmantna, po dimenzijah malce glomazna, skoraj kvadratna zasnova Grilove hiše, ki z ohranjenim stavbnim pohištvom in jasno notranjo delitvijo nadstropja na del za

družino - z varno odmaknjeno in kontrolirano dekliško sobo, z osrednjo kuriščno kamro, in s hodnikom ter ločenim delom za goste, ohranja šarm stare arhitekture kmečkega podjetnika in trgovca iz zadnje četrtine 19. stoletja. K temu pripomore tudi njena lastnica gospa Mari, zadnja gostilničarka v tem kraju.

Slika 327: Z gospo Mari Grilovo na ogledu njihove hiše v Kočevskih Poljanah, z velikim gostinskim prostorom s krušno pečjo, ki je bil na novo opremljen v 1970-ih letih. Razen velikosti se ni v ničemer razlikoval od kmečkih hiš.

Slika 328: V veži bogatejše kmečke hiše Kočevske, pri gospodu Benu Kopy. Okrasje, tipično za prvo polovico 20. stoletja - po stenah trofeje, slike lovskih prizorov.

Iskali smo vzporednice med hišami različnih socialnih slojev ter tistimi najbogatejših lastnikov v istem kulturnem okolju, ki so se lahko z najetimi potujočimi

stavbarji zgledovali po drugih vzorih. Ugotovitev je zanimiva. Tudi pri najbogatejšem sloju v tukajšnjem vaškem okolju, kjer je bila osnova preživetja vsem pretežno kmetijska dejavnost – poljedelstvo, vinogradništvo in živinoreja ter za redkejšo morda tudi gozd, je bila celo stavba, ki so jo gradili tuji - italijanski mojstri v Kočevskih Poljanah, zasnovana okoli v razmerjih enakega, dvoprostornega jedra kmečke hiše, kot ga je oblikovala že skromna Kapševa hiša iz sredine 19. stoletja.

Slika 329: Da se lahko tradicionalno zasnovano notranjosti skromne kmečke hiše z manjšimi posegi preuredi v prijeten moderni dom, dokazuje Matičetava hiša na koncu vasi.

Slika 330: Eden od nekoč najpomembnejših kosov pohištva so bile masivne in preproste skrinje iz orehovega ali češnjevega lesa. Na vogalih povezane na lastovičji rep. Popolnoma enake konstrukcije in okovov kot v zahodnih delih nekdanje Kočevske. Iz zbirke Kočevsarjev v Kočevskih Poljanah.

Mogoče še primerjava z zahodnim delom kočevskega otoka – tu preseneča, da na raziskovanem območju razen ene izjeme, ki smo jo videli v Občicah, kjer je obok izdelan iz peščenjaka, ni bilo nikjer uporabljeno kamnito obokanje kleti, prav tako ni sledov o dimničnih pečeh ali močnih podporah zanje. Večinoma gre za pritlične stavbe, kjer posebna konstrukcija ni bila potrebna, ostale so bile grajene za črno kuhinjo s kuriščem za kuhinjo pred odprtino za nalaganje peči, kjer je bil kasneje dozidan ozek štedilnik. Kovinskih kozlov ni bilo opaziti, morda tudi zato, ker ni bilo ustreznih kovačev in kleparjev, ki bi jih izdelovali. So prevladovali zidarski in tesarski mojstri?

Slika 331: Komplicirano zasnovana izvedba plitvega opečnatega oboka z vmesnimi slopi v kleti Matičetave hiše kaže, da so ga izdelali domači mojstri, verjetno v začetku 20. stoletja.

Kljub obilici apnenčastega kamna v okolici so nad kletmi prevladale masivne hrastove stropne grede, ki so jih šele od druge polovice 19. stoletja izrinjali plitvi opečnati oboki.

Za delavnico lahko rečemo, da je bila vsebinsko uspešna in zanimiva, vsi smo se precej potrudili k izvedbi, a žal k sodelovanju ni pritegnila dovolj domačinov, ki bi si želeli raziskati in spoznavati svoje stavbe ter s pomočjo strokovnjakov razmisliti o njihovem potencialu za današnji čas. Žal je bil prav to naš glavni namen. Izkazalo se je, da bi moral animacijski del opraviti lokalni

organizator, saj na SED lahko izvajamo predvsem strokovno - organizacijski del. Tudi zato bi bilo smiselno razmisliti o predstavitvi delavnice in njenih izsledkov domačinom še enkrat, ob kakih drugih priložnostih in z nekaj več reklame.

Slika 332: Vrhhlvna in vrhkletna kočevarska hiša v Starih žagah s tipičnimi stopnicami in lesenim gankom na sprednji strani. Desno je vhod v hlev. Za gankom vhod v klet.

Slika 333, 334: Ostanki zunanje okrasitve fasad so skromni. Nekaj težko razpoznavnih ročnih ali šablonskih poslikav z značilno modro ultramarin barvo na apnenem beležu kaže, da so bile pogoste v sredini 19. stoletja. Zgoraj s hiše v Starih Žagah. Redkejšje so okrasitve iz ometa – spodaj bogatejša hiša z Riglja, z letnicama 1814 in 1834 na zatrepu.

Slika 335: Stavba večje kmetije z letnicama 1814 (morda gradnja) in 1834 (morda krasitev fasade) na Riglju. Z zidanimi stopnicami na vhodu.

Za pomoč pri organizaciji delavnice hvala kolegici Zori Slivnik za koordinacijo z lokalnimi organizatorji, etnologu Primožu Primcu s TIC Dolenjske Toplice za vso podporo, in vsem drugim domačinom, ki so pripomogli, da smo preživeli prijetne dni v njihovem okolju. Vsi so nas na terenu lepo sprejeli in povedali marsikatero zanimivo, tudi domače vino z Riglja ni manjkalo.

V nadaljevanju si bomo na slikah po vrsti pogledali hiše, ki smo jih raziskali. Najprej v Občicah.

Slika 336: Občice - po kočevarsko Krapflern s stavbami, razporejenimi v gruči ob potoku, iz Franciscejskega katastra iz 1824. Vse do danes so obdržale večino nekdanjih stanovanjskih stavb. Nekatere od njih so gostile več družin hkrati.

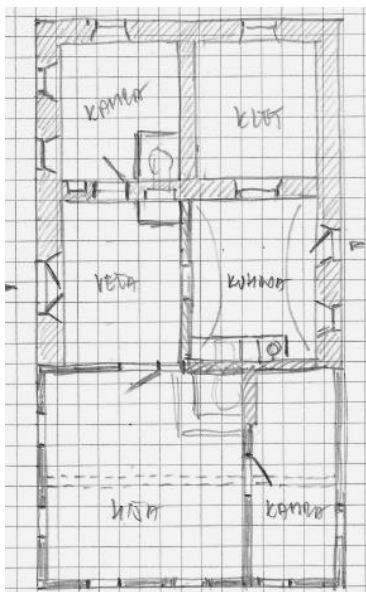
Slika 337: Tlorisno največja stavba v Občicah izstopa z razmerji in čokatosjto. Morda je bila nekoč razširjena v levo stran? Ima leseno stopnišče z nadstreškom in gankom na vhodu v stanovanjsko nadstropje ter položno streho.

Slika 338: Pogled na tradicionalno okrašeni gank hiše s prejšnje slike v Občicah.

Slika 339: Krajerševa hiša, Občice 2 je ena od enovitih stavb v Občicah, pritlična, zadnji del zidan, sprednji lesen iz tesanih gred, spojenih na lastovičji rep, verjetno iz začetka 19. stoletja. Predelana je v garažo. Okenci na podstrehi sta služili odvodu dima. Z zadnje strani se je na podstreho lahko nalagalo seno.

Slika 340: Tloris Krajerševe hiše, Občice 2 13,85x 7,4 m. Rekonstrukcija prvega stanja.

Tloris Krajerševe hiše iz Občic 2, na katastru z oznako 64, ki ni imela dimnika, izkazuje, da sta v njej nekoč živeli dve družini. Družina gospodarja v sprednjih, večjih prostorih z lesenim ostenjem je imela hišo, kamro in veliko kuhinjo z polkrožnim opečnatim obokom z luknjo za dim, od tu se je uporabljala in nadzirala klet. Druga je bila v podrejenem položaju, saj je bil njen kuhinjski del stisnjen v kot vstopne veže, hiša s krušno pečjo pa mnogo manjša in s kamnitimi stenami. Morda je bil ta del sploh dodan kasneje, čeprav se iz zidov tega ne vidi.

Slika 341: V mali vežni hiši je primanjkovalo odlagalnega prostora, zato vgradna omarica.

Vsi stropi v hiši so ravni in ometani, z zgornje strani so stropi izdelani iz na pol prežaganih oblic, kar je tudi drugod

značilno za Dolenjsko. Iz detajlov bi lahko rekli, da je bila hiša zgrajena pred 1824, saj je verjetno že vrisana na Franciscejskem katastrskem zemljevidu, poleg nje pa le mala, kvadratna stavbica – morda skedenj.

Slika 342: Obdelava špalet okoli oken v vežni hiši s klopmi dokazuje, da se je tu živelo.

Slika 343: Vitko ostrešje na stol kaže, da je bilo prvotno pokrito s skodlami. Spodaj strop, sestavljen iz vzdolžno na pol prerežanih oblic.

Slika 344: Od notranje opreme in skromnega stavbnega pohištva, so ostale le stružene klopi.

Zanimivo je gretje kamre, ki se je ogrevala preko masivne stene proti krušni peči in ozkemu, a masivnemu zidanemu štedilniku ob tej steni (prej ognjišču). Kakih kvadratnih osnov tlorisa, razen v hiši, ki je kvadratna, ni bilo zaslediti.

Slika 345: Kovaških izdelkov je malo, tudi okovi iz sredine 19. stoletja so precej okorno oblikovani, brez odvečnih obdelav.

Na dvoriščni strani naj bi bil ob kleti nekoč prislonjen svinjak, pri vratih iz kuhinje naj bi bilo tudi stranišče, pod katerim so se sprehajale svinje. Nasproti je postavljen še gospodarski objekt s prešo iz 1830-ih.

Slika 346: Ozka, masivna kamnita polica pred odprtino za nalaganje krušne peči, na kateri se je kuhalo na odprtem ognju čez poletje. Pozimi verjetno globje v peči.

Lastnik Krajerševe hiše domuje v hiši v bližini, ob potoku. Ta je prav tako pritlična, a ima strmejšo ostrejšo in je široke, prav tako dvotraktne zasnove. Podobne najdemo tudi na zahodnem delu kočevske, na Kostelskem in Gorskem Kotarju, torej povsod, kjer so živeli tudi Kočevarji. Po Franciscejskem katastru naj bi tu takrat stala le ožja hiša. To pomeni, da je bila verjetno prezidana v sredini ali celo drugi polovici 19. stoletja.

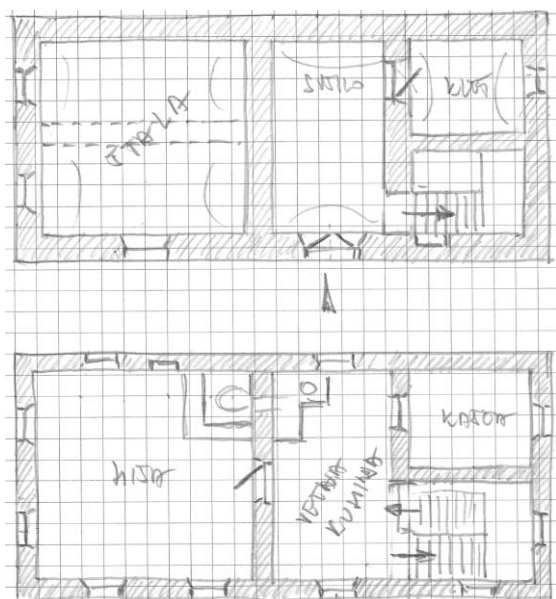
Slika 347: Široka Kopova hiša s strmo streho.

Poleg Krajerševe hiše stoji še ena, ki smo jo premerili. Hiša Občice 3 je podolgovate osnove, enotraktna stavba z notranjim stopniščem in stanovanjskim nadstropjem. Kljub temu, da je nekaj mlajša, je zanimiva, ker se v njej še vidi uporaba prostorov pred drugo svetovno vojno. V času Franciscejskega katastra je na tem mestu stala mala kvadratna hišica, ki je bila v drugi polovici 19. stoletja nadomeščena z novo stavbo.

Slika 348: Nadstropna hiša Občice 3, desno. Preklade nad okni in vrati so dekorativno izvedene iz opeke.

V pritličju je bila na sprednji strani štala z opečnatim slopom oprtim lesenim, ometanim stropom, ločena od stanovanjskega in shrambnega dela. Vhod je v sredini vzdolžne fasade, v vežo s shrambo na koncu, obe sta plitvo obokani z opeko, ter stopniščem navzgor. Tam je v veži kuhinja, prvotno še z ognjiščem, ki je kasneje dobila prizidan štedilnik. Hiša je malce podolgovata in obenem edini stanovanjski prostor. Ob kuhinji je le še shramba. Na podstrehi ni bilo sob, ker je bila hiša prvotno morda brez dimnika.

Slika 349: Tloris nadstropne hiše Občice 3, zgoraj pritličje, spodaj stanovanjsko nadstropje (izmere 12,2x5,8 m), verjetno iz druge polovice 19. stoletja.

Slika 350: Plitvo obokana klet v hiši Občice 3. Betonski tlak, levo podest za sode.

Slika 351: Kuhinjski kot v nadstropju hiše Občice 3, desno je naknadno prizidan mali štedilnik z obroči- dimnik je v kotu.

Slika 352, 353: Zgoraj kot s krušno pečjo, podobno kot v Krajerševi hiši. Spodaj pečnice iste peči.

Tudi v hiši Občice 3 so vsi stropi poletvani in ometani, strop v zgornji veži – kuhinji ima v sredini naslikano šablonsko rozeto, ki je poleg okrasja na peči eden od redkih dekorativnih elementov.

Slika 354: Vhodni portal v hišo Občice 3, okrašen z vidno opeko, ki je bila v drugi polovici 19. stoletja znamenje industrijskega napredka.

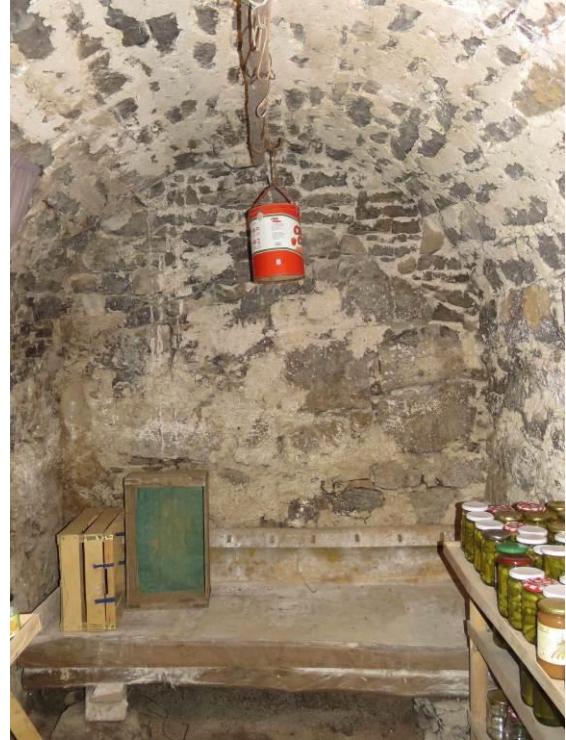

Slika 355: Starejša hiša poleg prejšnje je precej bolj čokata, dvotraktne zasnove z osrednjo vežo. Zgrajena do sredine 19. stoletja.

Obiskali smo tudi sosede, kjer smo v kleti odkrili v zadnjem levem delu prvi polkrožni obok.

V preostalih delih kleti so stropne grede hrastove, nanje pa položeni jelovi plohi. V

desnem delu, kjer je bila štala, so bili ti tramovi že zamenjani z jeklenimi nosilci in opečnatim plitvim obokom v vmesnem prostoru. *Baba* pod krušno pečjo je masivno izvedena iz velikih kamnitih kosov vse do tal.

Slika 356: Polkrožni obok zadnjega kletnega prostora, kamni so bili zloženi z malto na opaž iz desk – t.i. rimski obok.

Slika 357: Vhodni, skrbno tesani in oblikovani portal iste hiše. Jarmičaste oblike.

Slika 358: Jarmičasti leseni portal in vrata iz Občice, druga polovica 19. stoletja. Zgoraj z neobaročnim okovom za zračnik.

Slika 359: Pogled na Občice pred drugo vojno kaže, da je bil gozd precej višje nad dolino kot sedaj.

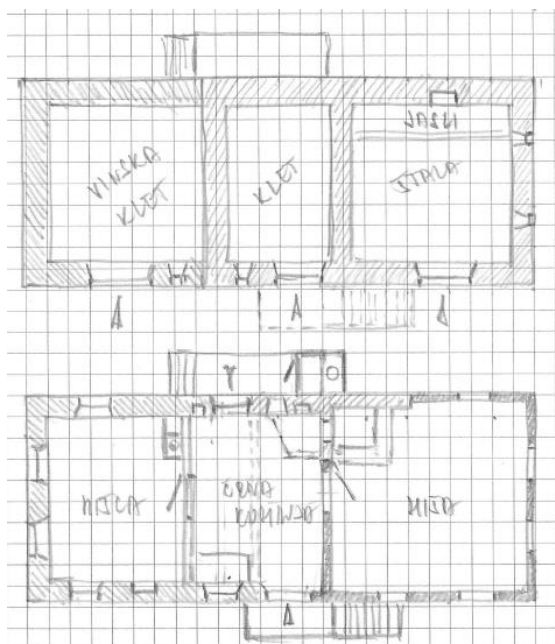
Slika 360: Fotografija Občic pred drugo svetovno vojno. Razlike so majhne. Manjka le nekdanji vrvež ljudi in nekaj hiš.

Obiskali smo tudi del naselja Stare žage, ki se z nekaj hišami razteza preko ceste navzgor ob poti za Rigelj. In tu naleteli na stavbo, pri kateri smo lahko raziskali njeno drobovje. Žal je to običajno možno le v stanju, ko se stavba že ruši - v tem stanju je bila tudi stara Kapševa hiša, Stare žage 1. Leta 2005 je še stala, potem se je začela pred leti udirati streha in podrt je bil skoraj celoten leseni del proti cesti.

Slika 361, 362: Zgoraj fotografija stare Kapševe hiše Stare Žage 1, preden se je porušil desni del. Spodaj stanje julija 2015.

Iz natančnejše analize sten se je izkazalo, da je bila hiša nekoč dograjena. Po merjenju smo lahko rekonstruirali prvotno obliko, ki je podobno kot pri sosednjih hišah obsegala spodaj štalo – pod hišo in klet za hrano - pod vhodno vežo. Stropniki proti kleti so bili hrastovi. Iz razmerja se lepo vidi, da so pri tlorisu sledili zapovedim zlatega reza. Bivanjska hiša je kvadratna in ima dodan zlati pravokotnik – kuhinjsko vežo. Hiša je imela lesene stene, le del sten kuhinjske veže je bil kamnit. Stene lesenega dela so bile izdelane iz 12 cm debelih plohov, spojenih na lastovičji rep, na zunaj poletvanih in ometanih z apnenim ometom. Znotraj v hiši zgolj prebeljenih z apnom.

Slika 363: Rekonstruirana tlorisa kleti in stanovanjskega pritličja stare Kapševe hiše, Stare Žage 1 (dimenzij 7,8x4,9 m v osnovi ter kasneje 12,15 m v dolžino).

Za nas je bilo zanimivo kurišče, ki je bilo izvedeno kar v odprtini za nalaganje peči, nad njo je bila iz opleta izvedena ometana napa za iskre. Ostrešje je bilo v veži odprto. Morda je prva faza še iz časa Franciscejskega katastra. Vsekakor gre za skromne bivanjske razmere družine, ki je živela praktično v enem prostoru z 20 m².

V naslednji fazi so prizidali vinsko klet – kar se vidi na oznakah količine vina na vratih v klet. Zgoraj je stavba dobila novo zidano sobo na zadnji strani, s skromno, k steni pritisnjeno pečjo. Kuhinja je ostala ista, dimnika pa tudi niso zidali. In taka je ostala do danes.

Slika 364: V sredini kot v veži s kuriščem na ozki polici pred ustjem peči. Levo v steni mala niša za sol in kuhinjsko orodje, zraven okence za svetlobo. Nad ognjiščem je ukrivljena napa za lovljenje isker, ometana z glino.

Slika 365: Zaradi lesenih stropnikov so bile naknadno izdelane peči in štedilniki močno pritisnjeni k zidu. Pozidani iz opek in ometani.

Hiša je imela na zadnji strani ozek gank za prehod iz kuhinje na vrt, na koncu proti cesti, tudi s straniščem. Z druge strani veže je vodila preko ganka in lesenih stopnic pot v štalo in kleti.

Slika 366: Okovje ključavnice na vhodu v vinsko klet je sestavljeno iz različnih kosov iz zadnjih 150-ih let.

Zaradi kraškega terena, ki je sicer nudil dovolj materiala za gradnjo stavb, je bil na višjih legah problem z vodo. Zato ima večina večjih kmetij svojo štirno, tako v Občicah, kot v Starih žagah višje od potoka in na Riglju.

Iz pregledanih stavb smo pridobili solidno znanje o osnovah stavbne dediščine območja in smo tako oboroženi nadaljevali proti Kočevskim Poljanam. Tu še vedno razpoznamo različne tipe starih hiš. Marsikatera je bila predelana in ne moremo razpoznati osnove predhodnice. Nekaj bogatejših je dobilo v 19. stoletju trško podobo, vsaj po lupini sodeč, nekatere so bile v celoti prezidane.

Slika 367: Hiša v Kočevskih Poljanah, celo manjša od prvotne Kapševe, s štedilnikom.

Slika 368: Tudi druga, ni nič kaj prostornejša, čeprav je s fasado dobila meščansko podobo.

Slika 369: V vasi je ohranjen baročni portal iz 1793, koliko je ostalo od notranjosti prvotne stavbe, ne vemo.

Slika 370: Kovanih detajlov je malo; eno od kovanih *gajter* trško polepšane hiše v središču.

Slika 371: Tudi po meščanskih predelavah fasad se vidi, da so bili lastniki pretežno kmetje. Vhodni portal je tak kot pri mnogih manjših zgradbah.

Slika 372: Predvojna fotografija razkriva, da je veliko kmečkih in gospodarskih stavb imelo slamnate strehe.

V vasi je kar nekaj lepo obnovljenih stavb, ki so znale izluščiti najkvalitetnejše od stavbne dediščine. Lep primer smiselne in kvalitetne obnove je Pavlinova - Matičetova hiša na koncu vasi, kjer so ravno konzervatorsko obnavljali stari pod.

Slika 373: Pavlinov gospodar pri obnovi konstrukcije poda z domačim tesarjem.

Slika 374: Smiselno obnovljena Matičetova hiša, vrhhlevna in vrhkletna, skladna in lepa.

V vasi ne smemo pozabiti na dve precej posebni stavbi. Prva je Höfferletova, ki izstopa poleg velikosti predvsem po vhodnem portalu in vratih ter okrasju fasade, ki je izvedeno v ometu.

Slika 375: Höfferletova hiša je neoklasicistično zasnovana stavba, ki so jo gradili tuji stavbarji.

Vsako okno prvega nadstropja je dobilo svoj lasten okras iz ometa, ki se ne ponovi,

kar je bilo vsekakor redko v obdobju že industrijsko izdelanih okrasnih arhitekturnih elementov v mestih.

Slika 376 : Portal Höfferletove hiše iz 1878.

Slika 377: Eno od z ometom okrašenih okvirjev oken v nadstropju Höfferletove hiše.

Höfferletova hiša je poleg zunanje in notranje strogosti zanimiva še po nečem. Njen tloris, ki ga je konstruiral italijanski stavbar Paleze, je bil razvit na osnovi tlorisa, kot smo ga spoznali na najbolj osnovnih zgradbah malih kmetov v okolici. Osnova konstrukcije je bila kvadratna hiša v pritličju, ki ji je bil dodan zlati pravokotnik v veži. Tega je potem stavbar dodal še v kuhinjo in na tej osnovi zgradil tloris hiše v klasicističnem zlatem rezu. Precej drugače kot npr. v naših krajih. To vsekakor dokazuje, da so tudi tuji mojstri pri nadstandardnih zgradbah morali upoštevati želje in filozofijo naročnika in lokalnega okolja. Lep primer, kako na lokalni, tradicionalni osnovi razviješ tudi malce drugačno zgodbo.

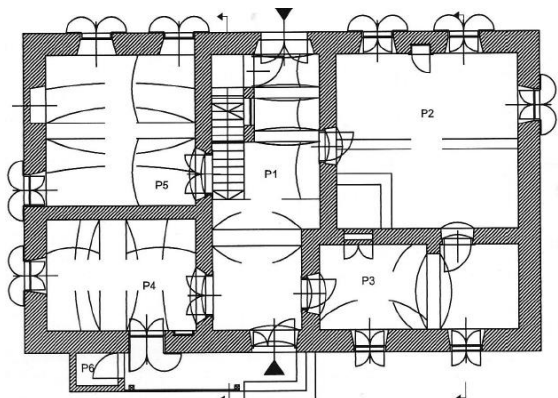

Slika 378: Pritličje je plitvo obokano z opečnatim obokom, prostorna kuhinja Höfferletove hiše z zidanim štedilnikom izpred druge svetovne vojne.

Tudi življenje v hiši je bilo kmečko, tako kot namembnosti prostorov. V zgornji veži je bila priročna mizarska delavnica, starša sta spala v veliki hiši v nadstropju, podstreha je bila prazna za skladiščenje.

Pri Höfferletovih imajo na dvorišču velika gospodarska poslopja, ki so bila osnova

gospodarstva, nad hlevom na podstrehi tudi leseno kaščo.

Slika 379: Tloris pritličja Höffreletove hiše, iz knjige *Les in (ni) kamen*. Kvadratna oblika kmečke hiše je bila osnova velike, na zunan bogato okrašene, v razmerjih in znotraj stroge trške stavbe. Vir: *Les in (ni) kamen*.

Spodnji del je služil hiši in kuhinji, na drugi strani vinski kleti in kleti za živila. V nadstropju je bilo stanovanje s shrambami. Podobno je bila osnova gospodarstva kmetijska dejavnost tudi pri sosedih, nekaj naprej – pri Grilovih.

Slika 380: Sedanja Grilova hiša, nekdanj Petschauerjeva, je veliko kvadratno poslopje s štirikapno streho (dimenzij pribl. 14x14m).

Hišo so Grilovi kupili od nekdanj podjetne družine trgovca Petschauerja, katerega oče si je s prisluženim denarjem od krošnjarjenja in trgovine na prelomu iz 19. stoletja omislil mogočno meščansko stavbo s štirikapno streho, velik hlev, pod, steljnik, svinjake, celo dva globoka vodnjaka. V glavnem bogato kmečko gospodarstvo trgovca, ki pa ni trajalo v naslednjo generacijo. Ta ga je zapravila.

Hiša je bila v spodnjem levem delu namenjena gostilni z dvema prostoroma ter kuhinjo in na drugi strani velike veže trgovini in skladišču ter kleti. Nadstropje je bilo razdeljeno: na levi del za družino, s sobo staršev v kvadratni hiši nad gostilno in dvema sobama za hčerke zadaj, bile so pod nadzorom staršev. Na drugo stran veže so razporejene sobe za goste in sinove. Zanimivo je, da ima hiša v sredini družinskih sob, takorekoč v dimniku, malo, vso zadimljeno temno kurilnico, iz katere se kurijo peči sob staršev in hčera.

Slika 381: Vhodna vrata v Grilovo – Petschauerjevo hišo iz preloma stoletij.

Hiša je manj stroga kot sosednja, v nadstropju izdaja, vsaj iz časa prvih lastnikov, nekaj večje meščansko udobje (lončene peči meščanskih oblik, skupno zunanje kurišče, vratno okovje...), a še vedno v osnovi kmečki način življenja kasnejših lastnikov.

Pregled stavbne dediščine v Kočevskih Poljanah in okoliških vaseh izdaja, da je

prebivalstvo svoje stavbe gradilo vsaj dve stoletji na tradicionalnih osnovah, v osnovi dvoceličnih stavb. Glavni in marsikdaj edini bivalni prostor je bila kvadratna hiša, kuhalo se je v peči ali odprtini pred njenim ustjem. Arhitektura pokaže, da niso bile redke hiše, kjer sta živeli pod eno streho dve družini. Delili sta si isti hlev in morda kleti.

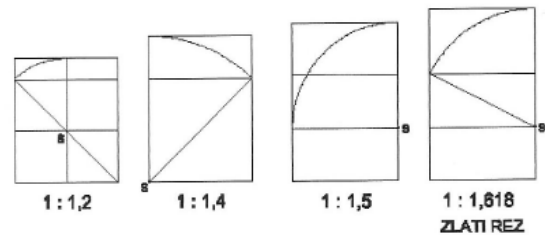

Slika 382: Zanimiva je peč v posebni sobi Grilove gostilne v pritličju, ozko stisnjena k steni, kot v malih kmečkih hišah. Čeprav zaradi drugega razloga, a izdelali so jo verjetno isti domači mojstri.

Slika 383: Peč meščanskega izgleda v sobi hčera v nadstropju, verjetno še iz obdobja Petschauerjev.

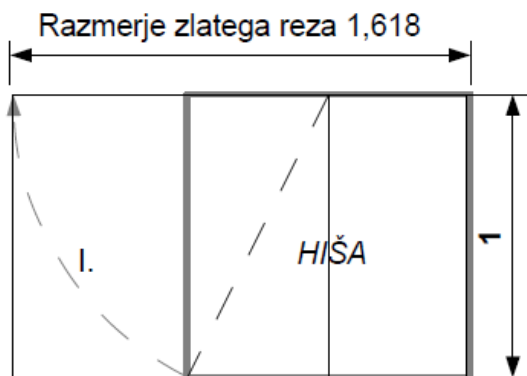
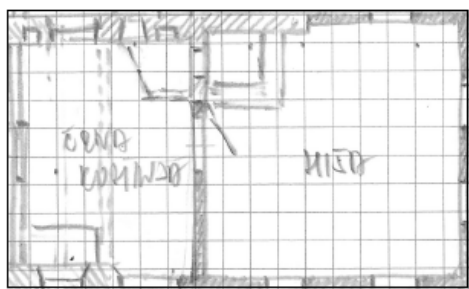
Posebno zanimiva je ugotovitev, da se je filozofija kmečkega življenja neposredno prenesla tudi v bogate zgradbe, ki so jih snovali tujci. Pri gradnji se je pač vedelo, kdo je gospodar in kdo določa vsebino ter izvedbo. In tudi geometrijska konstrukcija tlorisa hiše je morala slediti lokalnim izkušnjam in predstavam o pravih razmerjih, o dobrem in lepem v bivalnem okolju, ki naj bi nudilo družini dom.

Slika 384: Ponovitev geometrijske konstrukcije nekaterih, v kmečki arhitekturi pogostejših razmerij, razvitih iz osnovnega kvadrata. Enostavno - z zidarsko vrstico!

Na koncu prikažimo še primerjavo geometrijskih konstrukcij dveh tlorisov: male nadhlevne in nadkletne Kapševe hiše, Stare Žage 1, iz prve polovice 19. stoletja, delo lokalnih zidarjev, in velike Höfferletove hiše iz 1878, Kočevske Poljane, delo italijanskega stavbarja. Pri obeh je bil osnova zlati rez, ki se je v naših krajih uveljavil vsaj s klasicizmom in je bil, kot smo ugotavljali že v prejšnjih knjigah, uporabljen za določanje tlorisnih in drugačnih razmerij kmečkih hiš vsaj v regiji okoli Kočevske, ki jo obravnavamo, skoraj celotno 19. stoletje.

Osnova konstrukciji Kapševe hiše je bil kvadrat glavnega družinskega prostora - hiše. Iz njega je bil konstruiran (I.) zlati pravokotnik, ki je določil velikost kuhinjske veže in dolžino hiše. Dolžina hiše je tako določena in je enaka 1,618 x širina. Celoten tloris je v razmerju zlatega reza, odstopanja so običajno zgolj posledica zidarskih tehnik (na primer postavitve, konstrukcija in debelina sten v kleti).

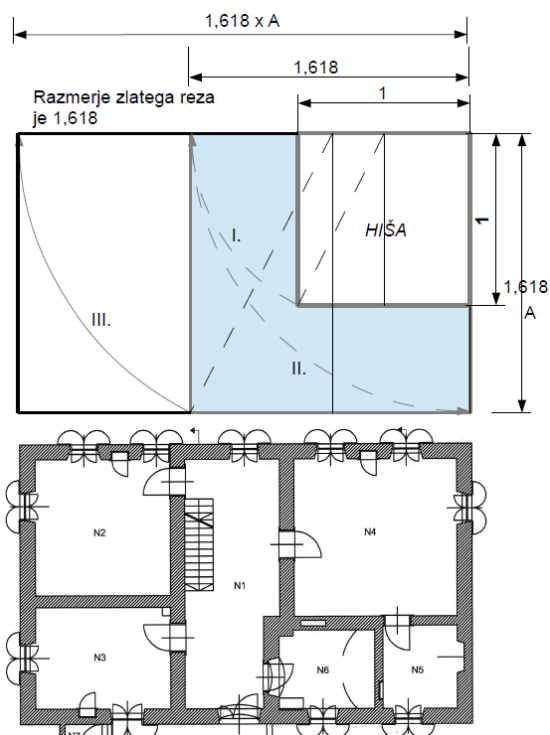
Slika 385: Geometrijska konstrukcija tlorisa stare Kapševe hiše je v razmerjih zlatega reza.

Tudi pri veliko večji in bogatejši Höfferletovi hiši je bil osnova konstrukciji kvadratni tloris glavnega družinskega prostora - hiše. Ta je imela za kmeta poseben pomen, saj je bil to družinski prostor in obenem prostor, v katerem so sprejemali goste in dokazali pomembnost. Iz tega osnovnega, vsebinsko centralno zasnovanega kvadrata je bil konstruiran (I. na sliki) prvi zlati pravokotnik (enako kot pri dvoprostornih kmečkih stavbah), ki je določil širino veže (II.) ter s tem večjega kvadrata s stranico, enako širini hiše (A). Iz njega je bil konstruiran (III.) drugi zlati pravokotnik in določena dolžina hiše (1,618 x A). Celoten tloris je bil tako tudi zaključen v razmerju zlatega reza.

Posebni kamnoseških, kovaških ali drugačnih okrasnih detajlov na hišah, razen okrasja nekaterih fasad, nismo našli, prav tako ne bogatejše notranje opreme ali stavbnega pohištva. Kmečko življenje v krajih je bilo trdo in skopo, zato za okrasje in lepe predmete verjetno ni bilo niti možnosti, niti priložnosti. Tudi potrebe

morda ne. Oprema je bila le funkcionalna in obrtniško solidno izdelana.

Celoten prostor sta osiromašila vojno in povojno obdobje, ki sta od tu odnesli marsikaj. Tudi kočevski jezik, ki ga govori le še peščica ljudi.

Slika 386: Geometrijska konstrukcija tlorisa Höfferletove hiše, ki je temeljila na enakih razmerjih in osnovi kmečke hiše kvadratnega tlorisa, kot mnogo manjše in skromnejše stavbe. Vir tlorisa: Les in (ni) kamen.

Delavnica v Kočevskih Poljanah je bila lepa priložnost, da se seznanimo z arhitekturo, ne samo Kočevarjev na vzhodu, temveč tudi Dolenjske, v kateri so dejansko živeli. Iz pregleda lahko ugotavljamo kar nekaj podobnosti z arhitekturo Gorskega Kotarja, kateremu je pregled v knjigi prvenstveno namenjen.

HIŠA DRUŽINE LONČARIĆ V SKRADU

Poleg kmečkih stavb, ki jih običajno obravnavajo pregledi stavbarstva Gorskega kotarja, je bilo v njegovih pomembnejših naseljih v preteklih stoletjih tudi večje število izstopajočih objektov. Po velikosti, gradnji, bogastvu ali zgolj ambicijah njihovih lastnikov.

V številnih naseljih se je izoblikoval sloj ljudi, ki so presegali lokalno okolje. To so kazali tudi z zgradbami v katerih so živeli, z njihovo zunanostjo, kvaliteto izdelave in arhitekture, z notranjo opremo in redkeje, s svetovljanskim načinom življenja.

Slika 387: Prebivalci Skrada – Skrajani, pred drugo svetovno vojno.

Žal je območje v drugi polovici 19. stoletja doživelo po več kot stoletju in pol vzpona, priseljevanja in povečevanja števila prebivalstva, svojo prvo resno krizo. Številni prebivalci so morali za preživetje krčiti tudi prej zapuščene, oddaljene in manj vredne dele zemlje, ki so jih težko preživeli. To prvo resno gospodarsko krizo so pomagale razrešiti železnice, ki so ljudem omogočile odhajanje na delo v tuje gozdove Hrvaške, Romunije, celo Rusije. Konec stoletja je sledilo odhajanje v Ameriko, kasneje v Francijo. Velik del prebivalstva je že stoletja tudi krošnjaril, a je posel postal donosen šele z veliko državo brez carin. V letu 1913 je v čabarskem kotarju kar tretjina prebivalstva

v tujini, od tega več kot polovica v Ameriki. Podobno je bilo v ostalih delih Gorskega kotarja.

Slika 388: Razglednica Skrada iz časa okoli 1900. Velika bela fasada hiše je Lončarićeva, še brez poletne terase. Zgoraj cerkev s starim delom vasi in spodaj desno vlak.

Vsa ta občasna ali nekajletna odsotnost aktivnega dela populacije, je kljub vsemu vračala prisluženi denar v rodne kraje. Prenavljale so se hiše, dodajali skednji, gradile šole in obnavljale cerkve, deleže so dobivali domači trgovci, ki so prodali vedno več robe in tudi hrane, saj je bila zemlja še vedno skopa in prenaseljena. Delež so dobile gostilne, čeprav se je pilo malo glede na današnje navade. Marsikdaj se je preplesalo ali prekartalo ob kozarcu vina celo popoldne.

Slika 389: Velika Lončarićeva hiša (18x13,5m) stoji že več kot dve stoletji ob glavni tranzitni cesti - Luiziani.

Kriza je udarila med prvo vojno, potem tudi po njej. Konec 1920-ih let je v bankah propadel marsikateri prigarani in težko prihranjeni dinar. Morda tudi od izsekanega gozda, katerega les je šel nekaj

let prej dobro v promet, a se gozd ni obnovil še desetletja. V 1930-ih letih je država reševala kmečki dolg s prepovedjo rubeža.

Komaj se je stanje stabiliziralo do konca tridesetih let, je udarila vojna. Italijanska okupacija in obmejni pas, čeprav delno v Neodvisni državi Hrvaški, sta terjala krute žrtve. Veliko naselij v zahodnem delu je bilo požganih in ljudi interniranih v koncentracijska taborišča. To je veljalo tudi za del v hrvaški državi.

Slika 390: Na drugem koncu Skrada, proti Delnicam, se podira nižja, mogočno široka in dolga hiša podobne pojave in starosti kot Lončarićeva. S strmim, visokim ostrešjem.

Slika 391: Detajl stene brez odpadlega ometa razkriva kvalitetno gradnjo in okenske okvirje iz lehnjaka, nekoč so bili celo že povečani.

Po vrnitvi preživelih so ti na večini domačij našli pogorišča in na njih s trdom obnovili skromne nasledke prejšnjih stavb.

Med vojno so tuje vojske pobile marsikoga, žal kakega tudi domači partizani; marsikatero gospodarstvo je bilo izropano, ostalo brez gospodarjev ali drugače prizadeto.

Slika 392: Monumentalna vzhodna fasada je nekoč imela streho na čop, ki jo je optično nižala. Visoka je skoraj 19 m.

Slika 393: Severna fasada z zastekljeno teraso iz časa letoviščarskega razcveta med svetovnim vojnama. Iz verande se razpre pogled na dolino Kolpe s Kuželjsko steno.

Po krizi v 1920-ih in drugi svetovni vojni s trdom obdržana večja gospodarstva so doživela nov pretres – nacionalizacijo in

ново družbeno ureditev, ki je slepo sledila ideološkim ciljem in poskušala kar najbolj izničiti delo nekdanje ekonomske in tudi intelektualne elite. Če ni šlo drugače, če so bili nacionaliziranci vseeno preveč povezani z medvojnimi uporami proti okupatorju, se je nacionalizacija – odvzem zasebne lastnine s strani države, izvajala tudi z neformalno prisilnim odkupom viškov zemlje po smešno nizki ceni. Vse s prebrisanim namenom onemogočiti kasnejše vračanje, kar se je državi začuda zelo dobro obneslo po petih desetletjih. Nacionalizirana so bila zemljišča zemljiških skupnosti, iz katerih so ljudje lahko dobivali les za gradnjo in drva. Tudi ta do sedaj še niso bila vrnjena nekdanjim lastnikom in vaškim gospodarjem, katerim so pomenila del možnosti za preživetje in razvoj.

Slika 394: Vhodna fasada z velikim baročnim portalom meščanske oblike in profiliranimi okvirji oken na glavni fasadi.

Usoda je bila marsikdaj mnogo bolj kruta do nekdanjih višjih slojev, ki so na ta način enostavno izgubili vse, tudi domovino. Zato njihove naslednike v Gorskem kotarju redko zasledimo. Še manjše je število

tistih, ki so kljub vsem tegobam preteklosti še vedno povezani s svojim rodnim okoljem in gospodarstvom svojih prednikov, ki so tu živeli in iz roda v rod stoletja podjetno gospodarili. In tistih, ki so ohranili še kak spomin in dokaz o tem, da je tudi to območje imelo nekoč moč in možnost iti v korak z večjimi in bogatejšimi okolji v soseščini. Po materialni in intelektualni plati.

Slika 395: Bogat neobaročni portal s kovano letnico 1841 in rastlinskim okrasom. Verjetno je tu že od začetka in ni sočasen s kovano letnico, ki je bila morda dodana kasneje.

Eden od naslednikov take podjetne družine, stoletja navezane na domovino, je bil tudi gospod Joža Lončarić iz Skrada, rojen 1929. leta. Fizik, izobražen, podjeten in pošten mož, ki je delovno življenje preživel z družino v Zagrebu, kjer je desetletja vodil visokotehnološka podjetja z več sto visoko izobraženimi sodelavci, a vse življenje ostajal zvest svojemu Gorskemu kotarju. Z bratom se je trudil ohraniti rodno hišo, posestvo in spomine.

Od zgodb, do dokumentov, pohištva in druge opreme. Razumel je težave tukajšnje družbe, ki je v zadnjih desetletjih zaradi propada lesne industrije, do okolja socialno in ekološko nevdržnega izkoriščanja državnih gozdov ter odseljavanja najbolj ambicioznih, marsikje nazadovala.

S somišljeniki so se leta 2013 trudili vzpostaviti civilno iniciativo za povratak gozda kot edinega naravnega bogastva tega območja nazaj domačim ljudem. Kot osnove za zagon gospodarske obnove in razvoja. Žal ni bilo odziva niti od ene občinske oblasti, iniciativo je prekinilo še izredno stanje ob žledu.

Slika 396: Gospod Joža Lončarić in gospe Palčavi ob obisku v Skradu, leta 2009.

Ker so se zavedali, da ljudje brez poznavanja svoje dediščine ne morejo imeti spoštljiv odnos do samega sebe, so opozarjali na enega od pomembnih problemov Gorskega kotarja - slabe raziskanosti njegovega prostora in zgodovine ter materialne in nematerialne kulturne dediščine na terenu. Želeli so vzpostaviti centralni zgodovinski arhiv, ki bi delal na zbiranju gradiva o tem območju, tudi iz zasebnih in tujih arhivov, kjer ga je veliko ohranjenega. Za pripravo projekta razstave zgodovine Gorskega kotarja, ki naj bi bila na Reki, so leta 2014

pridobili Državni arhiv na Reki in Hrvaški državni arhiv v Zagrebu. Želeli so si vzpostaviti mrežo zgodovinskih arhivov Gorskega kotarja, kjer bi bili dokumenti dostopni preko interneta. Tudi ta pobuda, ki bi jo morale podpreti občine, je ostala brez odziva oblasti. V načrtu je imel ustanovitev združenja lastnikov zgodovinskih stavb v Gorskem kotarju, načrt mu je preprečila smrt, spomladi 2015.

Slika 397, 398: Za vhodom v hišo, ki so ga, podobno kot pri drugih hišah z gostilno, zapirala dodatna zastekljena nihalna vrata (zgoraj), se odpre veža, ki je v pritličju tlakovana s skrbno obdelanimi velikimi ploščami temno sivega apnenca in se nadaljuje stopniščem v stanovanjsko nadstropje.

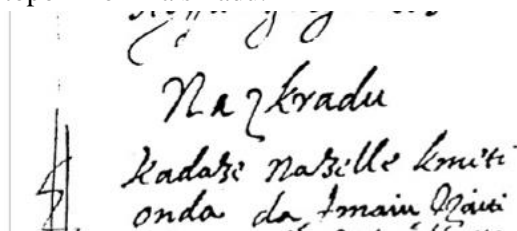
Z gospodom Jožo sva se spoznala že kmalu po otvoritvi naše hiše in zbirke v Plešcih. Ko je izvedel zanjo, je prišel na obisk in bil navdušen nad tistim, kar smo uspeli prikazati in izpraskati iz objekta. A to je bil le delček pripovedi kot bi jo lahko

razbirali v Skradu. Srečevala sva se še večkrat, na poti v Zagreb sem se ustavljal pri njem, skupaj sva pregledovala stare dokumente, diskutirala o položaju kmetov pred tristo leti, o registru kulturne dediščine in (ne)možnostih pridobivanja sredstev za obnovo od ministrstva za kulturo, o načrtovanih obnovah streh, na katere sva se oba pripravljala, možnosti ohranitve hiše, naših projektih v Plešcih. Odlično je govoril slovensko. Srečali smo se v Zagrebu, na trgu bana Jelačića, kjer smo na stojnici spomladi 2014 predstavili naše delo v Etnološki zbirki Plačava šiša in domoznansko literaturo iz čabarskega kraja.

Skupaj sva se dogovorila, da mi bo pomagal pripraviti opis njihove hiše in stavb v okolici za naslednje nadaljevanje knjige. Od takrat sva redno komunicirala po mailih, pošiljal mi je slike, dokumente, opise in razmišljanja. Tudi osebna, ki jih je namenil domačim. In del tega je vključenega v poglavje, ki ga z vsem spoštovanjem do njega, pišem žal sam.

Slika 399: Skrad je bila v drugi polovici 18. stoletja mala vas, katere hiše so bile postavljene nad cerkvijo Sv. Antona. Spodaj izrez iz dokumenta Zrinskih iz leta 1641 s toponimom na skradu.

Območje sedanjega Skrada je bilo del brodskega gospostva, vendar tu verjetno do 1641. leta ni bilo naselja. Takrat sta grofa Nikola in Peter Zrinski določila področje nove poselitve, na katero so se lahko naselili ubežniki pred Turki iz Skrada na Kordunu blizu Ogulina.

Slika 400: Po izgradnji Luiziane so bile zgrajene še velike hiše ob njej. Hiša Lončaričev, z velikim skednjem čez cesto in malo *harmico* levo je pri križišču proti cerkvi.

Že iz leta 1650 je ohranjen prvi dokument družine Lončarić, v katerem je omenjen njihov prednik - tlačan in podložnik Matija Delač, mogoče iz naselja Stari Lazi nad Donjo Dobro, ki je od Petra Zrinjskega kupil gozdnato zemljišče. Bilo je cenejše, saj še ni bilo urejeno za kmetovanje, a je verjetno računal na kasnejše koristi od nakupa. Delači so imeli v Starih Lazih hišo, pravico do obdelovalne zemlje in gozda, zato so se naselili v Skrad šele takrat, ko so tu skrčili gozd; mogoče druga ali tretja generacija, ki je naredila hišo, pri Šlosarjevih, ki ima izvir vode na vrtu.

Še leta 1805 je imel Skrad 13 hiš, 14 družin in 114 prebivalcev, vsi so bili podložniki brodskega gospostva in niso bili svobodnjaki.

Slika 401: Edini ohranjeni portal senika na nasprotni strani ceste, z napisom Jacob Dellach 1842.

Hiter razvoj kraja se je pričel, ko je bila tik pod naseljem zgrajena Luiziana. Graditi so jo pričeli leta 1803 od Reke proti Karlovcu. Že leta 1809 je bila zgrajena do Natretića blizu Karlovca, a so jo dokončali Francozi, saj je bila za njih z vojaškega stališča pot po kopnem izredno pomembna. Cesta je za Skrad pomenila razvojni moment kot ga do tedaj še ni bilo. Po njej je v najboljših letih dnevno prehajalo skoraj 1000 vprežnih vozil, v prevozništvu in trgovino so bili vključeni številni domačini. Na cesti je bilo zgrajenih po Strohalu 9 mitnic, 17 gostiln in 13 prenočišč.

V Skradu je bila mitnica –“harmica” za pobiranje *maltarine* - cestnine (pogorela je 1903. leta) in poleg, v sedanji hiši Lončarićev, gostilna in prenočišče. Zaradi portalov v kleti hiše, na enem je vklesano ime Jacob Dellach 1821, na drugi strani pa 1841, dolgo ni bilo jasno ali je bila stavba zgrajena kasneje. Taka pripoved se je

ohranila tudi v izročilu družine. Potem sem našel v časopisu Provinces Illyriennes, *Telegraphe Officiel*, iz 11. septembra 1811, oglas, v katerem iščejo najemnike za objekte na Luiziani. Med njimi tudi v Skradu, kjer so oddajali mitnico in objekt z gostilno, kletjo, hlevom, skladiščem, vrtom in pravico za oddajanje prenočišč. Delniško društvo Luizijske ceste je hišo na Loki najprej oddalo v najem gozdarju brodskega gospostva, Gašperju Wenku. Ta se je leta 1820 odselil v Zalesino, kjer so mu hajduki ob ropu odsekali roko, zaradi česar je umrl. V Skradu so ga 1821. leta nasledili Delači in takrat je bila na glasu kot najboljša gostilna na poti. Skupaj s prenočišči in oskrbovališčem konj je bila dobro obiskana, saj se je nahajala na koncu dokaj strmega vzpona, po katerem so si morali konji odpočiti. A še leta 1842 se Jakob Delač v dokumentu omenja kot *arendatoru ostarie* - zakupnik gostilne, vendar so morali hišo že kmalu kupiti, saj je Društvo zaradi finančnih težav razprodajalo svoje objekte. Morda na to spominja letnica 1841 nad glavnim vhodom.

Slika 402: Ohranjeni mali del nekdanj 26 m dolgega senika, s kamnitim portalom iz 1842 desno spodaj.

V knjigi „Putositnice“ hrvaški književnik Antun Nemčić piše, da je počival v Delačevem postajališču, ko je leta 1841 potoval z *dilžanso* – potniško kočijo, od Zagreba do Reke.

Delači so do leta 1841 na nasprotni strani ceste zgradili niz gospodarskih objektov.

Slika 403: Oglad malega križno obokanega prostora s krušno pečjo v pritličju hiše.

Slika 404: Ena od najstarejših omar v hiši, verjetno za posteljino ali porcelan.

Najprej so bili to veliki hlevi za zamenjavo utrujenih konj, ki so vozili po cesti in nato

ogromen senik, dolg 26 m in širok 14 m. Ti hlevi so kasneje z zmanjševanjem prometa služili do 20 kravam, ki so jih redili Delači. Za seno je služil izredno velik kozolec (velikosti pribl. 40x20m) – spodaj s kolarnico, z letvami med stebri za sušenje žitnih snopov in vlažnega sena. Na drugem in tretjem podu je bil senik.

Slika 405: Mala sobica s krušno pečjo, v kateri se je tudi pralo in pomivalo, je imela pod oknom vgrajeno kamnito izlívko .

Vozovi sena so se pripeljali v spodnji del kozolca, seno se je z vilami metalo na zgornje pode. Ščasoma so bili dograjevani hlevi za govedo, veliki prostor mizarске delavnice, kolarska delavnica, kovačija, mlekarna. Nad temi prostori so bila zgrajena stanovanja za najemnike s kletmi, ki so dajala nekaj zaslužka, ko zaradi železnice ni bilo več prometa. Pomembno je bilo tudi to, da je poleg objekta tekel potok, ki izvira pod cerkvijo. Poleg štal se je razlival v jezerce, od koder je območje dobilo ime Loka. Tu je bilo zgrajeno veliko korito za napajanje živali.

Vse te gospodarske zgradbe, razen senika, so bile brez odškodnine odvzete družini leta 1947 in 1954 in predane najprej občini, potem jih je občina podarila Elektroprivredi... In vse po vrsti so bile porušene, skupaj z lepim vodnjakom. Tudi od senika je po gradnji motela, črpalke in parkirišča ostal le skromen ostanek.

Delači, ki naj bi se v Skrad priselili okoli leta 1700, so izgleda imeli že v Starih Lazih žago v Bukovskih lokah, ki je ostala v posesti družine vse do leta 1921, ko jo je Jožev ded prodal. Verjetno je bila prav ta žaga, postavljena nekje v 18. stoletju, temelj gospodarskega vzpona družine. Tako so sorodniki Delačev gradili še žage v Jaslah, v Leskovi Dragi in tudi na današnji železniški postaji Skrad (zadnje leta 1873). Vsaj v začetku so bili še brodski tlačani, morda v 19. stoletju tudi že svobodnjaki, ki so se poleg žagarstva ukvarjali še z razno trgovino, stavbarstvom in gostilno.

Slika 406: Pohištvo iz zlatega obdobja turizma v Gorskem kotarju med obema vojnoma, na verandi.

Že Jače Delač, rojen 1790, se je ukvarjal tudi z gradbenim podjetništvom, pri čemer sta ga nasledila sinova Mata in Martin. Imetje se je množilo tudi iz teh dohodkov. Tako je do leta 1865 posest narastla na približno 50 hektarjev, kar je bilo za Gorski kotar veliko. Obsegala je 250 kosov zemlje. Mato in Martina je oče poslal v visoke gradbene šole v Trst in v Švico, celo življenje sta se zato več ukvarjala z gradbeništvom kot s posestvom. Imetje je po smrti brata podedoval Mato. Imel je dve hčerki in k njim se je priženil Josip

Lončarić iz Selc. Z gospodarstvom se je večinoma ukvarjala žena Marija, sam pa je bil "burne" narave, stalno v velikih poslih, gradil je odseke železnice in velike objekte, imel občasno preko 5000 delavcev in 250 inženirjev... Tako je po 1. svetovni vojni pričel tudi s podjetjem za izgradnjo hidroelektrarne Zeleni vir in zanjo zastavil velik del imetja Delačev. Ko je bila hidroelektrarna že gotova, ga banke niso hotele več kreditirati. Odvzeli so mu elektrarno, prenosne vode, transformatorske postaje in ves založeni del imetja Delačev, poleg tega je ostal dolžan še precej denarja...

Slika 407: Tudi v pritličju najdemo starejše pohištvo, ki je bogatilo notranjost hiše. Levo meščansko furnirana bidermajerska klop.

Slika 408: Meščanska veža v nadstropju s hrastovim parketom in struženo leseno ograjo.

Tako so bili vsi dolgovi prenešeni na Joževega očeta Josipa, ki po bratovi smrti v začetku po njem ni hotel prevzeti ogromnih dolgov in zemlje, ki jih ne bi mogla poplačati. Uredil si je vse potrebno za odhod v Avstralijo, a ga je njegova mati na kolenih preprosila, da reši družinsko posest Delačev. In je ostal in se obvezal prevzeti vse težave, ki so ga še čakale. Da bo prevzel posest, odplačal dolgove in obenem še vzdrževal starše.

Slika 409, 410: Vstop v stanovanjski del družine v nadstropju. Meščansko alt-deutch pohištvo veže iz začetka 20. stoletja z lovskim okrasjem. Spodaj izrezljano okrasje nad vrati.

Stari oče je bil poleg vsega še razsipen, navajen na dobro življenje. S svojim podjetjem se je preselil v Ljubljano in stroške prevajeval na sina... Ta se je trudil s posestvom, žago, gostilno, odplačevanjem dolgov, a tudi marljivo gospodaril s svojo ženo Leo iz družine Majdičev iz Kranja. Stalno so mu stale za vratom banke, komaj mu je uspevalo odlagati poplačila dolgov. Njegova bitka je trajala vse do 1938. ali 1939. leta, ko jim je

iz Kranja priskočila v pomoč ženina sestra, ki je garantirala bankam za dolg in vrnila zahtevani denar. Njej so potem dolg odplačevali še celo vojno, zadnji obrok za dolg, ki ga oče ni sam naredil, leta 1946, ko je žena Leja odnesla v Kranj za zadnji obrok svojo zlatnino.

Slika 411: Salonski kotiček v srednji sobi z bidermajerskim trosedom.

Po drugi svetovni vojni so začeli očetu odvzemati zemljo z agrarno reformo. V 40 letih po vojni je tako država izvedla devet odvzemanj zemlje, 1. maja 1948 so jim bili odvzeti tudi vsi industrijski objekti, ki so bili v vojni zapuščeni, a po njej od leta 1945 do 1948 temeljito obnovljeni, na njih pa zaposlenih dosti novih delavcev - delavnica pohištva, žaga, mlin, trgovina, upravne stavbe.

Slika 412: Predalnik iz drugega bidermajerja in levo Joževa harmonika, ki mu je v življenju veliko pomenila – podobno kot mnogim Goranom.

Očetu so po odvzemu prepovedali, da dela v nacionaliziranih obratih, ostali so brez kakršnegakoli prihodka. Otroci so bili po šolah, brez zaposlitve je bil štiri leta. Tako je bilo potrebno začeti kot goranski kmet, ki živi le od svoje zemlje. A bil je žilav in se ni dal, prijel je tudi za to delo. Sčasoma je bilo potrebno prodati dele posestva, tudi stvari iz hiše. Joža se spomni, da so imeli kakih 40 starobosanskih pušk, ki so visele po stopnišču. Del zemlje jim je bil potem odvzet še za gradnjo javnih objektov...

Slika 413: V Gorskem kotarju redko ohranjeno meščansko udobje v salonu iz konca 19. stoletja, s klavirjem v kotu levo.

Slika 414: Eden od Lončaričev na portretu v salonu.

Zanimivo bo omeniti tudi drugo družino, katere hčerka se je priženila v Skrad.

Joževa mama Leja, rojena 1906 je bila namreč iz zelo bogate družine Majdič iz Kranja. Po ustnem izročilu naj bi ti prišli v Slovenijo iz okolice Jaske v 15. stoletju ali celo prej. Pred in po 1. svetovni vojni je bila to ena od najbogatejših družin v Sloveniji.

Slika 415: Mala steklena vitrina na klavirju v salonu je nekdanj služila izlozbi najlepših družinskih spominkov.

Družina kranjskih Majdičev je izviralala iz Jarš pri Mengšu in Domžalah, predniki so se ukvarjali z mlinarstvom in razvažali moko po celi Štejski in Koroški. Stari Peter (imenovan „Der schoene Krainer kommt“) je imel dosti otrok. Eden od sinov je v Celju ustanovil trgovino z železno robo, ki je dobavljala veliko tudi v Gorski kotar, (npr. Plešče in Čabar), imel je štiri hčerke in dva sinova, eden je ostal neoženjen. Jožev ded Vinko Majdič (1858, Jarše pri Mengšu - 1924, Kranj), je 1887 od svojega očeta prevzel mlin na Savi v Kranju. Leta 1893 in 1897 je za mlin nabavil novi turbini. Novi mlin je zaposloval 100 delavcev, njegova kapaciteta je bila 2500 vagonov moke na leto. Med leti 1910-19 je imel tudi parni mlin v Zagrebu. Vrsto let je bil član trgovske in obrtniške zbornice v Ljubljani,

član državnega deželnega sveta na Dunaju, upravni svetnik železnice Kranj-Tržič, član Slovanske banke, cinkarne v Celju, Jadranske banke in Strojnih tovarn in livarn v Ljubljani. Od leta 1919 dalje je bil predsednik prvega ljubljanskega velesejma. Oženjen je bil z Matildo Kotnik iz Verda pri Vrhniki (1868-1933), omožila se je pri 17-ih letih in mu rodila 15 otrok.

Slika 416: Neobaročni pisalni kotiček za vrati in ob peči v salonu.

Z novo Jugoslavijo je mlinarska industrija izgubila velik del tržišča, posli niso šli dobro in Vinkov sin, ki je prevzel gospodarstvo, ni gospodaril ravno uspešno. Nastali so dolgovi, morali so razprodati imetje v Zagrebu in se umakniti v Kranj. Podjetju je bila potrebna odločna uprava, ki jo je prevzela sestra Marica. Bila je uspešna gospodarica in odločna ženska. Zgradili so hidroelektrarno na Savi in termoelektrarno na otoku Logu. Marica se ni poročila, imela je zaročenca Ivana

Perovića, ki je bil kraljevi namjesnik (1934.-1941) po tem, ko je bil kralj Aleksandar ubit. Pri vodenju podjetja ji je pomagal brat Demeter.

Slika 417: Kot s klavirjem in portreti nekdanjih gospodarjev.

Ko so Nemci okupirali Slovenijo severno od Save, so hoteli kupiti tudi Majdičevo podjetje in posest. Marica jim je sporočila, da slovenska posest ni naprodaj – zaprli so jo v taborišče v Begunje, od koder se je komaj rešila Hrabra ženska, kot zaključni Joža. V Skrad so prihajali sorodniki iz Kranja tudi med vojno; mamina sestra Zora, ki je bila poročena z inženirjem Grosom, ki je delal v elektrarni na Logu, je tu rodila dva otroka.

Slika 418: Pozno baročna meščanska skrinja bi lahko prišla v hišo z nevesto iz Gorenjske - Majdičevo.

Joža se je spominjal obiskov v Kranju, kjer so v otroških letih z bratom, sestro in mamo občasno obiskovali svoje sorodnike

in prebili del poletnih počitnic. Velike Majdičeve vile, ki se mu je zdela kot cesarski dvor, bogato urejena, s številnimi sobami, ki jih ni uspel niti prešteti.

Slika 419: Ena od bidermajerskih omar v hiši.

Največja soba je bila jedilnica, z ogromno jedilno mizo, dolgo vsaj 5 metrov, ob kateri se je zbirala številna družina ob obrokih. V jedilnici sta bili na čelnih straneh vgrajeni dve veliki ogledali od tal do stropa, pred katera so ob Božiču postavili božične jelke, okrašene s številnimi svečicami, da so se zrcalile v njih. Na eni strani jedilnice je bilo dvigalo, s katerim je sem prihajala hrana iz kuhinje v pritličju. Celo pritličje je bilo namenjeno gospodarskim potrebam. Poleg kuhinje so bile tam še razne shrambe, kot tudi velika jabolčna klet, iz katere se je širil njihov vonj. Ostala mu je v spominu igra z vrstniki na velikem Majdičevem Logu, otoku ob Savi. Del proti Savi je bil gozdnat, del proti vodnemu kanalu je bil obdelan, tu so bila tudi gospodarska poslopja, konjski hlevi in kolarnica. Tu je bil velik sadovnjak, pa zelenjavni vrt, v katerem je bil ogrevani paviljon, poln

eksotičnih rastlin, v katerega otroci niso smeli sami. Vse je bilo urejeno in čisto. Ob glavni hiši so zgradili hidroelektrarno in ogromen mlin. Na spodnjem delu otoka je bila zgrajena termoelektrarna. Po vojni je bilo vse nacionalizirano...

Slika 420: Še druga omara iz prve plovice 19. stoletja; obe kažeta na bližino trgovin z meščanskim pohištvom na Reki.

Vrnimo se nazaj v Skrad. Okoli hiše Lončaričev je bilo vedno veliko ljudi. Vozili so tovorni vozovi z raznovrstnim blagom, prevažali so seno, nekateri poljščine in zelenjavo, mnogi so bili natovorjeni z drvami ali hlodi, ki so jih vozili na žage ali na železniško postajo. Tudi njihovi tovorni konji – bilo jih je vedno nekaj parov, so zgodaj odhajali v gozd in se pozno vračali nazaj. Vozove so furmani puščali pod kozolcem, ki ga ni več, in konje peljali napajat k lepemu vodnjaku. Okoli hiš se je vedno potikala perutnina, v katero se je občasno zaletel kak jastreb, ponoči so jo obiskovale tudi lisice.

Stara Luiziana je bila bela, prašna cesta. Poleg domačih tovornih voz se je po cesti pripeljal občasno tudi kak avto. Otroci so

tekli za njim in jih šteli. Nekega dne pred drugo vojno so jih našteli celo šest!

Hiša Lončaričev je bila zgrajena s štirikapno streho na čope, ki je bila nekoč pokrita s krovnimi deskami – *šindro*.

Slika 421: Detajl težke italijanske, bogato rezljane neorenesančne kredence, verjetno iz časa okoli prve svetovne vojne.

V hišo se je vstopalo skozi velika in težka vrata v prostran, dolg hodnik, tlakovan s kamnitimi ploščami. Iz njega se je šlo na verando in spodnjo kuhinjo, ki je bila nekoč edina v hiši. V njej se še vedno nahaja zelo stara krušna peč, ki bi še danes lahko delovala. Hlebce kruha (vanjo je šlo do 30 kosov) so nalagali iz kuhinje. Sama peč je stala v manjšem prostoru, v katerem se je tudi umivalo posodo. Poleg je bilo spodnje stranišče, kamor so hodili tudi gosti. V pritličju so trije pribl. 4x5 m veliki prostori, ki so nekoč služili gostilni. Dva prostora sta se ogrevala z velikimi lončenimi pečmi, ki se jih je nalagalo od zunaj, v bistvu iz levega dimnika, skozi katerega se je dalo po stopničkah vzpeti do vrha hiše. Danes teh peči ni več.

Zastekljena veranda na zadnji strani hiše, s prelepim razgledom na dolino zgornje Kolpe in Kuželjske stene, je velika 14,5x4,2m in je bila zgrajena nad drvarnico leta 1919, ima pod iz desk.

Iz spodnje veže se je prišlo navzgor po lesenih hrastovih stopnicah z ograjo iz izstruženega lesa. V celem prvem

nadstropju je po tleh položen širok hrastov parket. Iz središčnega hodnika so vodila vrata v pet sob velikosti približno 5x6m, vse so se ogrevale z lepimi meščanskimi lončenimi pečmi. Sprednji dve sobi sta služili zadnji družini, ostale so do 2. svetovne oddajali tujcem, dokler so ti prihajali, po vojni jih ni bilo več. V eni od sob je bila 1950. leta urejena zgornja kuhinja za družino. V nadstropju je tudi drugo stranišče. Tu je na zadnji strani hiše še kopalnica iz 1920-ih let, velikosti 3,5x5m, ki je služila tudi za pranje, likanje in shrambo perila. Bila je opremljena z litoželezno pečjo za gretje vode in pločevinasto kadjo, ploščice so bile bele, porcelanske, po tleh barvaste.

Slika 422: Kotiček v boljši sobi kaže na dober okus lastnikov skozi stoletja.

Iz veže v nadstropju se je šlo naprej na prvo podstreho, kjer je v sredini velik vežni prostor. Pod streho so bile na straneh štiri ozke shrambe (za razsvetljavo, sanke, smuči, kovinske dele, pohištvo, papir in podobno). Štiri opremljene sobe velikosti 4x5 m so se oddajale tujcem, imele so peči

na drva, a ne tudi vode. Prali so se v *lavorjih*. Tla so iz oblanih jelovih desk. Še eno nadstropje višje, po skromnejših lesenih stopnicah, je prostrana zgornja podstreha, skozi katero gresta oba mogočna dimnika. Skozi oba se je dalo vzpeti po stopničkah iz pritličja. Tu sta imela vratca, skozi katera se je dalo izstopiti. V desnem delu je bila sezidana hišica, v kateri se je sušilo meso, dim se je spuščal skozi vrata iz dimnika, velika pribl. 1x2m. V njej so imeli veliko škatlo iz pločevine z odprtini, ki se je poveznila na sušeče meso, razpeto na žicah, da je bilo zaščiteno pred mišmi in podganami. Dim je okadil meso in izhajal skozi podstreho na plano.

Slika 423: Bidermajerska široka zofa in zadaj predvojni portret Lončaričev. Mame Leje in obeh sinov, male Marjetice še ni bilo.

V vseh treh nadstropjih so stropi iz lesene medetažne konstrukcije, s spodnje strani so poletvani, ometani z apnenim ometom ter prebeljeni.

Kasneje, morda okoli 1. svetovne vojne, sta bila tu izdelana dva prostora iz desk, ki sta služila letnemu bivališču dekel, ki so delale pri hiši, ko se je večina ostalih sob oddajala tujcem – letoviščarjem. Takrat je v hiši delalo po 8 žensk (dve kuharici,

pranje posode, čiščenje, sobarice, nalaganje kopalnice, 2 do 3 kravje dekle za hranjenje, molžo in čiščenje hleva (imeli so do 20 krav). Vse niso spale v hiši, ker so imeli za delavce urejene sobe in stanovanja tudi v stavbah preko ceste.

Slika 424: Eden od novejših kosov pohištva, iz časa pred prvo svetovno vojno.

Slika 425: Veža na podstrehi z najstarejšo omaro v hiši, enostavne konstrukcije, iz desk.

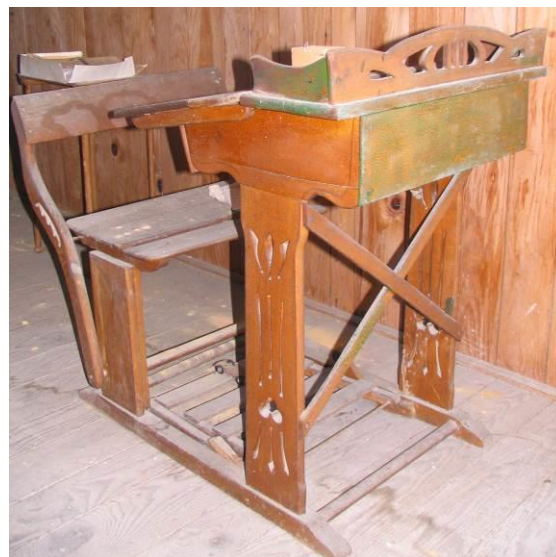
Slika 426: Leseno ohišje hišne ure, staro kakih dvesto let, je končalo na podstrehi.

V kleti se je lahko prišlo tudi z vozom ali kasneje tovornjakom iz spodnje strani. Skozi veliko drvarnico pod verando se pride v dolg hodnik, tlakovan s kamnitimi ploščami. Desno se nahajata dva prostora, zadnji ima pod iz ilovice in je služil za shrambo povrtnin (krompir, korenje, zelje, koleraba in podobno), velik je okoli 4x4m. Drugi prostor spredaj ima tlak iz kamnitih plošč in je bil namenjen shrambi vina, mošta in žganja. Na drugi strani hodnika je največji prostor v hiši, velik pribl. 9x5m. Služil je vinski kleti, kjer je bilo vino v velikih sodih namenjeno tudi preprodaji. V njem so tudi prešali mošt, ki je bil poleg vina v Gorskem kotarju vedno pomembna pijača. Neko obdobje so tu kuhali tudi *rakijo*. Vsi prostori v kleti so obokani s križnim obokom, vgrajena sta tudi dva kamnita portala iz let 1823 in 1841, ki smo ju omenili že v začetku in opozarjata na pomembni letnici v lastništvu hiše s strani

Jakoba Delača – letnico prvega najema in kasnejšega nakupa.

Slika 427: Peči na podstrehi so bile zgolj pozidane in ometane, brez pečnic.

Slika 428: Na podstrehi se je ohranila tudi tale klopica za učenje malega Jože.

Kletni zidovi hiše so kar 1,1 m široki, predelni pa 75 cm. Žal je prostor na

katerem stoji v bregu, ki ni popolnoma stabilen, na zadnji strani vanj iz brega celo pronica voda. Izgleda, da so se posedanja in vodne erozije zbal že ob gradnji, morda so že takrat proti koncu izkopa naleteli na izvir. Zato so ob debele temeljne zidove postavili mrežo debelih tesanih jelovih gred (po pripovedovanju Jože več kot 30x30cm), ki naj bi v vlagi opirale in povezovala zid. Žal so te v dveh stoletjih zaradi nihanja vlage zgnile in objekt je pričel pokati vzdolž sredine. Joža in njegov brat sta ga nekoč temeljito povezala z jeklenimi vezmi v obokanem delu in z armiranobetonskimi vezmi obnovila nekoč lesene povezave ter s tem vsaj za silo zaustavila drsenje in posedanje. Ogromno delo, garanje domovini svojih prednikov predanih intelektualcev, ki ga prepozna le izkušeno oko.

Slika 429: Sušilo na zgornji podstrehi z vhodnimi vrati v dimnik.

V hiši se je ohranilo še kar nekaj starega pohištva in predmetov, čeprav se je z leti tudi veliko razgubilo. Marsikateri kos je bil podarjen ali prodan. Velik del vrednejšega starega pohištva, opreme in hišnega okrasja so odnašale hčere, ko so se možile. Večinoma Joževe tete in sestra. Nekaj opreme se je po vojni prodalo za

preživetje (stare orožje iz 17. stoletja in starejše). Mnogo poljedelskega orodja se je podarilo ljudem po vasi. A ob vstopu in ogledu sob še vedno lahko občutimo vsaj del nekdanjega življenja v hiši. Ohranjenega je precej kvalitetnega pohištva iz obdobja bidermajerja, ki je bilo v drugih hišah Gorskega kotarja uničeno, a tudi kak kos nekaj skromnejše, a starejše opreme iz časa postaje na Luiziani.

Slika 430, 431: Kovani izvesek, ki je visel nad vhodnimi vrati gostilne od začetka 19. stoletja. Levo na koncu ima pločevinasti grozd. Spodaj pogled v vinsko klet.

In še ena od družinskih zgodb, vezanih na najstarejše čase Delačev v kupljeni hiši v Skradu. Joži jo je pripovedoval njegov oče Josip Duto (rojen 1899). Pravil je, da so njegovega pradeda Jačeta (rojenega leta 1790) in prababico Franciko nekoč napadli in oropali hajduki. Dogodilo se je zvečer, ko je bil Jače zdoma, v hiši je ostala le prababica Francika z nekaj deklami. Roparji so jim grozili z udarci in zahtevali denar. Razbijali so pohištvo in sobna vrata. V ognju so celo razžarili verige in zavreli mleko ter kričali, da jih bodo okovali in oparili. Razbijali so po hiši vse naokoli. Francika jim je dala denarja, kolikor ga je imela, odnesli so jim tudi nekaj posteljnine in oblek. Ko se je Jače vrnil domov, se mu je žena razjokala, on pa jo je potolažil, da jima je še vedno ostal na varnem mestu skriti denar. O tem dogodku in roparjih na cesti, ki v tem času še vedno niso bili zelo redek pojav, je zapisal novinar v časopisu takole:

Narodne novine“ broj 220 od 25.IX 1860:

“Dopis F.H. Ravna Gora blizu Skrada 19. rujna. - Prošle nedielje, t.j. 16 o.m. oko 7 satih u večer navali okolo 16 dobro oboružanih pustajjah na otvorena vrata ovdiešnjega trgovca gosp. Jakoba Delača iz Skrada, te pošto su u izbivanju istoga suprugu njegovu teško isprebijali, oteše znatnu svotu novacah u zlatu, srebru i poniešto u bankah, i svakoverstno rubje, dočim se niekoji od zločinstvah kao stražari na drumu nalažahu, uputiše se dva od njih u bližnju ondie nalazeću se poštansku kuću poštara Ivana Negera, te tom prigodom oteše i tamo do 200 fr sve samih bankah.

Doveršivši posao svoj uz vrieme od 1 ½ sata u Skradu, obustaviše ovi pustajje tri iz Rieke kući išavša kirijaša i siedoše odmah svi do 16 ukupno na troja kola, te izranivši teško usput još dva kerčmara, i to jednog niže Skrad imenom Georgića i njegovu suprugu handjari, te uzevši sa sobom svotu od 60 fr i u selu Dobri suprugu izbivajućega vinarskog trgovca Matije Kralja šakama i kundaci zlostavivši i niešto novacah i svakoverstnog rubja odnesavši, odoše Luizinskim drumom do Verbovskog, odaljiše se neplativ kirijašem

kirije putem u bližnju šumicu ogulinske krajišničke pukovnije.

Šteta i to kod g. Delača veoma je znatna, jer što množinu novacah i svakoverstnoga finog odiela i rubja neodnesoše, to čitavo liepo izradjeno pokućstvo i od svih sobah vrata sikirami silovito otvoriše i razlupaše. Kao što sam čuo od drugih, odnesoše iz svih pomenutih kućah onu noć blizu do 15.000 for. vriednosti.

Govori se da je od ovih pustajjah 7 po c.k. ogulinskoj pukovnji odmah u ponedieljak uhvaćeno, no za izviestno nemogu kazati, bog bi dao obistinilo se, što se govori. – Kao što sam onomadne u Narodnih novinah broju 211 čitao, toga haranja i ubojstavah dogadja se sada i više, odkako su c.k. oružničke postaje raspuštene. Zato bi od potrebe bilo, da se višja poglavarstva za ostala druga sredstva sigurnosti što skorije pobrinuti se izvole, da nebude čoviek tolikoj nevolji i pogibelji u ovostranom briegovitom, baš za ovakove pustajje prikladnom kotaru, uvijek izložen, jer bojati se je, da se nebi sličnih životnih slučajevah jesenas i više pojavilo.”

Slika 432: Hiša Lončarić iz Skrada v času pred prvo svetovno vojno, ko je še imela strma čopa in frčado nad vhodno fasado. Zaradi visokih fasad so bile zatrepne stene zakrite še z vmesno strešico proti podstrehi. Pogled je iz zgornje strani naselja. Levo mala *harmica* – cestninska postaja in desno veliki skedenj, ki je stal preko ceste.

Še mnogo Joževih zgodb bi lahko povedali. Ena od zanimivejših je tista, kako so preživljali in doživljali vojno. Doma, v šoli v Zagrebu, pa spet doma. V Skradu, skozi katerega so po Luiziani prehajale različne vojske. A pustimo te zgodbe drugim priložnostim.

Slika 433: Pogled mimo hiše na dolino Kolpe z mogočno Kuželjsko steno.

Slika 434: Kletni portal iz leta 1823 v obokani veži je podobne oblike kot smo jo spoznali v Brod Moravicah in dolini Kolpe.

Slika 435: Klet je bila tako pomembna, da niso zadoščala le močna gajtra. Okna so bila pokrita še z železno polknico, ki jih je dodatno ščitila preko noči, ko so naokoli hodili roparji - hajduki.

Slika 436: Skladno oblikovani pozno baročno navdahnjeni kamniti okvir oken na reprezentativnih straneh hiše. Niso bila dosti večja kot na manjših kmečkih hišah.

Slika 437: Ob slovesu leta 2009. Obiskali smo se še večkrat.

Mogočna hiša Delačev in njihovih naslednikov Lončaričev na Luiziani ostaja po smrti gospoda Jože prazna. Bo še kdo od naslednikov znal pripovedovati družinske zgodbe, ki so se napletale v in ob njej? Jih bo še kdo pripravljen predstaviti obiskovalcem?

NEKDANJA HIŠA PEPICE NAD SKRADOM

Gospoda Jožo Lončarića iz Skrada sem ob najinem dopisovanju povprašal tudi o tem, kakšne so bile najstarejše hiše v Skradu in okolici, kot se jih spominja iz otroštva in mladosti. In poslal mi je naslednji opis ene od njih, za katero je menil, da gre za objekt, ki je bil nekoč najbolj tipičen za tukajšnje območje. K opisu mi je kasneje poslal še sliko podobne hiše.

Slika 438: Hiša Rački na vzponu iz zgornjega Skrada proti Velikem Selcu, naslikana konec 19. stol. Pepičina je morala biti podobna. Vir Joža Lončarić.

Nekje okoli leta 1960 je stala tu še v celoti zelo stara hiša Pepice, (imenovane tudi *Palilampa*) v malem zaselku na Sevcu. Vanjo se je prišlo preko nekaj stopnic, odprlo močnejša lesena vrata in vstopilo v preddverje s podom iz zbite ilovice. Tu je stalo precej veliko ognjišče iz zbite gline štirioglate oblike, visoko okoli 80 cm, nad njim je visel *kuhar* (premakljiva kovana os), ki je nosila kotel za kuho in je omogočala, da si ga lahko malce odmaknil iz ognja. Dim iz odprtega ognjišča se je širil na podstrešje, kje so se videle redke deske, položene preko stropnih gred. V tem preddverju so odlagali poljsko orodje in še marsikaj drugega. Tu je bila tudi shramba za poljščine, krompir, repo, zelje, fižol.

V hiši je obstajala le ena soba, ki so ji tu pravili *izba*. Imela je lesen pod. Ogrevana je bila s *kahlasto* pečjo, ki se je nalagala iz ognjišča. V *izbo* se je prišlo iz preddverja čez nekaj stopnic. Tu se je največ bivalo, jedlo in spalo. Ob mizi v kotu je stala kotna klop, nad njo je v kotu visela sveta slika. V *izbi* je bil tudi predalnik, imenovan *bora*. Ponekod so imeli v izbi še *šporhert*. Pepica je imela visoko posteljo, na kateri je spala.

Joža se je spominjal naslednje prigode, povezane s to hišo. Nekoč je njihova mamica vzgojila štiri svinje in sta morala njihovo meso z bratom Markom odpeljati na Pepičino sušilo, da bi se odimilo. Meso so morali sami obešati nad gredami in redkim podom iz desk. Pepica se namreč ni mogla vzpeti sama. Bila je stara čez 90 let, šepava in skoraj slepa. Sploh se celo življenje ni premaknila iz Sevca. Nekoč je Joži rekla „*Ma vidla son ja sveta. Enput son bela na Sveti Gori, a enput i do Vrbovskega*“. Spomladi, pred Veliko nočjo je mama poslala brata Marka in Jožo po suho meso k Papici. Ker je bilo še sneženo, sta na sani dala veliko košaro. A na sušilu pri Papici so našli viseti le kosti. Podgane so pojedle vse štiri prašiče, velike šunke, ves špeh, klobase, želodec... Nista mogla kaj, natovorila sta kosti in vse, kar je ostalo. Lahko si samo mislite, kako je bila mama zgrožena nad pripeljanim...

KUNŠLAVA ŠIŠA V TRBUHOVI DRAGI

Ko smo v letu 2015 s kolegi iz Processus Montanusa pohajali po Gorskem kotarju in pripravljali material in ideje za poti, ki bi temeljile na zgodovinskih trasah, ter razmišljali o možnih nastanitvah po različnih krajih, se je govorilo predvsem o starejših hišah z dolgo zgodovino. Mlajše so ostajale zapostavljene in ni bilo jasno, kako bi jih vključili v zgodovinske poti. Kljub temu smo obiskali tudi nekaj mlajših stavb: od šol, do stanovanjskih stavb. Redko katera od njih pa je imela kljub temu, da nihče več ne živi v njej, toliko domačnosti kot Kunšlava hiša v Prezidu, bolje rečeno v njegovem zgornjem predelu - Trbuhovi Dragi. Morda zato, ker je tu nekoč lepo živela družina treh generacij, ker jo je sezidal njihov ded, jo dogradila oče in mati. Zaradi slik na stenah in skromne izjave ene od hčera, ki se je po študiju preselila v Loško dolino, da je tu preživela res lepa leta.

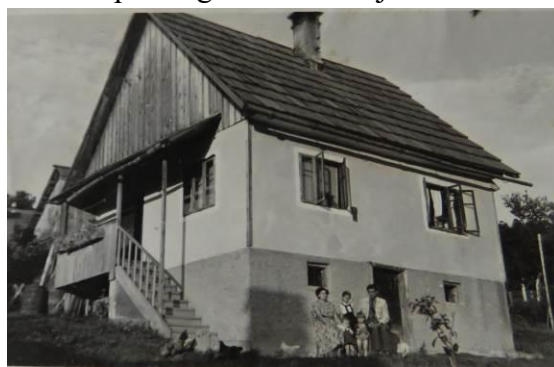

Slika 439: Trbuhova Draga na karti iz 18. stoletja.

Kunšlava družina izvira iz male hiše nižje pri poti, prababica je bila iz Srednje vasi v Dragarski dolini, Knausova. V 19. stoletju je bila njihova hiša še lesena, kot večino hiš tam okoli. Pot mimo nje je vodila proti

izviru Trbuhovice in naprej do Kranjcev. Trbuhovica je prvi izvir Ljubljanice in ima za Prezidance še drug, poseben pomen. Njena voda naj bi prinašala dojenčke, kar bo povezano s staro mitologijo prostora, o kateri sta več pisala Pleterski in Šantek. Njun članek o Babi Babnega polja je naveden v literaturi k zadnjemu poglavju knjige.

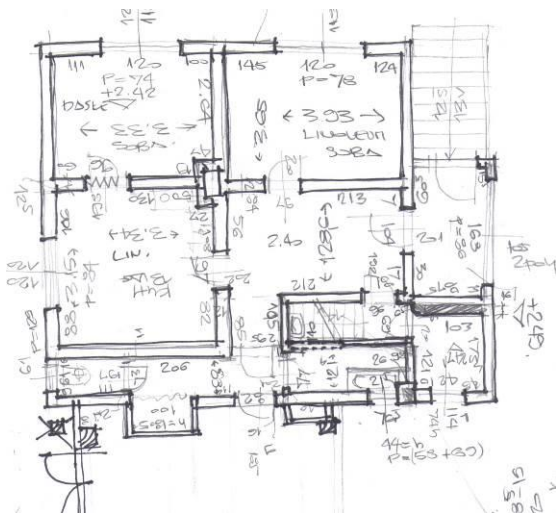
Voda Trbuhovice, ki je zaradi vodovodnega zajetja in cest skoraj presahnila, je nekoč poganjala na kratkem odseku do hiš kar tri mline, ki so imeli dve večji vodni zajetji. Njihovi zidovi so bili vidni še po drugi svetovni vojni.

Slika 440, 441: Kunšlava šiša v Trbuhovi dragi. Zgoraj, sprednja stran v 1960-ih, ko je bil senik še ločen. Leseni gank je bil pokrit s streho. Spodaj, zadnja stran danes. Desno je mali svinjak, čebelnjak, ki je stal desno poleg hiše, je že odstranjen

Novo Kunšlavo hišo je postavil Ivan Žagar leta 1949 višje v bregu, na delu, ki se malce zravna. Zastavljena je bila kot vse tedanje hiše, racionalno okoli osrednjega dimnika. Dve podobni smo že spoznali v

Trstju. Pod hišo sta bili klet in štala, v katero je poleg krave kmalu prišel tudi konj. Zadaj je bil ločeno postavljen senik, ki so ga kasneje spojili s hišo in tako v vmesnem prostoru pridobili kolarnico in drvarnico. Na dvorišču je stal še svinjak s svinjsko kuhinjo in čebelnjak. Poleg senika je bila dodana ozka delavnica, kjer se je moralo nekoč veliko delati, saj je domači mojster izdelal marsikaj od tega, kar so rabili pri hiši.

Slika 442: Arhitekturni posnetek stanovanjskega nadstropja z dograjenim vhodom in zadnjim ozkim delom s straniščem. Osnovna hiša je bila dimenzij 7,5x7,6m.

Slika 443: V veži nas pozdravijo lovske slike in trofeje po stenah. Tale je iz mavca. Rožički so pravi.

V nadstropje se je šlo po zunanjih stopnicah, najprej v vežo. Desno, kjer bi po tradicionalnih zasnovah morala stati hiša, obrnjena proti vasi, je bila večja soba. Od hiše je ostalo le ime. Zadaj je bila kuhinja, ki je postala dnevna soba in iz nje se je šlo v manjšo sobo za hčerke - z Mico iz Zbitkov, drugega predela Prezida, je imel Ivan tri hčerke. Hiša je bila tako predvsem spalnica staršev. Ko se je ena od treh hčera oženila, sta z možem naredila stanovanje na prazni podstrehi, kjer se je prej občasno spravljalo stvari in sušilo meso. Tako so hišo dogradili in povišali, s čimer je izgubila del starega izgleda.

Spodnji kletni del je zidan iz kamna in betona, zgornji del je grajen z lesom v predalčni konstrukciji ter na zunaj poletvan in ometan. Na zadnji strani je še zanimivo obdelan z ostanki iz žage.

Slika 444: Eden od skrbno izrezljanih okvirjev v sobah, iz 1928. leta.

Hiša je zanimiva kot pomnik povojnega časa, ko je v Prezidu delovala močna lesna industrija, ki je proizvajala tudi pohištvo, del katerega lahko vidimo v hiši. Obenem je v hiši zbranih nekaj starih predmetov

predhodnih generacij. Živeli so s staro mamo in starim atom. Ker je bila stara mama v internaciji, je vedno s težkim srcem gledala, če se je kaj vrglo stran. Zato je pri njih ostalo nekaj zelo starih okovov vrat, ki so bili spravljeni za ponovno vgradnjo, ko bo prišla potreba.

Slika 445: Spomin na mednarodno uspešno tovarno oblazinjenega pohištva Goranprodukt v Prezidu.

Slika 446: Mala dekliška soba z obvezno punčko iz Trsta na kavču - postelji.

Hišo sta si ogledali tudi zagrebški arhitektki Kaja in Anamarija, ki sta izdelali arhitekturni posnetek in pripravljali osnove za idejno rešitev obnove, ki bi jo vključili v katerega od projektov.

Cela domačija se mi zdi zanimiva, saj gre za po namembnosti jasno strukturiran rastoči kompleks stavb, temelječ na tradicionalnem načinu življenja družine.

Hiša je postavljena na razglednem mestu in v predelu z zelo zanimivo zgodbo Trbuhovice, le nekaj nižje je na nasprotnem bregu dolinice še precej starinskih stavb.

Slika 447: Spomini na umrlega prednika, otroci – novo upanje in spodaj družinske priprošnje za srečo in zdravje.

Slika 448: Pri hiši je bilo vedno tudi nekaj ovac, da je babica lahko spredala volno in čez zimo pletla nogavice in jope.

Torej bi tu lahko bilo lepo izhodišče za raziskovanje Prezida, Babnega polja in okolice, ki jo po dvo ali pravilneje rečeno tritisočletni zgodovini lepo povezuje krožna pot okoli Prezida, ki so jo uredili v društvu Trbuhovica.

Hišo bi bilo smiselno spraviti v prvotno stanje, ki je bilo skladnejše od sedanjega, kar stroškovno ni preveč zahteven podvig. Zunanost bi lahko tedaj izolirali ter zamenjali okna z novimi, ki bi bila podobna prvotnim. Za njeno opremo bi bilo možno uporabiti večino sedanjega pohištva in z manjšimi posegi obnoviti prostore ter urediti infrastrukturo. S tem bi zadržala šarm družinske hiše prvotne oblike in večino opreme iz 1960-ih in 70-ih, ki je bila izdelana prav v Prezidu. Za okraševanje pritličja je ohranjenih dovolj predmetov in slik iz prvega obdobja. Na podstrehi se bi lahko uredilo manjše, modernejšše sobe za prenočitev. Etnografskih predmetov za smiselno vključevanje v opremo prostorov, ki bi prostor povezali s preteklostjo družine in okoljem, ne manjka.

Slika 449: Mala delavnica ob skednju je zapuščena, a skriva mnoge zanimive predmete, ki govorijo o Prezidu in dejavnosti družine.

Tudi skedenj ponuja velik prostor za različne dejavnosti, svinjak pa kar kliče za preureditev v savno. Je dovolj odmaknjen od ostalih hiš in je v njem nekoč že bila svinjska kuhinja.

Slika 450: Družina pred hišo s konjičem, na oknu stari ata in stara mama.

Slika 451: Zanimivo izdelan star kovan okov vrat, kakih 150 let starejši od hiše.

Slika 452, 453: In še druga dva okova, baročno zavite oblike, izdelka dobrega kovača. Iz babičine zbirke.

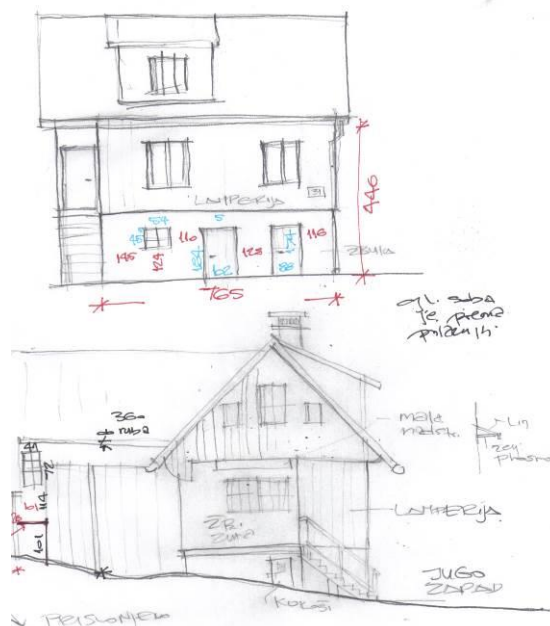
Slika 454: Razgovor arhitekta z gospodarico in gospodarjem pred hišo, leta 2015.

Okoli hiše še vedno raste nekaj sadnih dreves. Nekdanji sadni vrt bi bilo smiselno obnoviti, saj je nekoč s slivami, jablanami, hruškami, češnjami in orehom dajal tako senco kot sadeže.

Hiša je imela nekoč še nekaj njiv ob Trbuhovici, kjer so sadili krompir, *kamarado* - kolerabo, zelje, fižol. Travo so kosili v Binklu, zato so tudi potrebovali konja. Konj je bil manjše rasti, pomagal je pri delu na polju in vozil, nikoli z njim niso vlačili hlode v gozdu.

Slika 455: Kunšlava hiša pred štiridesetimi leti, ko je bila že dozidana in nadgrajena za mlado družino.

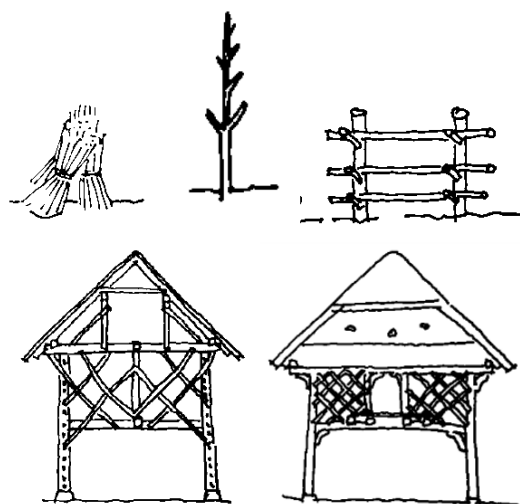
Slika 456: Arhitekturni posnetek sedanjih fasad v letu 2015, avtorica arhitektka Ana Marija iz Zagreba.

DVOJNI KOZOLCI V DOLINI IN OKOLICI

Že v prvi izdaji knjige sem govoril nekaj tudi o kozolcih, ki so, po sedaj vidnih ostankih v dolini Čabranke in zgornje Kolpe, predvsem k skednjem prislonjene izvedbe. Taki se pojavljajo v dolini, v naseljih nad obema bregovoma in tudi na Travi nad dolino ter še kje. O enojnih kozolcih in njihovih izvedbah ni pri nas nobenih sledov, kar ni nenavadno, saj so površine košenic relativno majhne in še te blizu vasem. Tako je večini ljudi predvsem iz nižje ležečih naselij zadostoval za seno preko zime prostor na podstrehi stanovanjske hiše. Tudi bregovi, kjer so sedaj gozdovi, so bili še pred drugo svetovno vojno po celotni dolini močno popaseni. Pašna sezona je bila relativno dolga in ni bilo potrebe imeti večjih zalog suhe krme. Le višje, kjer je bilo živine več in je bilo tudi pašno obdobje krajše, so potrebovali za živinsko krmo ločen skedenj. Seno so kosili tudi na velikih oddaljenih lazih. Marsikdaj so bili na planini ali stran od naselij, na primer v Sokolih za Sokolsko steno, okoli Razlog, na Konakih nad Turki in še kje. Tam so včasih postavili senike.

Slika 457: Dvojni kozolec iz Podplanine nad Čabrom, enakih slokih razmerij kot so bili nekoč v Trstju in Gerovu. Le streho so imeli štirikapno. Morda je bila tudi ta nekoč taka.

Slika 458: Različni načini sušenja pridelkov v dolini in nad njo: **otepi** žitaric na polju oprti med seboj; visoka ostrnica - **uostrv**, za nalaganje katere je bila potrebna posebna lestev; **občasna, kozolcu podobna sušilna naprava** z dvema ali več zaporednimi vertikalami in horizontalnimi palicami ali napeto žico; **dvojni vezani kozolec** v eno drevo; dvojni vezani kozolec v dve drevesi – naši so bili sloki kot tisti v eno drevo; iz knjige Juvanec, 2007, str. 43-46

Edini dvojni kozolec, z iz kamna zidanimi spodnjimi deli stebrov, boljše rečeno vogali pritličnega dela, se je delno ohranil v Mandlih pri Kvaternikovi domačiji, ki smo jo opisali v prvi knjigi. Razmerja so podobna kot pri lesenih kozolcih. Njegov zgornji del je bil po vojni predelan. Domačija je po posestvu močno presegala ostale v dolini. Tamažavi v Plešcih so imeli ob cerkvi nizek, širši kozolec, pod katerim je bil prostor za *kola* in večja poljedelska orodja. Nekaj višjega imajo pri Pavlovih v Bosljivi Loki, vse smo že opisali. Edini leseni dvojni vezani kozolec v bližini (če upoštevamo sistematizacijo iz knjige Boruta Junvanca (Juvanec, 2007, str. 43-47) se je ohranil v Podplanini nad Čabrom. Gre za enostaven dvojni, v celoti lesen kozolec. Žal je njegova streha v slabem stanju.

Po dolini so vse do pred nekaj desetletji kmetje največkrat za sušenje žita, trave in tudi koruze uporabljali smrekove ali jelove

ostrnice – po domače *uostrvi*, visoke po tri do štiri metre. Nekateri kmetje so na senčnatih predelih, kjer se je trava sušila dlje, postavljali tudi občasne, kozolcu podobne nepokrite naprave, kjer so med palice z rogovilami, včasih tudi na palice krajših *uostrvi*, položili vodoravne palice in nanje nadevali travo (npr. pri Starinkinih in Mižnarjavi v Pleščih na koncu *Uoštetov*). Pred desetletji je vodoravne palice marsikdaj zamenjala žica, a se tudi te konstrukcije že vsaj tri desetletja ne uporablja več.

Slika 459: Dvojni kozolec iz Trstja, z za naše kraje netipično štirikapnico ob koncu 19. stoletja. Enakih razmerij kot v Podplanini. Na drugih slikah se vidi, da ni bil edini v vasi. Stala sta vsaj še dva.

Nekaj o tem, da so bili dvojni vezani kozolci pred drugo vojno bolj domači tudi v naših krajih, nam povedo stare fotografije. Posebno na območju nad dolino so bili sicer običajni čokati skednji s prostornim lesenim nadstropjem, pod katerim je bil v kamnitem zidanem delu hlev za živino – krave, konje, drobnico, redkeje kolarnica. Običajno je bil skedenj postavljen v breg, da se je dalo čim bližje ali kar neposredno v nadstropje pripeljati voz sena. Zanimivo je, da so bila edino v Gerovem zaradi velikega prostora, na katerem je bila postavljena relativno bogata obcestna vas, gospodarska poslopja postavljena v vrsti, malo za hišami spredaj. Ta gospodarska poslopja so v večini primerov že v drugi polovici 19. stoletja, ko se je prebivastvo namnožilo ter zaradi

zgrajenih cest in delujočih žag pridobilo dodaten zaslužek in/ali zamenjalo dejavnost, predelali ali na njihovem mestu naredili nove stanovanjske hiše. Gospodarska poslopja živinorejcev niso bila več potrebna, postali so delavci.

Slika 460: Fotografija iz Srednje vasi v Dragarski dolini, kjer je bila živinoreja pomembna dejavnost. V ozadju je enako gospodarsko poslopje čokatega lesenega skednja na kamnitem podzidju, kot so bila običajna tudi po Gerovem in okolici. Spodaj je bil včasih hlev, če je bil zid višji. Drugače je prostor pod skednjem služil spravilu lesa in kmetijskega orodja. Zadaj štirikapni dvojni ozki kozolec.

Slika 461: Skedenj v Goračih, enake konstrukcije in razmerij kot v Dragarski dolini. Ker je postavljen v breg, je spodaj hlev. S sprednje strani proti cesti je imel še prislonjeni kozolec. Podoben skedenj je bil tudi pri Grajskih v Pleščih.

S hrvaške strani je ostalo nekaj slik iz Ghicy-jevega albuma iz 1880-ih let, iz katerih lahko razberemo obliko in značilnosti tamkajšnjih kozolcev in skednjev. Za skednje v Trstju in Gerovu

lahko trdimo, da so bili v osnovi enake konstrukcije kot v Dragarski dolini. Leseni, večkrat postavljeni v breg in s podzidanim kamnitim delom. Enako so bili vsi trije na sliki dobro vidni kozolci tam pokriti v štirikapno streho, kljub temu, da ta ni bila običajna za naše območje in je bila uporabljena zgolj pri nekaterih cerkvenih (nekdanje župnišče na Sveti Gori) ali graščinskih upravnih objektih (dvorec Bukovica, Ghycyjeve gozdarske uprave npr. v Lazcu...). Nekaj podobnih dvojnih kozolcev s štirikapno streho je ohranjenih v okolici Velikih Lašč (Male Lašče in Retje; glej Juvanec, 2007, str. 76-79). Tudi naklon strehe na kozolcu je bil izgleda manjši kot pri ostalih objektih (manjši kot 45°).

Slika 462: Še en dvojni kozolec iz Trstja, s spodnjega dela vasi, kljub slabi sliki se vidi pod 45 stopinjami križana konstrukcija zgornjega prostora za seno in štirikapna streha.

Če pogledamo kozolce na fotografijah vasi, ki jih je posnel fotograf Dragutin Žagar iz Prezida za graščaka iz Čabra v 1880-ih, iz Gerova in Trstja, lahko opazimo nekaj detajlov. Pri vseh gre za dvojni vezani kozolec sloke izvedbe (po Juvanec, 2007, str.53) s štirikapno streho - na štiri vode. Sloka izvedba je drugače bolj značilna za severni del Slovenije. Kozolci so izdelani iz lesa in pokriti s skodlami, kot vse ostale strehe. Štirikapna streha je zanimiva za naše območje, saj so bili vsi ostali objekti pokriti z dvokapno streho na čope ali kasneje zgolj z dvokapno. Morda to govori o poreklu kozolcev in njegovih graditeljev, ki so s seboj prinesli tudi

obliko strehe, ki je najbolj ščitila konstrukcijo. Za 18. stoletje lahko iz literature razberemo, da je bila precej v uporabi pot preko Dragarske doline. Prav tako so oblike fasad naših cerkva iz druge polovice 18. in prve polovice 19. stoletja izredno podobne, skoraj enake tistim iz Dragarske doline ali celo oblike streh na cerkvenih turnih tistim iz Loškega potoka in Drage, kar sem že omenjal v drugih poglavjih. Je morda preko te smeri z mojstri gradbeniki in tesarji k nam prihajala tudi oblika naših dvojnih kozolcev?

Slika 463: Kozolec s štirikapno streho iz zgornjega dela Gerova. Le pri tem zagotovo lahko trdimo, da je na dve drevesi. Morda so bili vsi taki. Pred njim čakati skedenj, verjetno že predelan v stanovanjsko hišo.

Slika 464: Skedenj in kozolec (brez štirikapne strehe, le na čop) iz Podpreske nad Dragarsko dolino. Vzori so bili isti, morda tudi mojstri. Tu preko je vsaj v 18. stoletju šla trgovska pot proti Čabru in verjetno naprej preko Gerova do Primorja.

Ker je Gerovo med vojno pogorelo, prav tako je vmes gorelo tudi Trstje, se nam od kozolcev ni ohranil niti eden. Zato o materialu iz katerega so bili grajeni lahko le ugibamo na podlagi dostopnih dreves v

okoliških gozdovih. Na območju nad dolino je bil hrast ali kostanj nedostopen, ker raste le v dolini, iz katere ni bilo prave ceste. Zato so za vertikale in bolj dežju izpostavljene dele lahko uporabili le jelko, ki je je tam dovolj. Ostala konstrukcija je bila lahko tudi iz smreke. Morda je prav manj odporen material – mehak les v nosilni konstrukciji, botroval odločitvi za štirikapno streho, ki enakomerno ščiti vse štiri strani. Na stanovanjskih objektih je oblika strehe kljub nestanovanjskemu podstrešju potrebovala dvignjen zatrep z okenci za zračenje zadimljenega podstrešja.

Slika 465: Lesen skedenj in zadaj velika lesena stanovanjska stavba iz Šegin, planine visoko nad Gerovim. Vidna je tudi ograda pašnika iz zabitih kolov ter postrani položenih in pritrjenih okroglic.

Da so bili kozolci bolj običajni v zgornjih delih območja, ne preseneča. Od Čabra navzgor je bilo več padavin in so zato kmetje potrebovali kozolce za to, da so na njih lahko na zračnem prostoru posušili in hranili krmo za živali. Iz fotografije Trstja je razvidno, da dvojnih kozolcev niso imeli le bogati kmetje, kot npr. Kvaternikovi v Mandlih, ki so si privoščili ločen skedenj s hlevom in še nekaj drugih gospodarskih poslopij, temveč tudi kmetje, ki so imeli zgolj nadhlevno hišo. Zato so bili ti skednji proti hišam relativno majhni (ocenjujem pribl. 3,5-4 x 7-8 m v tlorisu in kakih 5 m do kapa), a so dajali dovolj prostora tudi za

delo zunaj, pod streho ob dežju in snegu. Pod kozolcem na eni od slik iz Trstja vidimo velik kup nažaganih drv. Iz slik bi lahko sklepali, da je bil naklon strehe na kozolcih manjši kot tisti na strehah drugih objektov. Ali je šlo za kozolce na eno ali na dve drevesi, je težko reči, saj so bile fotografije posnete iz daljave in so detajli težko razpoznavni. V Trstju so morda na eno drevo, v Gerovem pa ima kozolec vhod na sprednji strani, torej je na dve drevesi, a je enako sloke izvedbe kot tisti na eno drevo.

Slika 466: Eden redkih malih kozolcev, ki je verjetno močno podoben tistim iz Trstja, je ohranjen tudi v Novem Kotu – Binklu, ob meji v bližini Prezida.

Iz fotografij žal ne moremo razbrati, da bi imeli dvojne kozolce tudi v Čabru – tu so se ljudje v drugi polovici 19. stoletja ukvarjali z drugimi posli in ne s kmetijstvom, saj so bile tudi površine v ozki dolini močno omejene. Velik, k skednju prislonejši kozolec so imeli Pintarjevi v Tropetih nad Čabrom. Dvojni kozolci niso razvidni na starih fotografijah niti v Prezidu, ki je živel od prve polovice 19. stoletja naprej močno od predelave lesa v parnih žagah in furmanstva proti Rakeku. Verjetno tudi zato do tja ni prišel vpliv iz Velikih Lašč in Dragarske doline, saj je bila pot iz teh krajev usmerjena preko Trstja in Gerova naprej proti Kvarnerskemu zalivu, tista skozi Prezid pa navzdol v Loško dolino. Kako je bilo s

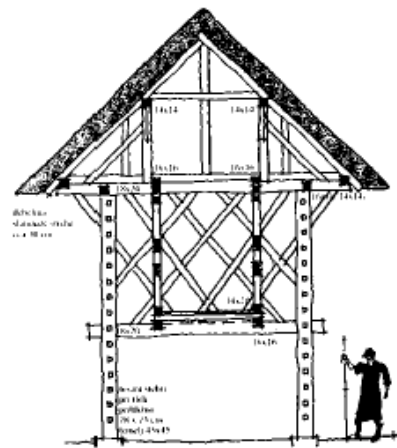
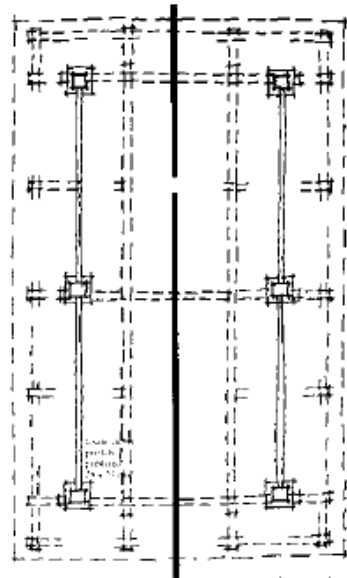
kozolci v Kotarskem podolju zaradi požigov med vojno ne moremo več razbrati, a bi sklepali, da tudi tam niso bili preveč domači. Ohranjen je le eden in verjetno je bil izdelan po vojni razen, če bi ostal po čudežu nepožgan.

Že v prvi knjigi je bilo omenjeno, da so nenavadno podobne zunanosti cerkva v Dragi, Čabru, in Plešcih, ter delno tudi fasada cerkve Gerovu. Gre za isto traso, kjer opazujemo kozolce. Pri cerkvah podobnost velja vključno s prvotnimi baročnimi strehami cerkvenih zvonikov, kjer so imeli glavno vlogo prav tesarji.

Na koncu naj zaključim z vprašanjem. Bo kdo od nas v obdobju, ko se daje vedno večji poudarek lokalni tradiciji v turistični arhitekturi, zbral volje in moči, da bo ponovno oživil sloki dvojni kozolec, ki je bil kaki dve stoletji in več del naše stavbne dediščine? Ni velika zgradba in se lahko postavi z domačimi mojstri tesarji in iz domačega lesa. Z zračnim prostorom spodaj in širokim nadstreškom ponuja dovolj koristnega prostora tudi za turistične namene.

Slika 467: Fotografija malega dvojnega kozolca iz Malih lašč, ki je verjetno izdelan po istem vzoru kot tisti v Trstju in Gerovu iz 19. stoletja. Pri nas so bili kriti s škodlo - *šindro*. Iz knjige Borut Juvanec, Kozolec, str. 78.

Slika 468: Skica kozolca iz prejšnje slike iz Malih lašč, ki bi bila lahko vzorec za rekonstrukcijo kozolcev na gerovskem in trstjanskem koncu. Iz knjige Borut Juvanec, Kozolec, str. 79.

TRADICIONALNE LESENE OGRAJE OKOLI HIŠ IN VASI

V letu 2015 sem za potrebe načrtovanja vzorčnega vrtička KIS Gorski Kotar v Prezidu kot vzpodbudo načrtovalcem, da bi vanj vključili tudi nekaj lokalnih etnoloških posebnosti, izvedel manjšo raziskavo lesenih ograj pri nas v preteklih časih, ko žičnata mreža še ni bila vsem na voljo. Pregedal in povprašal sem predvsem o ograjah v bližini vasi, saj so se te razlikovale glede na dostopnost materiala. Tam, kjer so bile blizu žage, so bile drugačne kot v naseljih, ki so bila bližje gozdu in ostankom podrtih smrek, ki so običajno ostajali v gozdu. Tam so imeli ograje večkrat spletene iz postrani položenih smrekovih vej, a žal fotografij teh ograj, ki se jih bežno spomnim iz otroštva npr. iz Kamenskega hriba, še nisem našel.

Slika 469: Zelo pogosta preprosta ograja sadovnjaka in pašnika s horizontalnimi krajniki, nabitimi med cepljene hrastove ali kostanjeve kole, Ošet na Plešcih, v 1930-ih. Zadaj se vidijo že ošpičeni roglji vrtno ograje sosedu, med eno in drugo ograjo je šla pot proti Kamenskemu hribu.

V vaseh je bil vedno na voljo material od posekanih smrek in jelk, saj so deske iz svojih gozdov redno žgali na bližnjih žagah, za domačo porabo ali za prodajo. Vedno so doma ostajali širši uokrajniki oziroma krajniki - stranski obrezki hlodov pri žaganju desk. Te se je v vsakem primeru pripeljalo domov in se jih

uporabljalo za manj zahtevne gradnje. Bili so vedno brez skorje, ker je bila ta odstranjena že v gozdu. Uporabljeni so bili ali horizontalno, z žebli pribiti na vertikalne v zemljo zabite kole. V Plešcih npr. so bili koli kostanjevi ali hrastovi, okrogli ali razcepljeni iz debelejšega debla, pribl. 15x15 cm preseka ali manj. Kole so posušili in jih na ošpičenih koncih, ki so bili zabiti v zemljo ter kakih 20 cm nad njo, zaradi zaščite proti trohnenju, ožgali v ognju. Kole so zabijali z lesenim batom, da se niso poškodovali. Spodaj sta dva primera ograj. Ena je bila bolj primerna za travnik, pašnik ali sadovnjak (krajniki so horizontalni, ograja je nižja in so jo kokoši lahko preskočile), druga za vrt (krajniki so vertikalni in ošpičeni s sekiro, da kure in deca niso mogli preko). Zaradi relativno enostavne in hitre izdelave so bile take ograje primernejše tudi za večje vrtove. Gospodar pa je moral imeti na razpolago dovolj uokrajnkov. Torej za tiste brez gozda ta ograja ni bila.

Slika 470: Ograje okoli zelenjavnih vrtov so bile izdelane običajno iz vertikalnih krajnikov. Vertikalni koli iz hrasta ali kostanja, nato horizontalne deske ali debelejši krajniki in nanje z žebli nabiti vertikalni krajniki, spodaj ravno porezani, zgoraj precej ostro ošpičeni. Mincin in Šučav vrt, Plešče v 1930-ih let..

Vrtno ograje, ki so ograjevale manjše vrtičke pred hišo v vasi ali okoli hiš, kjer niso imeli na voljo *okrajnkov*, so bile velikokrat iz vertikalnih ošpičenih tanjših

palic, ki so bile pribite na horizontalne vsaj po eni strani obtesane nosilce. Včasih so bile horizontale tudi na pol prežagane tanke sušice. Nosilci so bili pribiti na vertikalne kole, zabite v zemljo. Taka izvedba je omogočala boljši prehod sonca skozi ograjo in je bila zato primernejša za manjše vrtove okoli hiš, skozi njih se je tudi lepše videlo, kaj je na vrtu (npr. cvetje), bila je oblikovno manj vpadljiva od tiste iz krajnikov in zato na videz lažja.

Vertikalne palice, ki so bile iz tanjših okroglih vej, ki so se zaraščale na obrobju pašnikov ali v gmajni, so kasneje zamenjale sicer manj trajne žagane letve iz mehkega lesa, ki so bile potrebne tudi za zlaganje desk, ali so ostale po njihovi prodaji. Te letve je bilo potrebno le skrajšati in na eni strani običajno ošpičiti tako, da so bile odrezane pod kotom 45 stopinj.

Slika 471: Zaradi kokoši visoka ograja okoli zelenjavnega vrta. Izdelana iz vertikalnih, neošpičenih in pribitih leskovih palic na horizontalni močnejši osnovi. Na Starinkinem vrtu v Pleščih, za Palčavo lipo okoli 1970 .

Zgodovinsko gledano so morale biti te vrste ograj v uporabi od konca 1870-ih let, saj so takrat prišli na tržišče poceni industrijski žičniki. Prej so bile verjetno uporabljene drugačne tehnike pritrditve vertikal na nosilce, npr. z ovijalkami, srobotom... Več je moralo biti tudi ograj iz prepletenih vej, ki so se kasneje popolnoma opustile.

Slika 472: Nizka ograja okoli okrasnega in dišavnega vrtička pred hišo, Prezid pred drugo vojno.

Ograja okoli vrtov je bila zaradi kokoši večkrat visoka okoli 130-140 cm. Redkokdaj manj, če je šlo zgolj za okrasni ali dišavni vrt.

Slika 473: Lepo vzdrževana ograja Tamažavega vrta z ošpičenimi in poravnanimi vrhovi, pred cerkvijo v Pleščih, s senčno brajdo in mlado lipo, je bila izkaz skrbnega gospodarja. Plešče v 1930-ih letih.

FOTOGRAF DRAGUTIN ŽAGAR IN NJEGOVE FOTOGRAFIJE NASELIJ ČABARSKEGA OBMOČJA

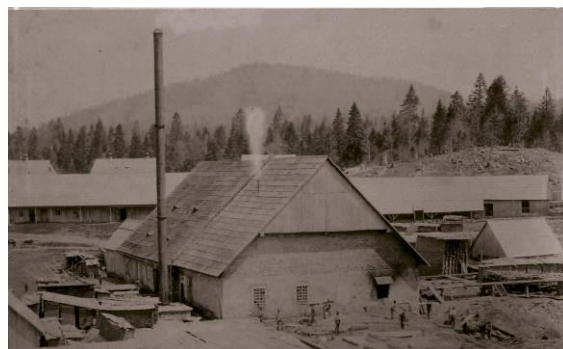
Prva fotografija, ki se je ohranila na čabarskem območju, je iz 1870-ih let, bolj številčne so postale v 1880-ih letih. Največkrat so bile prinesene iz večjih središč, kamor so hodili podjetnejši Čebrani in kjer so bili fotografi. Zato gre v začetkih predvsem za ateljejske portrete, ali za portretne fotografije potujočih fotografov. Šele iz začetka 1890-ih so ohranjene prve fotografije pokrajine in naselij.

Slika 474: Družinska fotografija Ščitomirja Vilharja (levo, z brado) s hčerko in družino, posneto leta 1901 v Prezidu. Foto D. Žagar.

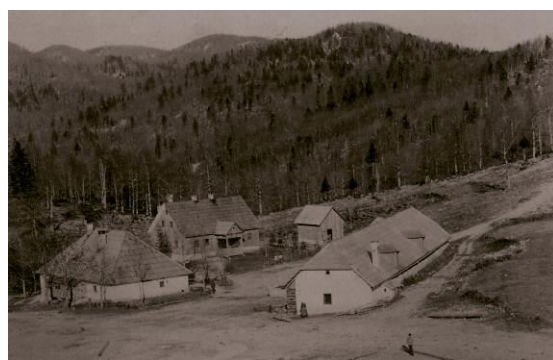
V 1880-ih se je v Avstro–ogrski monarhiji na pobudo prestolonaslednika nadvojvode Rudolfa (1858–1889) odvijal velik projekt knjižne zbirke *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, ki je postopoma izhajala zadnji dve desetletji 19. stoletja. To je bila domoznanska zbirka, izdana v nemški in madžarski redakciji, po zvezkih, ki so bili vezani 24 knjigah, izdanih na Dunaju in v Budimpešti. Vsebina je govorila o pokrajinskih značilnostih, predzgodovini, zgodovini, narodopisju, glasbi, književnosti, arhitekturi, slikarstvu in kiparstvu, obrti in gospodarskem življenju vsake od obravnavanih dežel monarhije.

Cilj je bila enakovredna predstavitev vseh narodov dvojne monarhije, ki bi prispevala h krepitvi in spoštovanju »različnosti v enosti«, kot se je tedaj poudarjalo.

Slika 475: Parna žaga v Lividragi nad Gerovim, industrijski objekt v kapitalistično naravnem gozdarskem naselju, v 1880-ih ali nekaj kasneje. Foto D. Žagar.

Na hrvaški strani je v uredniškem odboru sodeloval tudi profesor naravoslovja, botanik Dragutin Hirc, ki je že prej potoval po Gorskem Kotarju (nekajkrat po čebarskem, bil v Pleščih, do Snežnika in Cerkniškega jezera...). Med opisi, ki jih je sprejel v obdelavo, je bil poleg Plitvičkih jezer, Hrvatskega primorja, Žumberaka, Senja in Osijeka z okolico tudi Gorski kotar. Zvezek o Hrvaški je izšel na Dunaju med zadnjimi, šele 1902. leta, a je bila zato že leta 1898 izdana njegova knjiga z gradivom o Gorskem kotarju, ki je izredno pomemben in prvi resni pregled območja.

Slika 476: Fotografija gozdarskega naselja na oddaljeni Čabarski Polici, 1884. Lesena upravna zgradba s pokrito nadzorno vhodno teraso in štirikapne strehe, so bili tujek, prinesen od drugod. Foto D. Žagar.

Obširni državni projekt je vzpodbudil tudi nastanek prvih fotografij naših naselij. Ta so bila na čebranskem fotografirana že takoj v začetku 1890-ih let, posnetke je naredil domači fotograf Dragutin Žagar. Fotografije so bile objavljane že od 1892. leta v reviji *Dom i svet*, v svojih albumih čabarskega gospostva so jih hranili tudi graščaki Ghyczy v dvorcu v Čabru. Iz te zbirke so v nadaljevanju objavljene in z gledišča njihove stavbne dediščine komentirane fotografije nekaterih glavnih naselij.

Slika 477: Gozdarska postojanka Lazac. Tu so bile v 18. stoletju in prej stavbe na tovorniški poti med Gerovim in Grobnikom. Je bila morda katera od fotografiranih stavb z osnovo iz tega obdobja? Žal so stavbe med vojno zgorele. Foto D. Žagar v 1890-ih.

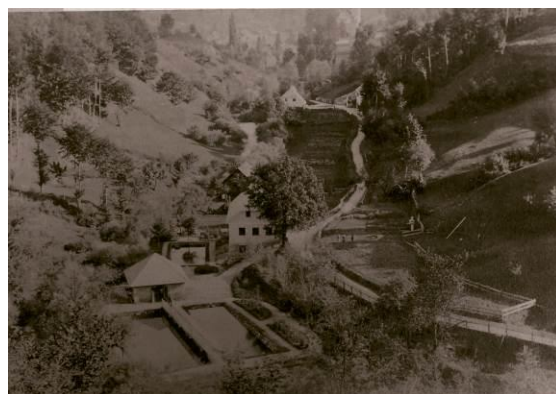

Slika 478: Gozdarsko nadzorništvo na Milanovem vrhu. Poudarjeno visoka stavba gozdarja je nadzirala okolico naselja, kjer je bilo med vojnama nekaj deset delavskih hiš, šola in parna žaga. Njena pomebnost je bila poudarjena z ometano fasado, v osnovi lesene konstrukcije. Foto D. Žagar v 1890-ih.

Fotograf Dragutin Žagar - *Karletov* iz Prezida je prvi znani fotograf iz čabarskega območja, kjer je deloval od prve polovice 1880-ih do 1908. leta. Dragutin Hirc ga je spoznal že leta 1882. Najprej je imel svoj atelje v Prezidu, okoli 1901. leta naj bi se preselil v Kočevje, nato v Zagreb (Agram). Fotografiral je vse do Cerknice, kjer je posnel številne kraje in ljudi, veliko njegovih fotografij je v Delnicah.

Slika 479: Gozdarsko nadzorništvo na Vršiču, z deskami obite lesene predalčne konstrukcije hiš. Nič kaj zelo drugačne kot drugod po gospodarskih gozdovih osrednjega dela Avstro-ogrske monarhije. Foto D. Žagar v 1890-ih.

Slika 480: Še en polindustrijski obrat – ribogojnica čabarskega gospostva pod izvirom Čabranke. Bregovi reke so bili lepo očiščeni in vzdrževani na obeh straneh rečice. Foto D. Žagar v 1890-ih.

ČABAR
SREDIŠČE GOSPOSTVA

*Mjesto Čabar
sa patronatskom crkvom.*

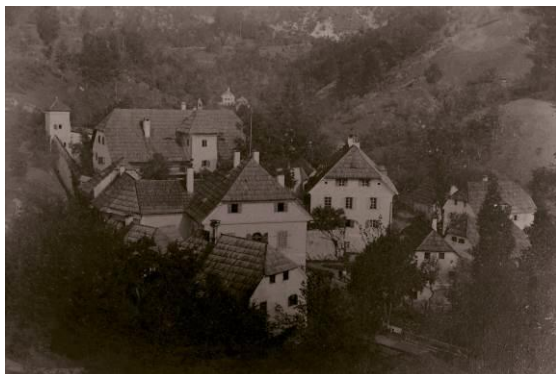

Dr. Žagar

Čabar-Prezid

*Ort Čabar
mit Patronatskirche.*

Čabar je središče območja nad desnim bregom Čabranke že skoraj štiristo let, vsaj od 1651. leta, ko so Zrinjski tu pričeli z železarskim obratom. Ta je s presledki in težavami deloval do druge polovice 18. stoletja in je bil nato zaradi pomanjkanja rude ukinjen.

Slika 481: Dvorec Ghyczyev v Čabru, zadaj hiša pri ribogojnici. Foto D. Žagar v 1890-ih.

Čabar je doživljal različno usodo in pomen. Od za Hrvaško pomembnega fužinarskega središča, predvsem v začetnih dveh desetletjih, kjer so v 17. stoletju delovale talilne peči in kovačije na vodni pogon, do državno privilegiranega podjetja, ki je bilo zaradi slabe kakovosti železa trn v peti konkurenci. Že pol stoletja po začetkih je bila mala dolina brezobzirno posekana na obeh straneh reke in je 1711 doživela eno največjih ekoloških katastrof. Močan naliv je, iz posekanih in erodiranih bregov, nanesel na peči in obrate več metrov peska in prekinil delo železarne za skoraj deset let, uničil je tudi polja po vsej dolini navzdol.

Slika 482: Središče Čabra nekje na mestu sedanje trgovine, pred drugo vojno.

Slika 483: Kotarski predstojnik, sodnik, občinski tajnik, zdravnik, skrbnik, gruntovničar, župnik, učitelj, trgovci... na vrtu gostilne na Baniji. Foto D. Žagar, 1904.

Od železarskih obratov ni ostalo sledu. Njihove zgradbe, razen zgornjega objekta dvorca v središču, ki ima morda osnovo v upravni stavbi železarne iz 17. stoletja, so vse iz 19. stoletja, zgrajene nekje v sredini stoletja.

Slika 484: Mala, sicer modernizirana hišica v središču, na mestu sedanje pošte, je verjetno še bila naslednica dimnice. Tudi leva, kjer je sedaj trgovina, izgleda starejša. Posneto pred drugo vojno.

Če je leta 1874 v časopisu Primorac še (malce posmehljivo) odmeval spor Čabranov s Pleščani zaradi mesta, kjer bi delovalo kotarsko sodišče, je po pričetku kapitalističnega izkoriščanja obširnih graščinskih gozdov, za to potrebne gradnje cest in nato leta 1894 zgrajene nove ceste po dolini od Plešč ter povezav proti

Prezidu in Loški dolini ter Dragarski dolini, prišlo v do tedaj težko dostopnemu središču gospostva do pravega gradbenega buma.

Slika 485: V Loki, kjer most prečka Čabranko, je na mestu sedanje mejne kontrole stala *Patukarjeva* hiša, gostilna in hotel. Kompleks na kranjski strani je štel pet ali več stavb. Ostala je le ena.

V drugi polovici 19. stoletja so bile zgrajene vse sedanje stavbe. Trgovske, upravne, tudi Ghyczy-ji so si s kapitalom od lesa za predelanim dvorcem uredili park vse do cerkvice na zavoju, moderno ribogojnico pod izviro Čabranke. Tu je bila vsa pomembnejša uprava, zdravnik, lekarnar, trgovine in gostilne, velik mlin v središču. V tem času so svoje bogastvo pridobivali gradbeni podjetniki. Gradbenik Pietro Cividini, ki je nasledil očeta, ki sta se od Broda pol stoletja selila navzgor po dolini, je svojo pot zaključil v Čabru. Družina Križ, ki ima na pokopališču, poleg graščakov Paravičev in Ghyczy-jev, edina svojo grobnico.

Slika 486: Senčni vrt gostilne na Baniji.

Vsa gospoda iz doline se je veselila v gostilni na kranjski Baniji, kjer so lahko zaradi nižjih trošarin pili cenejše pivo in vino in hodila v čitalnico, ki je v Čabru delovala že od 1870-ih.

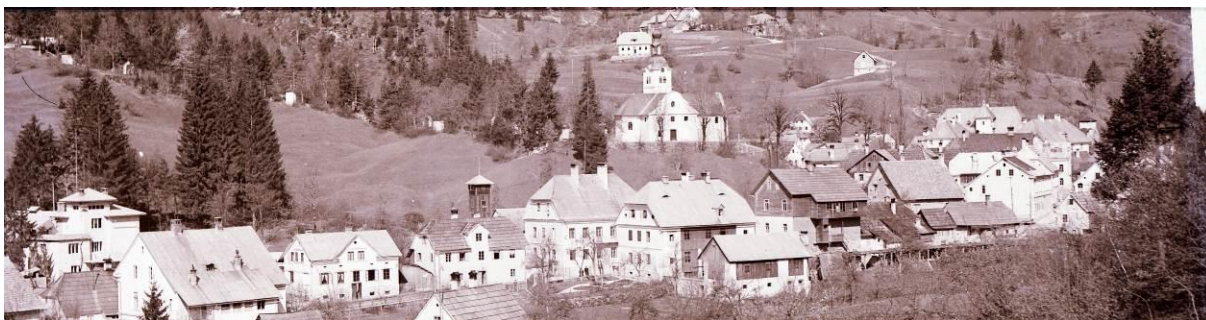

Slika 487: Starinska, nizka hiša urarja Broveta pred drugo vojno.

Poleg velikih nadstropnih stavb v Čabru na fotografiji opazimo lepo obdelan breg proti Tropetom ter novo urezano cesto po sedanji trasi. Stara pot je vodila verjetno od zavoja za Tropeti levo proti Trstju in Pargu. Zgornja velika Pintarjeva hiša je bila zidana leta 1878 in je na tej fotografiji še pritlična. Nadstropje je dobila nekaj desetletij kasneje. Stavbe na sedanjem središčnem trgu so bile po vojni večinoma porušene, a verjetno tudi ene od najstarejših.

Slika 488: Spodnji del Čabra. Druga desno je šola. Leva hiša ima še star zidan gank.

Slika 489: Panorama Čabra iz 1930-ih let. Opozoril bi na mogočni stavbi pod cerkvijo, postavljeni na obeh straneh ceste. Pred desno je bil lep okrasni vrt – park. Desno od te svatbe je bil v središču naselja visok in velik mlin, ki je dobival vodo po dolgem lesenem koritu.

Tudi do druge vojne je Čabar živel še lepo. Vanj je prihajala na uradne posle uradniška in učiteljska inteligenca, zgradili so Sokolski dom (levo na zgornji sliki), kjer so bili zelo aktivni Sokoli (tudi lutkarji), med njimi številni člani iz drugega brega. Zgrajeno je bilo teniško igrišče, urejene sprehajalne poti mimo izvira Čabranke proti Tropetarski steni, imeli so turistično in olepševalno društvo, organizirali so smučanje iz Parga, delovalo je kar nekaj gostiln, trgovin, celo Batina za čevlje. V trgu je bil urar. Lekarnar si je naredil novo hišo že pred prvo vojno, bil je zdravnik številnim okoličanom, ki niso imeli denarja za zdravnika, proizvajal je tudi sodavico.

Slika 490: Križeva hiša in pogled po cesti navzdol iz središča, leto 1934.

Na starih fotografijah Čabra je ostalo zabeleženih kar nekaj starih stavb, ki so se morale po drugi vojni umakniti novo

nastajajočemu naselju, središču lesno predelovalne industrije Goranprodukt, ki je temeljila na obširnem lesnem bogastvu nekdanjih graščinskih, a tudi vaških posesti. Središče je bilo počiščeno starih zgradb, narejen je bil nov trgovski center in urejen osrednji trg.

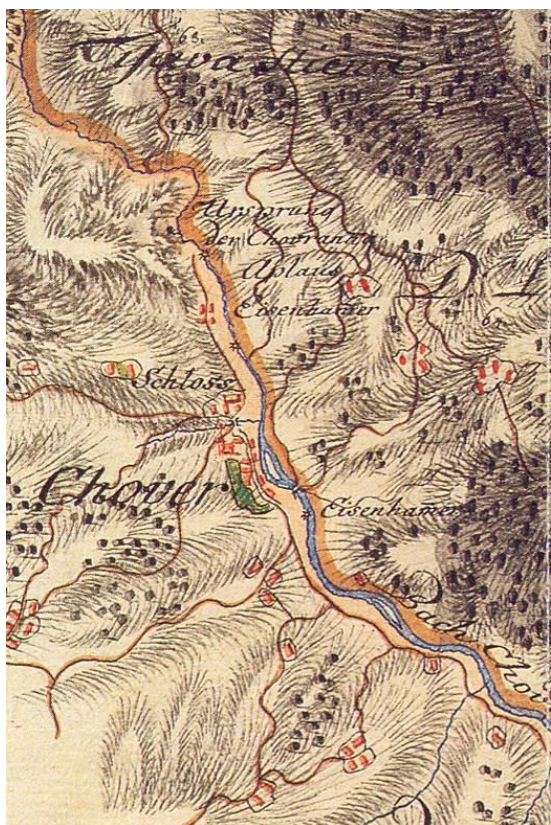
Žal je po osamosvojitvi Hrvaške pomen Čabru strmo padal. Bil je odrezan od velikega dela svojega zaledja in ostal je na robu države, slabo povezan z okolico, žal na obeh straneh reke. Ljudje so in še odhajajo, ostal pa je upravno središče, a le z manjšim delom nekdanjih funkcij.

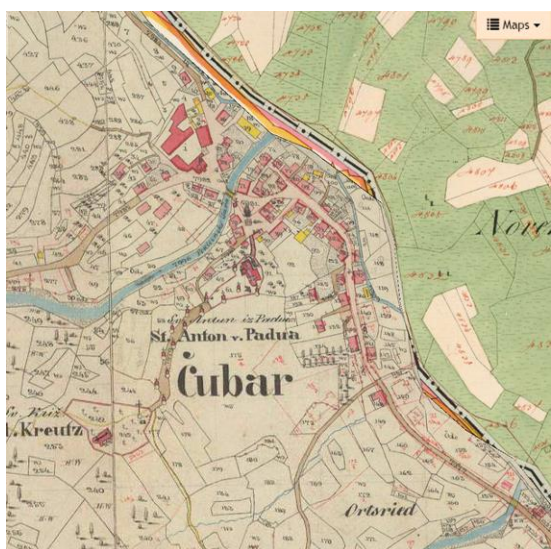
Slika 491: Spodnja stran nekdanjega osrednjega trga v 1930-ih letih.

Slika 492: Trg Kralja Tomislava s stojišča sedanje trgovine, v 1930-ih letih. V župnijski cerkvi Sv. Antona Padovanskega je baročna oltarna slika Janeza Mencingerja, tudi orgle so iz Kranjske.

Slika 493: Čabar – tedaj še Čuber, na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz 1760-ih. Označeni sta dve mesti železarskih kladiv – *Eisenhammer*, na vodni pogon. Eno nad dvorcem, nekje na mestu Urhove kovačije in drugo nižje, morda na Loki, kjer je še pred drugo vojno delovala žaga, ali morda višje, pri Goranproduktu?

Slika 494: Čubar še na katastrski karti iz 1861. leta. Železarskih obratov ni več, dvorec je podoben sedanjemu stanju, le zgornji objekt je še nekaj večji na desni strani. Vidi se zasedba sedanjega središča in zakriti potok pri križišču s sedanjo obvoznico.

Slika 495: Dokaz, da je leta 1930 v središču nad manjšim levom z vodo stala mogočna, nekaj sto let stara lipa.

Slika 496: Knausova hiša pod dvorcem je po strmejšem naklonu strehe in obliki ena od bolj posebnih. Morda je posledica stikov z Idrijo in vpliva tamkajšnjih stavb? Podobna, a večja in večstanovajska stavba, je bila nekoč tudi višje proti izviru. Fotografija iz časa pred drugo vojno.

Slika 497: Velika Križeva hiša iz sredine 19. stoletja, ena od dveh na vходу v »mesto« Čabar, postavljenih nasproti ena drugi. Je bil to vzor, prinešen iz Plešc (*katrija*), ali je bil vzor v mestnih vratih. Pred hišo je bil nekoč ograjen sprehajalni okrasni vrt.

Slika 499: Pogled s spodnje strani proti središču, desno Križeva hiša in velik vrt pred njo, s kapelico ob cesti.

Slika 498: Še danes lepo vzdrževana hiša zdravnika, imenovana tudi ambulanta. Po prvi vojni je bil tu zdravnik Čeh, s priimkom Vyborni. Spodaj v sredini stara šolska zgradba.

Slika 500: Tudi tole bogato kamnito stopnišče s fresko na steni je nekoč krasilo središče Čabra, posneto v 1920-ih ali 30-ih letih. Ob njem so verjetno mojstri, ki so ga popravljali.

PREZID

NA VHODU V KRANJSKO

Selo Prezid sa patronatskom crkvom

В. Шааг

Gabar-Prezid

Dorf Prezid mit Patronatskirche

Prezid je prva vas na vhodu iz Loške doline v Hrvaško. Tod skozi so vodile trgovske poti že v času rimskega imperija, tu se je pot iz Emone proti Tarsatici razcepila, ena je nadaljevala proti sedanjemu Gerovu in naprej proti morju, druga je verjetno zavila preko Binkla in šla ob Čabranki in Kolpi. Najstarejše naselje je bilo verjetno nekje na Vražjem vrtcu, če ostanki okopov nad rimskim obrambnim zidom niso iz rimske dobe, in bi lahko pripadalo kulturi notranjskih gradišč iz zgodnje železne dobe. Tam naj bi bil tudi tako imenovani *Ali pašin grob*. Kaj v njem leži, ne ve nihče. Domačini pravijo, da zaklad.

Slika 501: Središče Prezida z velikimi hišami trgovcev in gostilničarjev. leva je Vilharjeva.

Prezid, z župnijsko cerkvijo Sv. Vida v središču, leži na zgornjem delu kraškega Babnega polja, katerega prostor je imel za njegove prebivalce poseben mitološki

pomen. O tem si lahko preberete članek Baba iz Babnega polja. Na nižjem predelu je bila vas Babno Polje, ki so jo požgali Turki in se je zato premaknila na sedanje mesto. Nad vasjo izvira Trbuhovica, o kateri je bilo že nekaj govora, poganjala je vsaj občasno, ko je bilo dovolj vode, kar nekaj mlinov, saj vas ni bila mala in je bila vedno prehodna.

Slika 502: Za pokopališčem nas s kranjske strani pričaka velika hiša furmanske gostilne iz 1840-ih let. Zgornje nadstropje je leseno, zadnji del je močno dozidan s prenočišči.

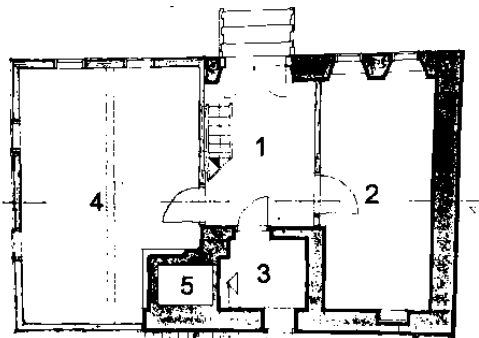
Slika 503: Pogled od pokopališča na središče vasi s cerkvijo.

Slika 504: Zadnja stran prizidka hiše, ki jo podirajo, vidijo se male sobice za prenočišča furmanom, spredaj je bil še gank.

Slika 505, 506: Kljub lesenemu nadstropju ima hiša lep portal iz leta 1849. Skoraj identičen, iz leta 1841, je na Magušarjevi furmanski gostilni v Iga vasi. Prihaja torej iz Loške doline ali še nižje.

Slika 507: Ena od hiš s staro osnovo dimnice v spodnjem delu vasi.

Slika 508: Podobna hiša iz Prezida na starejši sliki; strehe so bile pokrite s strešno desko, vir Slovenski etnografski muzej.

V novejših stoletjih je bil Prezid predvsem obmejna vas na prehodni poti, najprej med Kočevskim in Loškim gospostvom, nato na vstopu iz Kranjske. Tam je na desni strani sedanjega peskokopa stal Gaugarski grič, ki je bil z lesenimi gavgami namenjen strašenju morebitnih nepridipravov, a tudi kaznovanju tistih, ki so se prekršili.

Slika 509: Hiša še stoji v Prezidu, a je delno predelana, vir Slovenski etnografski muzej. Levo je tloris podobne hiše, vir Malnar.

Skozi Prezid je vodila pot iz Reke in obkolplja. Lož je bil v srednjem veku pomembno tržišče žita, proti Rakeku in

Trstu je stoletja iz Prezida in gozdov nad njim vodila tudi furmanska pot, po kateri je potovalo na tisoče kubičnih metrov desk in tesanih tramov letno. Zato tu najdemo tudi hiše obcestnih furmanskih gostiln in počivališč.

Slika 510: Mala dimnica ob cesti v Prezidu, še pred desetletji brez dimnika.

Slika 511: V drugi vrsti stojijo hiše, ki so se verjetno že pred dvem stoletjema razvile iz prvotnih gospodarskih poslopij. Dela je bilo dovolj v žagarstvu.

Zaradi problemov z vodo je vas že zelo zgodaj dobila vodna zajetja in vodovod, tu je delovala tudi velika parna žaga Vilharjev, ki so se priselili sem iz Planine. Njihov porednik je bil uspešen zakupnik pošte in je dobro poznal gospodarske prilike tako v smeri proti Trstu, kot proti Reki, saj je bila Planina na razcepu. Njegovi nasledniki so kupovali posesti v obeh smereh. Tako je ena veja pristala na gradu Kalec na Pivškem (Miroslav Vilhar – slovenski skladatelj in narodni buditelj), druga veja se je naselila v Prezid, kjer so

posedovali veliko parno žago, eno prvih na Balkanu (naslednik je bil Ščitomir Vilhar) in veliko hišo v središču vasi, verjetno še tudi kaj drugega. Bili so iniciatorji razvoja v vasi, izgradnje infrastrukture, podporniki gasilcev, kulture...

Slika 512: Ob ulici navzgor stoji tudi desna visoka hiša, razširjena z lesenim prizidkom.

Slika 513: Portal iz 1885 in ometano okrasje zgornje hiše iz 1914.

Vas je zanimiva, saj je ena od redkih, ki je obdržala nekdanjo obcestno zasnovo in postavitev hiš. V 19. in 20. stoletju je sicer bilo precej predelav, a zaradi zasedenosti prostora, niso bile možne povsod. Med novjšimi velikimi hišami trgovcev s fasado na cesto so ostale male hiše, obrnjene pravokotno na cesto. Kar nekaj jih je vidnih na starih slikah. Žal je večina njih predelanih v zadnjih desetletjih, velike in nekdanje bogate hiše marsikje samevajo in

žalostno propadajo, saj so se lastniki večinoma odselili. Propadla je tudi tovarna oblazinjenega pohištva in žaga.

Slika 514: Portal ene od večjih hiš iz 1874; moda se tri desetletja, razen okrasja v vogalih, ni spremenila. Je vas stagnirala?

Na veliki fotografiji Dragutina Žagarja, iz konca 1880-ih na začetku poglavja, se lepo vidi novo narejen potek ceste na vhodu s strani Kozjega Vrha. Stara cesta je šla malo nad gasilskim domom strmo navzgor in nato po grebenu preko Žalostnega vrha ter za njim strmo navzdol na Gorače. S slike se vidi, da kar nekaj malih hiš še ni imelo dimnikov.

Slika 515: Hiša Vesel iz sredine 19. stoletja v Prezidu, z etnografsko zbirko in originalno notranjo opremo.

V Prezidu je zanimiva vaška zbirka z lepim številom predmetov od Japodske kulture do druge svetovne vojne, nekaj hiš naprej je lepo urejena hiša Vesel, ki je tipična hiša malega kmeta, postavljena v sredini 19. stoletja. Hiša s svojo originalno opremo iz vasi je zanimiva tudi zato, ker jo lahko primerjamo s hišo bogatejšega trgovca iz istega obdobje v Plešcih, ki je

prav tako opremljena v celoti – Palčavo šišo.

Posebej zanimive so še vedno stare hiše v naseljih okoli Prezida, ki se ga držijo. Zbitki in Trbuhava draga sta ohranili še precej zanimivih starih stavb, veliko jih najdemo tudi po sami vasi Prezid.

Slika 516: Konstrukcija lesenega zunanjega zidu v dveh etažah hiše Vesel. Štiristransko obtesane grede so spojene na nemški vugel.

Slika 517: Vhod v hišo Vesel, zgoraj je odprtina za zračenje dima iz črne kuhinje.

Slika 518: Tudi višje si še sledijo stare, zanimive hiše.

Slika 521: Starinski izgled ima tudi gasilski dom, ki stoji ob Trbuhovici in pod zajetjem vode iz Trbuhovice.

Slika 519: V kapelici ob poti v Prezidu stoji starinsko razpelo z naturalistično raztegnjenimi rokama Jezusa, kot jih imajo v Loški dolini.

Slika 522: Lepo ohranjen urbanizem vasi ob pogledu nazaj proti cerkvi.

Slika 520: Hiše pred vzponom na Kozji vrh.

Slika 523: Načini širitve bivalne površine so bili tudi pred sto leti različni. Nekateri so gradili v višino.

Slika 524: Nekdanja pot navzgor je vodila levo. Široki fasadi dvotraktnih hiš. Pod desno je vaški vodovod z javno petrolejsko razsvetljavo izpred sto let.

Slika 527: Na drugi strani dolinice Trbuhave drage stojijo čokate dvotraktne hiše. Tale je kamnita

Slika 525: Stara hišica manjšega kmeta ali *osobejnka* proti Trbuhavi dragi.

Slika 528: Še ena lesena...

Slika 526: V Trbuhavi Dragi je takih hišic več. V kamniti steni se lepo vidi mesto kurišča, desno shrambni del in levo, sprednja lesena hiša.

Slika 529: Majhna hišica *osobejnka* v Trbuhavi dragi, nekdanj je imela sprednji gank. Vrata ima gosposko izdelana s polnili.

Slika 530: Nenavadna izvedba polnil za zaščito lesene konstrukcije hiš v Prezidu. Morda iz odpadnega materiala – odrezkov žage?

Slika 531: Levo, lepo vzdrževana in obnovljena kamnita hiša v predelu nad vodnim zajetjem. Spodaj še s spodnje strani.

Slika 532: Vaška pipa na poti navzgor, na vrhu ima staro svetilko vaške razsvetljave.

Slika 533: Stara hišica iz Zbitkov, ki je ni več.

Slika 534: Še ena nekdanja hišica iz Zbitkov. Enotraktne osnove, morda nekdanj ognjiščna. Na sliki že predelana v hišo z masivnim dimnikom zadaj.

Slika 535: Dve vrhhlevni hiši v Zbitkih, obe z ganki spredaj.

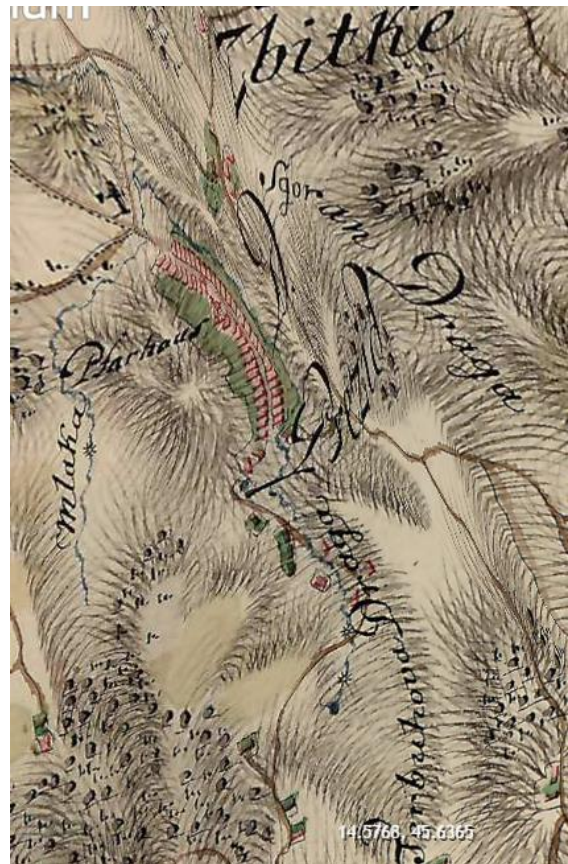
Slika 536: Zgornji dve hiši še z druge strani. Šarmanten drevored dveh velikih drevov lip v Zbitkih.

Slika 537: Stara široka in kratka dvotraktna hišica v Zbitkih, verjetno dimnica, vsaj po razmerjih sodeč. Nekoč je imela streho na čope, pokrito s skodlami.

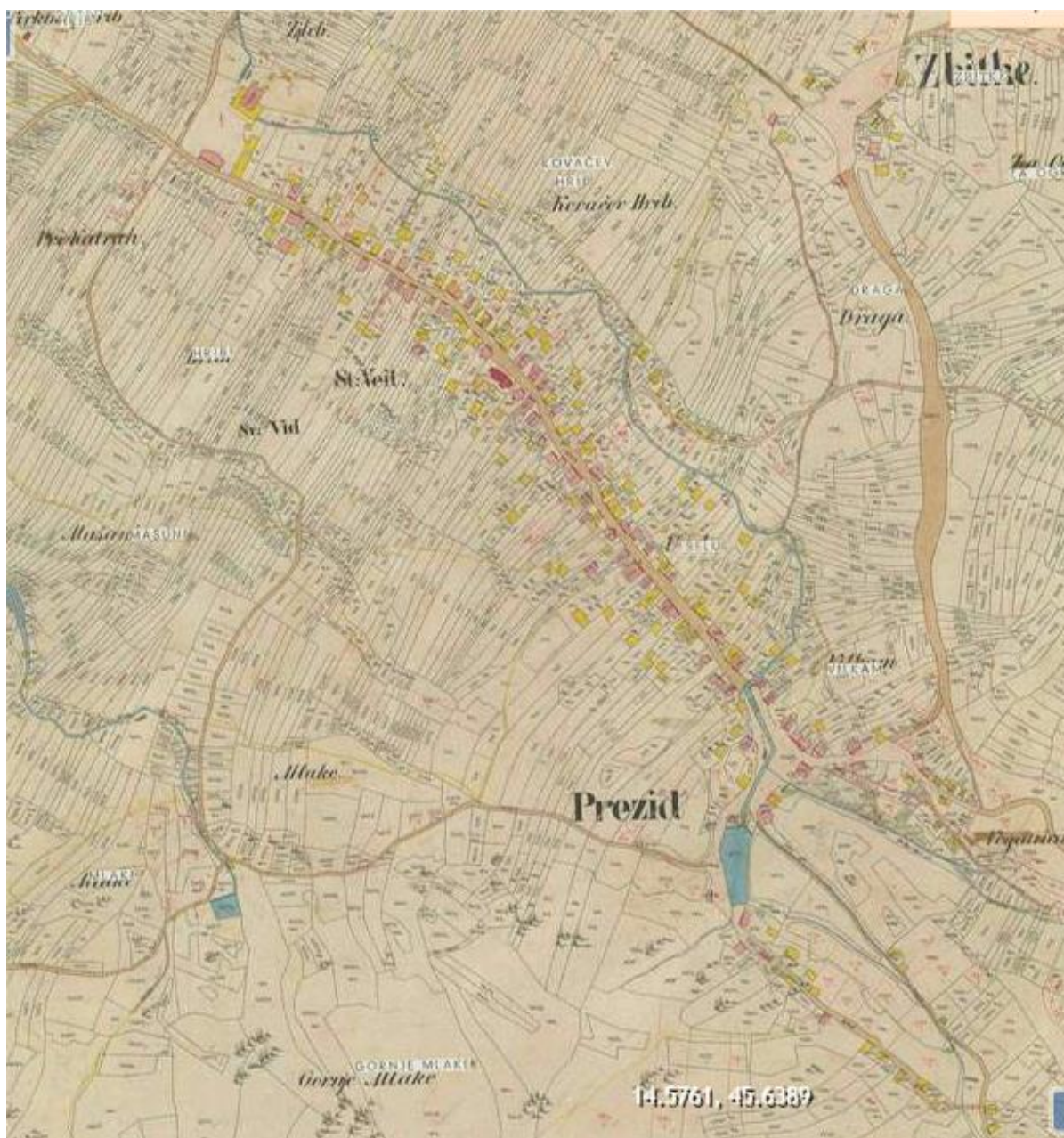

Slika 538: Hišica s prejšnje slike še s spodnje strani. Naklon strehe je nekaj večji.

Slika 539, 540: Prezid z Zbitki (desno zgoraj) in Trbuhavo drago (spodaj) na vojaškem zemljevidu iz 18. stoletja. Spodaj, vodno zajetje za gasilnim domom.

Slika 541: Prezid z delom Zbitkov na katastrski karti iz 1861. leta.

Slika 542: Zanimivo dograjena hiša iz začetka 20. stoletja na Mlakah, čaka zadnji zaključek.

Slika 543, spodaj: Žal ni vsaka lesena novogradnja, četudi obrtniško skrbno izdelana, tudi kakor koli povezana s tradicijo. Lahko bi imela tudi kako sporočilo o okolju, kjer stoji, kot so ga imele nekdanje stavbe. S postavitvijo, obliko in organizacijo.

TRŠČE - TERSTJE
NA PREHODU

Selo Trstje sa patronatskom crkvom.

*W. Šagaz
Dorf Trstje mit Patronatskirche.
Čabar-Prezid*

Vas Tršće, prej še v 19. stoletju *Terstje*, kot ji še vedno rečejo tudi domačini, v Plešcih še *Trstje*, leži na močno kraškem terenu, na precejšnji višini in je tako najvišja vas na čebranskem. Tam čez je morala iti cesta proti Gerovu, a verjetno od tu naprej čez Sokole. Okoli Trstja je še množica manjših zaselkov.

Vas je ena od mlajših na čebranskem, saj je predvsem posledica železarstva, ki se je v Čabru začelo v sredini 17. stoletja. Tu so se po različnih zaselkih naseljevali delavci z družinami, ki so kopali železo, v gozdovih naokoli žgali oglje, tovorili material za fužino. Nekatero poselitve proti Goračem so bile v celkih, kjer je naseljenec zasedel določeno območje, kasneje se je iz bajte razvil mali zaselek. Enaka poselitev je bila v sosednjem Novem Kotu.

Do Trstja je šla pot iz Čabra, ki verjetno ni zavila do Parga, temveč je vodila preko Tropetov in Vrhov. Skozi Trstje je vodila glavna pot od Prezida naprej preko Gerovu za Bakar. Od tu se je les še tovoril na Kranjsko stran, saj je bilo v to smer manj višinskih razlik kot proti Reki. Torej je vas na geografskem prelomu. Zaradi skopih naravnih virov – malo vode in obširnih

gozdov, razen v času železarstva v 17. in prvi polovici 18. stoletja, ko je sem prihajalo veliko družin iz sosednje Kranjske, predvsem iz območja kočevskega gospostva, a tudi iz Koroške in Gorenjske, ni bil posebej ekonomsko pomemben kraj. Nekaj pomembnosti je dobil kasneje, ko se je pričelo kapitalistično izkoriščati obširne gozdove. Tudi takrat predvsem kot vir delovne sile.

Slika 544: Izsek iz celostranske fotografije, hiše v zgornjem delu Trstja. Širše, dvotraktne, veliko jih je še brez dimnika, postavljene z vzdolžno fasado proti poti. Z zidanimi ganki, leva tudi z obokanim. Kot bi gledal koroško ali gorenjsko vasico iz 19. stoletja.

Gručasta vas z župnijsko cerkvijo Sv. Andreja (svetnik je med drugim tudi zavetnik rudarjev), v kateri je bilo večina hiš lesenih, je imela smolo. Pogorela je kar dvakrat. Zato je starih hiš malo in sta

fotografiji izpred požara v začetku 1890-ih ter razglednica spodaj, posneta nekaj več kot desetletje kasneje, toliko bolj vredni. Verjetno bi lahko našli sledove osnovnih stavb še kje v kletnih zidov, saj so bile stavbe vrhhlevne in vrhkletne. Trstje je zaradi požarov že kmalu dobilo požarno zajetje vode nad vasjo ter gasilski dom. Veliko o načinu življenja v Trstju in njegovi okolici je zapisal Slavko Malnar v svoji skrbno napisani dvojezični knjigi *Življenje v preteklosti / Život u prošlosti*, zato tu zgodb ne bomo ponavljali.

Hiše so bile samostojne in niso bile postavljene v strogi red kot v Prezidu ali Gerovu. Okoli hiše so bila gospodarska poslopja, ki niso tako bogata kot v Gerovem, nekaj je bilo malih dvojnih kozolcev, ki smo jih opisali v posebnem poglavju.

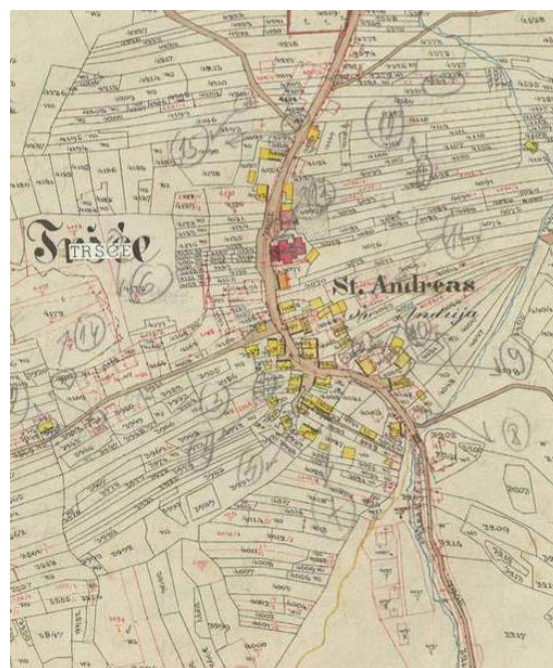
Slika 545: Trstje na vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja.

V 20. stoletju so hiše v središču in okolici dobile novo podobo, povečali in povišali so jih. Tam so gospodarili trgovci in gostilničarji, imeli so tudi čevljarstvo delavnico. Pod Rudnikom so nekaj desetletij kopali raziskovalne rove za živo srebro. V zaselkih okoli je kar nekaj zanimivih hiš ali vsaj njihovih ostankov, ki kažejo na nekdanje oblikovanje prostora in

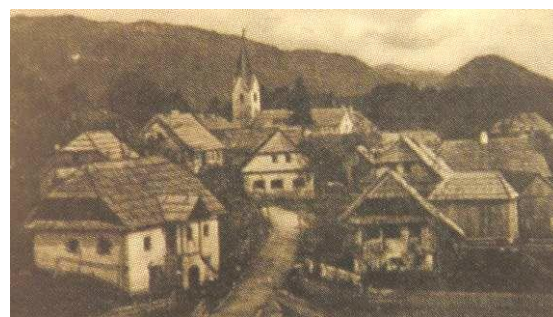
skrb za varovanje skopo odmerjene obdelovalne zemlje.

Po drugi svetovni vojni je bila v Trstju zgrajena tovarna, ki je potrebovala delavska stanovanja, zato je bilo preurejenih nekaj zgradb ter zgrajen stanovanjski blok.

V novejšem času Trstje postaja središče turistične ponudbe v Gradu Čabar, a ponudniki storitev vedno bolj ugotavljajo, da je potreben skupni nastop in povezovanje posteljnih kapacitet z ostalo kulturno-turistično in rekreativno ponudbo.

Slika 546: Trstje na katastrski karti iz 1861. leta. Vse hiše razen cerkve in župnišča so bile lesene. Tudi velikih hiš v središču še ni bilo.

Slika 547: Še en pogled na zgornji del Trstja in še en štirikapni dvojni kozolec desno. Pri levi hiši so v vmesnem času nadkrili zidani gank.

GEROVO

STARO OBMOČNO SREDIŠČE

Selo Gerovo sa patronatskom crkvom.

В. Шогоз

Čabar-Prezid

Dorf Gerovo mit Patronatskirche.

Gerovo je bilo vse do nastanka fužine v Čabru, v sredini 17. stoletja, staro središče območja sedanje občine Čabar. Do druge polovice 16. stoletij tudi središče posesti, s katerimi so upravljali Frankopani v Gorskem kotarju, kasneje je bila uprava prenešana v Brod na Kolpi in v 19. stoletju v Delnice. Vas naj bi bila omenjana že stoletja prej kot Gerona, a je bilo malo narejenega na materialnih dokazih. Tu preko je šla verjetno tudi rimska pot proti Tarsatici, kateri je verjetno sledila kasnejši tovarniška pot čez Lazac, mimo Risnjaka.

Slika 548: Središče Gerova na razglednici iz začetka 20. stoletja.

V 15. stoletju je s svojimi naselji zapisano v Urbarju Kočevske reke, poleg Osilnice v dolini je bilo sedež srednjeveške župe, ki

se je raztezala v dolino Čabranke. Tudi Podstene in Zamost z mlini na Gerovčici sta bila v tej župi, saj je morala biti ekonomsko zadostna enota. Po tem kar poznamo v Osilnici, je bila upravna enota verjetno naslednica staroslovanske župe, saj so si delili isto sveto mesto in Petra Klepca, za katerega so se potegovali oboji. Nekaj več o tem v zadnjem poglavju knjige.

Slika 549: Pogled iz kalvarije na središče Gerova s cerkvijo. Večina hiš je bila po bombardiranju v drugi svetovni vojni predelana.

Gerovo je najstarejša župnija v Gorskem kotarju, omenjena že v 14. stoletju. Pod njo je do ustanovitve čabranske v 17. stoletju spadalo celo območje nad dolino Čabranke nad desnim bregom, Plešce in Trstje na

primer do 1807. leta. Žal so gerovske župne knjige zgorele že v požaru v 18. stoletju, nato še enkrat med bombardiranjem zaveznikov proti koncu druge svetovne vojne. Župnijska cerkev je posvečena Sv. Hermagorju (Mohorju) in Sv. Fortunatu, ki sta oglejska svetnika. Zanimivo je, da je oltarno podobo poslikal baročni slikar Matevž Langus, ki je poslikal kupolo ljubljanske stolnice, zato je motiv obeh svetnikov prevzet od tam.

Slika 550: Nizka, polkrožno obokana klet pri Županavih.

Gerovo je ena od vasi, ki ima nenavadno usmerjeno obcestno zasnovo, saj je postavljena pravokotno na prometnico, ki je glavna že vsaj tri stoletja. Morda je zasnova še iz časov druge poti. V Malem Lugu, proti kateremu gre sedanja cesta, je namreč živo ustno izročilo, da je bilo tam nekoč jezero, ki je potem odteklo. Možno bi bilo, da se je to zgodilo ob enem od katastrofalnih potresov 1348. ali 1511. leta, saj je teren kraški in bi že majhni premiki lahko ustvarili prehod vodi v dolino. Šele s prehodnostjo terena mimo Malega Luga so bili ustvarjeni pogoji, da bi se hipotetično starejša pot čez Strojač na Vode lahko nadomestila z lažjo. Ustno izočilo ima običajno prav.

Parcele posameznih gospodarstev so bile postavljene strogo obcestno, ob cesti pritlične hiše in za njimi gospodarska poslopja, ki so bila potrebna pretežno živinorejski skupnosti. Skoraj vsaka hiša posestnika je imela velik skedenj, pod njim pa štalo. Le pri manjših kmetih z malo ali brez zemlje so bile hiše vrhhlevne.

Posebnost hiš gerovskih kmetov je, da so brez resnih kleti, kar je posledica visoke podtalnice, morda tudi starosti in načina gradnje mnogo pred 19. stoletjem, ko krompirja še ni bilo. Mošt in vino se je dalo kupiti od trgovcev ali sosedov v dolini Čabranke in Kolpe. Hiše brez kleti verjetno kažejo na starejše osnove, morda že dvotraktnih dimnic, saj bivalni del brez kleti, ni potreboval posebne konstrukcije za nošenje težke dimnične peči. Za bivalnim delom s hišo in kamro na strani ulice je sledila veža z vhodom v hišo in na zadnji strani stavbe s shrambnim delom. Ta je v starejših hišah vkopan – z velbano kletjo kak meter pod nivojem zemlje; nad velbom je bilo pod streho prostora za suho shrambo ter odlagališče vseh mogočih stvari. Eno tako klet se še da videti pri Županovih, čeprav je bila hiša temeljito predelana. Vsebinsko te kleti sledijo konceptu, kot smo ga omenjali pri hiši Delač in hiši v Goričicah. Nekoč enoten shrambni del, v našem primeru v pravokotniku dodan k kvadratni stanovanjski osnovi, se je v nekem obdobju zaradi spremembe potreb vertikalno razčlenil.

Slika 551: Tudi stara vrhhlevna hiša je dvotraktne osnove.

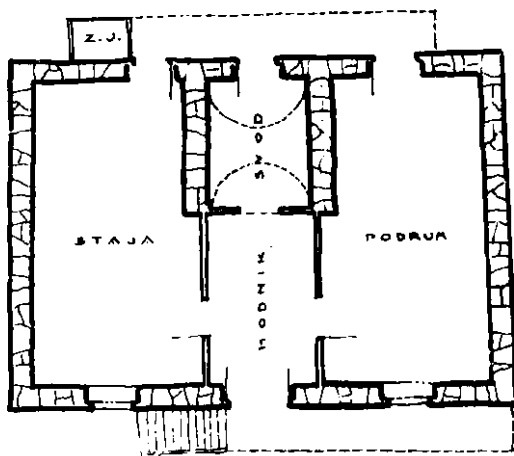
Gospodarska poslopja so se s proletarizacijo prebivalstva, ki se je začela že s postavitvijo velikih parnih žag konec 19. in v začetku 20. stoletja, postopoma predelovala v stanovanjske hiše. S povečevanjem prometa skozi naselje, ki je

bilo vso zgodovino vezano tudi na tovarništvo in kmečko trgovino, so se hiše prezidavale in z vzdolžnimi fasadami obračale proti ulici.

Slika 552: Stranska fasada ene od večjih vrhhlevnih hiš, ki je deljena na pol.

Na celostranski fotografiji iz 1890-ih let je lepo vidna stara zasnova vasi, saj so največje predelave šele sledile. Vidi se tudi dvojni kozolec v bregu. Zanimivost so cvetoča ajdova polja vse naokoli. Ajda je bila drugi posevek, za katerega običajno dajatve niso bile zahtevane. Zato je bil za kmeta toliko bolj dragocen, saj je šel neposredno v njegovo kaščo, brez deleža graščaku ali cerkvi.

Slika 553: Tloris ene od vrhhlevnih hiš iz Gerova. Razvidna je zadnja baba z velbanim stropom, ki je nekdanj nosil ali dimnično peč (za kar je morda malce poddimenzionirana, ali kasneje ognjišče črne kuhinje ter peč hiše. Iz knjige Gorski kotar, str.353.

Zasnova Gerova z večino pritličnih stanovanjskih hiš, vrhhlevne so bile tu odraz male posesti, je najbolj podobna tisti iz Trave. Tudi stare hiše imajo popolnoma

enak koncept, kot ga lahko raziskujemo na primeru Knausove hiše na Travi iz začetka 19. stoletja, morda so le postavljene na še starejši osnovi. Tudi tam je prej opisana razporeditev prostorov identična. *Hiša s kamro* na sprednji strani, veža s črno kuhinjo in za njo dvonivojski shrambni prostor s kletjo.

Zgornja ugotovitev ne sme presenečati, saj je bilo po urbarju iz konca 15. stoletja tu naseljenih večina kmetov s kočevarskimi priimki. Prihajali so verjetno že v 14. stoletju. Morda so bili tudi gerovski Čopi eni od njih, saj je prvotni priimek Tschripp iz območja izginil v 17. stoletju, ko so nad obema bregovoma pisarji in župniki zemljiških gospodov Zrinjskih in Blagaja velikokrat slove(a)nili kočevarske priimke v njim bližje, bolj prave.

Bilo bi zanimivo raziskati nekdanje osnove stavb, če so se še kje ohranile, tudi pri velikih pritličnih hišah, saj le tako lahko pokažemo na pravo osnovo.

Slika 554: Gerovo na vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja.

Do druge vojne so v Gerovem poleg žag in pohištvene tovarne zgradili še kasarne, vas je postala obmejna in vezana tudi na *švercanje* blaga in živine, ki je bila na italijanski strani veliko bolj cenjena. Živel so podobno kot na notranjskem.

Slika 555: Gerovo na katastrski karti iz leta 1861. Veliko hiš je bilo še lesenih, za njimi so stala lesena gopodarska poslopja – čakati skednji s strehami na čop, s hlevom spodaj, kot smo jih videli v poglavju o kozolcih.

Zelo dolgo so se tu ohranili živinski sejmi, saj je bilo območje zaradi visoke lege pretežno živinorejsko. Veliko ljudi je bilo udeleženih tudi v gozdnih delih, bilo je veliko furmanov z velikim številom konj, pa kolarji in kovači, ki so bili potrebni za popravila orodja.

Še do druge svetovne vojne je velikokrat pozimi transportu s sanmi služila stara tovorniška pot, popravljena v kolovoz čez Lazec kot bližnjica proti Reki. Po njej so hodile tudi številne ženske, ki so svoje

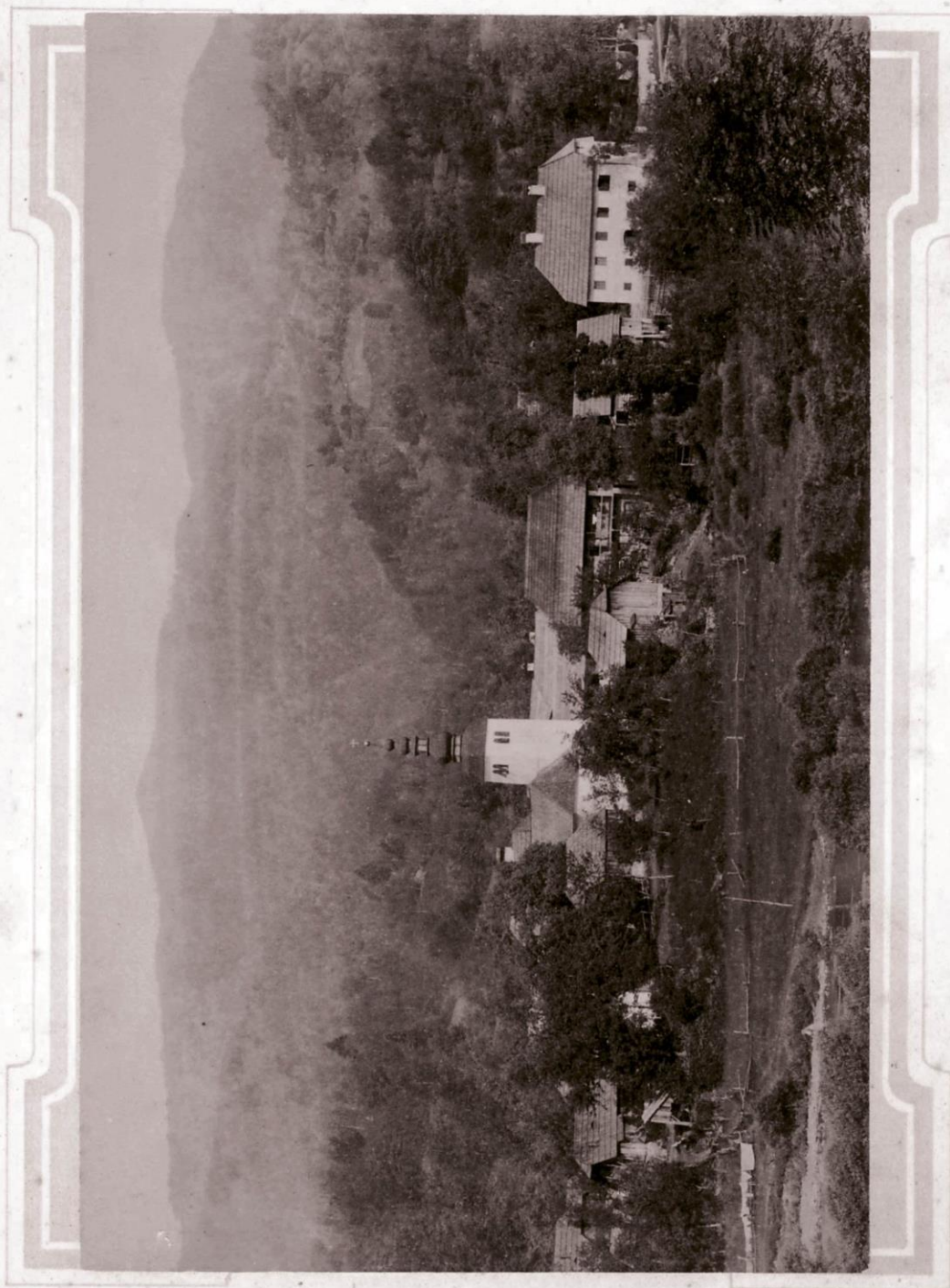
izdelke ali gozdne sadeže iz doline nosile prodajat na tržnico v Reko.

Za prebivalce Gerova in okoličane je bila pomembna cerkvica Sv. Roka, ki je zaščitnik proti kužnim boleznim in boleznim oči. S srednjeveško župo Osilnica in kasneje Plešci so si delili skupno svetišče Matere Božje na Sveti Gori. Tudi o njem nekaj več v poglavju o mitologiji tega prostora.

Zanimive zgodbe iz življenja v tem kraju je popisal Cvetko Štanfelj v knjigi *Priče i anekdote iz čabarskog kraja*.

PLEŠČE
V DOLINI ČABRANKE

Selo Plešče sa patronatskom crkvom.

*D. Žagar
Dorf Plešče mit Patronatskirche.
Čabar-Prezid*

O Pleščih in njihovih najstarejših hišah smo zapisali že precej v predhodnih knjigah. Iz vsega do sedaj raziskanega lahko dodamo, da so bile njihova osnova vrhhevne stavbe, kot so prihajale v naše kraje s priseljenci po dolini Kolpe, morda z dolenskega in kočevskega konca. Tu so se srečale s široko dvotraktno osnovo dimnic zgornjega konca na obeh straneh doline - čabarskega zeledja in goteniškega. K vsemu so bili dodani pri bogatejših hišah še zidani, kamniti ganki ter polkrožno velbani pritlični oz. kletni prostori.

Slika 556: Pogled prihajajočega po cesti (debela črta), ki je med Šuštarjavo in Katrijino hišo zagledal cerkveni zvonik. Vse skupaj je izgledalo kot stol (nadstreška sosednjih hiš) z naslonjalom (zvonikom) - kot *katrija*.

Zanimivo pri Pleškem urbanizmu je to, da sta bili dve vzporedni hiši na vhodu usmerjeni natančno tako, da se je prihajajočemu iz spodnjega konca med njima prikazal zvonik cerkve. Od tu torej hišna oznaka *Katrijini*, o kateri sem v prejšnjih knjigah imel še malce drugačno razlago, ki jo tu popravljam.

Slika 557: Streha pleškega zvonika, pokrita z malimi deščicami in delno obitega s trakovi bleščče pločevine. Desno, leseno gospodarsko poslopje ali hiša s straniščem; zadaj streha stare Šučave šiše iz 18- stoletja.

Opozoril bi še na nekaj posebnosti, ki so vidne iz fotografije Dragutina Žagarja na predhodni strani.

Cerkveni zvonik je pokrit z malce drugačno neobaročno streho, kot smo jo vajeni drugod. Morda so si Pleščani zaželeli poleg opazno enake fasade kot pri cerkvah v Čabru in Dragi, vsaj streho drugačno, a tako kot na Sveti Gori, ki je bila njihovo sveto mesto.

Na sliki se vidi zelo malo hiš, med njimi pade v oči velika streha tedaj narejene Kouparjeve hiše, ki je kljub velikosti še brez dimnika, s strmimi čopi in ima zadnjo

stran odprto z velikimi ganki v obeh nadstropjih.

Drugo dobro vidno je poslopje župnišča – *faroža*, ki je bilo predelano 1858. leta, vsaj po portalu sodeč. Gre za široko, čokato stavbo, brez zunanjega ganka na sprednji strani. Vhod je bil iz ulice v kletno vežo in po stopnicah v stanovanjsko nadstropje.

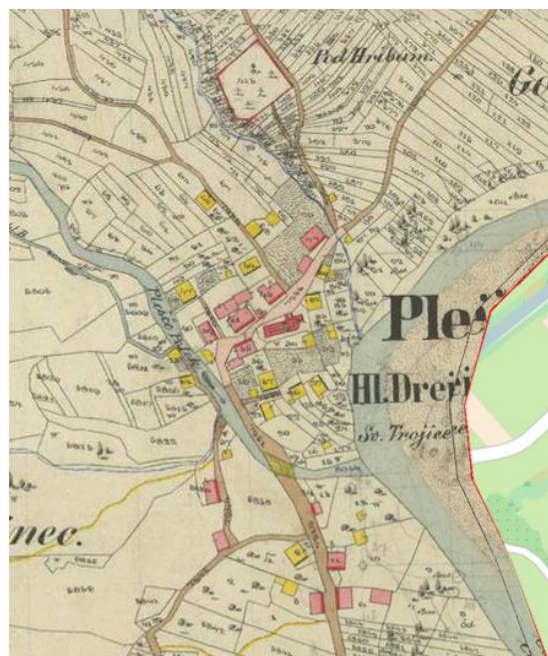
Slika 558: *Farož* je odstopal od ostalih hiš po tem, da ni imel vhodnega kamnitega ganka. Podoben je tudi v Trstju. Imel je že dva dimnika, gredli so lahko v sobah na obeh straneh središčne veže.

Omenili smo že, da je bilo jedro Plešč postavljeno gručasto na nasip potoka okoli cerkve, ki je bila nekoč z zvonikom na preslico in v 18. stoletju le podaljšana in povišana. Ta predel domačini imenujejo *srejdna vas*. Okoli cerkve je bilo nekoč tudi pokopališče. V starih časi so tudi po pokristjanjenju ljudje želeli imeti ostanke svojih prednikov čim bližje domu, saj so bili pomembni za dogajanje v skupnosti tudi po smrti. Če iz skupnosti niso bili izključeni, je bila večja verjetnost, da so delovali v njeno pomoč.

Podobne zasnove naselja ne vidimo drugje v čabarskem kraju, zato je verjetno ena od najstarejših. Vse ostale vasi, razen mlajšega Trstja, so bile postavljene po običajnem urbanističnem načrtu obcestnih vasi, običajnem za kolonizacije poznega srednjega veka in naprej. O starosti skupnosti na tem mestu nekaj tudi v poglavju o mitologiji prostora.

Slika 559: Plešče na vojaški karti Ogrske iz 1780-ih let. Vidna je razporeditev vasi na dva dela – starejša, *srejdna vas* okoli cerkve in preko potoka mlajša *spujdna vas*. Pot navzgor je žal zaradi prikaza porezana. V središču se je pot odcepila za Kamenski hrib preko Ošteta.

Slika 560: Plešče na katastru iz 1861. Čabranka je še blizu cerkve; za Palčavo šišo stoji še njena predhodnica z gospodarskim poslopjem. Precej je zidanih hiš.

Vse to, kar smo povedali o sledovih urbanističnega ustroja vasi, velja seveda zgolj za stanje, kot ga lahko razbiramo ali na terenu ali na karti iz obdobja pred 150 leti. Večina vasi, ki so imele možnosti razvoja, se je od takrat preoblikovala in vsaj na pomembnejših točkah dobivalo videz trga. Tu posebej izstopata Čabar in Plešce, tudi Prezid in Gerovo. V vseh se je razvoj, posebej hiter v času od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne, ustavil. V Plešcih najprej, v Čabru je trajal zaradi vloge središča območja, ki se je raztezalo nekaj tudi čez Čabranko, vsaj do druge svetovne vojne in z industrializacijo tudi po njej. V Prezidu in Gerovem je prišlo do nazadovanja najkasneje. Tudi tam je stavbni razvoj stagniral. Ostajale so velike, zapuščene hiše ali se je temeljito menjala njihova namembnost. Zaradi spreminjanja vloge v lesno predelovalni verigi, ko se je v desetletjih z razvojem cestnega transporta zaslužek od nekdanjih lesno-proizvodnih centrov vedno bolj oddaljeval.

Nekaj novega se je dodalo v Čabru s preureditvijo središča, ki je v časih načrtovanega vzpona dobilo novo trgovino in se odprlo v širši trg konec 1950-ih let, novi trg pred cerkvijo in Palčavo šišo je leta 2007 dobilo Plešce. V centrih Gerova in Prezida ni bilo večjih urbanističnih preureditev, v Trstju tudi manj, saj je bilo dovolj prostora okoli središč za postavitev velikih šol in objektov.

Iz opisanega stanja težko razberemo kakšne so bile osnove naselij pred sedaj vidno ali dokumentirano pozidavo. Glede na starost poselitev težko verjamamo, da sta bila Prezid in Gerovo taka pred koncem srednjega veka, ko je načrtna kolonizacija omogočila tudi strogo organizacijo prostora za postavitev novih gospodarstev. V Plešcih, Čabru in Trstju je bilo mogoče drugače. Plešce se je postopoma razvilo v dolini na topografsko ustreznem in pred Čabranko in potoki zaščitenem in

omejenem mestu. Čabar je bil tako omejen z dolino, da so stavbe sledile možnosti izkoriščanja vodne sile in ustreznosti postavitve ob povezovalnih poteh.

Trstje je nastalo gručasto na relativno odprtem prostoru, razdalje so se zmanjšale le v gručah hiš in okoliških zaselkih, pogojenih z racionalizacijo življenja v skupnosti.

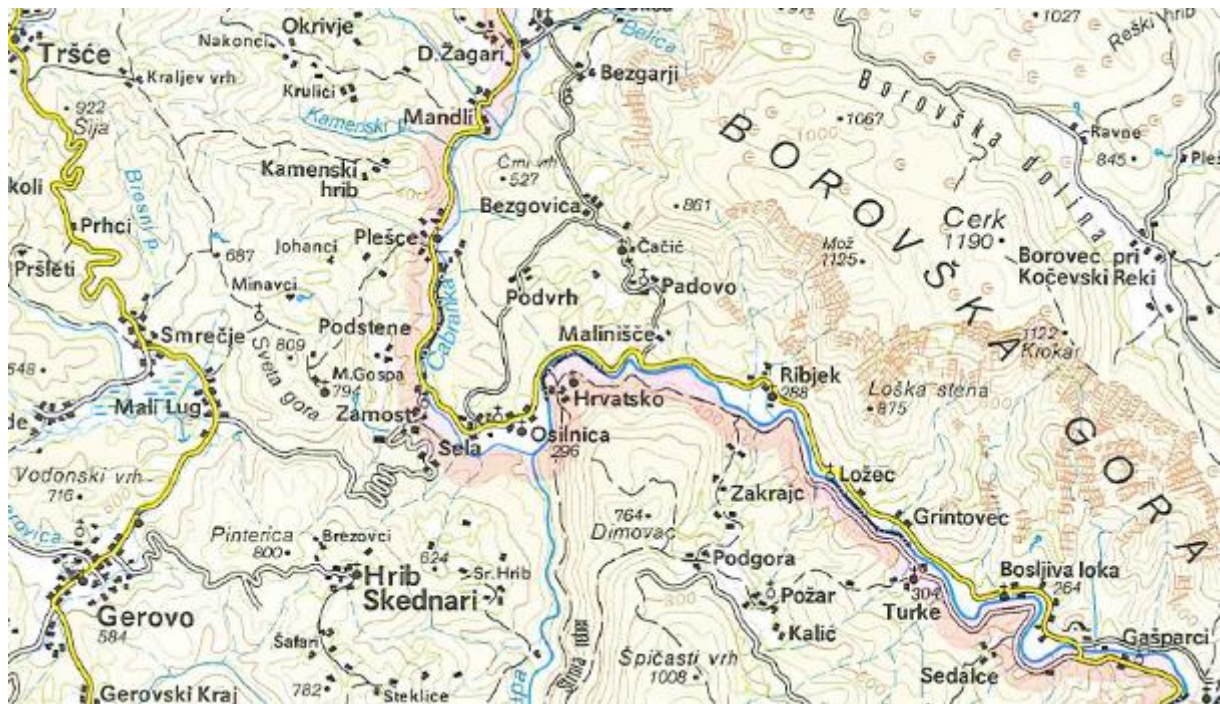

Slika 561: Romarska cerkev in plesišča na Sveti Gori, na meji župnij Plešce in Gerovo, pred drugo svetovno vojno. Verjetno je bil ta prostor vsaj dve tisočletji pomembno mesto komunikacije okoliških skupin. V zadnjih stoletjih: Primorcev, domačinov in ostalih Goranov, lokalnih Uskokov - Vlahov, Notranjcev, Dolenjcev, Kočevarjev...

V Prezidu domnevamo, da je bilo na Vražjem vrtcu predzgodovinsko naselje Japodov, morda notranjskega kulturnega kroga. Kje so bili prvi naseljenci v Gerovem še ne vemo. Morda kaj izvemo, če bo odobren konec leta 2016 prijavljeni projekt slovenskih in hrvaških raziskovalcev, ki naj bi vsaj v osnovi arheološko raziskal tudi to sivo liso naše preteklosti.

Nekaj lahko že sedaj razbiramo le o mitološkem dojemanju prostora v okolici Svete Gore, saj je tudi na območju okolice Gerova verjetno obstajala starslovanska občina, podobno kot jo ugotavljamo nad Osilnico. Nekaj o tem je zapisano v zadnjem poglavju knjige.

SVETI TRIKOTNIK DOLINE ZGORNJE KOLPE IN ČABRANKE, O PREDKRŠČANSKI IN KRŠČANSKI SAKRALIZACIJI PROSTORA

Slika A1: Geografsko območje obravnavanega dela zgornje Kolpe na izseku zemljevida iz »Atlasa reke Kolpe«, Inštitut za geodezijo in fotogrametrijo, Ljubljana, 1997, str.23

UVOD – ORIS PROSTORA

Interpretacija nesovne kulturne dediščine prebivalcev doline zgornje Kolpe in Čabranke, kjer gre za relativno zaključen in v določenih zgodovinskih obdobjih izoliran geografski prostor, so bila vsaj stoletje in pol marsikdaj obremenjena z nacionalnimi in temu primerno politično vsečnimi interpretacijami. Pregled tistih, ki so bile objavljene v hrvaških in slovenskih knjigah, sem pred leti navedel v preglednem članku, predstavljenem na srečanju hrvaških in slovenskih etnologov v Varaždinu (Smole, 2008). Stanje ločenega raziskovanja ter tolmačenja enega in drugega dela območja, ob vedno prehodni meji in večinoma povezanem prebivalstvu, je bilo posledica predvsem v 17. stoletju na novo začrtane politične meje po dolini in razdelitve ekonomsko

povezanega kulturnega otoka na dve kasnejši nacionalni državi. Svoje je dodala tudi meddržavna meja v zadnjih desetletjih, ki jo žal nadaljuje v zadnjih letih še bolj kontrolirana Schengenska meja med dvema državama Evropske unije.

V zadnjih desetletjih se je z raziskovanji, v katera so intenzivno posegli domačini, laični raziskovalci, kot so Matica Hrvatska ogranak Čabar - s Slavkom Malnarjem, Etnološka zbirka Palčava šiša, na slovenski strani pa društvo Osilniška dolina, pokazalo, da gre kljub vsem dejavnikom, ki so prinašali, odnašali ali premeščali lokalno prebivalstvo v zadnjih 600 in več (zgodovinsko obvladovanih) letih, še vedno za več ali manj enoten kulturni prostor. Tega še vedno oblikujejo praktično enaki govori in običaji ter drugo izročilo. Še vedno pa so razvidne nekatere

razlike med posameznimi predeli tega prostora in razlike proti sosednjim območjem. Praktično enaki govori na eni in drugi strani meje so od leta 2015 vpisani v registra nesnovne dediščine Hrvaške in Slovenije. Na hrvaški strani gre za prvi vpis katerega od govorov iz Gorskega kotarja, na slovenski strani je bila to celo prva od vpisanih enot s področja jezikovne dediščine.

V poglavju sem si postavil vprašanje, ali je možno tudi v tem prostoru ugotoviti ostanke starih slovanskih, predkrščanskih mitoloških elementov. V prostoru, ki so ga vsaj v 15. stoletju, od takrat je ohranjen prvi urbar, če ne že ob prvih poselitvah Kočevarjev v sredini 14. stoletja, poleg prebivalstva slovanskega porekla vsaj v delih tudi večinsko poselili kočevski Nemci, a se iz njega v naslednjih stoletjih ali delno umaknili ali se popolnoma asimilirali. V 17. stoletju so sem prihajali še novi priseljenci iz bližnjih delov Kranjske, Koroške, a tudi iz bolj oddaljene Goriške in Hrvaške ter od druge – kot delavci v železarskem podjetju Zrinjskih v Čabru in s tovrnimi potmi povezanih dejavnostih. Še pred njimi je sem v 16. stoletju prišlo nekaj pred Turki bežečih Uskokov, zaradi naseljenosti prostora s starim prebivalstvom tu niso kaj dosti ostajali. Prišlo je nekaj pribežnikov pred Turki iz Hercegovine ter Primorcev. V 19. stoletju so se razcvetele dolinske vasi ob cestah, kar je povzročilo notranje migracije. Nekatere od teh skupin (Slovenci, Hrvati, Kočevarji, priseljenci zaradi železarstva, a tudi staroselske skupine pred njimi) so v določenih obdobjih večinsko zasedale prostore in marsikdaj tudi na novo poimenovalle njegove dele. Izgubljale in mešale so se mitološke pripovedi in toponimi prejšnjih skupin, ki so razlagale svet v okolici, spreminjalo se je dojemanje prostora in vloga njegove topografije v življenju prebivalcev. Njegove posebnosti in

lastnosti so dobivale drugačen pomen. Tudi poti so z razvojem spreminjale svoje poteke. V določenih obdobjih so zamrle, drugič so ponovno postale aktualne. Vedno znova so se prilagajale novim omejitvam, se v določenih obdobjih izogibale mitnicam in vedno znova iskale skrite doline ali pobočja. A se na koncu iz bregov, na katerih so se izognile nepredvidljivemu razdiranju hudourniške Čabranke in vodnate Kolpe, ter branile tovarnike pred roparji, počasi preselile v samo dolino, ki so jo prebivalci postopno, z regulacijami, iztrgali reki in zasedli z vasmi. Prebivalce naselij so v določenih obdobjih pestile bolezni in lakote, nekateri so tu ostajali več stoletij, spet drugi so prišli in odšli na boljša mesta ali podlegli kugi, koleri, španski gripu ali zgolj lakotam še ob začetku 19. stoletja. V zadnjem času je področje izpraznila gospodarska zaostalost in pomanjkanje razvojnih vizij in strategij obeh držav. Svoje je dodal za domačine nerazumen obmejni režim v zadnjih dveh desetletjih.

Novo ali ponovno kolonizirana, ali kako drugače pridobljena in naseljena področja so ob spremembah dobivala nova imena. Prebivalci so si ponekod na novo preimenovali predele v katerih so živeli, da so jim bili razumljivi in s tem domači. Marsikatera ledina je dobila s prišleki novo ime, včasih kot prevod starega. Stara poimenovanja so se izgubljala, nekatera imena pa so kljub temu, da ne vemo več, kakšen je njihov prvotni pomen, ostajala. V geografskem prostoru so ostajale nespremenjene glavne dominante – ime Kolpe – Koupe – Kupe vsaj v osnovi že tisočletja, vsaj tisočletje in več imena najvišjih vrhov nad njo. Potok Osiunica se je z razvojem novega centra ekonomske moči v nekem obdobju preimenoval v Čabranko. Vse do danes pa je ostajalo v prostoru, proti ostalim verskim obredom, vedno bolj dominantno čaščenje Matere Božje na Sveti Gori. K njej so se nekdam

zatekali ne samo domačini, temveč tudi kočevski Nemci in Primorci, predvsem iz Kvarnerja, pa Dolenjci in Notranjci.

Tako so se na Sveti Gori, ki je bila nekoč ena od svetih gora na Kranjskem (kar se le redkokdaj razmišlja), srečevali ob krščanskih romarskih slavnih od pomladi do pozne jeseni ljudje iz širokega prostora, s precej različnimi mitološkimi osnovami, bajeslovnimi junaki in njihovimi zgodbami. Vsaka od teh skupin je verjetno tudi slavja doživljala drugače, vse pa je družilo sveto mesto, ki ga je krščanska vera posvetila Sveti Mariji – s cerkvijo Matere Božje Karmelske. Kot sveto mesto je verjetno obstajalo že davno prej. K temu razmišljanju me je ponovno vzpodbudila namestitev litopunkturnega kamna na gori, ki je bil rezultat projekta Svet Kolpe (Svet Kolpe, 2015). Mesto so definirali kot enega od treh »žarišč krajinskega svetišča« Kolpske doline. Zemeljske energije pa niso od včeraj...

Pred nekaj meseci mi je v roko prišlo nekaj člankov Andreja Pleterskega o svetih trikotnikih in njegova knjiga Kulturni genom (Pleterski, 2014), kar mi je v povezavi z ostalo, v zaključku tega članka navedeno literaturo, pri tem bi poleg ostalih posebej poudaril knjigo avtorjev etnologa in arheologa Vitomira in Juraja Belaja (Belaj, 2014), odprlo precej drugačen pogled na prostor, v katerem delujem in aktivno raziskujem že precej let. Izkušnje iz razpoznavanja njegove preteklosti preko okrnjenih in marsikdaj manjkajočih klasičnih zgodovinskih virov, ki jih nadomeščajo včasih na prvi pogled malo verjetne zgodbe, zapisane v spomin njegovih prebivalcev, in drugi skromni ostanki materialne kulture, sem pridobil v letih raziskovanja njegove stavbne dediščine (Smole, 2013, 2014), tovorniških - karavanskih poti, pa tudi preko raziskovanja družinske zgodovine (Smole, 2011). Prav zgodbe lokalnih informatorjev,

ki so bile včasih časovno in vsebinsko težko povezljive z okoljem kot so ga razlagali uradni viri, so se izkazale, poleg dejanskega poznavanja okolja v naravi, za eno od najboljših osnov za odkrivanje »novih«, zakritih sledov prejšnjih časov.

Ker smo tudi pri tokratnem raziskovanju prostora sodelovali domačini, ki to območje opazujemo in raziskujemo že vsaj pol stoletja, z raziskovalci, ki se nam vsako leto pridružujejo na delavnici v Palčavi šiši, preko razgovorov z najstarejšimi domačimi informatorji pa še mnogo več, sem v skladu z ugotovitvami slovenskih in hrvaških raziskovalcev o slovanskih mitoloških prostorih poskusil določiti prostorske dominante, ki bi tudi naš prostor nekdanj, pred tisoč ali več leti, lahko oblikovale v mitološkem pogledu in ga na ta način sakralizirale (Slovar Slovanskega Knjižnega Jezika (SSKJ): sakralizirati = narediti kaj vzvišeno, sveto).

Pri raziskavah in ugotovitvah sem se omejil na prostor zgornje Kolpske doline s spodnjim delom doline Čabranke. To je prostor, kjer so vsaj dve stoletji živeli moji predniki in ga sam tudi najbolj poznam, saj že dolgo raziskujem njegovo kulturno dediščino. V poznem srednjem veku je bilo to območje dveh srednjeveških žup na levem bregu Kolpe – s središčema Osilnica – v lokalnem govoru *Uosivnca* in Gerovo – *Giravu*. Zadnja župa je le delno segala tudi v dolino in ima središče v višji dolini za Sveto Goro. Pred drugo vojno še kočevarska naselja so bila ločena od tega območja z visokimi gorami, Babno polje z gozdovi, zato je obravnavani del doline oblikoval relativno samostojen otok, mimo katerega sta sicer vodili poti iz osrednje Kranjske proti Kvarnerju, s priključkom obkolpske poti v okolici Svete Gore, a še to pomembnejši in aktivnejši zgolj v časih ekonomskega razvoja. V kakšnih obdobjih sta mogoče poti celo zamrli, kar bi bilo možno vsaj po razpadu Rimskega imperija

in v času poselitve Slovanov, morda tudi kdaj kasneje. Kot je nekoč sicer zelo posplošeno zapisal slovenski zgodovinar Jože Rus: zaradi prevelike zavojitosti in kanjonske urezanosti se je prometno življenje te doline (zgornje Kolpe in Čabranke) vedno izogibalo...(Kočevski zbornik, 1939, str. 131).

SLOVANSKA POSELITEV DOLINE

Če razmišljamo o prostoru, kakršen je bil pred stoletji, celo tisočletjem in več, moramo upoštevati nekatera pomembna dejstva. Obe reki s pritoki sta bili celotno obdobje do 19. stoletja vsaj občasna razdiralna sila, ki je ovirala tako poti po dolini kot tudi izkoriščanje sedaj ponekod širokih polj ob njih, s tem v povezavi tudi razvoj dolinskih naselij. Rodovitna polja ob največjih naseljih (Osilnica in Plešče) so bila v celoti kultivirana šele v začetku 20. stoletja. Podobno je moralo biti tudi v ostalih manjših naseljih. Tudi zato je bila večina prebivalstva še pred nekaj desetletji v naseljih po bregovih. Sosedje iz Kočevske nas zato imenujejo *Brežani* ali celo *Gebarji* (domnevno iz nemškega *Gebirge* = hribovje). Še v začetku 17. stoletja so se Osilničani pritoževali gosposki, da v vasi ni njive, ki ne bi bila kamnita in ne bi bila potrebna obdelave z motiko (Osilniška dolina, št.11, 1997, str. 10). Zadnje katastrofalno razdiranje pobesnele vode je dolina doživela v letu 1711, ko je bila uničena tudi višje ležeča čabarska železarna (Malnar, 2007, str.113) in so bila po ugotovitvah ogledne komisije zasuta vsa do takrat kultivirana polja tudi ob reki navzdol. Ceste in sedanja naselja po sami dolini tako zdaleč niso najstarejša mesta bivanja na tem prostoru.

Če odmislimo prazgodovinsko obdobje, ko bi lahko zavetje prebivalcem nudila npr. katera od jam nad Žurgami, na nekaterih starih zemljevidih je to področje

poimenovano Rdeča stena (internetni vir: mapire), Japode in druga nam nepoznana plemena in skupine, o katerih prisotnosti v tem prostoru ne vemo prav nič, je bilo po mnenju arheologov za poljedelško-živinorejske kulture najprimernejše mesto za poselitve in življenje vsekakor osončena in ne preveč erozivna južna grebenasta terasa nad Osilnico v območju tako imenovane Osilniške doline. Na severni strani je zaščiten s stenami in strmimi bregovi, na njej so malo erozivna območja za polja, na katerih je še pred desetletji dobro uspevala celo koruza – tod imenovana hermentum (le malo nižje v dolini karuza). Območje je bogato z večjim številom vodnatih in stalnih izvirov pitne vode, ki prihaja izpod Kočevske. Začuda je na to območje vezano tudi ljudsko izročilo, ki govori, da je prav cerkvice Sv. Miklavža (Sv. Nikolaj) na Čačiču najstarejša v okolici in njeno pokopališče prav tako. Tja naj bi nekoč po pripovedih domačinov pokopavali vse umrle celo iz druge strani Kolpe in Čabranke, pa tudi iz Borovca (Osilniška dolina, št.4, str.10).

Zgodovinski viri nam govorijo o župniku v Osilnici v letu 1363, v sklopu pražupnije Ribnica, v istem stoletju se omenja tudi župnik v Gerovem, čeprav naj bi bil kraj po nekaterih zapisih naseljen že precej prej (Malnar, 2007). Več določnih podatkov o celotnem območju izvemo iz prvega ohranjenega Urbarja iz leta 1498, ki je bil predstavljen že v Kočevskem zborniku leta 1939, v Glasilu Osilniška dolina ga je v prvih letih njegovega izhajanja predstavil tudi domačin, prof. Jože Ožura (Osilniška dolina, 1994 do 1996), ki je prvi poimensko navedel prebivalce osilniške in gerovske župe. Natančneje ga je obdeloval še kostelski sosed Stanislav Južnič v svojih člankih in knjigah (Južnič, 1995, 2012, 2013). Po tem urbarju, ki obsega del kočevskega gospostva za urad Kočevska Reka, je popisanih že večina sedanjih naselij. Ker je bil to čas, ko so bili nad oba

bregova in v dolino že poseljeni kočevski Nemci, so nekatera naselja tudi rezultat njihove kolonizacije, do tedaj manj ali nič naseljenih predelov v 14. stoletju. V Osilniški dolini je bilo kočevsarjev nekako najmanj, saj je verjetno prevladovalo staro prebivalstvo. Vseh prebivalcev v dolini je bilo takrat okoli 200 – 350, če upoštevam kot osnovo oceno iz Ožurovega članka, kjer ocenjuje za župi Osilnica in Gerovo število na 260-460 (Osilniška dolina, št.6, 1996, str. 11). Kljub vsemu so ponekod prinesli nova poimenovanja ledin in tudi večjih prostorskih dominant, grebenov, hribov. Po tem urbarju lahko sklepamo še nekaj - v dolini sta bili le dve naselji z župani, Osilnica in Am Grab. Zadnje nekateri umeščamo na območje sedanjih Plešč, Požarnice in Kamenskega hriba, šlo je verjetno za manjši center, pomemben zaradi železarstva in poti iz doline, sestavljalo ga je več zaselkov. Ni pa jasno, ali ni bilo tu naselje že v prejšnjih obdobjih. Od prvega ohranjenega urbarja so se v dolini počasi dodajala le manjša naselja, nekatera so dobivala nova imena. Šele kasneje, z železarstvom v Čabru - Čeburu v 17. in 18. stoletju in z večjim pomenom tovorniških poti ob Kolpi zaradi turške nevarnosti v sedanjem osrednjem Gorskem kotarju so se razvijala tudi nekatera večja, na poteh preko doline zrasla naselja, npr. Okrivje - *Uokrivje*, Hrib, Razloge - *Rezuge*, Turki - *Turke*...

Zanimivo je označevanje posameznih krajev z imeni pripadnosti: Hrvatsko - hrvaško na delu, ki ni bil pod Kranjsko, Parg (po kočevskonemško to pomeni - Hrib) nad Čabrom in po slovensko Hrib na spodnjem delu... Vsi ti trije jeziki in njihovi nosilci so gradili osnove za poimenovanja okolice in razvoj skupnega narečja.

Nekateri najvišji vrhovi nosijo slovenska imena: Kraljev vrh, Klukasti vrh, Mož, Krokari. Nekateri vrhovi, ki so bili del

večinsko kočevarskih katastrskih občin, pa nemška: Cerklj (v nekaterih starih zemljevidih je ta poimenovan Cherk - Črka), Krempe, Šajbnik in podobno. Nad desnim bregom Kolpe so hrvaška imena: Golik, Primorac, Krašičevica... Osilnica je dala najprej ime tudi vodotoku, ki je prihajal iz zgornje strani - Osiunici, kasneje je rečica prevzela ime po novem središču iz 17. stoletja - Čabru, kot Čabranka. Gerovski župi v dolini je pripadala Gerovčica, na kateri so imeli na malncah mline - malne.

Kot osnovno jedro poselitve Slovanov, ki so prišli v ta prostor doline, smo torej predpostavili po ustnem izročilu in poselitvenih lastnostih najugodnejše območje - območje Čačiča. Njegovo ime imenoslovec Silvo Torkar v svoji doktorski disertaciji izpeljuje iz staroslovenskega osebnega imena Nečak, ki pa ni isto kot nečak, »bratov ali sestrin sin«, pač pa isto kot ime Nečaj, namreč tvorjeno z nikalnico ne- in osnovo glagola čakati oz. čajati. Nečaj je izpeljan s svojilnim obrazilom -j (Nečaj-j vrh), oblika Čačič je manjšalnica od Čač (ki je ostal po odpadu začetnega Ne-) (Torkar, 2010).

Celotno, s Slovani poseljeno območje, bi tako lahko predvidoma segalo vse od sedanjega Padova do vsaj Bezgovice, z jedrom, po naših domnevah in ljudskem izročilu, v sedanjem Čačiču, kjer je cerkev posvečena Sv. Miklavžu (Sv. Nikolaj). Cerkev s pokopališčem je ločena od naselja s potjo, ki tako kot reka razmejuje mesto mrtvih in živih, kar lahko govori o starosti pokopališča. Iz sedaj z gozdom zaraščenega grebena (na katerem so po kratkem pregledu površine, decembra 2015, vidne nekatero zidane strukture in manjše terase, katerih starost in izvor bi bilo še potrebno raziskati) poleg sedanjega zaselka s tremi hišami, ki se steguje nad strmo padajočo cesto proti Padovem, je lepo vidna celotna dolina z vsemi

dominantami, ki so za nas pomembne v nadaljevanju. Poselitev doline in ostalih mest, kot jih vidimo sedaj, je morala biti rezultat naselitev in razširjanja kultiviranih površin v kasnejših stoletjih. Prvič mogoče šele ob poselitvi Kočevarjev od sredine 14. stoletja naprej in večjem koloniziranju doline v kasnejših stoletjih. Z razvojem tovarništva so se v določenih obdobjih razširili zaselki tudi na nekaterih manj vabljivih bregovih. Tudi poselitev desnega brega nad rečico Osiunico - Čabranko je bila verjetno mlajša, saj je tam manj izvirov vode in še ti so mnogo manj vodnati. Večina nekdanjih je do modernih časov celo presahnila. Celotno območje doline, kolikor sem uspel pridobiti informacije od arheologov, še ni bilo natančneje arheološko pregledano, še manj raziskano, ne na slovenski in ne na hrvaški strani (ustne informacije: Andrej Pleterski, Juraj Belaj in Sanjin Mihalić, december 2015). Bilo je predvsem nekaj poskusov, povezanih z iskanjem jame s prazgodovinsko poslikavo ob izviru Kolpe, pri katerih so sodelovali dr. Srečko Brodar, A.Šerko, Auman, dr. Mušič leta 1938 in dr. Mitja Brodar leta 1976 (Osilniška dolina, 1995, št.3, str.10). Ti so se izgleda zaključili s člankom v hrvaškem časopisu *Speleolog* leta 2013 (Božič, 2013), ko so bile domneve o slikah mamutov vsaj v pregledani jami ovržene. Več o raziskovanju Hajdučke pečine pri Razlogah, kjer ni bilo odkritij, in Polične jame nad Žurgami je povzeto tudi v knjigi o Spahi (Velušček, 2011, str.36 in str.54-56). V Polični jami so poleg ostankov jamskih medvedov najdene tudi črepinje prazgodovinskih in srednjeveških loncev, prve uvrščajo v obdobje kulture žarnih grobišč (Leben, 1975, str.238), ki se je zaključevala v 14.-10. stoletju pr. n. št.

Od Osilnice se na poti iz doline proti Čačiču pojavljajo nekatera zanimiva ledinska imena, ki kljub vsemu morda govorijo o poselitvah tudi bližje dnu

doline: hrib *Kosteuc* (severno od Osilnice), *Gradiše* preko potoka *Per Kuharce* (nad njo je breg *Potuharca*). Najbližja pot iz Osilniške doline proti Čačiču gre od Kuharce preko potoka in nato preko *Gradiša* (gre tu za gradišče ali zgolj za ogrado?) mimo *Lipce* in *Počivaunika* in preko *Rasputja* navzgor. *Počivaunik* na tej poti je po imenu sumljivo podoben tistim mestom počival na pogrebni poteh, po katerih so nosili mrličke ter tam z njimi postali. Nahajala so se na mestih, ki so predstavljala mejo med svetom živih in mrtvih (Hrobat, 2010, str. 115). Mogoče je bilo prav *Počivauniku* sosednje *Rasputje* – razpotje, mesto med svetovoma, kjer se je duša lahko poslovila. Ker je voda v slovanskih verovanjih tisti element, medij in kraj kamor gre duša najprej po smrti, je bil *Počivaunik* morda povezan tudi s prehodom čez potok *Potuharco* ali celo Kolpo v dolini. Mirjam Mencej opisuje verovanje, da duša umrlega vode ne more prekoračiti in je bilo zato potrebno s principom simpatetične magije pomagati pokojniku pri prehodu na drugo stran vode, v deželo mrtvih (Mencej, 1997, str. 131).

Opozoril bi še na to, da se je preko *Rasputja* lahko prišlo do Malinišča. Ledinsko ime ob Kolpi *Sopotje* (v narečju bi pomenilo brezpotje, spotje) verjetno pomeni, da ob reki za *Potuharco* ni bilo poti (enako ledinsko ime *Sapatje*, je višje ob Čabranki nad Mandli, kjer do 19. stoletja ni bilo poti in ceste), nekako pa ne sodi zraven *Znamnska stejna*, ki se steguje nad Kolpo nad Starmi malni. Možna je povezava *Znamnske stejne* s Črko – Cerkom (1190 m), posebno, če upoštevamo etimološke osnove, da ime Črka prihaja iz vrezanega znamenja na lesu (glej razlago iz etimološkega slovarja nekaj strani naprej), morda je bila to gora z lesenim znamenjem. Od Malinišča je bilo le še malo do začetka predela nasproti Ribjeka, kjer se preko Kolpe nahaja potok, slap *Žrnek* – *Žrnok*, ki preko najprej ozke

plasti zelenih in nato črnih skal teče iz globin Dimovca. Več o njegovem domnevnem mitološkem pomenu mesta prehoda med svetom živih in mrtvih, pa

tudi o pomenu pokrajine za Ribjekom, v besedilu nekaj kasneje.

Slika A2: Domnevna pogrebna pot iz Osilniške doline: ob Kolpi navzdol pod Potuharco, mimo Kuharce, preko potoka, čez Gradiše do Počivaunika. Od tu čez Rasputje desno navzgor do pokopališča pri cerkvi Sv. Nikolaja (Sv. Miklavža) v spodnjem Čačiču (Franciscejski katastrski zemljevid iz 1824. leta, K.o. Osilnica, kopijo dobil na Geodetski upravi Kočevje, N185A05).

TRICLENE SLOVANSKE MITOLOŠKE STRUKTURE V PROSTORU

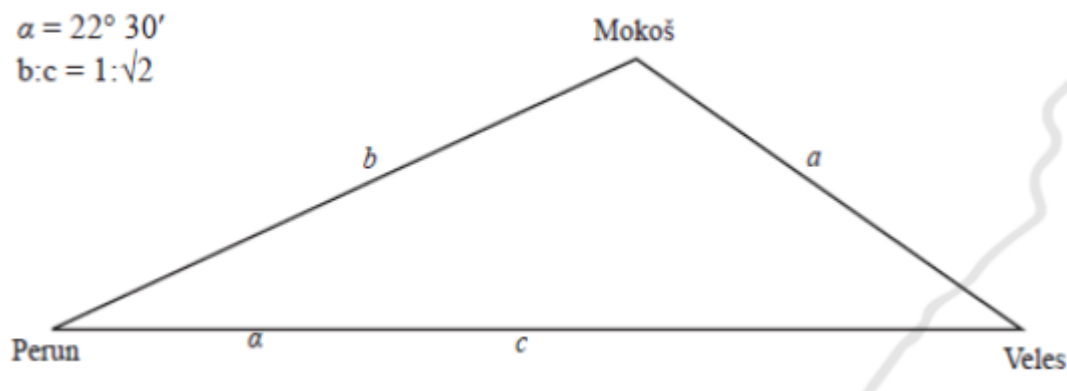
Za boljše razumevanje tega, o čemer bo govora v nadaljevanju, je potrebno pogledati precej nazaj, najmanj v čas prihoda Slovanskih plemen v naše kraje. Njihov приход se je dogajal v stoletjih po propadu rimskega imperija, nekje od 6. do 8. stoletja. Kraji, v katere so prihajali, verjetno niso bili brez starih prebivalcev, a so si jih Slovani podredili ter si njihov

prostor organizirali in tolmačili po svoje. V našem primeru je torej potrebno upoštevati, da so bili prebivalci tega območja dediči še ostalih kulturnih tradicij v prostoru, ki so obstajale pred prihodom Slovanov. Vsaj Japodov, morda Liburnov, tradicij prebivalcev bližnjih ostalin rimskih naselbin in še koga... Pri religiji je tudi tako, da se mlajše plasti nalagajo na starejše, pri čemer lahko starejše plasti ostajajo v veliki meri nedotaknjene. Zato so videti verske predstave pogosto

zmedene in neurejene, dokler ne razločimo razvojnih plasti iz katerih izhajajo (Makarovič, 1998, str. 155). Enako lahko trdimo tudi za bajeslovje oz. mitologijo, saj sta odraz tega verovanja.

Slovanske mitologije, ki je naslednica praindo-evropskih mitologij, žal ne poznamo v detajlih, jo (jih) pa znanstveniki že od 20. stoletja postopoma rekonstruirajo. Zaradi velike razprostranjenosti slovanskega prebivalstva se mitologije med seboj tudi delno razlikujejo, različna so imena bogov, različni so poudarki, a osnovni mit, ki tako kot vsi miti razumsko pojasnjuje sicer po svojem bistvu nerazumljive povesti o bogovih, je skupni. Prvi je dokazal možnost postavitve čaščenja praslovanskih bogov v prostor krajine, v katerem je prebivala organizacijsko zaključena

skupina ljudi, slovenski arheolog in zgodovinar Andrej Pleterski konec prejšnjega stoletja. Ugotovil je, da je mitsko interpretirana slovanska krajina v pravilu tričlena struktura, razporejena na naslednji način: točka na višjem, skladnem vrhu, je povezana z gromovnikom Perunom. Druga točka je običajno dominantna stena, jama, manjši vrh..., povezana je z njegovim nasprotnikom Velesom, bogom podzemlja in mokrote, tudi bogom živine, pojavlja se v obliki kače ali zmaja, včasih medveda. Tretja točka je obvezno ob vodi ali nad njo in je pomensko vezana na Perunovo ženo in Velesovo ljubico Mokoš, ki vodo potrebuje za plodnost in rojevanje. Med Perunom in Velesom je obvezno voda, na primer reka, ki predstavlja mejo med dvema svetovoma.

Slika A3: »Plemenska« tričlena prostorska struktura, iz knjige Sveti trokut (Belaj, 2014, str.102).

Ozadje tričlene strukture je stalno božansko rivalstvo med Perunom in Velesom zaradi Mokoš, oba bogova jo želita ob sebi in se zanjo borita. Od pravilnega razmerja med trojico je bilo po tedanjem prepričanju odvisno preživetje ljudi, od njega je bil odvisen dober začetek vsega (Pleterski, 1996, str. 181). Pri tem mitološka zgodba sledi razvoju letnih obdobij. Velesovi koledniki (ljudje boga Podzemlja) ugrabijo Perunovega (boga Neba) in Mokošinega (Sonce) sina Jarila

(Mladega kralja, Božiča), ki se je rodil za Božič/Novo leto. Preko zime ostaja v Velesovem temnem svetu mrtvih, kjer pase volkove. Vrne se spomladi kot Jurij ter v deželo prinese zelenje, neprepoznan zasubi lastno sestro, mlado in deviško Maro, jo za Ivanje poroči, kasneje pa jo (glede na svoj prevrtljivi mesečev značaj) prevara. Zato ga Mara na koncu pred Božičem ubije ter s tem postane hudobna in okrutna stara Morana, ki jo ob koncu slovanskega leta doleti enaka usoda. Umor

sina najvišjega boga je tu razumljen kot žrtev, ki je potrebna za obnovo celotnega Vesolja. Z obnavljanjem časovnega reda na Novo leto se celotna zgodba vsakič ponovno začne. Pokazalo se je, da ta mit, katerega elemente lahko sledimo v globoko indo-evropsko preteklost, najverjetneje ne sestavlja povsod enako besedilo. Njegova vsebina je bila sicer znana, a se je v posameznih okoljih opisovalo samo določene dele vsebine (Belaj, 1998, str. 340).

Jarilo ima velikokrat konjsko podobo. Shema »osnovnega mita« naj bi bila na vsem balto-slovanskem območju ista, le v različnih verzijah se spreminjajo poudarki in imena. Zato so imena, ki smo jih uporabili, le ena od poimenovanj, ki so se med posameznimi skupinami ljudstev lahko razlikovala. Posamezni bogovi so imeli lahko celo več različnih imen. Poudarki v poljedelskih ali živinorejskih družbah so lahko različni, v prvih prevladuje vegetativni vidik, v drugih pastirski.

Tu opisana mitološka zgodba je poenostavljena, v resnici nastopa več generacij bogov, staršev, bratov in sestra, ki menjajo oblike in vloge, odnosi med njimi pa so precej bolj zapleteni ali (zaradi časovne oddaljenosti) ne prav jasni. Veliko več o njej lahko preberemo v knjigi hrvaškega etnologa Vitomira Belaja (Belaj, 1998), o božanskem paru Jarilu in Mari v knjigi Radoslava Katičiča (Katičič, 2010) - oba avtorja raziskujeta predvsem vegetativni vidik mita medtem, ko o živinorejskem vidiku govori več Mirjam Mencej (Mencej, 2001). O različnih pogledih na mit v prostoru je zapisano v Perunovem koplju (Aljinović, 2010) in drugih virih (npr. internetni vir: staroverci).

Točke, posvečene trem vrhovnim božanstvom, v prostoru tvorijo sveti trikotnik, ki je shematsko prikazan na Sliki

3. Po pravilu so točke vizualno povezane med seboj. Eden od kotov je približno 23° , dve stranici trikotnika pa sta v razmerju $1/\sqrt{2}$. Najdaljša stranica običajno povezuje moške točke. Kot 23° je tako imenovani sončev kot, to je kotna razlika med navidezno višino poti sonca med dnevnoma solsticija in ekvinokcija. Ta kot je kljub selitvam ostajal vedno enak in določljiv. Simbolično je tako predstavljeno potovanje sonca, kot simbola Mokoš, med obema moškima likoma (Perun – v rodovitnem delu leta, Veles pozimi) in na ta način glavna drama, ki se je odvijala med bogovi preko koledarskega leta.

S posvetitvijo zavzetega prostora so Slovani z obredom v ta prostor vnesli svoje bogove. Svojo mitologijo so neločljivo vpletli v prostor in s tem podjarmili bogove prejšnjih prebivalcev. V tem prostoru je bilo potem možno brez pridržkov razlagati slovanske mite in pri tem pokazati mesta, na katerih so se dogajali posamezni mitski dogodki. Določili so mesta (vrhove, stene, mlake, vode...), na katerih se bodo od sedaj bojevali slovanski bogovi. In te točke so bile posvečene božanskim osebam, ki so personificirale tri osnovne principe: ustvarjalni red, destruktivni nered in ambivalentni odnos do življenja (rojevanje in smrt) (Belaj, 2014, str.68). S posvetitvijo prostora, ki je bila enkratno dejanje, so novi slovanski naseljenci, ki so spoštovali novopostavljene bogove in prakticirali novo uvedeno religijo, postali posestniki posvečene pokrajine – svetega prostora (Belaj, 2014, str.80).

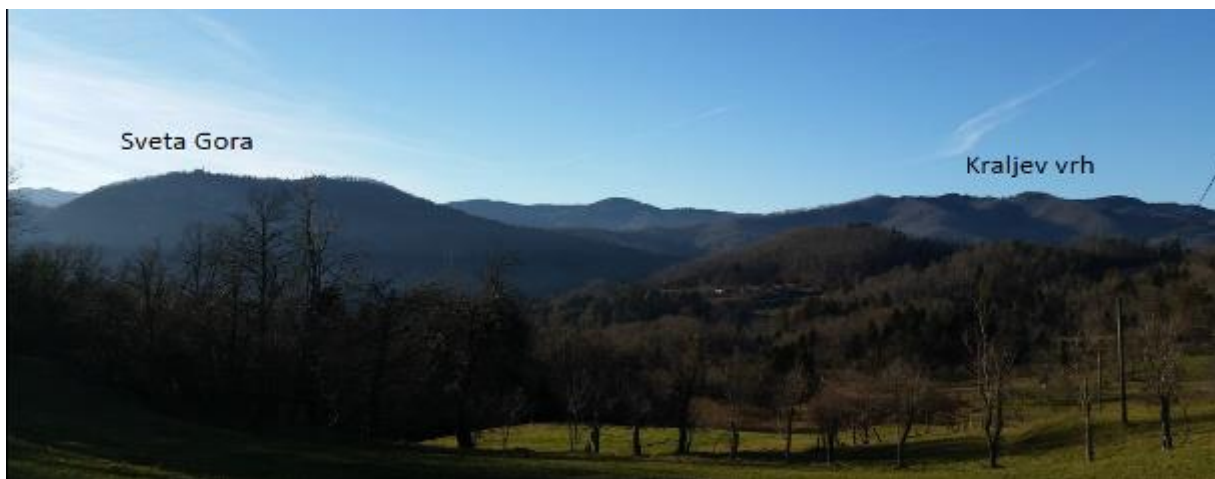
ISKANJE SVETEGA TRIKOTNIKA ZGORNJE KOLPSKE DOLINE

Pri iskanju možnosti za slovanski sveti trikotnik sem izhajal iz gledišča slovanskih priseljencev. Ob hipotezi, da so se naselili na območju Čačiča, je bilo potrebno dolino opazovati iz te perspektive. Za nami, če

smo obrnjeni proti jugu, je strmi breg s ponekod skalnatimi stenami, pred nami strašljivo udrti hrib Dimovec - Dimovec čez Kolpo, iz njegovega kotla se velikokrat kadijo megle. Mimo njega se nadaljuje dolina proti izviru Kolpe, nad katero se med vrhovi na jugu najvišje dviga čokati, skalnato široko razloženi Risnjak. Od tu je viden levo spuščajoči se kamniti masiv od Moža do Loške stene, za katerim je nad Kolpo razdrapano področje pojenjajočih skalnatih grebenov in sotesk. Skrajno desno se malo nad ostalimi vrhovi dviga umirjeni Kraljev vrh, a z globokimi urezi jarkov proti Čabranki. Za njim se sluti Snežnik, ki je skoraj pol leta pokrit z belo kapo (viden je šele iz nekaj višjega pobočja, torej ne z grebena pred Spodnjim Čačičem). Nad Osilniško dolino sta preko Čabranke še Hrib z verjetno mlajšo cerkvijo Svetega Lenarta in Sveta Gora s cerkvijo Matere Božje ter levo od nje s prepadnimi stenami, z nekaj podzemnimi jamami proti vodnatemu izviru Jezire. Masiv Svete Gore ima dva raztegnjena vrhova, z vmesnim, le nekaj nižjim sedlom. Cerkev je postavljena na robu levega vrha, nad prepadno steno. Sveta Gora leži med Risnjakom in Kraljevim

vrhom, mnogo bližje drugemu. Z grebena se lepo vidijo tri točke v prostoru, za katere bi lahko v povezavi z njihovimi topografskimi značilnostmi, imenom ali toponimi v okolici hipotetično razložili njihovo mesto v skladu s slovanskim mitološkim izročilom:

- **Sveta Gora**, s svetiščem Matere Božje, lociranim na levem vrhu hriba z dvema širokima vrhovoma, nad prepadno skalo nad vedno vodnatim izviro Gerovčice; v skalnatem prepadnem pobočju pod njo naj bi bila votlina, v kateri je po pripovedih mati, skrita pred Turki, požrla svoje dete in s krvjo pordečila njene stene (povedala Berta Čop, Plešče, 1978). Pod njo na drugi, gerovski strani, je bilo nekje proti sedlu v dolino po ustnem izročilu nekdanje jezero. Voda tu se včasih, zelo redko, še vedno dvigne prav do vasi Mali Lug, kjer naj bi bil po eni od različic izročila dom Petra Klepca – v narečju obeh bregov Pitra Kljepca, ljudskega junaka teh krajev.

Slika A4: Pogled proti zahodu z mesta malo nad spodnjim Čačičem, december 2015.

- Druga točka je na severozahodu, nad velikimi gozdovi in globokimi, težje prehodnimi jarki in grebeni iz doline. To je **Kraljev vrh**, z imenom, za katerega ne najdemo

razlage v pripovednem izročilu (tu odštejem malo verjetne romantično-zgodovinske razlage iz 19. stoletja, vezane na kralja Belo IV) – s področja Čačiča je to sicer ne preveč izraziti vrh na zahodu,

izza katerega se nad velikimi gozdovi proti Snežniku, ki se nahaja dlje za njim in je viden šele iz nekaj višjega stojišča nad zgornjim Čačičem, kuhajo nevihte, bliskajo strele in udarja grom, ki glasno buči in odmeva v stenah iznad doline. Iz globokih jarkov njegovih pobočij se ob spomladanskih nalivih osvobajajo velike količine vode in se zlivajo v

hudourniško Čabranko, prej poimenovano po starem središču – Osiunica. Ta je večkrat v zgodovini, še pred njeno končno regulacijo s slapovi konec 19. in v začetku 20. stoletja, ob velikih deževjih hudourniško razdirala dolino in uničevala, zasuvala tam pridobljena polja na ravninah poleg posameznih dolinskih vasi.

Slika A5: Pogled proti vzhodu z mesta nad spodnjim Čačičem, masiv Firštovega repa z Loško, tudi Usko steno, zadaj v daljavi nižje še Kuželjska stena, december 2015.

- Tretja resna dominantna se nahaja na vzhodu, v spodnjem delu doline, preko Kolpe glede na prvi dve – zavito monumentalna in iz vsakega kota drugačna (sedaj največkrat poimenovana) Loška stena, na kartah od 18. stoletja zapisana tudi kot Uska stena (internetni vir: mapire), tudi Firstov, Fristov, Firštov rep (je to iz nemškega Finsternis ali celo Fürst der Finsternis – vladarja teme, ali zgolj iz temena po nemško – First? Da bi šlo zgolj za posvetnega Kneza – nemško Fürst je težje verjeti, saj se mi zdi razlaga podobno malo verjetna kot pri Kraljevem vrhu za Belo IV). Ta stena se kot kača ali zmaj steguje proti odtekajoči se

reki, ali pa celo leze iz nje. Iznad tega masiva se prikaže sonce prebivalcem okolice Čačiča šele takrat, ko je že vsa preostala okolica v jutranjem soncu. Je rep v imenu morda zato, ker stena leze na goro proti Možu in je s tem poudarjena prava smer mitološkega vzpenjanja na Moževo goro? Tu okoli naj bi bilo po pripovedih veliko kač. Prav tu in samo tu okoli so nagnjeni toponimi z živalskimi in človeškimi slovenskimi imeni: greben Baba spodaj se steguje od Ribjeka proti steni – pod njo stoji cerkev posvečena Sv. Egidiju (Sv. Tilen¹), med ostalim je zaščitnik pred strahom. Nad Babo in Firštovim repom je na najvišjem

mestu Mož, na karti iz 18. stoletja poimenovan tudi Gladki grič – če ne gre tu za napako, zamenjavo kartografov s Šajbnikom (int. vir: mapire). Gre za čaščenje prednikov, ali za Gromovnika, ki se bije z Velesom, kačo, zmajem – Firštovim repom, ta leze proti njemu ali že premagan grozi dolini, da jo zajezi? Za steno se nad manjšim grebenom Rajštovec (pride to iz južnonemškega, verjetno tudi kočevskega *Reiste* – povese, pripravljena preja²) nahaja Kobilica (konj ima v mitologiji posebno vlogo, saj so bogovi prevzemali njegovo podobo, tudi Kresnik in Jarilo; konj je bil žrtvena žival). Kobilica se steguje proti Cerku (za ime ne vemo izvora; bil je v katastrski občini Borovec, kjer je prevladovalo kočevsko prebivalstvo); v nekaterih starejših zapisih in zemljevidih iz 18. stoletja je zapisan tudi kot Cherka (int. vir: mapire) in Črka (Tomšič, 1887, str.101) – pri tem se je zanimivo zavedati etimologije besede črka³. Nad Kobilico je Krokar⁴, Krempe (je to zgolj rob - Krempe po nemško, ali kaj bolj krempljastega), spodaj je Volčji potok (povezava Volčjega potoka in Kobilice nad njim morda govori o volčjem pastirju (Kropej, 2008, str. 334). Z Loške stene so se nekoč odvalile ogromne skale, ki so končale v Kolpi. Vsaj največja je nosila ime Klepčeva skala. Je bila/so bile tam kot posledica oziroma ostanek mitološkega boja? Okoli teh skal se je stoletja vrtila rečna voda, spodkopavala bregove in s tem močno ovirala prehode navzdol po dolini, vse dokler skal pred nekaj desetletji niso razstrelili. Pod

Loško steno je Okamneli mož, ki je nekoč streljal na Sveto Goro ali sonce (različic je še več, glej Primc, 1997, str. 95-110), za kazen pa mu je bila odvzeta moč. Na svojem vrhu je kakih šest metrov visok okamneli mož raven, tu bi bilo lahko idealno dvignjeno mesto za obredni ogenj, ki bi pomagal soncu v najnižji točki pri vzhajanju in jačanju njegove moči.

Zanimivo je, da prej omenjene tri točke nad dolino ustrezajo pravilnemu svetemu trikotniku slovanske župe oz. upravne enote, kot jih je opredelil Andrej Pleterski, tako po kotu približno 23°, kot po razmerjih razdalj približno 1:√2 (razdalja Loška stena (natančneje Okamneli mož) – Sveta Gora (cerkev): Okamneli mož – Kraljev vrh). Natančneje bi bilo možno geometrijski kot in razmerja razdalj določiti z detajlnim umeščanjem posameznih svetih točk v prostor. So torej to točke – sveta mesta božanstev Mokoš, Peruna in Velesa? Loška stena – Firštov (Velesov?) rep, ki leži skladno s pravilom slovanskih svetih trikotnikov na drugi strani reke glede na prva dva vrhova?

¹«Sredi gozdov se je nekoč izgubil mlad pastir. Ni več vedel, ne kod ne kam, ko je nenadoma zagledal pred seboj veliko košuto. Stala je ter strmela vanj z veliki očmi, potem pa se je počasi obrnila in šla v goščavo. Vleklo ga je za njo, zato ji je sledil. Pripeljala ga je pred votlino svetega Tilna. Košuta je mirno legla pred njegove noge, svetnik pa je pastirja nasitil z gozdnimi sadeži in napojil s košutinim mlekom. Potem ga je prijel za roko in popeljal v hrib, za lučaj nad votlino. Tam je slonela ob boku gore velika skala, porasla z mahom. Videti je bilo, da se skala trese, in ko je pastir nanjo položil roko, je začutil na dlani oster mraz, kakor da bi se mu tisoč igel zabodlo v meso. »Povej ljudem,« je dejal svetnik, »kar si videl in čutil. Ta skala zapira vetrove, slano in mraz. Če jo odvalim, bo planil izza nje mrzel vihar, tako mrzel, da bodo ljudem, živalim in rastlinam zmrznila srca in niti sto sonc ne bo moglo več ogreti zemlje. Če skala popusti – bo gorje! Zapomni si: jaz sam skale ne morem zadržati – le moč skupne molitve vseh ljudi jo lahko tako pritisne ob goro, da more kljubovati viharju. Čimbolj peša molitev, tembolj se skala trese, vsak dan bolj. Pouči ljudi: Ko bo ugasnila

molitev na vaših ustnicah, bo mraz obdal vaša srca in mrtva bodo ter ledena in vaša polja ne bodo več rodila...« Pastir se je vrnil med ljudi in jim pripovedoval – pa mu niso verjeli ... Sveti Tilen, puščavnik in opat, goduje 1. septembra (internetni vir: prepis iz Wikipedije, <https://svetniki.wordpress.com/2013/09/01/sveti-egidij-tilen-puscavnik-opat-2/>, 26.10.2015)

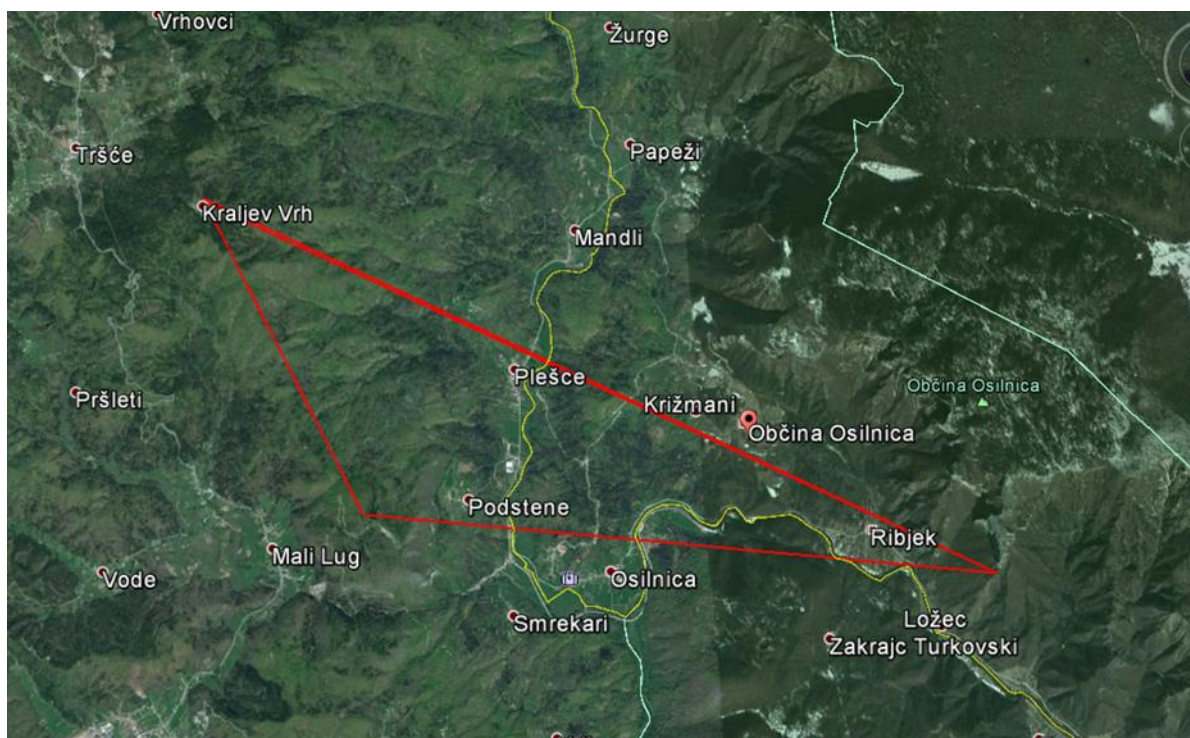
² preja oz. nit vodi iz sveta živih v svet mrtvih, a pot lahko poteka tudi v obratni smeri, iz sveta mrtvih v svet živih.

(Mencej, 2010, str. 151-170)

³ črka -e ž lat. 'littera' (16. stol.), črkováti. Razlaga: Prvotni pomen besede je '(v les) vrezano znamenje,

zareza'. Gre za izpeljanko iz glagola, ki je ohranjen v nar. bolg. čórkam 'dolbem, grebem, brskam', rus. čerkátъ 'hitro pisati' (izpeljano počerk 'pisava', podčerknúť 'podčrtati'), star. češ. čerkati 'črtati, risati, označevati'. Pslovan. *čьrkāti 'delati zareze (v les)' je izpeljano iz pslovan. *čьrti, sed. *čьrō 'rezati, lupiti skorjo z drevesa', kar je tvorba iz ide. korena *(s)ker- 'rezati', iz katerega je še npr. gr. keírō 'strižem, režem', stvnem. sceran, nem. scheren 'striči' (SP II, 223 s., Be I, 89). (internetni vir: www.fran.si)

⁴ krokar - »...«optica nesreče«, ki naznanja bolezen, vojno in smrt...« (internetni vir: Kmecova)

Slika A6: Domnevni slovanski sveti trikotnik s točkami treh vrhovnih božanstev v dolini zgornje Kolpe, vir Google Earth PRO. Desni kot v trikotniku je sončev kot.

Loška stena v obliki kače ali nad dolino Kolpe stegajočega se zmaja, ki tako kot v številnih verskih predstavah širom po svetu, ob stvaritvi sveta ta svet podpira, a ga obenem tudi latentno ogroža (Kropej, 2008, str.51). »Kozmogonska kača oz. zmaj pa predstavlja nevarnost bodisi soncu bodisi vodnemu viru, flori in favni na zemlji, povzroča naravne ujme in nevihte ali zapre vodo kot vir življenja. Ker je življenje na zemlji podrejeno zakonitosti umiranja in rojevanja oz. večnega

prenavljanja in cikličnega kroženja, kar velja tako za živa bitja kot za naravo, predstavlja ta kaotična htonska sila gonilno silo pri obnavljanju sveta.« (Kropej, 2008, str.51). Na/pod Loško steno naj bi prebivale tudi bele vile z ribjimi repi, kot se jih spominjajo v Bosljivi Loki (Bradeško, 2015, 4. – 5. min.), morda so to spomini na Velesove - zmajeve hčere, ki so na območju za steno preko zime, kot pravi mitologija, vzgajale Jarila?

Nasproti Ribjeku, nad desnim bregom Kolpe je mali potok Žrnek (žřnək, -nve, f. die Handmühle, Cig., Jan.) (Pleteršnik, 2015), po slovensko torej ime pomeni žrmlje, ročni mlin. V pokrajini, kjer je bilo do pred nekaj desetletji mnogo mlinov – malnov na vodni pogon in s temi povezanih toponimov, je tako ime prav ob vodi več kot nenavadno. Na tem potoku je nekoč celo stal star mlin – *Žrnov maln* na vodni pogon, sedaj je že skoraj porušen. Nad njim se podira skromno domovanje zadnjih prebivalcev, v njegovi okolici je v zaraščenem pobočju še mogoče razpoznati sadovnjak z velikimi starimi hruškami in nekdanje skromne obdelovalne površine.

Spodaj ob potoku sta dva novejša, žal dosti manj skladna objekta. Potoček priteče izpod Dimovca. Po izviru izpod svetlih apnenčastih skladov preteče sklad zelenega kamna (tega sem tu srečal prvič v dolini in ne poznam druge lokacije, kjer bi bil viden) in malo naprej oblikuje tenak slap, ki teče preko črnih skal, oboje je precejšnja izjema za te kraje. Naslednje črne skale so na tak način vidne šele na drugi strani Dimovca ob cesti pred Hrvatskim s strani Osilnice oz. Zamosta, tam je doma zgodba iz farjevega sadovnjaka, ki bo zapisana nekaj kasneje.

Slika 7: Mali, kakih pet metrov visoki slap Žrnek, ki teče preko črnih skal, z ostanki zidovja Žrnovega malna; tu naj bi se prikazoval škrat (Prime, 1997, str. 147), december 2015.

Zanimivo pri vsem je, da imajo tudi žrmlje oz. mletje na mlinskem kamnu s svojim stalnim krožnim gibanjem posebno mesto v mitologiji, podobno kot predenje, o katerem smo nekaj zapisali pri Rajštovcu. Mirjam Mencej ugotavlja, da »je krožno gibanje tipično za evropske tradicijske predstave o nadnaravnih bitjih, ki bivajo v mejnem prostoru, na meji med svetovoma

živih in mrtvih, za duše, ki odhajajo s tega na drugi svet, in duše »nečistih« umrlih, ki ostajajo v vmesnem prostoru med svetovoma živih in mrtvih, ker iz različnih razlogov ne morejo oditi na drugi svet, prav tako pa seveda ne pripadajo več svetu živih. Obenem se je pokazalo, da je ta mejni prostor med svetovoma v evropski tradicijski kulturi pogosto simboliziran s kolesom, mlinom, vrtincem in vretenom ali

drugimi podobami, ki imajo konotacijo krožnega gibanja.« (Mencej, 1997, str.185). Tu bi le spomnil tudi na mali virej – veriček na pleškem zgornjem polju, preko katerega se stegujejo (spet) črne police škrilastih skal. Kot pa ugotavlja Boštjan Kravanja (Kravanja, 2007, str. 103), se pokrajina ne da tako zlahka »graditi« in je bila dana ljudem ob prihodu v svoji naravni pojavnosti. Zato je k pravilnim kotom in razmerjem domnevnega svetega trikotnika v tako malem in topografsko dinamičnem prostoru botrovala tudi narava, ki pa jo je lahko slovanski vrač s točko na Sveti Gori korigiral. Če bolje pomislimo, sta tu natančno določeni le domnevna točka Velesa z okamnelim možem in točka na

vrhu Kraljevega vrha. Pri vsem (vsaj po tukajšnjih razmišljanjih) močno dominira okolje Velesove točke, kjer se izgleda skoncentrira vsa drama treh božanstev iz mitologije, izza Loške stene oz. Firštovega repa pa tudi vzhaja sonce za območje Čačiča. Je zato potem njegov svet tako močno zaznamovan z ostalimi zgodbami od toponimov do natančnih lokacij dogajanj in njegovega potovanja, ki ga bom poskusil vsaj delno rekonstruirati v nadaljevanju? Vsako jutro je sonce moralo dokazati, da ima oblast na Firštovim repom – Velesom in da ga vsakič znova premaguje – se pokaže nad njim in s svojimi žarki in toploto obsije območje Čačiča.

KRALJEV VRH - MESTO PERUNA ALI KRESNIKA?

Slika A8: Pogled z mesta nad spodnjim Čačičem proti jugu, v sredini je raztegnjeni in masivni, kamniti Risnjak, ob sončnih zahodih marsikdaj rdeče obarvan, december 2015.

Tu postavljam pod vprašaj Perunovo mesto v trikotniku. Za njim (iz perspektive le nekaj deset višinskih metrov nad Čačičem) stoji lepo vidni, tudi iz daljave mogočni in skladni Snežnik, ki je skoraj pol leta pokrit z belo kapo. Je morda to prava Perunova točka?

Marsikdaj je bila njegova točka v slovanskih prostorih nedostopna in tudi Snežnik iz doline zaradi razdalje ni lahko

dostopen. Posebej je to veljalo iz perspektive slovanskih priseljencev v dolini, saj so bila na poti do tja takrat še kaka druga, tudi sovražna ljudstva ali plemena. Je Kraljev vrh torej le točka Perunovega »namestnika« v Svetem trikotniku, v kateri ima ime Kraljev vseeno starodavnejše sporočilo? Sporočilo o Kresniku, Gromovnikovem sinu, prvem kralju. To je figura slovenskega ljudskega

izročila, ki najbolj spominja na višje božanstvo (Šmitek, 2011, str.139). Kresnik po slovenskem izročilu skrbi za dobrobit svojega ozemlja. Spreminja se v različne živali, se bojuje z nasprotniki, rojenimi na isti dan in še kaj.

Ko razmišljamo o Snežniku, je smiselno pomisliti še na drugo razpoznavno goro v vidnem obzorju Slovana iz Čačiča - na Risnjak. Ker naj bi dobil ime po risu – zveri, bi tu omenil le to, da že več desetletij opazujem, da imajo domačini v okolici doline do risa prav poseben odnos, lahko bi rekli strahospoštovanja. Iz njihovih pripovedi včasih začutiš, da je za njih to na pol bajeslovno, okrutno bitje, ki prihaja iz gozda nepričakovano, skoraj neopazno pobije svoj plen in ga tudi zapusti. Že večkrat sem pomislil, če ne gre za kak spomin na stara verovanja o povratku nečistih duš iz onostranstva, podobno kot je opisovano za volkodlaka (npr. Češarek, 2015). Pri nas je namreč območje, kjer se še vedno govori tudi o Vrag Marku - psu Marku. Tako bi tudi za Risnjak mogoče lahko ugotavljali njegovo mesto v mitologiji domačinov iz Kolpske doline ali celo mnogo širše, a se za sedaj še izmika. Morda je to pravo domovanje Velesa, boga podzemlja (boga živine in gospodarja volkov, kar v področju kjer so bili nekoč veliki pašniki ni za zanemarjati), saj se nad izvirom Kolpe, prav v potoku Krašičevica, ki priteče iz njegovega konca, po njenem toku navzdol vse do Dimovca pojavlja zgodba o veliki kači - vsaj v zgornjem delu o Črni kači. Morda bodo kaj o njem še znali povedati prebivalci zgornjih naselij nad Osilnico, čeprav je bilo tja v 19. in 20. stoletju priseljeno veliko prebivalcev iz nasprotnih bregov doline.

OD IZVIRA KOLPE DO DIMOVCA

Novembra in decembra 2015 sem se na povabilo organizatorja udeležil prvih dveh sestankov skupine za pripravo nove pohodne poti od izliva Čabranke do izvira Kolpe v Nacionalnem parku Risnjak, ki jo v okviru evropskega projekta načrtujejo krajevne arhitektke iz Zagreba. Dogovorili smo se, da naj bi pri tej poti pomembno vlogo dobila lokalna nesnovna dediščina, tako z govori, ki so v registru nesnovne dediščine obeh držav, ledinskimi imeni, pa tudi bajeslovnimi bitji, ki se pojavljajo v teh predelih. Od bajeslovnih bitij smo evidentirali vile in šratličke – škrate ter Mračnika pri Hrvatskem, a tudi druga mitološka bitja iz slovanske mitologije.

Pri tem se je kot odličen informator izkazal Dragutin Tomac, rojen v Razlogah - Rezugah nad izvirom Kolpe. Iz njegovih pripovedi je bilo razbrati, da so vaščani tam zaradi ozke doline opazili marsikatero senco, ki je preko dneva spreminjala podobo in iskali razlage za dogajanja. K njegovim odlično interpretiranim zgodbam je močno pripomogla babica, s katero so radovedni otroci nekoč spali v isti sobi v hiši pri Lenki. Ta jim je skoraj vsak večer pripovedovala zgodbe. O rojenicah – z ruto zakritih neprepoznanih ženskah, ki so odhajale od hiš porodnic, ki so jih v zgodnjih jutranjih urah srečevale ženske, ko so se vračale iz Bakra. O vedeževanju v risu, načrtanem z enoletno vejico na božični večer, iz katerega si lahko poslušal, kaj se bo dogajalo v naslednjem letu. O Črni kači nad izvirom Kolpe in nižje o kači s ključem, njenem prekletstvu, ki se ga ne more znebiti. O psu, ki se je žrtvoval za nemarnega lovca in zato njegova duša nima miru, o gledanju v svet umrlih duš, o strašnih krikih nočne ptice na krošnji stare češnje ob nekdanji Rezučki šoli, ki je strašila prebivalce šole...

Tu bi najprej ponovil zgodbo, ki sodi k izviru: »Nekoč je sonce prišlo v prav poseben položaj. Cel svet je zastal, vode so odtekle in pri izviru Kolpe, na katerega je sijalo sonce, je ostalo le jezero. Tja so se prišle kopat vile in tam plesale. A ljudje v okolici kot običajno: ni jim dalo miru in so jih hiteli gledat. Najbolj radovedna sta bila oče in sin, ki sta se povzpela na sam vrh Uobrške stejne, ki se dviguje nad izviro. Tako sta se stegovala, da sta padla s stene in v jezeru naredila dve globoki brezni, iz katerih vre voda iz podzemlja še danes na dan. V juliju, ko je sonce visoko, se na steni še vedno lepo vidi lik očeta in otroka (povedal Tomac, december 2015). Od kod ime drugemu vrhu nad izviro Zajčji vrh, še nismo uspeli izvedeti.

Višje nad izviro Kolpe se pojavi v potoku Krašičevica, ki priteče bolj iz smeri Risnjaka, tudi Črna kača, ki so jo lahko opazili ribiči, ko so na skrivaj lovili ribe. Imela je glavo, veliko kot človeška. Njena zgodba se prične na Žagi, nekaj višje. Tam je nekdanja stala žaga na vodni pogon, ki je za delovanje zbirala vodo iz nekaj izvirov. Nihče ne ve, kdaj je delovala saj naj bi bila konec 19. stoletja že v razvalinah. Ostalo je le nakaj zidov. Zgradil naj bi jo nek strašno bogat človek, ki je s seboj prinesel tudi veliko, težko, okovano skrinjo, zaprto s tremi močnimi ključavnicami. Ko so ga njegovi delavci spraševali kaj ima notri je odgovoril: »Vse me lahko vprašate, le tega vam ne smem povedati. Nihče ne sme odprti te skrinje.« Skrinja je tako stala v njegovi hiši, a delavcem *vrag nej dau mera*. Pregovarjali so se kako bi jo odprli. In res so nekoč ob priložnosti vzeli kladiva in krampe, polomili prvo ključavnico, pa drugo in tretjo. Odprli skrinjo, in groza. V njej je bila zvita ogromna črna kača. Skrinjo so brž zaprli in zbežali nazaj na delo. A naslednji dan na delo ni bilo enega od njih. Povsod so ga iskali, niso ga našli. Drugi dan je izginil drugi, čez nekaj dni tretji. Tako do zadnjega in žagar je moral

oditi iz kraja ter prepustiti žago propadu. In kaj je bilo z delavci? Ljudje so čez mnogo let našli na bližnji košenici, ki je posejana s *kūpi zjemle*, pod njimi kosti delavcev. Kača jih je požrla in njihove kosti zakopala pod gomile.

Zgodbe o kači se vlečejo tako vse od izvira Krašičevice do črnih skalnatih sten pred Hrvatskim oziroma do Kačjega kamna – Tomac mu reče kar *kača zes klučon*. Tam je doma naslednja zgodba: nekoč je šel nek mož iz Rezug k maši na Hrvatsko. Ko je prišel do velike - kačje stene pred Hrvatskim, za to steno sreča veliko zvito kačo s ključem v ustih, ki ga prosi, če bi jo odrešil, ker je zakleta. Bila je deklica iz Hrvatskega, ki se ni želela poročiti z bogatim ženinom, ki ji ga je določila mama in je takrat, ko so svatje prišli volit mlado, skrila ključ od hiše. Zato jo je mati preklela v kačo. Če bi jo hotel mož odrešiti, bi ji moral z usti vzeti iz ust ključ prav tisti dan. Če tega ne stori, bo morala čakati naslednje priložnosti vse dokler bukva, ki je šele pognala nad skalo, ne bo rodila žira, iz katerega bo zraslo drevo, iz katerega bo narejena zibka za drugega moža, ki jo bo spet lahko odrešil. Mož je ni rešil, na tem mestu pa se je pod skalo stekala v lužo črna voda, ki se tam še vedno vidi (povedal Dragutin Tomac, december 2015). O vlogi posebnih kamnov je pisal Šmitek (Šmitek, 2012, str.19-49).

Nekaj višje ob Kolpi, kakih pol kilometra, je še *pasja stejna*. Nekoč je bila kak meter višje, sedaj je globlje pod cesto, spodaj je imela nekoč nizek, plitev, a širok prostor za zaklon pastirjem. Cesta jo je delno zasula. Tudi nanjo je vezana zgodba: o lovcu, ki je imel zvestega psa, a je slabo ravnal z njim in mu ni vračal dobrote. Nekoč mu je vrgel klobuk čez pasjo steno in je pes skočil za njim ter se ubil. Ko je lovec umrl, je žena videla, da umrli pes – njegov duh, stalno prinaša ponoči na grob njegov klobuk. Nehal je šele tedaj, ko mu

je na suknjiču umrlega lovca v štali pripravila ležišče in ga povabila, naj leže nanj (povedal Dragutin Tomac, december 2015). Tu bi se sicer po samem imenu stene na predelu, kjer so spomladi pastirji iz doline iskali paše za živali navzgor po dolini Kolpe in jim je ta močno ožala pot navzgor, v osnovi dalo misliti na Kresnikovega štiriokega psa, Videža, pomočnika, ki je varoval / izsledil Kresnikovo čredo in mu pomagal pri kartanju s kačjim kraljem/kraljico, ko ji je z njegovo pomočjo Kresnik izmaknil zlato krono (Šmitek, 2011, str. 159). Tudi kmečki psi z lisami kot štirimi očmi naj bi imeli sposobnost, da začutijo smrt in jo napovejo z laježem, človeka pa naj bi varovali pred demoni in drugimi nevarnostmi (Šmitek, 2011, str. 160). V pasji podobi se je pojavljal tudi hudobni vodni duh Mitalo (Šmitek, 2012, str. 154). Vendar pa se zgornji zgodbi za sedaj bolj skladata s konotacijo prostora nad desnim bregom Kolpe ali sploh proti izviru kot prostora, po katerem blodijo duše tako ali drugače zakletih in neuslišanih. Kot del

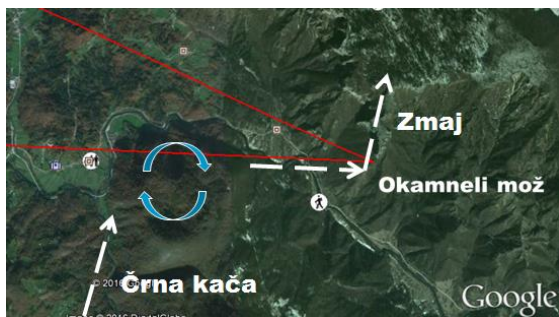
podzemnega sveta, kjer ima svojo pomembno vlogo tudi velika kača, Črna kača.

K zgornjemu prigovarja še zadnja zgodba, ki je vezana na sadovnjak pod črnimi stenami pod Dimovcem, ob cesti pred Hrvatskim (del sten je bil pred leti prekrit z betonsko prevleko). Temu sadovnjaku so pri Tomčevih rekli farjev vočnjak. Zgodba pa gre takole: nek fant iz Hrvatskega je šel študirat za farja – duhovnika. Po dolgih letih se v vas vrne mož, ki je trdil, da je ta duhovnik, a so bili domačini nekako sumnjičavi, ali je res pravi. Hodil je vsak dan brat knjige v ta sadovnjak. In se spomni eden od domačinov - trgovec, da ve kaj je storiti, da ugotovijo, če je pravi. Gre k njemu in mu v sadovnjaku stopi na palec na nogi. Ko je to naredil, zagleda okoli sebe vse duše umrlih iz vasi, od ljudi do živali in tako lahko preveri, kako je z duhovnikom. A se tega sveta mrtvih duš ustraši in čim stopi dol s prsta, ne vidi več nikogar od mrtvih (povedal Dragutin Tomac, december 2015).

Slika A9: Levo, kakih pet metrov visok *kačji kamn* – *kača zes klučon*, ob cesti pri travnikih Hrvaščanov. Desno, dolga pasja stena, kakih 500 metrov naprej proti Rezugam, slikana od Kolpe z zgornje strani doline, pod njo nekdanj ni bilo ceste in je sedaj v spodnjem delu kakih pol metra ali več zasuta, zato spodaj manjkajo nekdanje, sicer nizke jame – spodmoli, december 2015.

Če povežemo vse skupaj z Dimovcem, hribom z močno udrtim kotanjastim vrhom, na katerem po pripovedovanju domačinov plešejo cupernce – coprnice, ko potujejo na Klek, glede na ovalno obliko udrtega kotla na vrhu, verjetno v krogu, vrtincu (kot ugotavlja Mencejeva se v vrtincu po verovanjih ponekod v Sloveniji skriva tudi škrat oziroma hudič, tudi drugod pa imajo bitja v podobi vrtinca najpogosteje za hudiča in nečiste sile (Mencej, 2013, str. 23)) ter z Žrnekom na njegovi drugi strani, kjer je prav tako poudarjeno vrtenje in krožno gibanje, bi lahko spletli tole zgodbo.

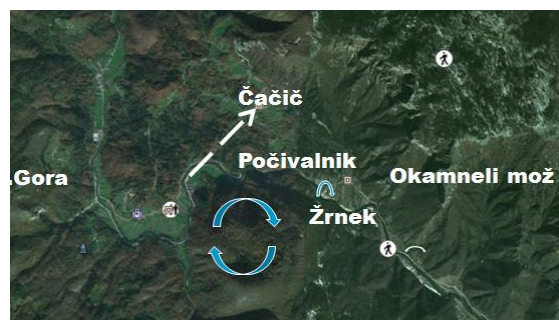

Slika B9: Domnevna pot Velesa od Krašičevice na Firšov rep. Transformacija iz kače v zmaja se dogodi na prehodu skozi Dimovec, na katerem plešejo coprnice v krogu.

Črna kača bi lahko bila Veles v kačji podobi, kot kačji kralj ali celo kača s ključem (mogoče je bila nekoč to kronica, ali pa ključ varuje zaklad kačjega kralja...). Kot kačji kralj podzemlja in njegovih duš (pasja duša, duše umrlih v zgodbi o farju, tudi zakleto dekle, pa nočni ptič/duša, ki straši v/pri Rezučki šoli...). Prihaja po potoku Krašičevica iz smeri Risnjaka in verjetno leze po/ob Kolpi vse do črne skale pred Hrvatskim. Tam nekje je bilo tudi sedaj zasuto brezno, za katerega so ljudje verjeli, da je povezano z Žrnekom. Tu gre skozi/čez Dimovec (izpod njega teče voda črne barve, ki morda dela tudi skale črne), mogoče zleze po črnem kamnu, kjer pušča črno sled. V/na Dimovcu, kjer v njegovem kotlu v vrtincu, ki ga je izoblikoval, plešejo duše

umrlih kot cuprnice, se morda transformira v zmaja. Ta se privleče ven iz podzemnega sveta duš umrlih spet nekje pri Žrneku ali kar skozenj (črne skale, zelena plast). Tam na kamnih pušča svojo zeleno (Veles je tudi bog živine in pašnikov) in črno sled. Preide reko ter zleze proti Loški steni, Firšovemu repu, kjer se dogaja mitološki boj s Perunom – Možem, morda na sotočju Čabranke se pridruži Velesu še Mokoš, ki kot Baba spremlja boj Gromovnika in Kneza podzemlja nad Ribjekom.

Zaključena oblika Dimovca, ki je kar precej ločen od ostalih hribov, daje slutiti, da gre mogoče tudi za prostorsko dojeto ciklično obliko dogajanja, kot Urbros - kača, ki požira svoj rep. Voda v izviru Kolpe privre iz podzemlja, se rojeva iz podzemnih globin, se kot Koupa zvije okoli Dimovca, pred katerim se združi še s Čabranke, ki priteka od Peruna in Mokoši, in se morda v spodnjem delu doline v območju kaosa in podzemnega kraljestva (vsaj delno) povrne nazaj v globoki podzemni izvir Kolpe. A na zgoraj domnevano je morda še prezgodaj sklepati in bomo poiskali še kako pripoved, ki bi domnevo lahko potrjevala, če jo bomo lahko sploh še zasledili v našem razseljenem in premešanem območju...

Slika C9: Domnevna pogrebna pot iz doline preko Počivaunika, mimo Dimovca, do pokopališča v Čačiču.

K vsemu zgornjemu bi omenil še eno basen iz *Rezug*, ki je bila objavljena v Osilniški dolini, govori o poroki v Rezugah, ki jo obiščeta lačna volk in lisica. Lisica seveda volka pregovori, da gre prvi,

ljudje ga love in nabijejo, vmes pa se lisica v miru nabaše dobrot ter se naredi vso izdelano. Na koncu jo volk, ves pretepen, iz usmiljenja celo nese na hrbtu, ona pa na njem prepeva: »*Bouan zdravega njese, bouan zdravega njese.*» "A tak! T bun že pokazou," tedaj se volk razjezi in vrže lisico v globok jarek, kjer še danes živi. Volk pa se je odvlekel naprej in se ne druži več z lisico...« (Osilniška dolina, 1995, št.4, str.4). Na prvi pogled nedložna živalska pravljica, ki je v malce drugačni obliki (internetni vir: Slovenske basni; Bolhar, 1991, str. 192-195) poznana tudi drugod, od Medžimurja do Rezije (Bolhar, 1991, str.248), a morda, pripovedovana od Osilničanov in Pleščanov (pripovedovala mi jo je tudi moja stara mama Berta Čop), s točno lokacijo dogajanja v Rezugah, v sebi načrtno nosi tudi sporočilo o nekdanjem dogajanju v prostoru, se iz njega posmehuje preko dveh glavnih simbolnih oseb in odnosa med njima, ki tu lahko dobi precej drugačen pomen od zgolj živalskega. S tem pripoved daje napotke o tem kaj je (po novem) sprejemljivo in kaj ne, povedano na podoben način s primerom kot tista o očetu in sinu na Obrški steni. Volk - morda je to namig na Jarila in njegovo zimsko domovanje pri Velesovih volkovih; lisica (podobno kot kuna ali podlasica) je lahko prastari simbol deviške hčerke Nebeškega očeta (Belaj, 1998, str.236), a kljub temu boginje plodnosti – tako kot je to bila slovanska Mara, hčerka Gromovnika Peruna in Mokoš.

Gre v povezavi s svatbo morda za opominjanje na nekdanj v prostoru prisoten mit o božanskemu junaku vegetacije, ki na pomlad prinaša življensko moč rastju v naravi in se prav tu sreča in združi z Maro? So vile, ki plešejo, Marine spremljevalke? Se očeta in otroka v skalah nad izvirov najbolje vidi v visokem poletju okoli kresa, ko je sonce najvišje zato, ker se je prav takrat dogajala božja svatba Jarila/Ivana in Mare? Je slavje 29. junija za Petruvu v

Rezugah (kljub drugačnemu cerkvenemu patronimu), ki spada v sklop praznikov okoli kresa (24. junija) zato, ker se je tu nekoč slavilo božjo svatbo? Je bil mit, ki s krščanstvom (vsaj od nekega obdobja) ni bil več sprejemljiv, z basnijo izpostavljen posmehu? Je morda zato, kot bi na podoben način mogoče lahko razumeli tudi prvo zgodbo z izvira, nevarno (neprimerno) plezati na Obrško steno in od tam opazovati združitev Kolpe in Krašičevice – tu morda Črne kače in Matere Zemlje, prastarih simbolov plodnosti? Teče/je tekkel kdaj potok Krašičevica ob velikih vodah tudi proti toku Kolpe?

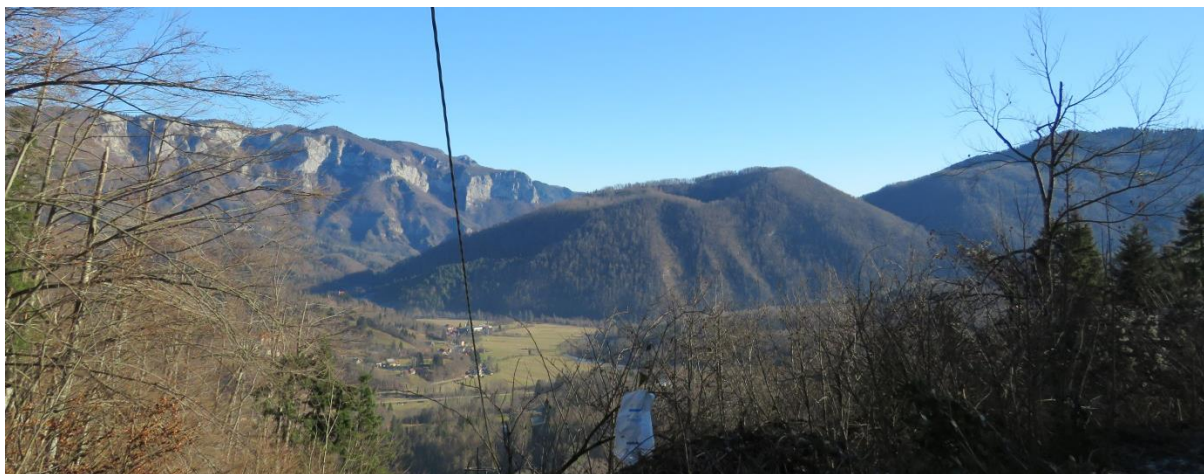

Slika D9: Koncentracija toponimov okoli Firštovega repa, povezanih z mitološko borbo na strani proti naselitvenemu območju Slovanov, in Velesovim svetom, na drugi strani Loške stene.

Ob izvirov Kolpe bi lahko opozorili tudi na slovanske povezave kulta vode in kulta zemlje, na to, da so v slovanskih jezikih (verjetno zato) reke ženskega spola (v latinščini, grščini in germanskih jezikih so moškega ali srednjega), pa na to, da je praznik boginje matere (»Matere vlažne zemlje«) Kupala, ki ga še slavijo nekateri slovanski narodi s skupinskim kopanjem v vodi, ob poletnem sončnem obratu ... Celo zadnji veliki zgodovinar antičnega sveta, vzhodnorimski učenjak Prokopij v 6. stoletju, v svojem odlomku o slovanski religiji omenja samo enega vrhovnega boga, gromovnika ter dodaja: »Seveda

častijo tudi reke in nimfe in druge demone...«. Torej poleg vrhovnega boga

izrecno omenja le še ženska vodna božanstva (Makarovič, 1998, str. 64).

Slika A10: V sredini Dimovec z ovalnim udrtim vrhom. Okoli njega zavija Kolpa. Črna kača ga morda prečka pri črnih skalah in se na prehodu skozenj spremeni v zmaja, ki iz Žrneka leze preko Kolpe in navzgor kot Firšov rep proti Možu ter premagan pada nazaj proti Kolpi kot bi jo želel zaježiti. Pogled s sedla pod Sveto Goro, december 2015.

K zgoraj zapisanemu bi bilo potrebno opozoriti še na nekaj, kar je povezano z geografskim prostorom, do katerega je možno v nadaljevanju priti iz območja izvira Kolpe. To so planjave, ki so se kot pašniki nekoč sicer pretrgoma raztezali od Krašičevce preko Črnega Luga in naprej proti morju. Po teh planjavah, planinah, so pasli živino verjetno že tisočletja. Zaradi slabih pogojev za poljedelstvo so omogočale preživetje živinorejcem. Ti so za razliko od poljedelcev iz relativno rodovitne in zaščitene doline gledali na svet z malce drugačnimi očmi. Pastirsko/živinorejski vidik mita o Jarilu – o njegovi začasni smrti (odhodu na drugi svet) in ponovnem pomladnem prihodu v vlogi plodnostnega božanstva v svet živih, bi bilo po ugotovitvah Mirjam Mencej, možno opisati nekako takole: na dan novega leta se gromovniku Perunu rodi sin Jarilo. Istega dne pride ponj Veles – gospodar volkov, skupaj z volkovi. Vzame ga s seboj na drugi svet – eden od njegovih volkov ali celo sam, ga namreč požre. To pomeni, da Jarilo (Jurij) začasno umre,

odide na drugi svet, kjer ostane pri bogu smrti in živine do pomladi. Medtem je živina na varnem v hlevih, volkovi pa so spuščeni. Na jurjevo se vrne z onega sveta z močmi, ki so tipične za gospodarja volkov (na nek način nastopa kot gospodar volkov) ter zapre volkovom gobce oziroma jih prežene, zato se živina lahko spet pase na prostem. Tako pravi gospodar volkov – Veles, bog smrti in onostranstva, tudi v pogobi šepastega ali hromega volka, nastopa v jesenski različici, spomladi pa drugotni gospodar volkov – Jarilo (Mencej, 2001, str. 248). Morda zato severno od Razlog, proti Kolpi ledinsko ime Vučin? V spomin mi pride tudi zgodba o raskeljenem vouku – volku z razklenjeno čeljustjo ki je v pripovedi Slavka Malnarja sledil furmanom, ne da bi ga konji zaznali (Malnar, 2013, str. 218), a sem nekoč o njem slišal še druge različice. Morda bomo uspeli najti še kakšno sled, ki bi potrdila prisotnost mita o gospodarju volkov na terenu.

Še nekaj dodatkov: *Petruvu* se poleg Razlog slavi tudi v Osilnici (patronima

cerkve Sv. Peter in Pavel), od tam čez Kolpo nad Hrvatskim je cerkva Sv. Vida - po julijanskem koledarju je bilo Vidovo ravno na poletni kres... Vsa tri cerkvena slavja torej spadajo v sklop praznikov okoli kresa.

IN BAJESLOVNI JUNAK TEH KRAJEV, PETER KLEPEC – PITER KLJEPC?

Pred nekaj dnevi sem na knjižnem sejmu v Ljubljani kupil za mali denar knjigo zgodb iz starih rokopisov in objav pred letom 1839 (Rudež, 2010). V njej so zbrani in prvič objavljeni zapiski, ki sta jih graščaka Rudeža (oče Anton in sin Jožef) ter duhovnik Janez Zima zbirali po ribniškem in loškopotoškem koncu od druge polovice 18. stoletja naprej, sem je zašla tudi zgodba o Petru Klepcu iz osilniškega konca.

V uvodnem delu slabotni in od drugih pastirjev pretepani Peter Klepec – po domače Pitr Kljpec, sreča moža, ki jadikuje nad svojo usodo. Pove mu, da se bo nocoj spremenil v vola. Globoko na Ogrskem da je tudi nek bogati mož, ki se bo prav tako spremenil v vola in zjutraj skozi gozdove prišel, da se bo bil z njim, Krsnikom (Kersnikom). Če mu Peter pri boju pomaga s tremi enoletnimi šibami, bo zmagal on, drugače ga tujec pobije. Peter v spopadu res rdečega vola udari po rogeh, Krsnik ga premaga, nabode in ubije, nato pa postane spet človek in je za vedno rešen preobrazb. Bil je zelo bogat in hkrati skrivnosten mož. Od njega Peter dobi čudežno moč, s katero premaguje pastirje, medvede. Od tu naprej se zgodba zgodovinsko obrne na turško nevarnost in je ne bom nadaljeval. Zanimiv se mi zdi tudi zaključek, da so *Mauologarji* in *Uosivnčarji* še vedno v sporu okoli privilegijev Petra Klepca. Pri tem domnevam mitološke osnove ne samo v

omembi Kresnika, krsnika (izgleda domačega v teh krajih), v metamorfozi - spremembi pojavnosti obeh oseb, borbi v isti noči rojenih volov, rdečem premaganem volu – mitološkem boju verjetno belega in rdečega, temveč tudi v treh enoletnih vejicah, simbolu pomladi in Jurija, Jarila... Je tako kot Perunovo mesto – Snežnik, mogoče tudi »Ogrski« vrh Risnjak, ki velikokrat za razliko od skoraj pol leta belega Snežnika zvečer rdečkasto odseva, imel kako pomembno vlogo v tolmačenju slovanskega mita v osilniškem okolju – kot domovanje Velesa?

Podobna zgodba, ki razlaga vir Klepčeve moči, je bila objavljena v ljubljanskih Kmetijskih in rokodelskih novicah, 6. prosinca 1847 (Kmetijske in rokodelske novice, 1847). Tudi tu Peter Klepec dobi moč na kresni večer od vola, kateremu z enoletno vejico pomaga premagati močnejšega nasprotnika v dvoboju. Še nekaj drugih pripovedk je vezanih na njegovo pomoč pri boju na Kraljevem vrhu, kjer premaga večjega in močnejšega sovražnika (Kmetijske in rokodelske novice, 1846). V zgodbi, objavljeni leta 1861, mu moč podari Bog (Kmetijske in rokodelske novice, 1861). Zgodba o borbi volov za kresni večer je zapisana tudi v Ljubljanskem zvonu leta 1882 (Ljubljanski zvon, 1882) ter v Keleminovi zbirki iz 1930. leta (Kelemina, 1997). Žal izgleda, da so se zgodbe z voli v dolini izgubile v desetletjih po prvi in drugi vojni, ko je bilo pomembnejše sporočilo Klepca njegovo premagovanje sovražnika – iz zgodb povezanih s Turki. Res pa je tudi, da se je v dolino priselilo mnogo prebivalcev višjih naselij z druge strani doline in prineslo svojo zgodbo z vilami.

Naj zato omenim še drugo zgodbo, ki je danes celo bolj domača v teh krajih in nam jo je na terenu povedala tudi nekaj čez 90 let stara »sorodnica« Petra Klepca, iz njegove hiše v Malem Lugu (video Naše

pamejnke, 2010). Po tej zgodbi, ki jo je vzela za osnovo tudi France Bevk za svojo pripoved (Bevk, 1988), je Peter Klepec dobil moč od vil(e), ki so se kopale v zelenem logu ob jezeru pri Sedlu, za storjeno dobro delo – senco iz mladih vej, ki so pred soncem (in pogledi?) zastrelje njihova gola, soncu izpostavljena telesa. V vseh teh Klepečevih dejanjih lahko slutimo bolj mitološko in manj zgodovinsko vlogo od nekaterih drugih, ki slavijo predvsem njegovo premagovanje Turkov ali domnevno celo Mongolov (Kmetijske, 1847). Izvzeli bi le tisto, kjer se Klepec bori z najmočnejšim Turkom, kjer se vpleta poleg borbe z Velesom verjetno tudi že krščanska legenda Davida in Goljata, ki pa je lahko le nadaljevanje zgodbe o mitološkem dvoboju starih Slovanov.

Nekaj o mitoloških osnovah Petra Klepca je leta 1930 zapisal že Jakob Kelemina, ki ga je istovetil s Kresnikom (Kelemina, 2007, str.7), enako citira tudi Monika Kropelj (Kropelj, 2008, str. 73), ki pa ga poimensko ne uvršča v abecedni pregled bajeslovnih bitij na koncu knjige. V svoj pregled ga je uvrstil tudi Zmago Šmitek, ki ga obravnava v poglavju Kralj Matjaž in drugi ljudski junaki, v podpoglavju Martin Krpan in njegovo »sorodstvo« (Šmitek, 2012, str. 251). Pri tem ugotavlja, da se njegova zgodba pomembno razlikuje od Krpanove, saj gre za zgodbo o šibkem vaškem pastirju, ki mora trpeti krivice, dokler si na čudežen način ne pridobi nadčloveške moči. Tu ugotavlja, da ima podoben motiv v svojem uvodnem delu prekmurska pravljica o Bikcu Markcu, ki dobi svojo izredno moč od vil, ko jim, spečim na livadi, naredi senco. Tega pa povezuje z balkanskim pripovednim izročilom o Kraljeviču Marku in vilah (Šmitek, 2012, str. 260-261).

Vrnimo pa se k Petru Klepcu in njegovim dveh zgodbam. Mogoče gre pri ločenih zgodbah o volih in o vilah za dve različni

pripovedi (sodelovanje v boju med vrhovnima božanstvoma ali Kresnikoma; pomladna poroka z Maro) in ne za dva iztrgana dela ene same. Mogoče je bil prav poudarek različne mitološke vloge prvotnega, nezgodovinskega Petra Klepca, iz perspektive Gerovske strani (je imelo pri imenu tega naselja kaj ime Jarovil, Jarovit, Gerovit?) drugačen od tiste, ki so mu jo pripisovali Osilničani. Vse pa je združevala ena Sveta Gora, svetišče ženskega božanstva. Je zgodbam botroval tudi različen pogled na topografijo območja z ene ali druge strani istega hriba? Še več pripovedi iz obeh strani doline o tem bajeslovnem junaku je zbranih v knjigi Jožeta Primca, Okamneli mož (Primc, 1997, str. 259 do 272), najstarejše natisnjene zgodbe sem vključil v svoj pregledni, neobjavljeni prispevek o takrat dostopnih starih časopisnih objavah o dolini (Smole, 2009), ki je spremljal občasno razstavo v Etnološki zbirki Palčava šiša, postavljeno dobro leto dni v stari trgovini.

Zanimivo je dejstvo, da so se nekoč čaščenja na Sveti Gori začinjala prvo nedeljo po Veliki noči in končala prvo nedeljo po Vseh Svetih, kar pomeni, da niso bila vezana izključno na sedaj glavna Marijina praznika - Veliko in Malo mašo in so se pričinjala že v pomladnem času (Malnar, 2007, str. 178). Velika noč je lahko včasih namreč celo le nekaj dni po Jurjevem.

Zgodba o Petru Klepcu, ljudskem junaku teh krajev, ki je za dobro delo dobil nadnaravno moč, s katero je rešil ljudi pred Turki - sovražnikom, je torej vezana na Sveto Goro. Je on zgolj preoblikovani lik Jarila (Jarovita, celo Gerovita, kot naj bi ga nekateri imenovali...), ki ob spomladanski poroki z Maro (srečanju z golo vilo, vilami) v zelenem gaju ob nekdanjem jezeru v Malem lugu⁵ dobi moč in premaga Velesa (Turka), ali po drugi, mogoče res

dolinski varianti, dobi moč spomladi zaradi pomoči Kresniku pri zmagi nad rdečim volom. Turki so morali priti v nadaljevanju zgodbe predvsem s frustrirajočimi izkušnjami prihajajočih ubežnikov od 15. stoletja naprej, saj so bili njihovi večji neposredni vpadi kljub taboroma v Osilnici in Papežih ter utrdbi v Gerovu redki, bolj naj bi šlo za manjše skupine martolozov. Gre pri Petru Klepcu za spoj dveh interpretacij starejšega mita – dolinske in primorske, mogoče Osilniške in Gerovske, kakor je kdo razumel mesto Svete Gore na svojem romanju in v svojem mitološkem dojetanju prostora? Potrebno bi bilo raziskati na istih osnovah svetih trikotnikov še Gerovski konec. Kvarner je od tu še daleč za gozdovi in hribi, zato neposrednih povezav vsaj slovanskih svetih prostorov do tja verjetno ni bilo.

So se nekoč slavja na Sveti Gori, zaradi vsega povedanega o pomenu tega junaka v okolici Svete Gore, domnevno naslednika Jarila, mogoče v začetku kdaj celo pričenjala za spomladanski praznik Jurjevega, 23. aprila? Je bilo to morda Cerкви preveč očitno in je pričetek raje vezala na premakljivo Veliko noč zato, da se to prekrivanje ne dogaja prav pogosto? Ali Peter Klepec, ki je bil kasneje mogoče celo vezan na zgodovinski lik, ni mogel postati širše narodni (nacionalni) junak prav zato, ker je imel mitološke pomanjkljivosti Jarila, ki je sicer odšel od Velesa in v deželo prinesel pomlad in rodnost, a obenem prevaral svojo božansko sestro in ženo Maro in bil zato z njeno pomočjo vsako leto znova pogubljen?

⁵ lug, log – travnik ob vodi, običajno porastel z drevesi; zanimiva je Katičičeva raziskava praslovanske osnove tega imena, saj možen prvotni pomen povezuje preko ruskega луг tudi z mestom, kjer se zbira vaška mladina na slavnih, ob igri, pesmi in plesu, od koder izhaja oznaka луговой (ребенок) za nezakonskega otroka, ter latvijskega līguot - oglašati se od radosti, peti ivanjske pesmi, zibati se (v zanosu), plesati. Kot ugotavlja avtor za »lug«: »Očitno je da se i tu radi o orgijastičnom obredu.« (Katičič, 2008, str.83)

VPRAŠANJ OSTAJA ŠE MNOGO

So v okolici prisotni še drugi sveti trikotniki: kako je z Gerovsko župo, o Babnem polju s Prezidom sta njegovo zgodbo v prostoru poskusila razložiti že Pleterski in Šantek v Babi Babnega polja (Pleterski, 2012).

So izredno trdoživa pustovanja v krajih čabarskega, gerovskega in osilniškega območja, še bolj pa v Prezidu, z dokazano Japodsko poselitvijo, kljub novejšim pojavnim oblikam, ostanek nekdanjih poganskih, že popolnoma pozabljenih slavij? Tudi kolednike smo nekoč imeli v času vseh treh Božičev, od Božiča do Sv. treh Kraljev, tiste, ki so v stari veri vsako leto po Božiču ugrabljali malega Jarila in ga odvedli v Velesov svet kaotične soteske čez Kolpo, pa kresove in kresnice, ki so obhajale polja, in še kaj. Kres v Osilnici so kurili na Ograji, zahodno nad nekdanjim sotočjem Čabranke in Kolpe.

Je okamneli mož premagani Veles, ki ga je zadela Perunova kamena strela, ker je prevzel Mokoš, ali Jarilo, ki mu je Sonce – žensko božanstvo, zaradi prevare vzelo moč? Ali Firštov rep - zmaj, ki se zvija pod višjim Možem ali se steguje na njegovo goro (kakor gledamo nanj v različnih delih zgodbe), a je nikoli ne doseže, ker mu Baba spodaj v Babjem kutu kuha slabo vreme (kot pravijo v nasproti ležečem Zakrajcu Turkovskem)? Je Rajštovec poimenovan tako, ker takoj za Firštovim repom razmejuje urejeni svet gornjega dela doline proti svetu kaosa, smrti in podzemlja. Kot je povese na kolovratu meja med kaotično neurejenimi vlakni ostrižene volne, preje in med sprede no nitjo, iz katere se tke obleka živih – ustvarja življenje. Ima potok Žrnec svojo mitološko vlogo izhoda/prehoda v podzemni svet duš v/na Dimovcu? Je Kobila za Loško steno konjski lik Jarila v času, ko je še pri Velesu, kot volčji pastir, obkrožen s Krokrajem in hudo Krempe (...)

ali pa samo nemško - robom), v zimskem obdobju leta, ko pase volkove ob Volčjem potoku, ki izvira tam spodaj? Je to kobila, na kateri jezdi volčji pastir? Je bila Klepčeva skala / skale v resnici Jarilovo orožje? Je bila velika skala pod njimi, bilo jih je še več v Kolpi, Gromovnikova kamena strela, Jarilovo, Klepčevo orožje v mitološkem boju? Je prihod pomladi, ki v dolino pripotuje navzgor ob Kolpi, povezan s prihodom Jarila iz spodnjega konca precej zaprte doline - iz sveta kaosa, kjer je bil zaprt čez zimo? Je Jarilo odklepal naravo in ob Kolpi prinašal pomlad v zgornji del doline kot v nižjih predelih kolpske doline v Beli Krajini Zeleni Jurij? Imata Cerk - Črka (po slovansko je to pomenilo - v les vrezano znamenje; je bilo to znamenje morda na vrhu tega hriba?), ter Znamenjska stena spodaj ob Kolpi kaj skupnega? Je to morda meja svetov živih in umrlih duš preko katere morajo preiti duše umrlih na pogrebni poti preko *Počivaunika* iz doline proti pokopališču pri Čačiču? Vrh Črke (Čerke, Cerk) iz Čačiča ali iz domnevne pogrebne poti ni viden, ker se nahaja za Možem, ki je le 65m nižji, viden pa je iz vrhov drugega brega Kolpe, na primer iz Dimovca.

Izgleda, da je bilo slovansko mitološko izročilo v prostoru res tako močno, da je kljub menjavi prebivalcev in religije, v osnovi več kot tisočletje, čeprav vedno bolj (skoraj) pozabljeno in potisnjeno v ozadje aktualnejših vsebin, prežetih tudi z bajeslovnimi gozdnimi bitji in pravljicami Kočevarjev, ostajalo v tem geografskem prostoru. Od mitološkega izročila so se nam v materialni kulturi (vsaj po dosedanjem vedenju) ohranila do 21. stoletja tu le še zaščitna sončna znamenja (drugod imenovane tudi svarice - Perunova znamenja, za njih domačega izraza do sedaj še nismo našli, saj so bila vsaj stoletje prekrita z beležem) na starih cerkvah po dolini ter še kakšno na prečnem

stropnem tramu najstarejših hiš iz začetka 19. stoletja ali na kakem tramovju starih skednjev. Ta stara znamenja poganskega vrhovnega boga Gromovnika, naj bi varovala stavbe pred strelo. O mitološkem izročilu v naravi govorijo več ali manj le še redki starejši toponimi, saj jih je bila večina verjetno spremenjena in zato novejši zgolj opisujejo lego, obliko, značilnosti topografskih enot. Izročilo slutimo le iz vsebine posameznih, še živih zgodb. Ostali običaji in ljudsko slovstvo po dosedanjih ugotovitvah vsaj slovenskih etnologov ne odraža nekih starih prvin, saj so bili ljudje dojemljivi in z novodobnim ekonomsko pogojenim odhajanjem v svet preblizu drugim vplivom. Svoje je v sto petdeset in več letih naredila tudi šola z novimi, domačinom nekdanj tujimi zgodbami in pravljicami, ki jih je prinašala in jih prinaša že več kot poldrugo stoletje.

IMAJO NOVI ŠTIFTARJI RES KAJ POLEG?

Precej mogoče je, da je bilo v teh krajih še dolgo po pokristjanjenju prisotno pogansko izročilo in obredje lahko vzrok za tako hitro rastoče zanimanje domačinov za kmečko reformacijo v novembru leta 1584, ko se je tudi v Osilnici (na območju te župnije) razširila nova štiftarija. Vsaj po najstarejših ostankih kleti stavb v vasi Padovo sodeč je tu morala v času 16. ali 17. stoletja obstajati vsaj kako generacijo ali dve na nek način močno povezana skupnost. Osnove njihovih stavb pa so ostale v kletih nekaterih stanovanjskih stavb vidne vse do danes (Smole, 2014, str. 95-105). Kraj leži le malo vzhodno pod Čačičem, na plodnem južnem bregu nad Kolpo.

Novi Štiftarji so se po razlagi zgodovinarjev borili za ustaljene, naravne poti iskanja razodetja in neposrednega kontaktiranja z bogom in svetniki. Te poti

pa v glavnem izvirajo iz predkrščanskih časov in so preživele pokrščenje; uradna cerkev jih je v novi, katoliški obliki celo legalizirala. Primož Trubar, ki je bil kot protestant njihov goreči nasprotnik, je poudaril prikrito kontinuiteto tega predkrščanskega politeizma. V Novi Štiftariji naj bi šlo torej za prepletanje elementov raznih poganskih kultov: predvsem tistih, ki so častili duše, ki so se v svoji dematerializirani obliki ločile od telesa in se naselile proč od civilizacije, daleč v nedostopne hribe. Razne nočne procesije z bakljami so predstavljale kult sonca: hoja po hribih je oponašala njegovo nebesno pot, ki odraža človekovo življenje... (Mikuž, 1974). Po vsem opisanem sodeč je bila praksa res blizu svetemu prostoru in mitologiji pred krščanstvom.

Lokacija vasice Padovo z dovolj močnim vodnim izviro, kjer se bi lahko po mojem mnenju načrtno naselila taka ali vsaj podobno misleča bratovščina in si v svojem središču elipsasto, v bregu razporejenih hiš, postavila središčno obredno stavbo ali drugačno središče skupnosti, mogoče kot hišo župana, je prav idealna. Še v 18. stoletju je bila v sredini naselja, obkrožena s hišami, izstopajoče edina zidana stavba in še ta orientirana vzhod-zahod. Z eno zatrepno stranjo je gledala proti vzhajajočemu soncu in mejni pregradi sveta duš, z Babo in Možem ter mejno Loško steno, s kaosom hribovja in težko prehodno sotesko za njo. Novo štiftarstvo se je marsikje končalo precej hitro, ko je pokazalo željo po samostojnosti. Zatrli sta ga tako cerkev kot oblast, ponekod na Štajerskem pa je gibanje vztrajalo celo vse do 1622. leta. Ker je bila Osilnica daleč in v tem obdobju že tudi obremenjena z obmejnimi spori, turško grožnjo, krivim tovorništvom in kmečkimi upori, ne bi bilo nenavadno, če bi tu vztrajalo v milejši obliki veliko dlje od domnev. Posebej, če skupnost ni bila

ekstremistična in je našla soglasje z župnikom, posvetno oblastjo in ostalim prebivalstvom v soseščini... Do sedaj objavljeni zgodovinski viri o tem ne govorijo, kar za našo preteklost ni redkost.

ŠE O SVETI GORI

Vprašanj, ki so povezana z mitologijo v prostoru zgornje Kolpske doline je še mnogo. Popolnoma je nerazjasnjena vloga in poreklo plesov, ki so jih vsaj Primorci, ki so množično romali na ta nekoč z mogočnimi drevesi obrasel hrib, plesali na Sveti Gori v čast Materi Božji – naslednici ženskega božanstva. So tudi oni romali preko Malega Luga že spomladi proslavljat Jarilovo ženitev z Maro, ali je šlo za kake tretje vzgibe? Cerkev se je dolgo borila proti njihovim obrednim plesom in jih v marsikaterem poročilu o romarskih slavjih enostavno zamolčala, dokler se niso že pred drugo vojno ti plesi spreobrnil v vsesplošen družabni dogodek in sčasoma zato po vojni tudi zamrli. Tudi od celoletnega čaščenja Matere Božje, o katerem zaradi vprašljivo objektivnih cerkvenih poročil in po drugi strani, zaradi plesom posmehljivih opisov v slovenskih časopisih iz 19. stoletja (Smole, 2009), vemo zelo malo. Že Kmetijske in rokodelske novice iz leta 1860 (Kmetijske, 1860, str. 219) ugotavljajo, da so morda ti plesi ostanek ajdovskih časov:

»... Tukaj ob shodih vidiš šege in navade naših bratov Horvatov; vidiš dosti pobožnosti, dosti pa tudi smešnosti. Vidil sem, kako je trudna stara babela v čast majki Božji tancala, ko je drug možicelj na meh tudlov; pa tudi godci se nahajajo na tej Božji poti, ki jo po dokončani cerkveni službi režejo, da je kaj, mladina pa vse sploh tanca ali pleše in raja. Ali niso to še ostanki ajdovskih časov, kakor je še marsikaj družih?«

Slika A11: Cerkev na Sveti Gori ob Mali maši leta 2006, nekdanji visoki gozd z velikimi smrekami, lipami in bukvami v okolici je bil izsekan; smiselno ga bi bilo obnoviti, saj na Gori romarjem primanjkuje sence in zavetja pred soncem in vetrom.

Zanimivo, da je v zgornjem prispevku iz časopisa poudarjena prav mladina, ki po dokončani službi božji »vse sploh tanca ali pleše in raja«. To informacijo je izgleda prevzel celo Fran Levstik in jo uporabil v svoji humoristični povesti v kateri govori tudi o Sveti Gori nad Plešci (Levstik, 1892). Od obredov sta žal ostali po drugi vojni do sedaj aktualni le še Mala maša (Mali Šmaren - rojstvo Device Marije, 8. septembra – nekaj dni po njem je glavno romanje, saj je bilo zaradi romanj na bolj obiskani Trsat premaknjeno) in manj Velika maša (Veliki Šmaren – Marijino vnebovzetje, 15. avgusta). Nekoč je bilo zadnje romanje vezano na Zahvalno nedeljo pred Vsemi Svetimi, ko so romarji prinašali na Goro obilne darove v obliki različnih poljskih pridelkov, vseh vrst žita, volne, lan, čebelji vosek, maslo itd. Romarji so prihajali iz kar šestih škofij: domače senjsko-modruške, zagrebške,

krške, ljubljanske, tržaške in poreške (Malnar, 2005, str. 41).

O romanjih na Sveto Goro je pred drugo vojno pisal tudi babnjepoljski izseljenec v Ameriki – Frank Troha – Rihtarjev (Troha, 1932, str. 20-25). Njegov zapis je zanimiv, ker govori o spominih na romanja iz obdobja 1920-ih let, ko se je odselil v ZDA. Besedilo mi je posredovala njegova nečakinja Alenka Veber leta 2009.

»Še ena božja pot je, katero hočem po skromnosti opisati, katera je pa prava posebnost. To je Sv. Gora pri Gerovem, katera ni Slovcem tako znana, kot druge božje poti. Sv. Gora je starodavna zanimivost, ker je letovišče in božja pot obenem. Romarji pridejo gori iz vsakovrstnih namenov.

Radi prebiramo poročila o drugih narodih, kake šege in navade imajo, in se smejemo njih početju. Prav radi pa pozabimo, da so

tudi med nami stari običaji in vsakovrstne navade, katerim bi se tudi drugi narodi posmehovali. Nekaj takega se vrši na Sv. Gori. Navada izvira še iz srednjega veka.

Romanja na Sv. Goro se večinoma poslužujejo primorci iz okolice Reke in Primorja. Sv. Gora ima za nje posebno privlačnost, kajti sicer ne bi hodili v tako oddaljeni kraj, ker imajo v bližini romantično in znamenito božjo pot, Trsat.

Romarji iz Primorja se ne zaobljubljajo, da bodo posetili Sv. Goro in opravili tam molitvene obrede, pač pa obljublajo, da bodo plesali »jedan tanac na čast Majci božji«.

Primorski romarji pridejo peš. Potrebno jed in obleko prinesejo v nahrbtnih koših, in na Sv. Gori ostanejo po nekaj dni. V bližini cerkve so postavljena posebna kamenita ognjišča, kjer si romarji kuhajo kavo, čaj in drugo potrebno jed. Po cerkvenih obredih se spravijo na pripravljen pod, in ples se začne, da mu ni para.

Večkrat se je že dogodilo, ko je vneta romarica omagala od prenapornega plesa in se zgrudila, da so jo morali odnesti v stran. Toda ni se dala ugnati, kajti je šlo za čast Majki božji. Kakorhitro se je zavedla, se je zopet podala nazaj na pod, in tancanje se je ponovilo.

Ko drugi romarji opazujejo ples primorskih romarjev, še nje omami melodija godbe, in tako marsikateri mlad par pozabi, da je prišel na božjo pot, in hajd na plesišče. Mladina se rada udeleži romanja na Sv. Goro, kajti tam se ji nudi dosti veselja in razvedrila.

Nekoč mi je pravil star romar, kako se je duhovnik pošalil s primorskimi plesočimi romarji. Ko so prenehali plesati, je sam stopil na pod in jim rekel: »Vi ljudi sve prebrzo tancate: šopi-šopi-šopi-šopi! Bog in sv. Margareta tancaju ljepo i polagoma.«

In pokazal jim je valček. Romarji so pa odgovorili, da znajo tudi tako, samo brzo plesanje da je bolj dopadljivo Majki božji. Nazadnje so pa zaplesali valček, kakor ga jim je bil veseli župnik pokazal.

Najbolj zanimivo je pa, ko se primorski romarji odpravljajo domov. Ko imajo že koše na hrbtnih, se še enkrat odpravijo na pod in se kar s koši na hrbtnih še nekajkrat zavrtijo vsi veseli in zadovoljni, da so opravili dobro delo.«

Na Sveti Gori so se stoletja srečevala mitološka izročila in čaščenje Primorcev, Kočevarjev, domačinov in Kranjcev in še drugih, vsak od njih je verjetno v njem iskal malce drugačen pomen. Ali so se čaščenja razlikovala tudi obredno in časovno, bi bilo potrebno še raziskati, žal se je del informatorjev – skupina Kočevarjev, odselila že med drugo vojno, prebivalstvo ostalih sosednjih krajev se je razselilo ali pa se spominja le let po drugi vojni. Vsaj za Vinodolce in Primorce vemo, da so nekoč prihajali za več dni, spali so v gozdu na Sveti Gori, po pripovedih posejanem z mogočnimi drevesi lip in bukev okoli svetišča. Zakaj so maloluške deklice tako bežale pred romarji, kot je povedala informatorka? Je bilo bivanje v gozdu namenjeno tudi kakim drugim obredjem in pomladnim dejavnostim, povezanim s plodnostjo?

O starosti krščanskega svetišča ne vemo kaj dosti, razen uradne domneve, da naj bi bilo v osnovi »zelo staro«. Glede tega je zanimiva navedba iz pečatnice papeža Klementa XIII iz 29. maja 1761, s katero uničuje (prepoveduje) vse bratovščine in vsa obredja, ki so do tedaj obstajala na Sveti Gori (brez navedbe vzrokov) ter za edino veljavno imenuje bratovščino Sv. Skapularjev. Pred tem je papež Benedikt XIV. podelil temu mestu dve pečatnici leta 1747 in 1752 za odpust grehov vsem pravovernim kristjanom, ki se izpovedo in prejmejo sveto obhajilo na določeni datum

(Malnar, 2005, str.39). V nadaljevanju opisa iz Zagrebačkog katoličkog lista iz 1857. leta še piše, da je tedanji župnik vse svoje moči usmeril v to, da bi ovenelo slavo in zanemarjeno pobožnost Svete Gore na novo prebudil in da *»zle pako navade i nepristojne neke zabave iskoreni i uguši«*. Starih običajev pa izgleda Cerkvi ni uspelo izkoreniniti vsaj še dve stoletji.

Sedanja osnova cerkve na Sveti Gori je verjetno iz sredine 18. stoletja, predelana je bila tudi v začetku 20. stoletja, ko je dobila sedanje poslikave. Na kovani rešetki, ki deli prezbitarij od ladje, je letnica 1749 (Malnar, 2005, str.52). Cerkev je z osjo usmerjena natančno proti cerkvi Svete Marije Brezmadežnega Spočetja v Razlogah, kar bi znalo pomeniti, da je bila sedanja cerkev postavljena istočasno ali celo nekaj kasneje od Rezuške oz. njene predhonic. Ko vernik stoji v cerkvi, obrnjen proti oltarju, je obrnjen obenem proti cerkvi v Razlogah ter kaže hrbet Kraljevemu vrhu (domnevno poganskemu Perunovemu svetišču). Bilo je torej pomembno/potrebno regulirati (jasno zasesti) vse te točke in tudi z orientacijo krščanskih svetišč jasno kazati in utrjevati cilje nove, prave vere.

Pod cesto na Sveto Goro nad Starinci, zgornjim naseljem Požarnice, so malo nad voznikom iz Plešč v sedaj gozdnatem predelu Na brezje (brez tu ni videti) še vedno vidni ostanki zidov male cerkvice, posvečeno Mariji Pomočnici, ki so jo Italijanski vojaki požgali v drugi svetovni vojni. Prav tu naj bi se po nekaterih pripovedih prvič prikazala Mati Božja pastirjem. Zato naj bi bila ta cerkvica Marije Pomočnice prvo zbirališče, postaja na romanju (Kovač, 1987. str.23). Za cerkvico, ki leži približno severo-zahodno od cerkve na Sveti Gori, je pred vojno skrbela (za te zaselke takrat premožna) družina Jelenc iz nižje ležečih Menavcev, ki je iz nje rešila leseni kip Matere Božje

ter ga kljub požigu hiše, internaciji in odselitvi ohranila. Kasneje so zanj poskrbeli Pavličkavi iz Zgornje Požarnice. Sedaj kip stoji v pleški cerkvi, na novo prebarvan, poleg lurske kapele pod zvonikom. Leta 2005 mi je sovaščan Goran Majetić poslal njegovo fotografijo s prošnjo, če lahko svetujem kaj narediti z lesenim kipom. Kip je bil takrat prebarvan s srebrno bronzo, dodana je bila robustno izrezljana desna roka, Jezuščka ni imela. Že takrat sem opozoril, da ima obraz sicer okorne Marije Pomočnice iz verjetno začetka 19. stoletja, značilne negroidne - črnske poteze. Je šlo pri tej cerkvici morda za ostanek svetišča kulta Črne Marije, je bil ta kip prinešen vanjo iz kakega drugega svetišča v okolici? Se je moralo morda sem v ozadje (in bližino Volčje - *Voučje jame*) nekoč umakniti primarno čaščenje (substituta) ženskega božanstva iz vrha Svete Gore? Gre za podobna sporočila kot v zgodbi o svatbi iz Rezug – ko je bila lisica vržena v jarek, kjer se z volkom grdo gledata?

Morda je ob vsem tem potrebno za boljše razumevanje procesa pokristjanjevanja omeniti, da so bile v zgodovini katoliške cerkve podobe nekdanjih božanstev po Evropi velikokrat prevzete kar take kot so bile in so bile zgolj preimenovane (pokrščene) in ponovno uporabljene v krščanskem bogoslužju. Da je bila ta praksa stoletja združljiva z duhom norm o inkulturaciji, lahko ugotavljamo po pismu, ki ga je v letu 601 papež Sv. Gregor(-ij) Veliki pisal svojim duhovnikom (prevedeno iz angleščine po internetnem viru: Duricy):

»Rečeno je, da so ljudje tega naroda navajeni žrtvovati vole. Ta običaj je potrebno pretvoriti v krščanski obred. Na dan pretvorbe (poganskih) templjev v krščanske cerkve in podobno za praznike svetnikov, katerih relikvije bodo tam postavljene, naj jim bo dopuščeno, da, tako

kot v preteklosti, okrasijo te iste cerkve z listnim okrasjem. Cerkvam morajo prinesiti svoje živali in jih ubiti, ne več kot ponudbo za hudiča, temveč za namene krščanskega slavja in pojedine v imenu in za čast Boga, kateremu bodo po pojedini peli hvalo. Le tako jih boste z ohranjanjem ljudskih posvetnih radosti lažje privedli do navdušenja za radosti duha.»

Čaščenje Črnih Marij, ki je razširjeno po Evropi v več deset svetiščih - na Hrvaškem na primer v Sinju in Mariji Bistrici, črna je tudi Lorretanska Marija, ki je v srednjem veku prešla Trsat, tudi drugje zasledimo njena svetišča, lahko zasledujemo po literaturi na internetu (internetni viri: Duricy) in nikoli ni bilo ravno v soglasju z obstoječo katoliško dogmo. Veliko z njimi povezanih verovanj in obredov je bolj vezanih s poganstvom in predhodnimi kulti, posvečenimi čaščenju Matere Zemlje.

Črna barva, ki se v krščanski ikonografiji običajno povezuje s smrtjo ali zlom, je bila prej barva plodnosti in rodovitnih tal (zemlje) (internetni vir: matica.hr). Po istem viru naj bi bila večina svetišč Črne Marije povezanih s predhodnimi svetišči Izide – egipčanske boginje matere, boginje plodnosti, začetnica ved, boginja žensk in spretnosti (internetni vir: Wikipedija). Podobno kot krščansko Marijo so jo (v določenih obdobjih) upodabljali kot žensko, ki drži v naročju sina Horusa in ga doji. Kult te boginje so pomorci že do 2. stoletja pred našim štetjem razširili iz severne Afrike po sredozemskem prstanu, njena svetišča so bila postavljena po večini rimskih mest.

Pozna antika je razumela Izido kot egipčanska tla (črno zemljo), ki jo Nil meša in oplaja. Ko so čaščenje Izide prenesli preko Mediterana je tu dobila druge attribute kot Isis Pelagia. Tako so jo častili tudi kot Veliko Mater celotne Narave. Lahko je bila posebljenje

Modrosti (Sophia) in filozofije. Izida je bila velika izumiteljica, darovalka umetnosti in vsega kar življenje dela udobnim in vrednim truda. Dajala je blagoslov otrok. Njeni pokorni častilci so bili vedno odrešeni težav – zaradi neprespanih noči, izgubljene poti na tujem terenu, nevihte in brodoloma na morju... Njene svečanosti so udeležencem zagotavljale trajno zadovoljstvo. Bila je mati Narave, gospodarica elementov, prvi začetek vseh generacij. Predstavlja popolno združen panteon Grčij in Rima. Bila je kraljica podzemnega sveta in prva gospa nebes, bila je poenoteno bitje z značilnostmi vseh bogov in boginj. Kontrolirala je nebeški svod, oceanske (močno) puhajoče vetre in nemo kraljevstvo mrtvih... Njena črna barva je v splošnem barva pramaterije, materie prime, prvobitnega nediferenciranega stanja, bistvo kaosa, spodnjih voda, severa in smrti. Kot taka je po eni strani simbol mračnega in nečistega, vendar je obratno tudi (nad)močan simbol neopredeljivega in prvobitnega devištva in prav na ta pomen se navezuje simbolizem srednjeveških Črnih Devic v Evropi (internetni vir: matica.hr).

Je bilo morda Izidino svetišče ob pokristjanjenju primorskih mest še pred prihodom Slovanov prenešeno v očem bolj skrito notranjost, morda na še starejše mesto čaščenja kakega (ženskega) božanstva Japodov, Liburnov, ali katerega drugega ljudstva na Sveti Gori in so zato vso zgodovino sem prihajali Primorci? Je tu ostajalo njeno svetišče, določeno obdobje celo delilo prostor z Mokoš ali se z njo zlilo, in se na koncu prekrstilo v Črno Marijo ter na koncu izkristaliziralo v sedanje svetišče? Črne Marije, ki jih ljudje razumejo kot čudodelne, so povezovali tudi s plodnostjo in oploditvijo žensk, kar je bila že domena antičnih ženskih božanstev zemlje. To pa so vse tudi lastnosti, ki jih tradicionalna krščanska

cerkev ne pripisuje Devici Mariji. So bili na Sveti Gori stari običaji po pokristjanjenju povezani (tudi) s Črno Marijo (in njenimi prednicami) in je bila papeževa prepoved bratovščin iz leta 1761 objavljena zaradi tega čaščenja? Morda bo mogoče pravi odgovor kdaj najti v cerkvenih ali drugih arhivih ali celo v arheoloških dokazih.

Takoj na drugo stran cerkvice Marije Pomočnice, preko sedanje ceste iz Plešč je Voučja jama – Volčja jama, zahodno od cerkvice pa skala z okroglim, pribl. 5 cm globoko vklesanim krogom. Kot piše domačin iz Plešč, je bilo mesto te kapelice povezano tudi z drugimi bajeslovnimi bitji – vilami, ki naj bi njegovega deda celo odnesle od tam na Črni vrh, pa z Mračniki, ki ponoči tavajo po poljanah okoli vasi in zaselkov. Vile naj bi se spomladi prav tu oglašale ljudem z besedami: «Koplite, uorite, sadite, sejajte. Zdej so zlati hipi ji časi.» (Kovač, 1987, str.32).

Ob spoznavanju doline proti izviru Kolpe, kjer verjetno ne bomo mogli mimo pastirskega vidika slovanskega mita, v katerem gospodar volkov dejavno posega v strukturo pašnega leta, se pojavlja črna kača, ki sem jo že omenjal. Kača ni zgolj Velesov lik, temveč je zelo star simbol, eden od najstarejših in najbolj razširjenih. Simbolizirajo plodnost, brezsmrtnost, obnavljanje, zdravljenje, vendar tudi zlo. Življenje in smrt, zaprta v krog (urboros – ko kača požira svoj rep), večno kroženje. Nekaj povezav z mitom smo že našli, mogoče obstajajo še katere. Morda je prav urboros povezan z okroglim vklesanim znamenjem v skali poleg razvalin cerkvice Marije Pomočnice – Črne Marije?

Prav tako ne poznamo vloge svetišča ali domnevnega samostana v Malem Lugu z nenavadno osmerokotno cerkvijo. Ne bi bilo nenavadno, če bi bila cerkev s tako demokratično arhitekturno osnovo (centralno, osmerokotno) posledica vsaj

kake protestantske občine. K protestantskemu vplivu bi lahko potrjevalo dejstvo, da so bili Frankopani in Zrinjski v 16. in 17. stoletju več kot stoletje zaščitniki in podporniki reformacije, vse do njihovega konca v Dunajskem Novem mestu (glej internetni vir: adventisti.hr; Ahačič, 2011). Tudi na gerovsko stran so hodili nekoč v tem obdobju osilniški župniki, vsaj eden od njih je bil protestant, a o protestantizmu na hrvaški strani ne vemo kaj dosti. Je bila privrženost kmečki reformaciji v okolici Osilnice posledica poznega sprejema krščanstva? Je bila nova štiftarija res zgolj na slovenski strani? V pripovednem izročilu domačinov je ostal tudi spomin na porušeni/zapuščeni samostan nekje pri Malem Lugu proti Sveti Gori. Po Katičičevem tolmačenju praslovanskega pomena besede lug bi lahko ta »spomin« pomenil tudi kak drugače sveti kraj ali zgolj lociral mesto slovanskega obredja. Morda se bi ga dalo dokazati z arheološkimi raziskovanji. Ostaja še mnogo nerazjasnenih vprašanj, pa tudi z njimi povezanih pomenov marsikaterega drugega ledinskega imena.

Pri razkrivanju resnic mitološkega prostora bi lahko precej pomagala arheologija, a sta bila tako Kraljev vrh kot Sveta Gora kot potencialno najbolj zanimiva arheološka terena skoraj uničena. Prvi z naseljem, ki se je postavilo na njegov vrh v intenzivnih časih naseljevanja rudarjev v 18. in kasneje prenaseljenem 19. stoletju, ter karavanske poti, ki je prečila Čabranko do prve četrtine 19. stoletja. Sedaj so najvišje točke tam zasedli vikendi. Sveta Gora je bila kot potencialno arheološko najdišče praktično uničena v zadnjih desetletjih z nemilostnim ter kratkovidnim (...) razrivanjem in uničevanjem naravnega okolja in kulturnih ostalin tisočletij. A mogoče se bi še našlo kaj tudi tu, saj je okolica požgane cerkvice Marije Pomočnice še vedno v gozdu (žal močno porušenem in grobo čiščenem po zadnjem žledu iz leta 2014). Bilo bi

smiselno natančno pregledati tudi okolico Malega Luga, potencialnega mesta obredja. Ta je zanimiv morda tudi zato, ker so stavbe v njegovem jedru (stran od ceste iz 19. stoletja) po satelitski sliki sodeč razvrščene skoraj v krogu. Za arheološke raziskave ostane vabljiva še odmaknjena okolica Loške stene z Okannelim možem (možno mesto obredja) in relativno manj prizadeta lokacija okoli Svetega Miklavža - območje naselja Čačič, potencialnega osrednjega mesta naselitve, mogoče tudi na razglednem grebenu poleg sedanjih hiš. So pa tu tudi manj pomembna mesta, kot npr. pogrebna pot iz Osilniške doline proti Čačiču čez Počivaunik, okolica Razlog in še katero. Že neinvazivna snemanja bi lahko dala kako zanimivo informacijo iz sedaj zaraščenega terena. Januarja 2016 smo na primer v Loškem potoku izvedeli, da so arheologi na skromnem terenskem pregledu njiv na Pungertu našli ostanke poznoantične keramike...

Vsekakor bomo tu na kratko in grobo zapisane domneve lahko potrdili le v interdisciplinarni ekipi, kjer bodo poleg domačinov, ki dobro poznamo prostor in bajeslovne zgodbe v njem, sodelovali tudi lingvisti, toponomastiki, etimologi, arheologi, zgodovinarji, etnologi in kulturni antropologi. Koliko jih bolje pozna ta prostor in njegove zgodbe? In koliko dobrih informatorjev nam je še na voljo?

DRUGE TRIČLENE STRUKTURE

Poleg velikega trikotnika obstajajo na tem območju še mali trikotniki, na Pleščih so mi domačini vedno opisovali, da leži vas med tremi vrhovi: Sveto Goro, Kraljevim vrhom in nižjim Črnim vrhom nad Čabranko (precej neizstopajočim vrhom) – ta stoji nad Veričkom na Čabranki, kjer naj bi po izročilu voda vlekla – požirala ljudi pod črne skale škrlavca, v hrib. Zato se tam prej pleščani nikoli niso kopali (povedala Berta Čop, 1979) Ime Veriček je po razlagi Silva Torkarja izpeljano kot manjšalnica iz *virej, *verej, gl. v SSKJ: virje 'vrtinčast tolmun'. Je bila to nadomestna točka manjše slovanske občine, ki se je želela osamosvojiti, za Velesa? Od tu se namreč lahko pride preko Čabranke in Kamenskega Hriba prav na Kraljev vrh, Kresnikovo ali Perunovo točko. Nekaj o posebnem pomenu Črnega vrha govori tudi zgodba o prenašanju ljudi, ki smo jo omenili pri Sveti Gori in poimenovanje verička – malega praslovanskega vyr'ja (вурѣъ, ki pomeni »tolmun, bazen, vrtinec« (Mencej, 2013, str.28) kot mesta, »kjer prebivajo duše umrlih in kjer prezimujejo ptice selivke«, te pa, kot piše etimolog France Bezlaj, po pragermanskem in praslovanskem izročilu prezimujejo v prebivališču umrlih. Kot dodaja Bezlaj, »žal slovanska etnografija doslej še ni smiselno povezala teh izročil, po katerih vodi pot na drugi svet skozi vodo«. Ta pomen praslovanskega besednega korena kaže na zelo arhaične predstave o vrtincu ali tolmunu na meji med svetovoma živih in mrtvih. Čeprav lahko pomen praslovanskega korena *irъjъ/vurъjъ sicer varira od tolmana do vrtinca, pa se zdi v luči drugih evropskih predstav vrtinec vsaj enako, če ne bolj verjetna predstava kot tolmun (Mencej, 2013, str.28). Dodajmo še, da v mitološkem »vyr'ju« nikoli ni zime, trava je vedno zelena; to naj bi bile

indoevropske livade in pašniki, po katerih se sprehajajo duše pokojnikov, slovanski Velesov svet (Belaj, 1998, str. 194). Stara mama Berta Čop mi je nekoč kot otroku povedala, da se na Veričku prej nikoli niso kopali Pleščani! Vaško kopališče je bilo le pri mostu za Strojčice. Pri Veričku so se pričeli kopati šele turisti v 1920-ih letih. Šele v zadnjih desetletjih se je sem preselilo glavno vaško kopališče, saj je spodnje kopališče pri mostu za Strojčice zasul regulirani potok.

Med drugo vojno je bilo potrebno pri Palčavih moliti za mir v sobi, iz katere se je videlo tri cerkve (povedala Davorka Smole roj. Čop, 1986). Ob novem letu so se pleška dekleta hitela umivat v treh studencih, da bi bile lepe (plodne?) (povedala Dragica Ožbolt, 2005). Je tričlenost v Pleščih povezana s patronimom cerkve Svete Trojice ali obratno: je ta posledica starejše tričlene mitološke organizacije prostora? Verjetno ima podobnih zgodb o trojnosti tudi še kakšno drugo okolje ali naselje v bližini, ali pa ne. Temu nihče do sedaj še ni posvečal pozornosti in bil bi zadnji čas, da morebitne zgodbe še poskušamo zbrati na terenu.

Na poletni delavnici leta 2016 smo slišali še eno, vezano na Mali Lug. Cerkvica Svete Ane, ki je centralne oblike, naj bi bila postavljena na treh stebrih. Zato posebno trdno stoji in je v najbolj kritičnih časih mesto, kamor se lahko ljudje pribežijo. V tej cerkvici (cerkvica je med italijansko okupacijo pogorela) je bil po obnovi na zahtevo domačinov ponovno postavljen tudi stranski oltar posvečen Svetemu Eliji – Iliju, ki jezdi čez nebesni svod in v roki drži strelo. Ta svetnik je pogost krščanski substitut boga gromovnika. Zanimivo, a oltar je postavljen ravno na stran, ki je obrnjena v smer Kraljevega vrha – domnevnega svetega mesta Peruna, slovanskega boga

gromovnika. Na istem mestu je stal oltar istega svetnika tudi že pred vojno, le stara slika je zgorela in jo je zamenjala nova.

Nekaj o tričleni strukturi je zaslediti tudi v pričevanjih iz Hrvaškega. Tam pravijo, da so nekoč ljudje ob zidavi hiše pod en vogal vzdali žegnano vodo. Kaj so vzdali pod ostale tri (saj le tri točke – trije stebri, držijo stabilno), ni znal povedati več nobeden.

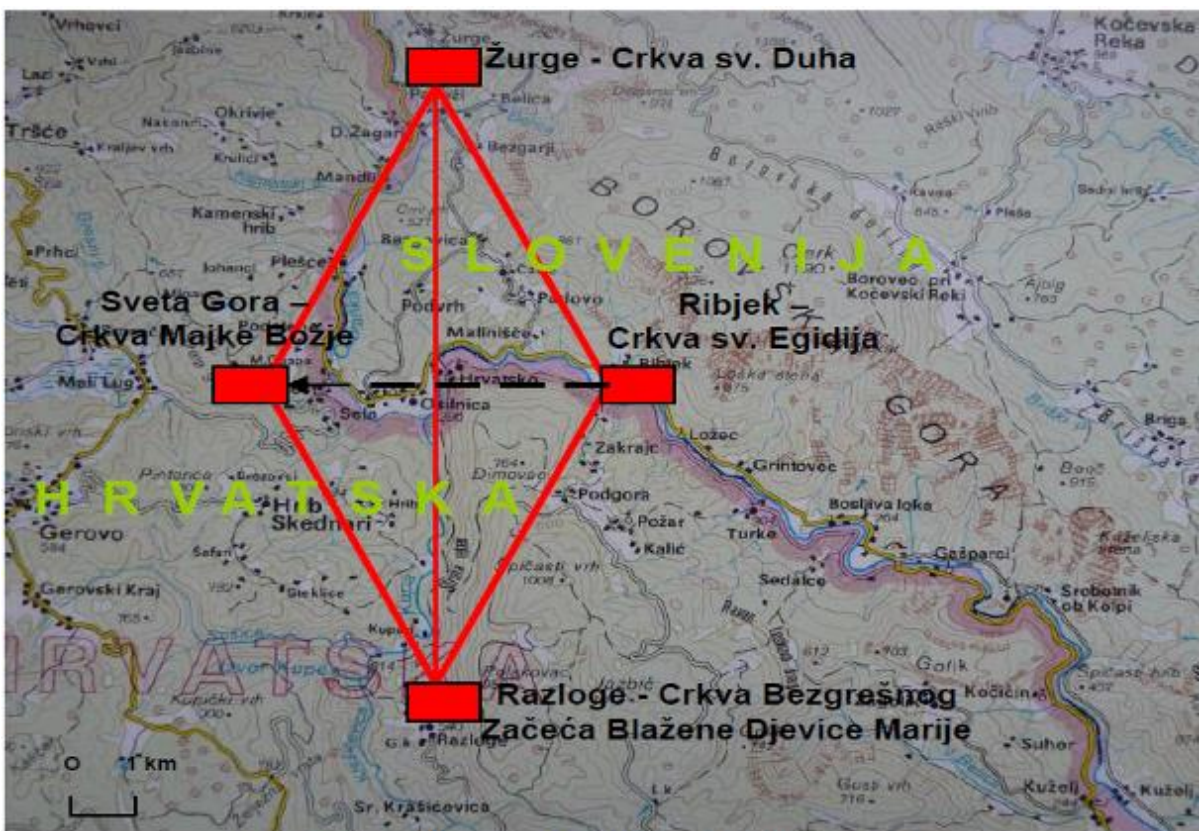
ALI OBSTAJA TUDI KRŠČANSKA SAKRALIZACIJA PROSTORA?

V času, ko sem dokončal osnovo tega osnutka in poslal besedilo na nekaj naslovov, sem dobil v začetku novembra 2015 pismo kolega Bojana Pajničja, prav tako ljubiteljskega raziskovalca teh krajev. Tudi on je pred časom raziskoval prostor z malce drugačnega gledišča. Pod drobnogled je vzel razporeditev sakralnih objektov – cerkva v našem prostoru. Kljub množici cerkvenih objektov, ki so postavljeni nad obema bregovoma doline, je prišel do zanimive ugotovitve, da se razporeditev, vsaj nekaterih od njih, sklada z geometrijskimi pravili in celo s koti slovanskega svetega trikotnika. Štiri od njih celo opisujejo pravi križ. To so cerkve Matere Božje na Sveti Gori na vzhodu ter Svetega Egidija (Svetega Tilna) na zahodu. Črto sever-jug tvorita lokaciji cerkev Sv. Duha v Žurgah in Brezmadežnega spočetja Blažene Device Marije v Rezugah (uradno Razloge). Na podlagi razmisleka ob njegovih zapisih sem prišel do ugotovitev, ki jih lahko povežem z do sedaj napisanim.

Ko je v kraje prišlo krščanstvo, je verjetno imelo (ugotovilo) potrebo zasesti prostor na enak način kot je bil prej zakoreninjen med staroselci, s prostorsko organizirano mitološko osnovo, čeprav bi pričakovali, da ga bo sekulariziralo (SSKJ: sekularizirati = povzročiti, da kaj izgubi

verski značaj) in sakraliziralo le skupnost in njena svetišča. Kot smo omenili je že papež Gregor konec 6. stoletja dajal svojim duhovnikom navodila, da naj se ob pokristjanjenju poganskih svetišč teh ne ruši, temveč naj iz njih naredijo krščanske cerkve, podobno naj izkoristijo tudi običaje in obredja. V prostoru, ki je imel preveliko pogansko sporočilnost, je moralo to veljati podobno. In v malo poseljenih krajih je bil prav prostor glavno svetišče. Tako kot prej Slovani, so lahko dokazovali zasedbo in obvladovanje sakraliziranega prostora in njegovih sil le v prostoru samem. To bi

lahko pomenilo, da je bil stari mit o slovanskem trikotniku in njegovem sporočilu takrat še zelo živ, prav tako mitološko razumevanje prostora v skladu s staro vero. Takrat so dokazovanja novih ideoloških »posestnikov« verjetno tudi najbolj potrebna. Nekaj o trdovratnosti poganskih običajev potrjuje prisotnost kmečke reformacije in verjetno tudi papežev poseg v prakse čaščenja na Sveti Gori. Popolnoma pa teh praks ni bilo mogoče izkoreniniti vse do zadnjih desetletij po drugi svetovni vojni.

Slika 1: Dva mitološka trokuta sa kulturnim točkama
(Atlas reke Kolpe, Inštitut za geodezijo in fotogrametrijo, 1997, M 1:100.000)

Slika A12: Zemljevid iz neobjavljenega članka Bojana Pajniča: »Starodavni mit u dolini Čabranke i Kupe«, 2. november 2015

Na začetku novega veka se pojavijo v dolini nova naselja - npr. Rezuge (Razloge), zaradi karavanskih poti iz kolpske doline preko doline Belice in Zagolika ter verjetno preko Krašičevice proti Kvarnerju. Spremenijo se vloge

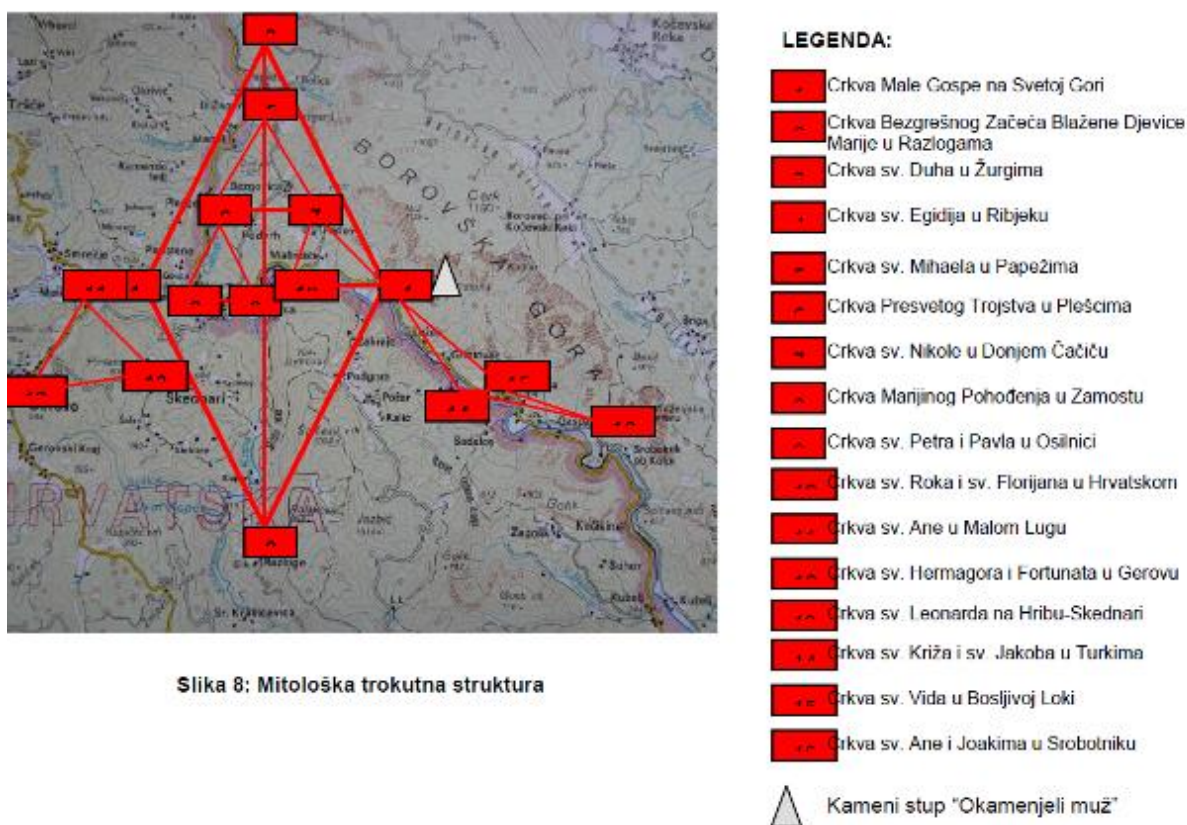
posameznih predelov v prostoru - poselitev se širi v prej slabo poseljeno dolino Osunice – Čabranke, karavanske poti se nadaljujejo navzgor nad levim bregom doline, a se včasih, izgleda, tudi izognejo osrednje Osilniške doline. To se verjetno dogodi vzporedno s

pridobivanjem gospodarskega pomena teh poti, posebno po vdorih Turkov v 15. stoletju, v 16. in 17. stoletju.

Takrat se precej izpraznijo osrednji predeli sedanjega Gorskega kotarja, zato se zaradi selitve prometa kraji na zakritih in naravno bolj zavarovanih karavanskih poteh lahko hitreje razvijajo. Potem pa časovno zelo težko sledimo, saj so bile večinoma formalno ilegalne, čeprav zaradi ekonomskih koristi s tiho podporo lokalnih zemljiških gospodov na obeh straneh doline. Z odpiranjem in večanjem ekonomskega pomena območja je tudi cerkvena struktura po vsej verjetnosti

težila k temu, da se na območju z zakoreninjeno slovansko mitsko zasedbo in tako trdovratno predkrščansko sakralizacijo prostora, izvede nova simbolna razdelitev in podreditvev nekoč poganskih dominant in se v prostor zapiše njeno novo - krščansko sporočilo. Izgleda, da je bilo le na ta način možno dokončno (ali vsaj evidentno) izriniti stara verovanja staroselcev, ki so lahko prej še neovirano dominirala v prostoru. Potrebno je bilo dobesedno pokrižati, s tem blagosloviti ter poskusiti nepreklicno zasesti prej poganski prostor, saj so bila stara verovanje očitno premočno prisotna.

NOVA UREDITEV PROSTORA IN NOVE PRIORITYETE

Slika 8: Mitološka trokutna struktura

Slika A13: Zemljevid iz neobjavljenega članka Bojana Pajnič: »Starodavni mit u dolini Čabranke i Kupe«, 2. november 2015, rdeči pravokotniki so še ostali cerkveni objekti v prostoru, tudi tisti, ki jih tu ne obravnavamo. S črtami je avtor povezoval tudi objekte, ki med seboj niso vidni.

V novi ureditvi prostora je poseben pomen obdržalo le mesto čaščenja ženskega božanstva Mokoš - Sveta Gora, s

krščanskim substitutom svetišča Matere Božje. Verjetno je bila edina od primarnih svetih točk, ki je bila sprejemljiva

krščanstvu, a tudi preveč zakoreninjena z romanji in obredi Primorcev in vseh ostalih, ki so prihajali sem na čaščenja od pomladi naprej. Nasproti ji je bil domnevno v 15. stoletju, če velja verjeti dataciji sedanje cerkvice, postavljen Sveti Egidij (Tilen) v Ribjeku. Mogoče je tu že prej stala cerkev predhodnica, saj je cerkev pravilno s pokopališčem s potokom ločena od bivališč živih. Sveti Tilen predstavlja svetnika – zmagovalca nad silami narave, ki obvladuje strah vzbujajoče mitološko območje prednikov in temnega Velesa nad in pod njim v dolini. Stegujoči Firštov rep: območje duhov prednikov (Baba, Babji kut, Mož), ožanje doline in še vedno z gledišča Svete Gore kaotične divjine soteske z ogromnimi stenami, okoli katerih se je nekdanja vrtinčila Kolpa in spodkopavala bregove, težko prehodnimi potmi v spodnji del doline, ki mogoče pred 14. stoletjem še ni bila poseljena vsaj do Kuželja. S Svetim Egidijem (Sv. Tilonom) je bil reguliran najbolj problematični mitološki del doline. Ostali pa so njegovi toponimi v okolici, ki so stoletja počasi izgubljali prejšnji mitološki pomen. Kraljev vrh zaradi poselitve (tako rekoč vdora »tujerodnih« skruniteljev - rudarjev), vsaj v 17. stoletju ni bil več pomemben, a je težko, da bi bil poseljen že prej. Obenem prva regulacija mitološkega prostora (Sveta Gora – mesto Matere Božje nasproti svetu kaosa za njegovim regulatorjem – Sv. Egidijem) odraža in potencirano poudarja bivalentnost krščanskega verovanja: dobro – slabo, kar ga je v osnovi razlikovalo od poganskega, slovanskega tričlenega mitološkega prostora.

Obe prej omenjeni krščanski svetišči služita kot osnova – horizontala križa, na katero je bila dodana osrednja (vertikalna) os križa sever – jug. Nebesni krak predstavlja cekev Sv. Duha v Žurgah, kje drugje kot na visokem mestu nad dolino (na starih zemljevidih je nad njim zapisana

Rdeča stena (internetni vir: mapire), ter zemeljskega - cerkev Sv. Marijinega brezmadežnega spočetja v Rezugah – ponovno ženska, mati, plodnost, zemlja. Za razliko od poganske mlade device Mare, tokrat krščanska, še bolj brezmadežna Marija, postavljena na mestu v neposredni bližini globokega izvira – rojstva reke Kolpe iz globin (Matere) zemlje, nad potokom Krašičevica, v katerem prebiva velika Črna kača⁶. Je ta cerkev zasedla mesto kakega starejšega, skritega poganskega (morda pastirskega) svetišča, spet ženskega božanstva, ali celo mesta srečanja Mare z Jarilom? Mogoče le svetišča Črne Marije – Matere Zemlje? Nekaj o tem mogoče namiguje nenavadna zgodba domačinov o očetu in sinu, ki sta z vrha hriba občudovala močan izvir, a nato zaradi prevelike radovednosti po nesreči padla vanj ter s padcem izdolbla večje in manjše brezno iz katerih vre voda iz globokega podzemlja. Pa zgodba o veliki kači, zakleti duši, ki ob Koupi še vedno čaka odrešitelja, da ji ponovno povrne človeško podobo (duša torej lahko potuje iz enega v drugi svet v obeh smereh). Tudi drugih nenavadnih zgodb v tem ozkem in odmaknjenem delu doline ne manjka.

Upajmo, da jih vsaj del še uspemo zbrati ob naslednji etnološki delavnici Palčave šiše v letu 2016. Primc je s sodelavci opravil ogromno delo, a je, vsaj izgleda tako, še kar nekaj zgodb ostalo na terenu nezapisanih. Tudi v tem besedilu omenjene bo potrebno še natančneje zapisati ter s posluhom za mitološke osnove, na podlagi sedanjih spoznanj, po obeh bregovih zbrati še druge obstoječe zgodbe. Časa je le še toliko, kolikor lahko ujamemo generacije, rojene pred drugo svetovno vojno ali malo po njej.

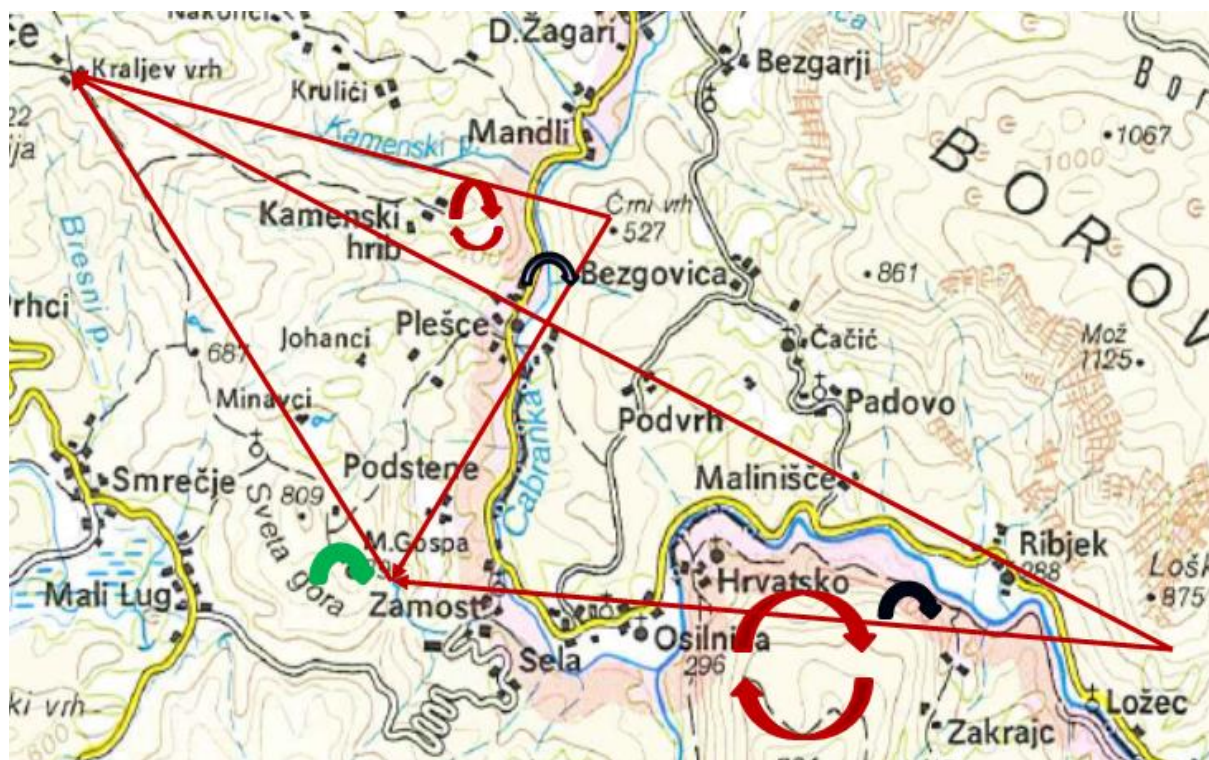
⁶ Kača je bila, zgodovinsko gledano, tudi simbol plodnosti in kreativne življenske moči. Kot kače menjajo svojo kožo, tako predstavljajo simbole ponovnega rojstva, transformacije, brezsmrtnosti in

zdravljenja. Kot falični simbol, je kača povezovana z boginjo zemlje v plodnostnih obredih prvobitnega človeka (internetni vir: Simbolizam). Ker so morali po dolini Kolpe proti pašnikom nad izvirom potovati spomladi pastirji (vsaj) iz Hrvaškega in višje iz Hriba, za katere je bila plodnost živali še kako pomembna, tudi tega pomena pri tolmačenjih svetih mest in njihovih pomenov v Razlogah ne smemo zanemariti.

IZLIV REKE– MEJA SVETOV IN DODAJANJE NOVIH SMERI

Bojan Pajnič opozarja, da se križ seka nekje v bližini izliva Čabranke v Kolpo. Ker vemo, da se je s kultiviranjem osilniškega polja (še v 17. stoletju so Osilničani gosposki trdili, da nimajo nobenih njiv v ravnini in morajo zemljo prekopavati po bregovih z motikami), in

tudi zaradi hudourniškega značaja Čabranke njen izliv sčasoma lahko premikal tudi proti jugu, lahko točka označuje stari izliv iz nekega zgodovinskega obdobja, ki je bil v spodnjem delu razširitve doline pri Osilnici. Izliv reke v drugo je imel včasih poseben pomen, tako kot tripotje, razmejeval je slabo od dobrega. To je morala biti torej os, po kateri je bilo določeno mesto postavitve vseh štirih cerkva. Malce stran tudi cerkve v Osilnici, ki se je morala prilagoditi danostim doline z nepredvidljivim rečnim izlivom. Omenili smo že, da je bilo, verjetno ne slučajno, nad to točko na Ograjah, mesto, na katerem so nekoč Osilničani kurili svoje kresove.

Slika A14: Zemljevid z označenima dvema domnevnima svetima trikotnikoma: večji in pravilen, določen s strani skupine nad Osilnico in manjši in nepravilen iz območja nad Plešči, morda proti Požarnici. Oba z definiranimi in razpoznavnimi svetimi mesti treh glavnih božanstev. Slovanska vireja: Žrnek in Veriček; vrtinca: kotlasti vrh Dimovca in mlaka na kamenskem polju.

Katera cerkev je bila tehnično osnova za postavitev vertikale križa, je treba še razvozlati: rezučka ali žurgovska? Obe sta

vrisani na vojaških kartah iz 18. stoletja, na Žurgovskem zvoniku je z barvo zapisana letnica 1729, vendar je malo verjetno, da bi bila letnica dokončanja zabeležena na tako

malo trajen način. Mogoče sta vsaj obe osnovi sedanjih stavb nastali v istem obdobju. Sedanja cerkev na Sveti Gori naj bi bila iz sredine 18. stoletja, a je verjetno obstajalo krščansko svetišče že dosti prej. Je bilo to že ob gradnji Sv. Egidija v 15. stoletju ali šele kasneje, ko se je začel razvoj doline širiti s potmi v ti dve smeri? Ker je rezučka cerkev v ožji dolini (manj možnosti pomika,) in tista pri Žurgah na širokem, na križ pravokotnem bregu, po katerem se je njeno mesto lahko svobodneje določalo bolj levo ali desno, bo verjetno prva točka v Rezugah. Če je šlo pri tem istočasno za zavzetje (pred očmi ostale doline skritega) svetišča poganske boginje, bi bila zadeva še bolj verjetna. Po njej je bilo lahko določiti mesto še žurgavski. Tudi smer neba se je takrat že določala z magnetno iglo busole. To je moralo biti obdobje, ko je območje funkcioniralo povezano: ali popolnoma brez politične, mogoče celo cerkvene meje ali pa je bila le-ta z ureditvijo križa, zaradi povezanega prebivalstva, celo zavestno ignorirana. Ker domnevam, da je šlo za kasnejše obdobje kot je bila načrtana horizontalna os, za 16. ali najkasneje 17. stoletje, kar že posega v čas mejnih sporov zaradi železarstva Zrinjskih v Čabru - Čeburu, je to zanimivo sporočilo o močnem sodelovanju (z ene ali druge, ali obeh strani).

Cerkev Sv. Egidija je postavljena na mejo vidljivosti iz Svete Gore (tik, preden bi ga zakril hrib Dimovec), zato je bil horizontalni krak križa (vzhod – zahod) lažje določljiv, a je bilo potrebno nanj misliti že ob postavljanju cerkev. Tudi s svojim prečenjem izliva Čabranke prav v sredini in bivalentnostjo obeh točk je kazal na njegov poseben pomen. S Svete Gore sta vidni tako cerkev Sv. Duha v Žurgah kot Marijina cerkev v Rezugah. Cerkev na Sveti Gori je postavljena (domnevno osnova sedanje stavbe v sredini 18. stoletja) tako, da verniki gledajo proti

Rezučki in obračajo hrbet tako Kraljevemu vrhu, kot tudi mestu kapelice Marije Pomočnice z domnevno Črno Marijo, ki je odrinjena k Voučji jami in predstavlja le prvo postajo na romanju iz Osilniške doline (v bistvu le za romarje z izhodiščem v Plešcih) do pravega svetišča prave Matere Božje na Sveti Gori.

Štirje pravokotni trikotniki opisanega križa opisujejo kot pribl. 22° do 23° , razdalja med cerkvami na konceh je enaka – po Pajničevih meritvah okoli 5,7 km. Je taka razporeditev krščanskih svetišč ostanek in spoštovanje dela starih pravil (sončev kot) ali je s tem le še poudarjena dokončna nadomestitev stare mitološke zasedbe prostora, ki s svojim simbolom podjarmi tudi še tako nevidne elemente, kot je sončev kot? Je ponovna sakralizacija (čeprav bi morala biti to sekularizacija) prostora res izvedena po zavestno prilagojenih pravilih pravokotnih trikotnikov, a s še vedno, iz prejšnjih verovanj povzetim in spoštovanim, sončnim kotom in nekaterimi drugimi očitnimi sporočili prostora in mitologije poganov? Je zato na cerkvah ostajala tudi tako imenovana svarica kot sončno znamenje zaščite in starega boga Gromovnika - Peruna, ki naj obvaruje celo svetišče nove, krščanske vere pred (njegovimi) strelami? Sonce sicer poznamo tudi iz drugih cerkva nemške poselitve (npr. naslikano v notranjosti cerkve v Nemškem Rutu v Baški grapi) in na cerkvah vse dol do Bele krajine. So sončni kot in čaščenje sonca domnevno prvi priseljenci krščanske vere (mogoče šele Kočevarji) prinesli tudi že s seboj in jim zato ni bil tuj? Končno jih je večina prihajala iz območij, ki so bila poseljena s slovanskim prebivalstvom in/ali sakralizirana s slovansko mitologijo. Lahko, da so jo poznali že od prej.

Zanimivo je mogoče tudi to, da se na os sever-jug navezuje še mali križ, ki

povezuje cerkvi Sv. Miklavža v Čačiču in Sv. Trojice v Plešcih. Je šlo za namerno ponovitev večjega križa ali zgolj za slučaj? Če obe cerkvi nista iz istega obdobja, je bila morda pleška namerno postavljena na to mesto, čeprav v središče naselja tudi s pokopališčem – tu pogrešamo mejo med prostoroma živih in mrtvih, a je morda le ne prepoznamo glede na stanje poseljenosti iz 17., 18. stoletja? Je bilo nekoč naselje tu le na strani višje preko ceste? Ali je tudi cerkev v Plešcih precej starejša od sedanjih domnev iz 1648. leta (Malnar, 2007, str. 188)? Je bila tudi takrat še vedno živa tričlena tradicija označevanja prostora in je zato na hrvaškem precej redke patronim cerkve Sv. Trojica – kot krščanski substitut za (prejšnjo) lokalno trojico svetih mest: Sveta Gora, Kraljev vrh, Črni vrh, prišel prav sem? Ima morda pri dvojnem križu omenjenih cerkva kako vlogo to, da je tudi na cerkvi Svete Ane pri Srobotniku križ dvojni – čeprav verjetno ne zaradi pravoslavnega vpliva, kot trdijo nekateri domačini?

Pajnič je v vzorec trikotnikov poskusil umestiti še druge cerkve v okolici Osilnice, kar je prikazano na sliki 13. Marsikatera od njih ima verjetno v patronimu še kako sporočilo, vezano na mesto v mitologiji predhodnega predkrščanskega svetega prostora tistega območja, ki ga bo zanimivo ugotavljati v nadaljevanju raziskovanja. Zanimive bodo povezave z ugotavljanjem starosti svetišč oziroma poselitve ali razvoja posameznih naselij. V sedanjem prispevku smo nakazali pomen le nekaterih med njimi.

Zelo malo pri nas vemo tudi o morebitnem pomenu starih dreves. Nekaj o tem morda nakazuje pripoved o pargarski bukvi, o kateri mi je govoril Andrija Zbašnik septembra 2016, ki naj bi bila po pripovedih najstarejših domačinov iz njegovega otroštva stara preko 300 let in je stala nekje pri prvem ovinku, ko se pride

po stari cesti do prve hiše v Pargu iz Čabra. Pravijo, da je ni hotel posekati nihče od domačinov. Na njej je bila pribita mala lesena kapelica, edino sveto znamenje na Pargu, čeprav naj bi bila tam zato, ker se je nekdo ponesrečil...Morda pa je zgolj ponovno označila že prej za skupnost sveto mesto. Pred desetletji je bila podrt.

ZA ZAKLJUČEK...

Jezikoslovec Katičić je v zaključku knjige »Zeleni lug«, v kateri je pokazal sledi predkrščanskih obrednih besedil v ljudskih pesmih in pripovedih širokega slovanskega območja, iz njih je raziskoval zgodbo Jarila in Mare, njuno sveto svatbo in letni krog mitološkega dogajanja, zapisal, da je to dediščina naše kulture, ki nas bogati z novim znanjem in daje naši doživljajskosti nove vsebine. »S temi novimi vsebinami začenjamo povsem neopazno gledati na svet z drugačnimi očmi, z očmi naših davnih prednikov. S tem v nas oživlja, kar smo od njih podedovali z jezikom, a se tega niti mi, niti naši stari, ki so ga predajali iz generacije v generacijo, nismo zavedali. Ko spoznamo kako žilavo je ustno izročilo, ki na prvi pogled deluje povsem krhko in neodporno, nestalno kot dim ali oblak, a v bistvu prozorno tenko in nepopustljivo čvrsto kot pajčevina, občutimo spoštovanje. Spoštovanje do svetosti celovito in slikovito oblikovanega človekovega odnosa do sveta in dogajanja v njem, ki veliko in močno določa tudi naše malo življenje.« (prevedeno iz Katičić, 2010, str. 433). Eden od pomembnih razlogov, da se potrudimo ohraniti naše lokalno narečje in zgodbe, ki jih to pripoveduje.

Upam, da sem tudi sam s svojim prispevkom in z za sedaj še neodgovorjenimi vprašanji uspel vzpodbuditi še koga, da se zatopi v ta naš mali, za marsikoga oddaljeni in celo na

prvi pogled osiromašeni svet, ki ga je čas od začetka 20. stoletja naprej tako neusmiljeno uničeval, a mu ga še nikoli do sedaj ni uspelo do kraja uničiti. Zgodba njegovih starih prebivalcev in naših prednikov izpred tisoč in več let, je kljub vsemu še vedno lahko postavljena na ogled, čeprav za sedaj v mojem prispevku le na jedrnem delu skupnega prostora - v okolici Svete Gore. Tu čaka na kritične presoje in dodatke, dopolnitve in znanstvene obdelave, saj se že sedaj kaže kot prepletanje zgodb različnih obdobij in skupin, ki so se tu srečevale. Veseli bomo vsakega novega kamenčka v mozaiku zgodb ali njihovem razumevanju. Veseli bomo zgodb iz okolice, saj naši predniki niso bili osamljeni v svojih razmišljanjih in dojemanih prostora. Vedno so živeli in preživeli s soseščino.

Kot ugotavljata Belaja v uvodu svojih Svetih trikotov (Belaj, 2014, str. 5), bi bilo mogoče smiselno vsaj za to področje raziskav, po mojem pa še posebej za območja na meji (mejah) kot je naše, za boljše razumevanje razlikovati različne aspekte prednikov, vsaj naslednjih:

- bioloških prednikov, katerih gene nosimo v sebi,
- jezikovnih prednikov, katerih jezik smo prevzeli in naprej razvijali,
- imenskih prednikov, katerih ime smo prevzeli kot ime našega naroda,
- kulturnih prednikov, od katerih smo podedovali bistvene elemente načina življenja,

in se ne obremenjevati zgolj z aspektom nacionalne, narodnostne ali celo verske pripadnosti.

Osebno me pri v zgornjih poglavjih navedenih ugotovitvah posebej veseli to, kar tudi sam že nekaj desetletij ugotavljam pri raziskovanjih snovne in nesnovne dediščine v okolici doline zgornje Kolpe in

Čabranke. Oba tu raziskovana sveta lika v prostoru (slovanski trikotnik in krščanski križ) namreč sporočata zgodbo o razvoju povezanega območja, kjer meja tudi ob politični delitvi nikoli ni pomenila delitve kulturnega okolja. Meje med ljudmi torej ni uspelo postaviti nobeni politični ali cerkveni eliti do sedaj, kar dokazujejo tudi trmasto ohranjeni skupni govori. In vse oblasti do sedaj so to dejstvo na nek način spoštovale, drugače se govori ne bi ohranili do dandanes.

Vprašanje pa je, ali bo tako tudi v bodoče, ali pa smo že zabredli v neke druge, mnogo manj prijazne čase za čezmejne kulturne kroge, trikotnike in celo križe? Vsaj do konca leta 2015, nas bodeča - rezilna žica tu zgoraj še ni razdvojevala, a je žal do nas prišla leto dni kasneje.

V Ljubljani in Plešcih,

od novembra 2015 do konca novembra 2016

Literatura k poglavju o svetem trikotniku:

- Ahačič K., Testen P.: Jeziki, identitete, pripadnosti med središči in obrobji: Zbornik prispevkov, ZRC SAZU, 2011
- Aljinović I.: Perunovo koplje - Zbirka Studia Mythologica Slavica, Zagreb, 2010 (Ivica Kipre: Mitska topografija Župe Dubrovačke, Radoslav Katičić: Perunovo svetišče u Varešu, Vitomir Belaj: Jurjevi koraci po Žminjači, Ante Milošević: Slike "božanskog boja" – likovni i ikonografski pogled na konjanički reljef iz Žrnovnice u Dalmaciji)
- Belaj V.: Hod kroz godinu, Golden marketing, Zagreb, 1998
- Belaj V.: Poganski bogovi i njihovi kršćanski supstituti, Stud. ethnol. Croat., vol. 21, str. 169-197, Zagreb, 2009.
- Belaj V., Belaj J. Sveti trokuti, Topografija hrvatske mitologije, Institut za arheologiju, Matica Hrvatska, Zagreb, 2014
- Bevk F.: Peter Klepec, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1988
- Bolhar A.: Slovenske basni in živalske pravljice, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1991
- Božič V.: Je li riješena tajna Rezugarske jame?, Speleolog, Zagreb, 2013, str.89-93
- Bradeško J., Bradeško U.: Kolpa Kupa Koupa, projekt Život bez granica, 2015, dokumentarni film, 34:50 minut
- Osilniška dolina, časopis, letniki 1994 do 1998, Osilnica
- Češarek D.: Izročilo o psoglavcih, volkodlakih, volčjem pastirju in Atili v mitski krajini Sodražice, STUDIA MYTHOLOGICA SLAVICA XVIII - 2015, str. 131 - 152
- Duricy M.P.: Black Madonnas, internetni vir: <http://campus.udayton.edu/mary/meditations/blackmdn.html>, 24.12.2015
- Đermek A.: Slavenski mitski trokut i legenda o Kamenim svatima, Studia Mythologica Slavica XII, 2009, str. 223 – 247
- Gorski Kotar IV, Planinarska karta, 14, 1:30.000, SMAND
- Hrobat Katja: Ko baba dvigne Krilo, Prostor in čas v folklori Krasa, FF, Ljubljana 2010
- Južnič S.: The Southern Border of the "Gottschee Linguistic Island" in the 15th and 16th Centuries (translation: Kronika. 43/3, 1995), str.14-22
- Južnič S.: Kočevski Slovenci in Nemci v 15. stoletju, Arhivi 35, 2012, str. 301-322
- Južnič S.: Gottscheers a Half of Millennia Ago, Studia Historica Slovenica, 2013, str.11-46
- Katičić R.: Zeleni lug, FILOLOGIJA 51, 2008, str. 41—132
- Katičić R.: Zeleni lug, Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine, Zagreb, 2010
- Kelemina J.: Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, z mitološkim uvodom, Ljubljana, 1997
- Kmecová S.: Svet ptic v luči slovaške in slovenske frazeologije, http://www.animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Kmecova%20za%20WEB.pdf, 8.10.2015
- Kmetijske in rokodelske novice, Ljubljana, 7. prosinca 1846, str. 200
- Kmetijske in rokodelske novice, Ljubljana, 6. prosinca 1847, str. 204
- Kmetijske in rokodelske novice, Ljubljana, 1861, str. 245
- Kovač M.D.: Plešci, Vinkovci, 1987
- Kravanja B.: Sveti svet, Topografija religioznega prostora na primeru Breginjskega kota, Zupančičeva knjižnica, Ljubljana 2007
- Kropej M.: Od Ajda do Zlatoroga, Slovenska bajeslovna bitja, Celovec, 2008
- Leben F.: Polična jama, v: Arheološka najdišča Slovenije, 1975, str. 238.
- Levstik F.: Zbrani spisi, Doktor Bežanec v Tožbanji vasi, pobožna pripoved, Ljubljana, 1892
- Ljubljanski zvon, Ljubljana, 1882, str. 138
- Makarovič J.: Od črne boginje do sina božjega, Studi Slavi No.10, FDV, Ljubljana/Pisa, 1998
- Malnar S.: Povijest Čabarskog kraja, Matica hrvatska ogranak Čabar, Čabar, 2007
- Malnar S.: Prezimena u čabarskom kraju kroz stoljeća, Matica hrvatska ogranak Čabar, 2007

- Malnar S.: Življenje v preteklosti / Život u prošlosti, Matica hrvatska ogranak Čabar, Ravnice, 2013
- Malnar Ž.: Sveta Gora gerovska, Matica hrvatska ogranak Čabar, Gerovo, 2005
- Mencej M.: Gospodar volkov v slovanski mitologiji, Ljubljana, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, 2001
- Mencej M.: Simbolika niti in predenja v evropski folklori, *STUDIA MYTHOLOGICA SLAVICA XIII*- 2010, 151 - 170
- Mencej M.: Sem vso noč lupal v krogu: Simbolika krožnega gibanja v evropski tradicijski kulturi Ljubljana, Založba ZRC, 2013
- Mencej M.: Voda v predstavah starih Slovanov o posmrtnem življenju in šegah ob smrti, SED, 1997
- Mikuž J.: Novi Štifterji in duhovna praksa njihovega časa, študija za razpravo, Številka 9-12 (141-144) sept. - dec. 1974, letnik XII, *PROBLEMI*
- Ožura J.: Župnija Osilnica v deželi Petra Klepca, Ljubljana, 2009
- Pajnič B.: Starodavni mit u dolini Čabranke i Kupe«, neobjavljeni članek, 2. november 2015
- Pleterski A.: Strukture tridelne ideologije pri Slovanih, *Zgodovinski časopis št. 30*, str 163-185, Ljubljana, 1996
- Pleterski A.: Nekateri topografski vidiki obrednih mest, *Studia ethnol. Croatica*, Vol. 21, str 27-46, Zagreb, 2009
- Pleterski A., Šantek G.P.: Baba Babnega polja, *Studia Mythologica Slavica XV*, 2012, str. 63 – 77
- Pleterski A.: Kulturni genom, Prostor in njegovi ideogrami mitične zgodbe, Zbirka *Studia Mythologica Slavica*, Suplementa, Ljubljana, 2014, Založba ZRC
- Pleteršnik M.: Slovensko-nemški slovar, www.fran.si, dostop 25. 12. 2015
- Primc J.: Okamneli mož in druge zgodbe iz Zgornje Kolpske doline (IV.Okamneli mož, strana 95 – 110), Ljubljana, 1997
- Rudež A., Rudež J., Zima J.: Od Volkodlaka do Klepca, Didakta, Ljubljana 2010
- Smole M.: Kulturna biografija izoliranega območja ali prednost laičnega domoznanstva, članek v zbrniku z mednarodnega simpozija: *Kultura, identiteti, ideologije, granica*, Varaždin, 29. maja – 1.junija 2008, 10. hrvaško-slovenske etnološke vzporednice / 10. hrvatsko – slovenske etnološke paralele
- Smole M.: Časopisne objave o Petru Klepcu, Pleščih in Sveti Gori v časopisih iz 19. stoletja in do druge svetovne vojne, Članek k razstavi v *Etnološki zbirki Palčava šiša, Plešče*, 2009 – 2011, *Etnološka zbirka Palčava šiša, Plešče – neobjavljeni material*
- Smole M.: Palčava šiša, Svet slovenske narodne manjšine PGŽ, Rijeka, 2010
- Smole M., Malnar M.: Naše pamejke: u govorima uz Čabranku i gornju Kupu/ v govorih ob Čabranki in zgornji Kolpi. DVD - 31 min, 41 sek, Palčava šiša, 2010.
- Smole M.: Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke, Matica Hrvatska Ogranak Čabar, Plešče, 2013
- Smole M.: Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke, I. nadaljevanje, Matica Hrvatska Ogranak Čabar, Plešče, 2014
- Šmitek Z.: Mitološko izročilo Slovencev, Svetinje preteklosti, Študentska založba, Ljubljana 2011
- Šmitek Z.: Poetika in logika slovenskih mitov, Ključi kraljestva, Študentska založba, Ljubljana 2012
- Tomšič Š., Ivanc F.: Kočevsko okrajno glavarstvo, *Zemljepisno-zgodovinski opis*, Ljubljana, 1887
- Troha F.: Božje poti, Slovensko-Amerikanski koledar 1932, Glas naroda, Letnik XXXVI, str. 20–25
- Torkar S.: Tvorba slovenskih zemljepisnih imen iz slovanskih antroponimov: identifikacija, rekonstrukcija in standardizacija: doktorska disertacija, Ljubljana, 2010
- Velušček A.ur.: SPAHA, Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, Založba ZRC, Ljubljana, 2011
- <http://www.svet-kolpe.si/images/litopunkturni-projekt.pdf>, dostop 29.11.2015
- https://hr.wikipedia.org/wiki/Simbolika_zmije, dostop 29.12.2015

<http://mapire.eu/en/map/firstsurvey>, dostop 2.1.2016

<http://www.fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar>, dostop 2.1.2016

<http://adventisti.hr/zrinski-i-frankopani-zastitnici-hrvatskog-identiteta-i-protestantske-reformacije>, dostop 2.1.2016

https://sl.wikisource.org/wiki/Slovenske_basni_in_%C5%BEivalske_pravljice/_Volk_in_lisica, dostop 10.1.2016

<http://www.matica.hr/hr/349/Crna%20Gospa%20ili%20Crna%20Djevica/>, dostop 10.1.2016

<http://www.staroverci.si/sl/zapisi-1/mitologija.html>, dostop 16.1.2016

SSKJ - elektronski Slovar slovenskega knjižnega jezika, paket ASP, 2015

Opomba: V članku so uporabljene satelitske slike in meritve iz internetno dostopnega programa Google Earth Pro ter zemljevidi iz »Atlasa reke Kolpe«, Inštitut za geodezijo in fotogrametrijo, Ljubljana, 1997

Zahvala k članku

Zahvaljujem se Bojanu Pajničju in Silvu Torkarju za vso pomoč pri pridobivanju informacij ter v besedilu navedenim informatorjem za posredovane zgodbe. Hvala Jožetu Ožuri za komentarje, ki so mi bili v pomoč pri urejanju besedila in podatkov, še enkrat hvala Alenki Veber za zapise njenega strica. Hvala Ani Perinić Lewis za pomoč pri prevodu Sažetka ter Juraju Belaju za vzpodbudo pri nastajanju dela. Hvala Andreju Pleterskemu in Moniki Kropelj za konzultacije. Hvala domačim za potrpljenje pri obhodih območja in za čas, ki sem ga porabil za študij in pisanje, Sonji za pregled besedila. Hvala vsem sodelavcem – raziskovalkam etnološke delavnice v Plačavi šiši, ki mi vsako leto pomagata zbirati material po terenu. In na koncu tudi bralcem in domačinom, ki boste s pripombami in dopolnitvami pomagali pri razkrivanju starodavnih zgodb našega območja.

SVETI TROKUT DOLINE GORNJE KUPE I ČABRANKE,

O PRETKRŠĆANSKOJ I KRŠĆANSKOJ SAKRALIZACIJI PROSTORA

SAŽETAK

Dolina gornje Kupe i Čabranke, sa srednjevjekovnim župama Osilnica i djelomično Gerovo, puno puta u povijesti smatrala se geografsko izoliranim područjem. Nakon određivanja mjesta navodnog naseljavanja slavenskih doseljenika - zemljoradnika i stočara u okolini Čačiča smo iz njihove perspektive, na osnovu teorije o slavenskoj sakralizaciji prostora, definirali glavne tačke njihove tročlane mitološke strukture. Kod toga smo na temelju još uvijek aktualnog kršćanskog svetišta Majke Božje na Svetoj Gori i toponima vrhova i dominantnih brda te drugih topografskih dominantni definirali pravilni sveti trokut u idealnim razmjerima, tako sa sunčevim kutom kao sa razmjerom stranica. Postavlja se pitanje, dali je u vezi sa malom grupom ljudi, koja bih mogla živjeti na tom prostoru, definiranje prostorne tačke Peruna na Kraljevom vrhu, iza kojeg se u daljini pokazuje idealniji ali za lokalno društvo teže dostupni Snežnik, možda vezano na slovenskog Kresnika, Perunovog sina – njegovog namjesnika u lokalnoj sredini i prvog kralja?

Prikazan je i hipotetski postupak zauzimanja nekada svetog slavenskog prostora u vremenu dominacije kršćanstva, najprije sa utiskivanjem poganske tročlenosti suprotno istaknute bivalentnosti krš

anske ideje (dobro-zlo), što se je moglo dogoditi najkasnije nakon naseljavanja kočevskih Nijemaca u 14. ili 15. stoljeću. Vjerovatno tek u sledećoj fazi je praksu zauzimanja prostora nastavilo potpuno križanje prostora sa crkvama u Razlogama i Žurgama (nebo – zemlja), smještenim u

dva nova ekonomsko razvojna smjerova, možda u 16. ili 17. stoljeću. Time je bio prostor doline geometrijski pravilno pokrižan sjever-jug, istok-zapad. Pri tom su bili očito još uvijek važni poganski sunčev kut, znakovi „svarica“ - sunčevih zaštitnih znakova na crkvama, te značenje ulijeva rijeke Čabranke (prije Osiunice) u Kupu, kao simbolnog mjesta prijelaza dobro-zlo. Sve to bi moglo govoriti, pored sektaških praksi Nove štiftarije i ostalog, o tvrdovratnoj prisutnosti poganskih izričaja i obreda još u razdoblju 16. stoljeća, pa i kasnije.

Posebno mjesto pri razumijevanju uloge Svete Gore u širem prostoru ima razmišljanje o mogućoj prvobitno mitološkoj osnovi narodnog junaka Petra Klepca – lokalno Pitra Kljepca, tek kasnije povezanog možda sa povijesnim likom iz razdoblja turskih razaranja. Tu je prikazana razlika između dvije skupine priča o tome, kako je dobio svoju natprirodnu moć: prva govori o njegovoj ulozi u borbi dvojice volova – vezana je uz Kresnika, druga o susretu vile u zelenom gaju. Dali ide možda za dva različita identifikacijska elementa dvaju različitih slavenskih skupina, koje su se već prije naseljavanja kočevskih Nijemaca u 14. stoljeću družile na istom mjestu svetišta ženske boginje još iz rimskog ili čak ranijeg vremena? To isto svetište su kasnije stoljećima dijelile sa kočevskim Nijemcima, došljacima iz različitih dijelova Kranjske i Goriške te Primorcima iz Kvarnerskog zaljeva.

SACRED SLAVIC TRIANGLE IN THE UPPER KOLPA AND ČABRANKA VALLEY,

A STORY ABOUT PRECHRISTIAN AND CHRISTIAN LANDSCAPE SACRALISATION

ABSTRACT

Upper Kolpa and Čabranka valley with middle age Osilnica and partially Gerovo communes is usually understood as a remote area. Assuming Slavic central settling region around Čačič above the valley, we defined main points of the triangular Slavic mythological structure in the landscape. Based on the Sveta Gora hill St. Mary church and other, with evident toponyms marked parts of the landscape, an ideal sacred triangle was created. The question is opened if the Perun point in the triangle on the Kraljev vrh – King's hill is dedicated to the Slovene mythological person Kresnik, Perun's son and first king?

Further, we presumed hypothetic procedure of Christian capture of the Slavic sacred landscape with firstly pressing dominant bivalent ideology of Christianity (good-bad in the west-east axis) in pagan space and after with final area blessing act (heaven – earth in the North-South axis). With this, an accurate cross proportion was built, with respecting the holly sun angle and the Čabranka river confluence symbolic role.

Reflection about hypothetic mythological local heroe Peter Klepec (locally named Pitr Kljpec) role is presented with two stories about receiving his supernatural power: for his help at two oxes (Kresnik) fight or after meeting with a fairy in a green grove. Do these two tales identify two Slavic groups, which were meeting each other on the same female goddess shrine location prehaps from the Roman era or even earlier time? The same temple was centuries after shared with other groups: Gotsche Germans, immigrants from different parts of Krain and Gorizia regions and pilgrims from coastal Kvarner area.

Literatura k knjigi stavbna dediščina

Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek: Agrarno gospodarstvo, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1970, 650 str.

Krajevni leksikon Slovenije, II. del, DZS, Ljubljana, 1971, 705 str.

Zgodovina narodov Jugoslavije, Druga knjiga, Od začetka XVI. stoletja do konca XVIII. stoletja, Državna založba Slovenijem, Ljubljana, 1959, 1212 str. in priloge.

E.Crnković: Tragom goranskih (po)kučaraca, Udruga za očuvanje brodmoraviških starina »Turanj«, Brod Moravice, 2012, 199 str.

L.Černecki, S.Forenbaher: Starim cestama do mora, Libricon, Zagreb, 2012, 207 str.

A.Černe, Z.Blatnik: Les in (ni) kamen. Zavod za ohranitev kulturne dediščine Mošnice – Moschnitze, Stare Žage 2014, 59 str.

P. Fister: Umetnost stavbarstva na Slovenskem, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1986, 439 str.

B. Juvanec: Kozolec, Založba 12 in Univerza v Ljubljani, Ljubljana, 2007, 116 str.

S. Južnič: Prvih 650 let župnije Fara, Župnija Fara 2013, Fara, 2013, 260 str.

S. Južnič: Dvig iz pragozda in zaton vanj: Razvoj Kočevske in sosednjih dolin (Osilniška, Dragarska in Poljanska) (1498-2009), samozaložba, Fara pri Kostelu, 2009, 400 str.

S. Južnič: Zgodovina Kostela 1500-1900, Občina Kostel, Kostel, 2008, 450 str.

J. Langer: Lidove stavby v Evrope, Grada Publishing, Praha, 2010, 304 str.

M. Makarovič, ur.: Dva bregova, eno srce, Življenske pripovedi iz doline Kolpe in

Čabranke, Pokrajinski muzej Kočevje, Kočevje, 2002, 468 str.

M. Makarovič, ur.: Črnomošnjiška in Poljanska dlina in njeni ljudje, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, 2005, 547 str.

S. Malnar: Življenje v preteklosti / Život u prošlosti, Matica Hrvatska, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, Ravnice, 2013, 250 str.

S. Malnar: Prezimena u čabarskom kraju kroz stoljeća, 1498.-1997., Matica Hrvatska, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, Čabar, 2010, 289 str.

Ž. Ogorelec: »Moj uoča je šiu za vurame«, Po poteh vurmoharjev iz zgornje doline Kolpe, Pokrajinski muzej Kočevje, Kočevje, 2016.

V. Rajšp, M. Ficko: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, zvezek 1, ZRC SAZU, 1995

I. Sedej: Stavbarstvo depriviligiranih družbenih slojev na Slovenskem v devetnajstem stoletju, Slovenski etnograf, letnik 33/34, 1988, str. 301-328

M. Smole: Tradicionalne obrti v dolini zgornje Kolpe in Čabranke ter okolici/ Tradicionalni obrti u dolini gornje Kupe i Čabranke te okolini, Matica Hrvatska, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, Plešce, 2012, 36 str.

M. Smole: Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke / Stambena baština u dolini gornje Kupe i Čabranke, Matica Hrvatska, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, Plešce, 2013, 178 str.

M. Smole: Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke, I. nadaljevanje / Stambena baština u dolini gornje Kupe i Čabranke, I. nastavak, Matica Hrvatska, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, Plešce, 2014, 139 str.

C. Štanfelj: Priče i anekdote iz čabarskog kraja, Hrvatska, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, Gerovo, 2011, 113 str.

J. Žagar: Kostel: ljudje in zemlja ob Kolpi, Kulturna skupnost občine Kočevje, Kočevje, 1983, 204 str.

Z. Živković: Hrvatsko tradicijsko graditeljstvo, Ministarstvo kulture RH, 2013, 204 str.

J. Žurga: Svjedoci vremena grada Čabar, Čabarski kraj na razglednicama od 1895. do 1945., Poglavarstvo Grada Čabar, Čabar, 2000, 80 str.

internetni vir za vojaške karte iz 18. stoletja in katastrske načrte: <http://mapire.eu>, december 2016

KNJIGI NA POT

Desetletno raziskovalno delo Marka Smoleta na območju doline zgornje Kolpe in Čabranke, iz katerega je že izšel obsežen material v različnih publikacijah, ena od njih je tudi knjiga „Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke, II. nadaljevanje,“ razumem kot izjemen prispevek zaradi naslednjih razlogov.

S svojim predanim delom autor iz leta v leto združuje člane lokalne skupnosti ob organizaciji delavnic, posvečenih raznolikim vsebinam, in to na več nivojih. S svojim sodelovanjem na delavnicah se domačini aktivno vključujejo v procese prepoznavanja, ohranjanja in predstavljanja lastne dediščine vsem zainteresiranim udeležencem delavnic in njihovim obiskovalcem. Tu je potrebno spomniti tudi na člane bližnje in širše okolice, ki lahko z obiskom na delavnicah spoznajo lastno dediščino in na ta način dobivajo vzpodbudo za razmišljanje tudi o tradiciji, s katero so obkroženi v modernem življenju. Na ta način se sama skupnost iz zaselkov doline zgornje Kolpe in Čabranke, s slovenske in s hrvaške strani, združuje in povezuje v težnji po spoznavanju lastne kulturne dediščine, njenem ohranjanju ter revitalizaciji v različnih novih kontekstih.

Poleg tega se na letnih delavnicah zbira tudi pomembno število slovenskih in hrvaških strokovnjakov s področja etnologije in drugih sorodnih disciplin, kar je dober kazalec, kako se pri takem načinu organizacije tematskih delavnic lahko uči in razvija interdisciplinarnost v mednarodnem kontekstu. Navedeno priča, da projekt pridobiva na prepoznavnosti tudi v strokovnih, znanstvenih krogih, kar je vsekakor lahko nadaljnja vzpodbuda domačinom pri njihovem delu na lastni dediščini. Zadnje leto 2016 je delavnica pritegnila še zainteresirane iz drugih evropskih držav. Iz vsega je razvidno, da je tak način dela in predstavljanja etnografske dediščine lahko zanimiv tako iz domače kot tudi iz tuje perspektive.

Nadalje, iz etnološke in kulturnoantropološke perspektive menim, da je potrebno opozoriti na pomembnost zbranih podatkov, ki so prikazani v knjigi in to z vidika obdelave zgodovinske dokumentacije, ki je prepletena in dopolnjena z ustnimi pričevanji, ki so bila zbrana ob dolgotrajnem terenskem delu, a tudi s fotografskimi prilogami iz zbirk družine Smole, domačinov ter iz drugih starejših virov. Knjiga vsebuje tudi smiselni popis sodobnih projektov, arhivov, etnografskih zbirk in drugih vrednih sestavov, ki se ukvarjajo z ohranjanjem in prezentacijo tradicije doline zgornje Kolpe in Čabranke, kar v današnjem času skriva v sebi pomemben turistični potencial, ki lahko oživlja prostor. Glede na to, da je v knjigi govora o zbranih podatkih o prostoru, ki je do sedaj v strokovni literaturi ostajal premalo raziskan s področja tradicijske arhitekture, to delo razumem kot odličen prikaz, ne samo eksterierjev tega območja, temveč tudi njegovega interiera ter inventarja z raznimi drugimi zanimivostmi različnih stavb, ki so bile predmet raziskovanja. Pomembno je opozoriti, da je raziskovanje vstopilo še na prostore nacionalnega parka „Risnjak“, kjer ponuja tudi nov pogled za pristop k kulturni dediščini njegovega območja. Ob vsem navedenem samo delo ponuja avtorjev poskus rekonstrukcije različnih življenskih plati lastne domovine, to je nekdanjega načina življenja na tem območju v splošnem.

Novost, ki jo Marko Smole v raziskovalnem smislu uvaja v svoji novi knjigi, se nanaša na simbolični pomik od raziskovanja, največ tradicijske arhitekture in sorodnih vprašanj, na raziskovanje umeščenosti mitoloških pripovedi v omenjeni prostor. Govor je o temi, ki ji do nedavnega v strokovni literaturi ni bilo namenjenega dovolj prostora, vendar danes počasi spoznavamo njene potenciale v mnogovrstnih kontekstih, pri čemer se največkrat izpostavljajo kulturološki in turistični.

Knjiga Marka Smoleta se v najširšem smislu ukvarja z vprašanji ohranjanja kulturne dediščine, njene potencialne revitalizacije ter predstavljanjem identitete lastne domovine. Njegovo delo nikakor ni dokončano, temveč išče odgovore na nova in šele zastavljena vprašanja.

V Zagrebu, 8.12.2016

Martina Novosel

UZ KNJIGU

Desetogodišnji istraživački rad Marka Smoleta u području doline gornje Kupe i Čabranke iz kojeg je proizašlo pregršt materijala za različite publikacije, kao što je i knjiga „Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke II. nadaljevanje,“ smatram izuzetno značajnim iz nekoliko razloga.

Svojim predanim radom Marko Smole iz godine u godinu okuplja članove lokalne zajednice prilikom organiziranja radionica posvećenih raznolikim temama i to na više razina. Oni se svojim sudjelovanjem pri radionicama aktivno uključuju u proces prepoznavanja, očuvanja i predstavljanja vlastite baštine svim zainteresiranim sudionicima radionica i njegovim posjetiocima. Ovdje je nužno spomenuti i članove bliže i šire okolice koji prilikom posjećivanja radionica mogu upoznati vlastitu baštinu i dobiti poticaje za promišljanje i one tradicije kojom su i u suvremenom kontekstu okruženi. Na taj se način sama zajednica zaselaka doline gornje Kupe i Čabranke sa slovenske i s hrvatske strane ujedinjuje i povezuje u težnji za upoznavanjem vlastite kulturne baštine, njezinim očuvanjem te revitalizacijom u različitim novim kontekstima.

Također, pri godišnjim se radionicama okuplja i značajan broj slovenskih i hrvatskih stručnjaka iz područja etnologije i drugih srodnih disciplina, što je dobar pokazatelj kako se pri ovakvom načinu organizacije tematskih radionica uči i razvija interdisciplinarnost u međunarodnom kontekstu. Navedeno svjedoči i o tome kako jedan ovakav projekt dobiva na vidljivosti i iz stručnih, znanstvenih krugova, što svakako može biti i daljnji poticaj za domaće ljude i njihov rad na vlastitoj baštini. Posljednje 2016. godine, radionica je privukla i zainteresirane iz drugih europskih zemalja tako da je razvidno kako se u ovakvom tipu rada i predstavljanja etnografske baštine krije interes kako iz domaće, tako i iz inozemne perspektive.

Nadalje, iz etnološke i kulturnoantropološke perspektive smatram da je važno istaknuti posebnu važnost prikupljenih podataka koji su u knjizi izloženi i to u vidu obrađene povijesne dokumentacije koja je isprepletena i nadopunjena usmenim kazivanjima s dugotrajnog terenskog rada i fotografskim priložima iz zbirke obitelji Smole, lokalaca te iz drugih starijih izvora. Knjiga sadrži i sustavni popis suvremenih projekata, arhiva, etnografskih zbirki i drugih vrijednih sustava koji se bave očuvanjem i prezentacijom tradicije doline gornje Kupe i Čabranke što u današnje vrijeme krije i značajan turistički potencijal i oživljavanje prostora u tom smislu. Budući da je u knjizi riječ o prikupljenim podacima o prostoru koji je dosad u stručnoj literaturi ostajao nedovoljno istražen po pitanjima tradicijske arhitekture ovaj rad vidim kao odličan prikaz ne samo eksterijera ovog područja, već i njegovog interijera te inventara s raznim, drugim zanimljivostima različitih građevina koje su bile predmetom istraživanja. Važno je istaknuti kako je istraživanje zašlo i na prostore nacionalnog parka „Risnjak“ te stoga nudi i novi uvid pristupanja kulturnoj baštini ovog područja. Uz sve navedeno sam rad nudi autorov pokušaj rekonstrukcije različitih životnih aspekata vlastitog zavičaja tj. nekadašnjeg života na ovome području uopće.

Novina koju Marko Smole u istraživačkom smislu uvodi u svojoj novoj knjizi odnosi se na simbolički pomak od istraživanja ponajprije tradicijske arhitekture i srodnih pitanja na istraživanje upisivanja mitskih priča u navedeni prostor. Riječ je o temi kojoj se donedavno u stručnoj literaturi nije pridavalo dovoljno prostora, no danas polako spoznajemo njezine potencijale u mnogostrukim kontekstima, pri čemu se najčešće ističu onaj kulturološki i turistički.

Knjiga Marka Smole se u najširem smislu bavi pitanjima očuvanja baštine, njezine potencijalne revitalizacije te predstavljanjem identiteta vlastitog zavičaja. Njegov rad nikako nije dovršen, već iziskuje odgovore na nova i tek postavljena pitanja.

Martina Novosel,

prvostupnica njemačkog jezika i književnosti te etnologije i kulturne antropologije pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu

Abstract

Upper Kolpa and Čabranka river valley area was during history always well connected, although there were borders present for more than last 400 years - between land properties, parts of the monarchy and between Slovenia and Croatia. People lived along the same transportation routes, on not so rich agricultural land. They had to sustain good cross-border cooperation to survive. This is evident also in the field of traditional house and village architecture, especially because the land was colonised or settled with new peasants till 16th century, when it has mostly belonged to the same land lord from Kočevje. The same direction of colonization from neighbour Dukedom Crain region were present also under croatian Zrinski land lord family in the 17th century, when iron works in Čabar were established. Ironworks were active until 1780. On the lower part of Kolpa valley, the Kostel land lord on the left bank and the Brod land lord on the right side of the river, bordered the upper areas. After Turk invasions in 15th century and later, this area were recolonized also with Uskok people who brought their culture from the Dinaric cultural environment. Colonisation of some people from the Croatian seaside area is evident also in some houses remainings.

In the first book, published in year 2013, basic information about living culture in houses of the area in the 19th century mainly up to the 2nd WW timeframe, and also after was given. We described examples of the most interesting old architecture from villages on both sides of the valley. In the second book, published in 2014, we continued our review with description of lower part of the upper Kolpa valley and additional old houses, built according to diferent paterns and living philosophy. Houses in Čabar area were recognised as developed on traditional 18th century large alpine smoke- houses – “dimnice” type, which were in the first half of 19th century firstly refurbished into houses with black kitchen and after into house with white kitchen. Only houses from the upper part, connected with iron works, were developed on the simple, one room log house patern. On the other side, houses lower in the valley from Kostel area have had a lower fire place placed in the middle of the much more narrow house, which was at the end of 19th century or even decades later only replaced with an iron stove.

In our third sequal of the book we are discussing influence of the modern roads, built in the 18th and 19th century on the development of the area. We are presenting buildings on the old caravan trading path from middle Croatia and Bela krajina region through one of the oldest trading centers in Gorski kotar – Brod Moravice up to the upper part of the Kolpa valley, investigating building tradition influences and stone masoners works. We are comparing different house types along path with tradition in the areas from where people were coming to the valley. An interesting comparison can be done also from the architecture research, provided during workshop in Dolenjska region, settled with German people in 14th century, where similar types of fire places and houses can be found as in some houses in central Gorski kotar, but also similar type of houses with stable in the basement are present as in Kolpa valley up to Plešće area. Some coastal building traditions were recognised in houses above Kuželj area but also a strong influence of cross border peasant trade activities in the urbanistic plan of the village Kuželj on Slovenia side, perhaps older then from the 18th century.

We described a large house from Skrad, built as a guest house on the Luiziana road, in the begining of 19th century. A story of the house and of the enterpreuner family, shared a destiny with environment during two centuries and more.

In the last chapter, our oldest cultural heritage is described. It is related to mythological stories in the space of upper Kolpa and Čabranka valley, which are presenting a strong influence of old Slavic culture group in area around Osilnica and Plešće. Many toponymic names related with their paganic understanding of year cycle and possession of sacred spaces remained in the valley. Also some older cultural rooths are discussed, related to perhaps even older sacred places in the area, such as Kolpa source or Sveta Gora area – with female godness sacred spaces, related also to fertility cults. Catholic sacralisation of the space, which brought an interesting cross-patern of the churches and their patronims into the valley is presented also.

The research will continue in the following years.

maticahrvatska

Ogranak Matice hrvatske u Čabru

ISBN 978-953-7541-50-7

ISBN 9789537541507

9 789537 541507

Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke II.nad./ Stambena baština